वैयाकरण सिद्धान्त चन्द्रिका

वैय्याकरणसिद्धान्तचंद्रिका।

श्रीरामभद्राश्रमविरचिता

सि० चं०

।।९०।। श्रीगणेशाय नमः ।। नमस्कृत्य महेशानं मतं बुद्ध्वा पतंजलेः । पाणिनिप्रणीतस्य ज्ञाणां कुर्वे सिद्धांतचंद्रिकां ।१। अ इ उ ऋ ऌ समानाः ।। अनेन क्रमेणैते वर्णा ज्ञेयास्ते च समानसंज्ञाः स्युः । नैतेषु सूत्रेषु संधिरनुसंधेयो विवक्षितत्वादविवक्षितत्वात्संधिर्भवतीति निपमात् । ह्रस्वदीर्घप्लुतभेदाः सवर्णाः । एतेषां ह्रस्वदीर्घप्लुताः स जातीयाः परस्परं सवर्णमलपंते । ऋवर्णऌवर्णौ च । एकमात्रो ह्रस्वः । द्विमात्रो दीर्घः । त्रिमात्रः प्लुतः । ए ऐ ओ औ संध्यक्षराणि । उभये स्वराः । अकारादयः एकारादयश्च ह्रस्वदीर्घप्लुताः स्वरा उच्यंते । अवर्णवर्ज्जा नामिनः । अवर्णवर्ज्जाः स्वरा नामिन उच्यंते । हयवरल । ञणनङम झढधघभ जडदगब खफछठथ चटतकप शषस । आद्यंतान्यां । आद्यंतौ वर्णौ मध्यगानामाभ्यां सहितानां संज्ञाः स्युः । अवइलजबफभचप एवमन्येपि । कार्य्यी यैत । कार्यविधानमुच्चार्य्यमाणाइत्संज्ञो भवति यस्येत्संज्ञा तस्य लोपः । प्रसक्तादर्शनं लोपः । प्रत्ययादर्शनं लुक् । वर्णविरोधो लोपश्च । स्वरानंत

॥ [illegible] अनुनासिकाः [illegible] जिह्वामूलीयः [illegible]
[illegible] अनुस्वारः [illegible] इति विसर्जनीयः अकुहविसर्जनीयानां कण्ठः इचुयशानां तालु उपूपध्मानीयानामोष्ठौ ऋटुरषाणां मूर्धा लृतुलसानां दन्ताः
एदैतोः कण्ठतालु ओदौतोः कण्ठोष्ठं वकारस्य दन्तोष्ठं जिह्वामूलीयस्य जिह्वामूलं नासिकानुस्वारस्य [illegible]
[illegible] विजानीयात् [illegible] अष्टौ स्थानानि वर्णानामुरः कण्ठः शिरस्तथा जिह्वामूलं च दन्ताश्च नासिकोष्ठौ च तालु च [illegible]

एते हसाः संयोगः। कुचुटुतुपु वर्गाः। अरे दीर्घो नामिनो गुणः। अर् एङ् गुणसंज्ञकास्ते च नामिनः स्थाने भवंति। आरैअरौ वृद्धिः। आ आर् ऐ औ वृद्धिसंज्ञाः स्युः। अंत्यस्वरादिष्टिः। अंत्यो यः स्वरस्तदादिवर्णसमूहष्टिसंज्ञो भवति। अंत्यात्पूर्व उपधा। अंत्यात् वर्णात् पूर्वो यो वर्णः स उपधासंज्ञो भवति। ह्रस्वो लघुः। विसर्गानुस्वारसंयोगपरो गुरुः दीर्घश्च। मुखनासिकावचनोऽनुनासिकः। विभक्त्यंतं पदं। तपरस्तत्समानकालस्य सवर्णस्य ग्राहकः॥ इति संज्ञाप्रकरणं॥ ॥ इयं स्वरे॥ इवर्णो यत्वमापद्यते स्वरे परे। हसे हपः। स्वरात्परो रेफहकारवर्जितो हसो हसे परेऽवसाने च वा द्विर्भवति। झबे जबाः। झसानां झबे परे जबा भवंति। वर्ग्यो वर्ग्येण सवर्णः। स्वरहीनं परेण संयोज्यं। दध्यानय। न पाद्यवलावादि द्विर्भावः। दध्यानय। दध्ध्यानय। दध्यानय। रहाभ्यां यपो द्विः। स्वरपूर्वाद्रेफाद्धकाराच्च परो यपो वा द्विर्भवति। गोर्य्यत्र। गोर्यत्र। नरस्यत्र। हर्य्यनुभवः। अवस्थितविभागयोरसस्यापि द्वित्वं। पार्श्वं। वर्ण्यस्यादौ।

सि॰ चं॰

२ सौ

उ वे ऋ स्वरे मद्धृद्धं । तवेषं ऋ पदं सूत्रांतरादनुवर्त्तनीयं । ऋ रं स्वरे पित्रर्थः । ऌ लं स्वरे
ऌ इत्यस्य स ऌित । लनुबंधः । ए अय् स्वरे नयनं । ओ अव् स्वरे भवनं । गोरंग्वा
पदांते । पदांते ओ इत्यस्य गोरंग्वा स्यात् । टित्कितावाद्यंतयोर्विज्ञेयौ । गवाग्रं गो
अग्रं । गोऽग्रं । इंद्राक्षयोः परतो गोरङ् नित्यं । गवेंद्रः । गवाक्षः । ऐ आय् स्वरे नाय
कः । औ आव् स्वरे पावकः । क्वचित्स्वरवद्यकारः । गव्यूतिः । क्रोशयु
गं । अन्यत्र गोयूति । ह्रयत्यं जय्यं शक्यार्थे । अन्यत्र हेयं पापं । जेयं मनः । क्रय्या
र्थे प्रसारितं क्रय्यं । क्रेयमन्यत् । अक्षादेरूहिन्यादावृद्धिर्वक्तव्या । अक्षौहिणी ।
प्रौढः । प्रौढिः । स्वैरं । स्वैरी । स्वैरिणी । यौ लोपश्चावा पदांते । पदांते स्थितानामयादी
नां यकारवकारयोर्लोपश्चा भवति । तआगताः । तयागताः । पट इह । पटविह । तस्माद
इदं तस्मायिदं । ता इह । ताविह । लोपशिन संधिः । समासे न लोपोऽपि नु भवति । म्यादेरिति नि
र्देशात् । दामोदरः । राजाश्वः । एदोतोऽतः । पदांते स्थितादेकारादोकाराच्च परस्या

इ य ... ध्वन: परिमा
ते ५
क्रय्यस्तर्द्धो ६

विसर्गलोपविशिष्टसंधे
न ...

॥ प्राप्त नाच्छात्रं लकृत्स्त्वाप्तमर्थस्तस्मात् सह इति अयत्र स्यो । समानसंज्ञा [illegible] नतु विना सह त्वनेन सह शब्द योगे तृतीया । किं न स्यादिति चेत् उपपदविभक्तेः कारकविभक्तिर्बलीयसी इत्युक्तत्वात् तृतीया सहशब्दयोगे विधीयमाना तृतीयोपपदविभक्तिः । सवर्णे इति सप्तमी तु भावे सामीपिकाधारे वा विहिता कारकविभक्तिः ॥८॥

कारस्य लोपो भवति । तेत्र । पदोत्र । गोऽग्रं । पदांते इंद्रं तात गोशब्दात्परस्यातो लोपश्
पक्षे प्रकृतिभावश्च । इंद्रं तात्किं चित्रग्वग्रं पदांते किं गोः । प्रकृतिभावे गो अजिनं । अ
लोपे गोऽजिनं गोरग्रवेति अगाग मे गवाजिनं । सवर्णे दीर्घः सह । समानस्य सवर्णे सह
दीर्घो भवति । दैत्यारिः । श्रद्धात्र । दधीह । भानूदयः । श्रीशः । होतृकारः । होऌकारः । सा
मान्यशास्त्रतो नूनं । विशेषो बलवान्भवेत् । परेण पूर्वबाधो वा । प्रायशो दृश्यतामिह २
हलादेरीषादौ टेर्लोपो वक्तव्यः । हलीषा । लांगलीषा । मनीषा । अद्योंः शकंधुः । क
र्कंधुः । कुलटा । पतत इति पटिति । सारंगः पशुपक्षिणोः । सारंगोऽन्यः । सीमंतः केश
वेशे । सीमांतोऽन्यः । ओत्वोष्ठयोः समासे वा । समासे अकारस्य लोपो वास्यादोतुशब्दे ओ
ष्ठे च परे । बिंबोष्ठः । स्थूलोतुः । अ ओ औ । अवर्णादोकारे औकारे च सह औकारो भव
ति । बिंबौष्ठः । स्थूलौतुः । समासे किं । तवोष्ठः । एदोदौ धातौ । अवर्णान्तोपसर्गस्या
लोपः । प्रेजते । उपोषति । एदोदौ नामधातौ वा । उपेडकीयति । उपैडकीयति । प्रोषीय

गोअजिनं गोजिनं गो
वाजिनं २

प्रेजते इति एजृ दीप्तौ
कंपनार्थे भ्वादिः प
रस्मैपदित्वात् २

एडमिवत्प्राचरतीति
[illegible]
तीति एडकीयतीत्या
[illegible] २ [illegible]
नः उपघ्निष्ठतीति २

॥ प्रोपसर्गात् अकारस्य लोपो नस्यादेष्य शब्दे एधशब्दे च परे इषु इच्छायां तुदादिः गतौ दिवादिः इषु आभीक्ष्ण्ये क्र्यादिः एषां घ
ञ् प्रत्यये च एषः एष्य इति रूपे भवतः एषा साहचर्याद् दिव्यो व्यन्तस्यायं ग्रहणे ते तेनत्यंतादिषेः कः क्यपि कृते एष्यः इत्यर्थ प्रेष्यः
तद् इति २

एतिश्च एधतिश्च एत्येधती तयोः एत्येधत्योः न १

सि॰ चं॰

३

तृतीय

ति। प्रोषीयति। एत्येधत्यूठ्सु। उपैति। उपैधते। प्रस्यैषैष्ययोर्न। प्रेषः। प्रेष्यः। प्रस्य किं। अप्रे-
षः। एवे ऽनवधारणे। अद्यैव। अवधारणे त्वद्येव। अ इ ए। अवर्णादिवर्णे परे सह ए
भवति। ममेदं। अ उ ओ। अवर्णादुवर्णे परे सह ओ भवति। गंगोदकं। ए ऐ ऐ। अवर्णादेका-
रे ऐकारे च परे सह ऐकारो भवति। तवैषा। तवैश्वर्यं। ऋ अर्। अवर्णादृवर्णे परे सह
अर् भवति। ह्रस्वात् स्वरस्य ऋ सस्य लोपो वा सवर्णे ऋ से। तवर्द्धिः। तवर्धिः। तवर्द्धिः। अव-
र्णात् उपसर्गात् ऋकारादौ धातौ वार्। उपार्छति। प्रार्छति। अवर्णात् ऋते तृतीयासमा-
से। सुखार्त्तः। शीतार्त्तः। तृतीयासमासे किं। परमर्त्तः। प्रवत्सतरकंबलवसनार्णदशा-
नामृणे। प्रार्णं। वत्सतरार्णं। कंबलार्णं। वसनार्णं। ऋणार्णं। दशार्णः। ऋदादौ नामधा-
तौ वार्। प्रार्षभीयति। प्रर्षभीयति। ऌ अल्। अवर्णात् ऌवर्णे परे सह अल् भव-
ति। तवल्कारः। ऌदादौ नामधातौ वाल्। प्राल्कारीयति। पवलाद्ययोर्द्विर्वा। प्राल्का-
रीयति। प्रल्कारीयति। प्रऌकारीयति। इति स्वरसंधिः॥ ॥ नमो मी॥ अदसो ऽमी

हलात् किं प्रतात्मस्य इति किं शार्ङ्गः ऋसे इति किं प्रियपञ्च। सवर्णे किं नर्त्ती ५

ऋधुं वृद्धौ ऋधु पानीये पूजिते दीप्ति सत्ययोः इति हेमः ३

द्वित्वं ऌस्यैव ऋस्यैव नो अनयोः उभयोरपि तवल्कारादिषु चैवीर्थं रूपचतुष्टयं २

तृतीयासमासार्थवाक्ये यिन ऋते न र्थ = तृतीयासमासोऽर्थः प्रयोजनं यस्य तत् तृतीयासमासार्थं तृतीयासमासार्थं च तद्वाक्यं च तृतीयासमासार्थवाक्यं तस्मिन् तृतीयासमासार्थवाक्ये ४

ऋणस्यापनयनाय यद्न्यद् ऋणं क्रियते इति ऋणार्णं ४

आमनः ऌकारमिच्छतीति २

३

शब्दः संधिं न याति । अमी आदित्याः । अदस इति किं । अम्यत्र । द्वौ द्वित्वे । ईकारांतऊकारां
तएकारांतश्च शब्दो द्वित्वे वर्त्तमानः संधिं न याति । अग्नी अत्र । पटू अत्र । माले आनय । पचे
ते इमौ । द्वित्वे किं । गौर्य्यत्र । ओ निपातः । स्वरो निपातः संधिं न याति । अ अपेहि । इ इंद्रं प
श्य । उ उत्तिष्ठ । आ एवं मन्यसे । नो अत्र स्यात् तम् । ओदंतो निपातश्च । अहो ईशाः । अहो
आगताः । ओदंतो धौ वेतौ । विष्णो इति । विष्णविति । ऋ ऌ णाम सवर्णे स्वरे । समासे पदांते
वा ह्रस्वः । चक्रि अत्र । चक्र्यत्र । मधु एतत् । मध्वेतत् । कर्त्तृ इदं । कर्त्रिदं । पदांते किं ॥
गौर्य्यौ । ह्रस्वविधिसामर्थ्यान्न संधिः ॥ समासे तु हर्ष्यर्थं । पदांतानां समानानाम् ऋति ऌ
ति वा ह्रस्वः । ब्रह्म ऋषिः । ब्रह्मर्षिः । दधि ऋषिः । दध्यृषिः । मधु ऋकारः । मध्वृकारः । हो
तृ ऋकारः । होतृकारः । होतृ ऌकारः । होतॢकारः । पदांतानामिति किं । आर्च्छत् । अ
पाद्गुणो वा स्वरे । अपात्परस्य अ अ निपातस्य वो वा स्यात् स्वरे परे । किमु उक्तं । किम
वुक्तं । दूरादाह्वाने टेः प्लुतः । दूरात् संबोधने यद्वाक्यं तस्य टेः प्लुतो वा । प्लुतः । प्लुतः

अ इति निषेधाद्दैप वो: ३
ईषदर्थे क्रियायोगेम र्यादाभिविधौ च यः स तमाभिविधौ ... इति भाष्योक्तं ५

ब्रह्म ऋषिः ५ दंडी ऋषिः ५ मधु ऋकारः ५

संमू० अल्लसमवल्ल

उद्दिश्यमानानिर्दिश्यमानयोर्यथाक्रममिति वाच्यं २ उद्दिश्यते रक्षुद्दिश्यमानः स्थानी स्थानीभिर्दिश्यते विधीयते यः स निर्दिश्यमानस्त्वादेशस्तयोर्यथाक्रमं यथासंख्यं २

षट्त्वानि। स्तोः श्चुभिः श्चुः। सकारतवर्गयोः शकारचवर्गाभ्यां योगे शकारचवर्गौ भवतः। स्थान्यादेशयोर्यथाक्रम्यमिति वाच्यं निमित्तकार्यिणोस्तु न। कश्श्चरः। कश्चरति। तच्चित्रं। तच्छादयति। तच्शादयति। न शात्। शकारात्परस्य तवर्गस्य चुत्वं न भवति। प्रश्नः। विश्नः। ष्टुभिः ष्टुः। सकारतवर्गयोः षकारटवर्गाभ्यां योगे षकारटवर्गौ भवतः। कष्टः। तट्टीकते। न षि। षकारे परे तवर्गस्य टुत्वं न स्यात्। भवान् षष्ठः। टोरन्त्यात्। पदान्ते वर्त्तमानाट्टवर्गात्परस्य स्तोः ष्टुर्न। षण्नरः। षट्सन्तः। षट् सीदन्ति। नवतिनगर्योर्न। षण्णवतिः। षण्णगर्यः। ष्टुपोनः। लिट्सु। लिट्त्सु। तोर्ल्लि लः। तवर्गस्य लकारे परे लकारः। तल्लुनाति। भवांल्लिखति। अनुनासिकाननुनासिकत्वेन द्विधा परसवर्णाः। तत्र नकारस्यानुनासिको लकारः। उदः स्थास्तम्भोः सलोपः। उत्थानं। उत्तम्भनं। नः सक् छले। नान्तस्य पदस्य छकारे परे सगागमो भवति। तत्र्न्श्चित्रं। भवांस्तनोति। अचीवपरे किं। सन्त्सरुः। न प्रशा न प्रशान्तनोति। शे च क्लौ। नान्तस्य पदस्य शकारे परे वा चगागमो भवति। भवाञ्छूर

पदान्ताट्टवर्गात्पर नवतिनगर्योः षष्ठ योः ष्टुत्वनिषेधो ६

तं नुनिरोधने त्वसे चवाजसानामिति

॥ आगमा यं कुलीभूतास्तद्ग्रहणेन गृह्यंते ॥२॥ यस्यगुलीभूता यद्गुलीभूता यद्गुली यस्य विशेषणीकृतास्तद्ग्रहणेन विशेष्यग्रहणेन कृत्वा तेआगमा वार्यते गृह्यंते यथा सगागमः पदस्य विहितः पदं विशेष्यं सगागमो भवति विशेषणं पदग्रहणेन सकं गृह्यते सक पर्यन्तं पदमित्यर्थः पदस्येति किं हंति। नान्तस्येति किं तट्टीकते। छ इति किं भवन्कुरु। अचीव परे किं सन्त्सरुः भाष्ये १

सिं० चं०
५

रः। भवाञ्छूरः। भवाञ्शूरः। अवपरे किं। भवान्प्सोतति(?)। ङ्णनो ह्रस्वाद्द्विः स्वरे। ङका
र णकार नकारा ह्रस्वादुत्तरा द्विर्भवंति। स्वरे परे पदांते च। प्रत्यङ्ङिदं। सुगण्णिह। रा
जन्निह। छः। ह्रस्वात्परश्छकारो द्विर्भवति। खसे च पाम्रानां(?)। तवच्छत्रं। दीर्घाच्च
ञ्छति(?)। पदांताद्दीर्घाद्वा। लक्ष्मीछाया। लक्ष्मीच्छाया। आङ्माङ्भ्यां नित्यं। आच्छा
दयति। माच्छिदत्। पुंसोऽवपरे खपे संयोगांतस्य लोपो न। पुंस्कोकिलः। पुंस्पुत्रः। अ
वपरे किं। पुंक्षीरं। खपे किं। पुंदासः। ख्याञादेशे न ख्याधातौ वा। पुंख्यानं। पुंस्ख्या
नं। मोनुस्वारः। मकारस्यानुस्वारो भवति हसे पदांते। तं हसति। पडुं ठथा(?)। हसे किं।
किमत्र। पदांते किं। जंगम्यते। नश्चापदांते झसे। नस्य मस्य चापदांते वर्त्तमानस्या
नुस्वारो भवति झसे हकारे च परे। यशांसि। पुंस्यां। स्वनुड्वांहि। अपदांते किं। ब्रह्मन्या
हि। झसे किं। तन्यते। यमां यपे स्पः(?)। अपदांते वर्त्तमानस्यानुस्वारस्य यमा भवंति यपे
परे। अस्य यपस्य सवर्णाः। प्रशान्तः। अङ्कितः। अञ्चितः। कुण्ठितः। गुम्फितः। वा

॥ अंचेः पूजायामिडिति इट् एवार्थस्याचतेर्नेति नलोपो न कुठि प्रतिघाते क्तः। नुमो नुस्वारे परसवर्णे नणः। गुंफ ग्रंथे क्तः। शमु उपशमे
क्तः। दांतादयो निपात्यंते इति निपातनादिडभावः। [illegible] दीर्घः [illegible] दीर्घः [illegible] सवर्णेन
नकारः।

५

पदांतस्य। पदांते वर्त्तमानस्यानुस्वारस्य यमा वा भवंति यपेपरे। अस्य य पस्य सुकरोषि: सं
करोषि। त्वङ् करोषि। तं तनोति। तन्तनोति। संयंता। सँय्यंता। संवत्सरः। सँव्वत्सरः। संलो
कं। यँल्लोकं। क्विवंते राजतौ परे समो मस्य म एव। सम्राट्। यँवलमनपरे हकारे मस्य
यवलमना वा। किंह्यः। किंह्यः। किंव्ह्वलयति। किंह्वलयति। किंल्ह्लादयति
ह्मल ह्मलसंचलने ह्नुङ् अपनयने
किंह्लादयति। किंम्ह्मलयति। किंह्मलयति। किंन्ह्नुते। किंह्नुते। शसे च पस्य द्वि
तीयो वा। वर्गप्रथमानां द्वितीया वा भवंति। वत्सरः। वथ्सरः। अप्सरसः। अफ्सरसः।
अच्सरसः। अछ्सरसः। अट्सरसः। अठ्सरसः। अक्सरसः। अख्सरसः। नपदां
ते। तत्साधकः। कुक् टुक् वर्जितस्य चपस्य विभक्तौ न भवतु। ट्नान्तस्य वा ध
ट्। षट्सन्तः। षट्त्सन्तः। सन्त्सः। सन्सः। शसे ङ्णोः कुक् टुकौ वा। प्राङ् षष्ठः। प्राङ्क्षष्ठः।
प्राङ्ख्षष्ठः। सुगण्साधकः। सुगण्ट्साधकः। सुगण्ठ्साधकः। पकारे परे न्तन् नकार
स्य न्त्स वा। स्रोर्विसर्गः। सकाररेफयोर्विसर्गो भवति। अधातोः रसे पदांते च। कुघोः ९

यवलमना: परेय
स्य स्य यवलमनय
र स्त्रिश्नि न्यवल
मनपरे हकारे ३

टस्य नकारतयो समा
हार: टनंतस्याद
४

धातु साधारण नि
र्दं सुप्रत्यये परेय
र स्य विसर्गो न चतु
र्थिति निर्दिष्टात् १

सि॰ चं॰

६

≍क ≍पौ वा। कवर्गे पवर्गे च परे विसर्गस्य ≍क ≍पौ वा भवतः। नृँ≍पाहि। नृः पाहि। नॄन्पा-
हि॥ इति हल्संधिः॥ ४॥ ॥ विसर्जनीयस्य सः खसे परे। कस्तनोति। शासे परे खसे विस-
र्जनीयस्य विसर्ग एव। कः त्सरुः। रामः स्नाता। घनाघनः क्षोभणः॥ शषसे वा। कः श्मश्रुः क-
श्श्मश्रुः। कः षंडः। कष्षंडः। कः साधुः। कस्साधुः। खपपरे शासे विसर्गलोपो वा। हरिः
स्फुरति। हरिस्फुरति। कुप्वोः ≍क ≍पौ वा। कः करोति। कपाभ्यां प्राक् अर्द्धविसर्गसमा
दृश्यो जिह्वामूलीयोपध्मानीयौ। क≍करोति। कः पचति। क≍पचति। वाचस्पत्याद-
यो निपातात् सिद्धा इति। वाचस्पतिः। बृहस्पतिः। तस्करः। कौतस्कुतः। कान्कान्। कांस्का-
न्। भास्करः। पयस्पाशं। यशस्कल्पं। यशस्कं। यशस्काम्यति। सर्पिस्पाशं। सर्पिष्कल्पं।
सर्पिष्कं। सर्पिष्काम्यति। नमस्करोति। पुरस्करोति। निष्प्रत्यूहं। आविष्कृतं। तिरस्कर्ता।
द्विः करोति। द्विष्करोति। त्रिः करोति। त्रिष्करोति। चतुष्कपालः। चतुः कपालः। सर्पि-
ष्करोति। सर्पिः करोति। धनुष्करोति। धनुः करोति। सर्पिष्कुंडिका। सर्पिः कुंडिका। स-

ईषदसमाप्ताविति कल्पः ईषन्न्यूनं यश इति यशस्कल्पं। कुत्सितं यशः कुत्सितं यश इति यशस्कं ४८

वाग्रहणाद्वेशसे वेति हरिस्स्फुरति इति रूपत्रयं ४

ईषन्न्यूनं सर्पिः ४ ... इच्छति काम्यप्रत्यय ... निपातनात् ... ३

६

अयस्कर्णी वस्त्राः २ आकृत्या स्वरूपेण गण्यते यः स आकृतिगण इति २

पस्कारः। अयस्कामः। अयस्कुंभः। अयस्पात्रं। अयःसहिताः कुशाः। अयस्कुशाः। अ
यस्कर्णी। अधस्पद। शिरस्पदं॥ आकृतिगणोयं॥ अन्होरो रात्रिषु। अन्हो विसर्ग
स्य पदांते रो भवति। न तु रात्र्यादिषु। अहर्गणाः। अहरहः। रात्र्यादिषु किं। अहोरूपं। अ
होरथांतरं। अहोभ्यां। अतोत्युः। अकारात्परस्य विसर्गस्य उकारो भवत्यति परतः। को
र्थः। हवे। अकारात्परस्य विसर्गस्य उकारो भवति हवे। देवो याति। मनोरथः। आदे
वे लोपश्। अवर्णात्परस्य विसर्गस्य लोपश् भवत्यवे परे। देवा अत्र। वाता वान्ति।
देवा इह॥ स्वरे यत्वं वा। देवायिह। भोसः॥ भोस् भगोस् अघोस् इत्येतस्य विसर्ज
नीयस्य लोपश् भवत्यवे परे। भो हरे। भगो नमस्ते। अघो याहि। स्वरे यत्वं वा। भोः ए
हि। भोयेहि। भगोः इह। भगोयिह। अघोः अपगच्छ। अघोयपगच्छ। नामिनो रः। ना
मिनः परस्य विसर्गस्य रेफो भवत्यवे परे। अग्निरत्र। पटुर्वक्ता। स्वपे वा रेफप्रकृति
कस्य खपे वा रेफः। गीः पतिः गीःपतिः। गीर्पतिः। अहर्पतिः। अहःपतिः॥ अहः प

अहोरात्रः २

भोस् भगोस् अघोस् इति सकारांताः निपाताः संति तत्र चैतास्त्रां प्रत्याहारो भोस् इति प्लुहीतः ५

रेफः प्रकृतिमूलकारणं यस्य स रेफप्रकृतिकस्तस्य २ = वाग्रहणात् पक्षे विसर्जनीयौ ।१।

॥ प्रधानत्वं तु विधेर्यत्र प्रतिषेधेऽप्रधानता पर्युदासः स विज्ञेयो यत्रोत्तरपदेन नञ् १ अप्राधान्यं विधेर्यत्र प्रतिषेधे प्रधानता प्रसज्यप्रतिषेधोऽसौ क्रियया सह यत्र नञ् २ एवं हि विभक्तिभिन्नं विभक्त्यंतभिन्नमर्थवच्छब्दरूपं संज्ञि नाम च संज्ञा विभक्त्यंतभिन्नमिति कथने नधा तूनां व्यावृत्तिः कृता ते [illegible] तिवा [illegible] दि विभक्त्यंतत्वात् तत् शब्दरूपं नाम प्रातिपदिकमुच्यते कीदृशं तत् अविभक्ति पर्युदासोऽत्र नञ् गृह्यते विभक्तिसदृशं विभक्तिभिन्नमित्यर्थः विभक्तिसदृशमिति कथनेनार्थकमेवागतं पुनः कीदृशमर्थवत् अत्रार्थशब्दोऽभि

तेः। रः। रेफप्रकृतिकस्य विसर्गस्य स्वरे रो भवत्यवे परे। प्रातरत्र। अंतर्गतः। रिलोपो॰ दीर्घश्च। रेफस्य रेफे परे लोपो भवति पूर्वस्य च दीर्घः। पुनारमते। हरीराजते। भानूरम्यः। सैषाद्धसे। सशब्दादेषशब्दाच्च परस्य विसर्गस्य लोपो भवति हसे परे। स चरति। एष॰ हसति। सशब्दाद्धि विसर्गस्य लोपः स्वरे। लोप एव पदपूरणं चेत्। सैष दाशरथी रामः

॥ इति विसर्गसंधिः ॥ ५ ॥

अविभक्ति नाम। विभक्तिरहितं धातुवर्जितं चार्थवच्छब्दरूपं नामोच्यते। तस्मात्। सि। औ। जस्। अम्। औ। शस्। टा। भ्यां। भिस्। ङे। भ्यां। भ्यस्। ङसि। भ्यां। भ्यस्। ङस्। ओस्। आम्। ङि। ओस्। सुप्। २२ नाम्नः पराः॰ स्यादयः सप्त विभक्तयो भवंति। एकत्वद्वित्वबहुत्वेषु एकवचनद्विवचनबहुवचनानि स्युः। देव स् इति स्थिते। सेरकारः सेरेति विशेषणार्थः। सो विसर्गः। देवः। सरूपाणामेकशेष एकविभक्तौ। देवौ। जकारो जसीति विशेषणार्थः। देवाः। अमशसोरस्य। समानात्परयोरमशसोरकारस्य लोपो भव[illegible]तोः। देवं। देवौ। श॰

॥ एकविभक्तौ यानि स्वरूपाण्येव दृष्टानि तेषामेक एव शिष्यते २ रूप्यते बोध्यते इति रूपं अर्थः समानं रूपं येषां ते सरूपाः वा समानं रूपं स्वरूपं येषां ते सरूपाः सरूपाश्च सरूपाश्च सरूपाः २

धेयवचनः ननु अनभिधेयप्रयोजनवचनः पदार्थवान् अनवा नित्यर्थः मषकार्थो ध्रुवः मषनिवृत्तये इव र्थः कोऽर्थः किं प्रयोजनमित्यर्थः ॥ तत्राभिधेयं चतुर्विधं जातिगुणक्रियाद्रव्यभेदात् जातिशब्दो यथा गौः अश्व इत्यादयः। गुणशब्दो यथा शुक्लः कृष्णः इति। क्रियाशब्दो यथा पाचकः पाठकः इत्यादयः। द्रव्यशब्दो यथा डित्थ कपित्थ इत्यादयः ॥ ५ ॥

॥ आदेशे कृते स्वरूपभेदात् स्थानिप्रयुक्तकार्याणामप्रवृत्तावतिदिश्य आरभ्यते आदेशः स्थानिवद्भवति यथा ... यत्र ङे राम
देशे कृते तस्यामो ङि ... ङेनामश्चात्यट भवति वर्णमात्रविधौ स्थानिवद्भावो न भवति वर्णश्च स्या ... एवावगम्यते यत्र व
र्णमात्रेण विधिः यत्र वर्णमात्रात् परस्य विधिः यत्र वर्णमात्रस्य विधिः यत्र वर्णमात्रे विधिः तत्र मा भूत् तत्र वर्णमात्रेण विधौ
यथा ... एत्यत्र सकारस्य स्थानिवत्वेन विसर्गत्वमाप्नोति ... वर्णमात्रात् परस्य यथा द्यौरित्यत्र दिव

सः। शकारः शसीति विशेषणार्थः। सौ नः पुंसः। पुल्लिंगात्समानात्परस्य शसः सकारस्य नकारो भवति। न त्वामशसीत्यात्वे। शसि। शसि परे पूर्वस्य दीर्घो भवति। यदादेशस्तद्वद्भवति न तु वर्णमात्रविधौ। देवान्॥ टकार टेनेति विशेषणार्थः॥ टेनः॥ अकारात्परष्टा इनो भवति। देवेन॥ अद्भि॥ अकारस्यात्वं भवति भकारादौ स्यादौ। देवाभ्यां। भ्यः॥ अकारात्परस्य भिसो भकारस्याकारादेशो भवति। अ इ ए। ए ऐ ऐ। देवैः॥ ङेर्यः॥ अकारात्परस्य ङे इत्येतस्य यागमो भवति। देवाय। देवाभ्यां॥ एत्वं बहुत्वे॥ अकारस्यैत्वं भवति सकारभकारादौ स्यादौ परे बहुत्वे सति। देवेभ्यः। ङसिरत्। अकारात्परो ङसिरद्भवति। देवात्॥ देवाभ्यां। देवेभ्यः॥ ङस्स्यः॥ अकारात्परो ङस् स्यो भवति। देवस्य॥ ओसि॥ ओसि परे अकारस्यैत्वं स्यात्। देवयोः॥ नुडामः॥ समानात्परस्यामो नुडागमः स्यात् पुंसि ह्रस्वादेव॥ नामि॥ पूर्वस्य दीर्घो भवति। नामि परे। देवानां। देवे। देवयोः॥ क्रिलां सः सः कृतस्य॥ कवर्गादिलाच्च प्रत्याहारात्परस्य केनचित्सूत्रेण कृतस्य सकार

॥ आमो नुडिति कर्त्तव्ये नुट्पूर्वोच्चारणं प्राप्यमाणार्थं यत्र नुड् अस्य प्राप्नोति तत्र प्रथमं नुडेव भवति तेन स्त्रीणां वारीणामित्यादावनुभयप्र
संगे परत्वाद् दीर्घनुमौ बाधित्वा नुडेव प्राप्य शीघ्र प्रयुक्तानि तस्ये ... ॥३॥

॥ क्रियते ऽनेन विधीयते सोऽतिकर्मणि क्तः कृतो विधानं तस्य कृतस्य शास्त्रेण विहितस्य लोर्थः पदांते स्थितस्य षत्वेन किलोतं किं देवस्य कृतं स्येति किं सुपीः सुपिसो। पदांते स्थितस्येति किं हरिस्तत्र॥ण॥

ओरित्यौकारस्य स्थानिवत्वेन यथा इत्यत्र सावित्याकारस्य स्थानिवत्वेन च ह सत्वमाश्रित्य हसेपः सेर्लोपः इति सेर्लोपो भवतीति वर्णमात्रस्य विधौ यथा कुकाम इत्यत्र दिव उदसि इत्युकारस्य स्थानिवत्वेन पदयोर्वसि हकारे चेलोप इति वलोपो न भवतीति वर्णमात्रे विधौ यथा क इष्ट इत्यत्र यज धातोः क्तप्रत्यये परतः संप्रसारणस्य स्थानिवत्त्वेन यकारमाश्रित्य हवे इत्युकारो न भवतीति॥२॥३॥

॥ हनौ ह्रस्वादित्यतो मंडूकप्लुत्या ह्रस्वादिति पदं एदोतोत इत्यत एदोत इति चानुवर्तते ह्रस्वात्समानादिति किं हे हाहाः हे वातप्रमीः १
अधातोरित्युत्तरार्थं एदोत इति ग्रहणं किं हे हरे हे विष्णो अत्र हि परत्वान्नित्यत्वाच्च धाविलनेन एदोतोः कृतयोः ह्रस्वात्परत्वं नास्ति २
भवतुशब्दस्तु भवदर्थः उकारानुबंधो मुत्याद्यर्थः । नेमशब्दोऽर्द्धवाची ॥ एकोऽन्यार्थे प्रधाने च प्रथमे केवले तथा साधारणे समानेऽल्पे संख्यायां च प्रयुज्यते ४ दक्षिणशब्दस्तु दिग्देशकालवाचकः सर्वादिनत्प्रवीणवाची ५ उत्तरापराधरशब्दादिग्देशकालवाचकाः

सय षकारो भवत्यन्ते स्थितस्य न । हरिस्तत्र इत्यादौ न । देवेषु ॥ सिद्धिः ॥ अमन्त्रसेर्थो सिद्धि
संज्ञो भवति ॥ समानाद्धेर्लोपो धातोः ॥ ह्रस्वात्समानादेदोतश्चोत्तरस्य धेर्लोपो भव
ति धातोः ॥ एवं घटपटस्तंभरामकृष्णादयः । सर्व । विश्व । उभ । उभय । अन्य । अन्यतर
इतर । उतर । डतम । कतर । कतम । सम । सिम । त्वत् । त्व । भवतु । नेम । एक । पूर्व । पर । अ
वर । दक्षिण । उत्तर । अपर । अधर । स्व । अंतर । त्यद् । तद् । यद् । एतद् । इदम् । अदस् । द्वि
किम् । युष्मद् । अस्मद् । एते सर्वादयस्त्रिलिंगाः ॥ जसी सर्वादेरकारांतात्परो जस् ई
भवति । सर्वे । षृनो णोऽनंते ॥ षकाररेफऋवर्णेभ्यः परस्य नकारस्यैकपदस्थ
स्य णकारादेशो भवति । अंते स्थितस्य न । सर्वानित्यादौ ॥ अटकुपांतरेपि ॥ अटकुप्र
त्याहारेण कवर्गेण पवर्गेणानुस्वारेण विसर्गेण ᳵकᳵपाभ्यां च मध्ये
व्यवधानेपि भवति नान्येन । सर्वेण । सर्वादेः स्मट् ॥ सर्वादेरकारांतात्परस्य ङेः स्ये
तस्य स्मडागमो भवति । सर्वस्मै । सर्वाभ्यां । सर्वेभ्यः । अतः ॥ सर्वादेरकारांतात्पर

आदिशब्दो व्यवस्थावाची सर्व आदिरवयवो येषां ते सर्वादयः तत्र सर्वविश्वशब्दौ पर्यायौ उभशब्दो द्वित्वविशिष्टवाचको नित्यं द्विवचनांत उभयशब्दो यस्य समुदायः संख्यान्वयवेतमडयडावित्यट अन्यशब्दो भिन्नार्थः अन्यतरो द्वयोर्मध्ये विषये निर्धारणे इतरस्त्वन्यवाची उतरडतमप्रत्ययौ कतरकतमयतरयतमादयस्तदंताः द्वयोर्बहूनां चैकस्य निर्धारणे उतरडतु
समशब्दः सर्वपर्यायः ... तः ६ ॥

ष च र च ऋ च ष र ऋ तेषां समाहारः षृ तस्मात् षृः संज्ञापूर्वकत्वे ना भित्यवचनाभि
सि ० च ०
नः स्थिरे इति नुमन ७
८
अदस्शब्दस्तु अवहितवाचकः उक्तं च ...

अमितन्त्रसेप्रसन्त्रक्रि यते ... साधनेषु १ ... पूर्वपरावरदक्षिणोत्तरापराधराणि व्यवस्थायामसंज्ञायां ... अंतरशब्दे न पदांतत्व ... णत्वे न तु नान्तत्वं ८
९
आदिशब्दो व्यवस्थावाचीत्युक्तं ... गणो ... जातिर्वा ...

॥स्वो ज्ञातावात्मनि स्वं त्रिष्वात्मीये स्वोऽस्त्रियां धने इत्यमरः स्वस्यात्मनि ज्ञातौ त्रिष्वात्मीये स्त्रियां धने इति मेदिनी चत्वारोऽर्थाः स्वश
ब्दस्य अंतरमवकाशावधिः परिधानांतर्द्धिभेदतादर्थ्ये छिद्रात्मीयविनाबहिरवसरमध्येंतरात्मनि चेत्यंतरशब्दस्यार्थाः त्यदृतद
शब्दौ पूर्वोक्तपरामर्शकौ यद्शब्द उद्देश्यसमर्पकः एतदिदमशब्दौ प्रतिज्ञोपस्थितवाचकौ॥ ७ अधमपत्रे

स्मातः स्मडागमो भवति। सर्वस्मात्॥ सुडामः॥ सर्वादेरवर्णांतात्परस्यामः सुडागमो भव
ति। सर्वेषां। ङिःस्मिन्॥ सर्वादेरकारांतात्परो ङिःस्मिन् भवति। सर्वस्मिन्। शेषं देववत्। ए
वं विश्वादयोप्यदंताः। इतरडतमौ प्रत्ययौ। तदंतास्तदंता ग्राह्याः। पूर्वादीनां नवानां ज
स्ङसिङीनामीस्मात्स्मिनो वा। पूर्वे पूर्वाः। पूर्वस्मात् पूर्वात्। पूर्वस्मिन् पूर्वे। एवं
परादयः॥ सर्वादिः सर्वकार्यी स्यान्नचेत्संज्ञो गौणोऽथवाभिधा॥ पूर्वादिश्च व्यवस्था
यां समो तुल्येंतरो ऽपुरि॥ परिधानेऽबहिर्योगे स्वोऽर्थज्ञात्यन्यवाच्यपि॥ सर्वमे
ति क्रांतो ऽतिसर्वस्तस्मै अतिसर्वाय॥ देहि प्रियं सर्वं यस्य तस्मै प्रियसर्वाय॥ सर्वो
नाम कश्चित्तस्मै सर्वाय॥ अतिपूर्वाय समाय तुल्याय। अंतरायां पुरि। बहिर्योगे
किं। अंतरे अंतरा वा शाटकाः परिधानीयाः। अंतरे अंतरा वा चांडालस्य गृहा
वाह्याः। ग्रामयोरंतरे तापसः मध्य इत्यर्थः। स्वाय धनाय ज्ञातये वा। द्वंद्वे सर्वादीनां
न सर्वकार्यं। पूर्वापरावराणाम्॥ वा जसि। वर्णाश्रमेतरे। वर्णाश्रमेतराः। तती

स्वार्थमुक्त्वा परार्थाव
लंबनं गौणं ५
सर्वादिः तदा सर्वकार्यी
चेत्संज्ञा गौणः अथवाभि
धानामना पूर्वादिश्च व्य
वस्थायां वा आयां सर्व
कार्यी स्यादिसर्वः चश
ब्दो नानियोगयोः सर्व
त्रान्वयः समः तुल्येंतरो
ऽपुरि परिधानेऽबहिर्यो
गे चान्तर एवा स्वशब्दो
ऽर्थज्ञातिभिन्नार्थवाची
चेत्तदा सर्वकार्यी स्यात्
४

दिग्देशकालनियमो
व्यवस्था ५
स्वस्वात्मा आत्मीयार्थ
ज्ञातिषु ६॥

पासमासेत्तीयासमासार्थवाक्ये च न। मासपूर्वाय। मासेन पूर्वाय। प्रथमचरमतय। उयड
स्याद्वा कतिपयनेमानां जसि वा। प्रथमे प्रथमाः। तयडयडौ प्रत्ययौ तदन्तास्ते ग्राह्याः
द्वितये। द्वितयाः। द्वये। द्वयाः। शेषं देववत्। नेमे नेमाः। शेषं सर्ववत्। तीयस्य ङित्सु वा सर्व
वद्रूपं। द्वितीयस्मै द्वितीयाय। द्वितीयस्मात्। द्वितीयात्। द्वितीयस्मिन्। द्वितीये। एवं तृती
य॥ उभशब्दो नित्यं द्विवचनान्तः। उभौ २ उभाभ्यां ३ उभयोः २ उभयशब्दस्य द्विवचनं
नास्तीत्येके अस्तीत्यन्ये। उभयः। उभयौ। उभये॥ निर्जरः। जरायाः स्वरादौ जरस्वा वाच्यः
तदन्तविधिरत्र। षष्ठीनिर्दिष्टस्यादेशास्तदन्तस्य ज्ञेयाः। गुरुशिष्यसर्वस्य। निर्दिश्यमा
नस्यादेशा भवंति। एकदेशविकृतमनन्यवत्। निर्जरसौ। निर्जरौ। निर्जरसः। निर्ज
राः। पक्षे हसादौ च देववत्। संख्याविसायपूर्वस्याह्नस्याहन्वा ङौ॥ वेड्योः॥ अन्नं
तस्योपधाया लोपो वा स्यादीङी इत्येतयोः परतो वकारमकारांतसंयोगादुत्तरस्य
न। द्वयोः अह्नोर्भव इति द्व्यह्नः द्व्यह्नि। द्व्यहनि। द्व्यह्ने॥ विगतमह्नः। व्यह्नः। व्यहनि व्य

पयाछिनकरोंसिन्नलं
गुलः श्यासोहितच्यते
नन्दुग दिनः ४

१९

ह्नि। अह्ने। अह्नः। सायः सायाह्नः। सायाह्नि। सायाहनि। सायाह्ने। पाद। दंत। नासिका। मा
स। हृदय। निशा। असृज्। यूष। दोष। यकृत। सकृत। उदक। आस्य। मांस। पृतना। सानु। ना
म। पद्। दत्। नस्। मास्। हृद्। निस्। असन्। यूषन्। दोषन्। यकन्। शाकन्। उदन्। आस
न्। मांस्। पृत्। स्नु। शसादौ वा सर्वासु परतः। पदः। पदा। पद्भ्यां। पद्भिः। दतः। दता। दद्भ्यां। द
द्भिः। मासः। मासा। माभ्यां॥ अल्लोपः स्वरेऽम्वयुक्ताच्छसादौ॥ अनंतस्योपधाया लोपो भ
वति। शसादौ स्वरे परे ईपि ङिकारे च। मकारवकारांतसंयोगादुत्तरस्य न। पूष्णः। पूष्णा
नाम्नो नो लोपशधौ॥ नांतस्य नाम्नो नकारस्य लोपश्च भवति रसे पदांते चाधौ। पूषभ्यां
पूषभिः। नस्य लोपे हि न विभक्तिकार्यं॥ पद्धे पंचसु देववत्॥ पदाद्यः। एवं कशब्दा
इत्येके। सोमपाः। सोमपौ। सोमपाः। हे सोमपाः। सोमपां। सोमपौ। आतो धातोर्लोपः। धा
तुसंबंधिन आकारस्य लोपो भवति। शसादौ स्वरे परे। सोमपः। सोमपा। सोमपाभ्यां। सो
मपाभिः। इत्यादि॥ एवं कीलालपा शंख ध्मा मधुपा विश्वपा प्रभृतयः॥ धातोः किं॥

हरिपु[illegible]भ्यरसेनो
यमघमुघघंते स्ज
समघूर्युकीलाल
कथयं ति मनीषिणः

हाहान। हाहा। हाहाभ्यां। हाहाभिः। हा[illegible]है। हाहाः। हाहौः हाहे। हाहासु। हे हाहा। शेषं
सोमपावत्॥ हरिः॥ औ ऊ॥ इकारांतादुकारांताच्च पर औ ऊ आपद्यते ई ऊ भवतः॥ ह
री॥ ए ओ जसि॥ इकारांतस्य उकारांतस्य च जसि परे एकार ओकारश्च भवति। हरयः।
धौ॥ इकारांतस्य उकारांतस्य च धौ परे एकार ओकारश्च भवति। हे हरे॥ हरिं। हरी।
हरीन्। टा ना स्त्रियां॥ इकारांतादुकारांताच्च परष्टा ना भवति। न तु स्त्रियां। हरिणा।
हरिभ्यां। हरिभिः॥ ङिति॥ इकारांतस्य उकारांतस्य च ङिति परे एकार ओकारश्च
भवति। हरये। हरिभ्यां। हरिभ्यः॥ ङस्य॥ एदोद्भ्यां परस्य ङसिङसोरकारस्य लो
पो भवति। हरेः। हरिभ्यां। हरिभ्यः। हरेः। हर्योः। हरीणाम्॥ ङिरौ ङित्॥ इदुद्भ्यामुत्तरस्य ङे
रौ भवति। स च ङित्। ङिति टेः॥ ङिति परे टेर्लोपो भवति। हरौ। हर्योः। हरिषु। एवमग्नि
गिरि रवि कलि मुन्यादयः॥ उकारांताश्च विष्णु वायु भानु गुर्वादयोप्येवं ज्ञेयाः॥
भानुः। भानू। भानवः॥ सेर्डा धेः॥ सखिशब्दात्तदंताच्च परस्य सेर्धेर्डा भवति। सखा

हे सखे ॥ ऐ सख्युः ॥ सखिशब्दस्य तदंतस्याप्यैकारादेशो भवत्यघिषु पंचसु । षष्ठीनिर्दि-
ष्टस्यादेशास्तदंतस्य ज्ञेयः । सखायौ । सखायः । सखायं । सखायौ । सखीन् ॥ सखिपत्योरि-
क् ॥ सखिपतिशब्दयोरिगागमो भवति टाङेङिषु परतः । दीर्घत्वोन्नांन । सख्या । सख्ये । रु-
कुं ॥ सखिपतिशब्दयो रुँगागमो भवति । ङसिङसोङकारे परे । सख्य् अस् इति स्थिते
रुतोङ उः ॥ रुकारांतात्परस्य ङसिङसोरकारस्य उकारो भवति । स च डित् ॥ सख्युः ॥ ङे-
रौ डित्यौकारे कृते सखिपत्योरिक् । सख्यौ । शोभनः सखा । सुसखा । सुसखायौ । सुसखि-
ना । सुसखये । सुसखेः । सुसखौ ॥ अतिशयितः सखा । अतिसखा । परमः सखा यस्य
सः । परमसखा । सखीमतिक्रांतोतिसखिः ॥ इह शाऐत्वेन । लक्षणप्रतिपदोक्तयोः प्रति-
पदोक्तस्यैव ग्रहणमिति न्यायात् ॥ अतिसखी । अतिसखयः । पतिः । पती । पतयः । पत्या
पत्ये । पत्युः २ । पत्यौ ॥ पतिः समासे हरिवत् ॥ नृपतये । आगमजमनित्यं ॥ सखिना । प्रति-
ना । द्विशब्दो नित्यं द्विवचनांतः ॥ त्यदादेष्टेरः स्यादौ । द्वौ २ । द्वाभ्यां ३ । द्वयोः २ । संज्ञोपस

सत्रंतेव स्सतदंतः त दंतस्य विधिस्तदंतवि धिः ३

सि॰ चं॰

२२

र्जनयोर्नीत्वं। ङिनी मकश्रित। द्विः। द्वौ। द्वयः। द्वावतिक्रांतोतिद्विः। प्राधान्ये तु परमद्वौ
त्रिशब्दो नित्यं बहुवचनांतः॥ त्रयः। त्रीन्। त्रिभिः। त्रिभ्यः २। त्रेस्त्रयः॥ त्रिशब्दस्याप्र
ङादेशो भवति। नामि परे। तदंतविधिरत्र॥ ङितदंतस्य वक्तव्यः। त्रयाणाम्। परमत्र
याणाम्। कतिशब्दो नित्यं बहुवचनांतः। डतेः॥ संख्यायाः अत् डत्यंताज्जस्शसोः
लुक्। प्रत्ययलोपे प्रत्ययलक्षणं न पाति। लुकि न तन्निमित्तं। कति २। कतीनां॥
कतिषु। औडुलोमिः। औडुलोमी। लोम्नोऽपत्येषु बहुष्वकारः। बह्वादीनोपवादः।
उडुलोमाः। औडुलोमिम्। औडुलोमी। उडुलोमान्। वातप्रमीः। वातप्रम्यौ। वातप्रम्यः
वातप्रमीं। वातप्रमीन्। वातप्रम्या। वातप्रमी। वातप्रमीषु। हे वातप्रमीः। एवं पपीप्रमा
दयः। क्विबंतवातप्रमीशब्दस्याभिधाने सिद्धो च विशेषः। वातप्रम्यं। वातप्रम्यौ। वा
तप्रम्यः। वातप्रम्या। वातप्रम्यि॥ ग्रौवेंतियः॥ बहु :श्रेयस्योपस्यसः॥ बहुश्रेयसी।
बहुव्रीहावीयसप्रत्ययांतस्य न ह्रस्वः। ईदूदंतस्य इयुवस्थानभिन्नस्य स्त्र्याख्य ९

परमौ च तौ द्वौ च प रमा द्वौ परमौ द्वौ य स्य स परमद्वित्य त्र नाऽयं १

परमाश्च ते त्रयश्च परमत्र यः तेषां ३

क्वचित्समासांतो वि धिरस्तित्यः १

स्त्रीनाम्नः

स्योपसर्ज्जनत्वेपिस्त्रीकार्य्यंवक्तव्यं। हसेपः सेर्लोपः॥ हसांतादीबंताच्चपरस्यसेर्लो
पोभवति। बहुश्रेयसी बहुश्रेयस्यौ बहुश्रेयस्यः॥ यौ ह्रस्वः॥ इयुवस्थानवर्ज्जितयोरीदूतोः स्त्री
शब्दस्यच स्त्रियांधौपरे ह्रस्वोभवति। ह्रस्वविधिसामर्थ्याद्गावितिन। हे बहुश्रेय
सि। बहुश्रेयसीं। बहुश्रेयस्यौ। बहुश्रेयसीन्। ङितांमट्॥ स्त्रियामीकारांतादूकारांता
च्चङितामडागमः स्यात्। बहुश्रेयस्यै। बहुश्रेयस्याः। बहुश्रेयस्योः। बहुश्रेयसीनां।
स्त्रियांयोः॥ इवर्णादुवर्णांताच्चस्त्रियांवर्त्तमानात्परस्यङेःआमादेशोभवति। बहुश्रे
यस्यां। बहुश्रेयसीषु॥ अनीबंतत्वान्नसिलोपः। अतिलक्ष्मीः। हे अतिलक्ष्मि। शेषं
बहुश्रेयसीवत्। सुश्रीः। योर्द्धातोरियुवौस्वरे॥ धातोरिवर्णोवर्णयोरियुवौस्तः स्या

यवक्रीलातीतियवक्रि

दौस्वरेपरे। सुश्रियौ। सुश्रियः। एवंसुधीयवक्र्यादयः। सेनानी। यौवौ॥ अनेकस्वर
स्यनाम्नोधातोरिवर्णोवर्णयोर्यकारवकारौस्तः स्यादौस्वरेपरे। धातोरवयवसंयो

यौवीन

गःपूर्वोयस्मात्तस्यतुन। सोपदस्यानेकस्वरस्यचेदुपसर्गोकारकपूर्वस्यैवनान्यपूर्व

संबोधनेधातुत्वान्न
सिलोपः किंतु सो०
हेसुश्रीः ४

नबुलीएकस्वरःक
थंअनेकस्वरत्वंअस
ति। कारकपूर्वक्किंवं
तग्रहणादनेकस्वर
त्वं२

स्यवर्णाकरहितपुनर्पूर्वस्मात्शब्दात्परस्य शब्दस्य सुधीशब्दस्य च वन । सेनान्यौ सेना-
न्यः । नियः । नीशब्दात्परस्य ङेः आम् आदेशो भवति । सेनान्याम् । एवं सुनीप्रधीग्रामण्या
दयः । धातुना संयोगविशेषणात् । उन्नीयतीति उन्नीः । उन्न्यौ । उपसर्गकारकपूर्वस्य
किं । परमनियौ । सुद्धियौ । अनेकस्वरस्य किं । नी नियौ । नियः । कुमारीमिच्छन् कु-
मारी ब्राह्मण कुमारीना । हसेपः सेर्लोपः । कुमारी । कुमार्यौ कुमार्यः २ कुमारी
णां । कुमार्याम् । शेषं बहुश्रेयसीवत् ॥ एकदेशविकृतस्यानन्यत्वात् ङौ ए त्वे सखा
प्रथमैकवचन
यमिच्छतीति सखीः । सखीयतीति सखा । सखायौ । सखायः । हे सखीः । सखायं स-
खायौ । सख्यः । सहखेन वर्त्तते सखस्तमिच्छति सखीः । सख्यौ । सुतमिच्छति सुतीः । सु-
त्यौ । खीतीत्यांकृतत्वादेशाम्यां ङसिङसोः रकारस्य उः । सख्युः । सुत्युः । तकारस्यानजो
लूनीयतीति
इत्यविधेय । लूनमिच्छति लूनीः । लून्युः । क्षामं प्रस्तीमं वेच्छतीति क्षामीः । क्षाम्युः । प्र-
स्तीमीः । प्रस्तीम्युः । शुष्कीः । पक्कीः । कृतयादेशत्वाभावान्नोत्वं । शुष्क्यः । पक्क्यः ।

लक्षणप्रतिपदोक्तयोः इति न्यायान्नात्र ङाल् मेत्वं ६

स्यापतेसंप्रसारणं २

खलां पुनातीति खलपूः
२

हूहूः। हूह्वौ। हूह्वः। हूहूम्। हूहून्। शेषं वातप्रमीवत्॥ एवं हं भूः। स्त्रीकार्यविशेषः प्र
ति च मर्त्यः। बहुश्रेयसीवत्। खलपूः। खलप्वौ। खलप्वः। एवमुत्पू सुत्वादयः। स्वयं
भूः। स्वयंभुवौ। स्वयंभुवः। एवं लू स्वभू कटपू हम्भू कारभू परभू ल्वादयः। वर्षा
भूः। वर्षाभ्वौ। वर्षाभ्वः। वर्षाभ्वं। वर्षाभ्वौ। वर्षाभ्वः। एवं कारभू पुनर्भू दृन्भू करभू
शब्दाः॥ सेरा। ऋकारांतात्परस्य सेरा भवति। स च डित्। पिता। पंचसु। ऋकारस्यार्
भवति। पंचसु। पितरौ। पितरः। घेरर्। ऋकारांताद्घेरर् भवति। स च डित्। हे पितः॥
पितरं। पितॄन्। ऋतोङ्गुः। पितुः। ङौ। ऋकारस्यार् भवति ङौ। पितरि। एवं जामातृ
भ्रात्रादयः। नुर्वा नामि दीर्घः। नृणां। नॄणां। शेषं पितृवत्। स्तुरार्। सकारतृप्रत्यय
संबंधिन ऋकारस्यार् भवति पंचसु। कर्त्ता। कर्त्तारौ। कर्त्तारः। हे कर्त्तः। कर्त्तारं। कर्त्तॄ
न्। उद्गातृ नप्तृ नेष्टृ त्वष्टृ क्षत्तृ उपपत्तृ होतृ पोतृ प्रशास्तॄणां च एवं। उद्गाता। उद्गातार
रौ। नप्ता। नप्तारौ। इति॥ क्रोष्टुशब्दस्य पुंसि पंचसु अप्रधिषु स्त्रियां च तृवद्रूपं। क्रोष्टा।

कृतं च अकृतं च कृताकृते कृताकृतयोः प्रसं
गोऽस्यास्तीति कृताकृतप्रसंगी ३

क्रोष्टारौ। क्रोष्टारः। हे क्रोष्टो। क्रोष्टारं। क्रोष्टारौ। क्रोष्टून्। टादौ स्वरे। क्रोष्टुशब्दस्य तृवद्वा। क्रोष्ट्रा। क्रोष्टुना। क्रोष्ट्रे। क्रोष्टवे। क्रोष्टुः। क्रोष्टोः। क्रोष्टुः। क्रोष्टोः। क्रोष्ट्रोः। क्रोष्ट्वोः॥ कृताकृतप्रसंगी यो विधिः स नित्यः। नित्यानित्ययोर्मध्ये नित्यविधिर्बलवान्। क्रोष्टूनां। क्रोष्टरि। क्रोष्टौ। क्रोष्टुषु। सह इना कामेन वर्त्तते। सेः। सयौ। सयः। हे से। सयं। सयौ। सयः। सया। सेषु। स्मृता ई लक्ष्मीर्येन सः। स्मृतेः। स्मृतयौ। रै स्त्रि। रै शब्दस्याकारादेशो भवति सकारभकारादौ विभक्तौ। सुराः। सुरायौ। सुरायः। सुराया। सुराभ्यां। सुरासु॥ ओरौ॥ ओकारस्यौकारो भवति पंचसु। गौः। गावौ। गावः। हे गौः। ओम् शसि। ओकारस्यात्वं भवति अमि शसि च। गां। गावौ। गाः। ङस्य। गोः। एवं सुद्यौः। स्मृतः नुः शंभुर्येन सः। स्मृतनौः। स्मृतनावौ। ग्लौः। ग्लावौ॥ इति स्वरान्ताः पुल्लिंगाः॥ १॥ आपः॥ आदंतादाबंतात्परस्य सेर्लोपो भवति। गंगा। औरी। आदंतादाबंतात्परऔरीर्भवति। गंगे। गंगाः॥ घि री॥ आदंतादाबंतात्परे घिरीर्भवति। हे गंगे। गंगां

आ आपः इत्याकारप्र
श्लेषादाकारांतादाबंता
च्चापः २

अस्यापसंज्ञः असस्क
लमस्त्री इति स्त्री
न तया आसह वर्त्तते
सः सेः सहादिरिति
तत्पुरुषः ४

शशितु स्त्रीत्वान्नत्वा
नावः १

गंगाः। टौसौरे। आदंतस्याबंतस्य टौसोः परत एत्वं स्यात्। गंगया। ङितां यट्। आदंतादाबंतात्परेषां ङे ङसि ङस् ङीनां यडागमो भवति। गंगायै। गंगायाः २। आम्ङेः॥ आदंतादाबंतात्परस्य ङेरामादेशो भवति। गंगायां। गंगयोः। एवं श्रद्धा मेधा दुर्गादयः। अंबार्थानां ह्रस्वः। अंबार्थानां ह्रस्वराणां धौ ह्रस्वः। हे अंब। हे अक्क। हे अल्ल। शेषं गंगावत्॥ द्विस्वराणामिति किं। हे अंबाडे। हे अंबाले। हे अंबिके। यटोच्च। आबंतात्सर्वादेः परस्य यटः सुडागमो भवति। पूर्वस्य चापोऽकारः। सर्वस्यै। सर्वस्याः। सर्वस्याः। सर्वासां। सर्वस्यां। एवं विश्वादयः आबंताः। जरा। जरसौ जरे जरसः जराः। दिक्समासे बहुव्रीहौ सर्वादेर्वा सर्वकार्यम्। दक्षिणपूर्वस्यै। दक्षिणपूर्वायै। उत्तरपूर्वस्याः उत्तरपूर्वायाः। अंतरस्यै शालायै नगरबाह्यायै इत्यर्थः। अपुरीत्युक्तेर्नेह। अंतरायै नगर्यै। द्वितीयस्यै। द्वितीयायै। तृतीयस्याः। तृतीयायाः। नासिकाया नस्। नासिका। नासिके। नासिकाः। नासिकां। नसः नासिकाः नसा। नासिकया। नोभ्यां। नासि

दार
स्थूलवयोहानोहल
स्मात् ध्रिङ्ङिमङे स्सडि
सति रूढवर्णा दशोपि
क्षिपूलेक्ष्क्ते सस्याप्
जरा ७=
दक्षिणस्याः पूर्वस्या
अंतरालेन यथा दिक्
स्याद्दक्षिणपूर्वा एवं
मुत्तरपूर्वा तत् ८
परिधानेवबहिर्योगे
इत्युक्तत्वात्
अंतरशब्दस्य बहि
र्येसर्वकार्यं स्यात् उ
तीयस्यवासर्वबद्धूपं २

श्रद्धा प्रतीतिर्मेधा बुद्धिः
दुर्गा पार्वती ३=

स० चिं

२७

काम्यां नः धुनस्सु । ना[illegible] सिकासु । षट्सु पंचसु चगंगावत् । एतनाम्ना: एत् एतः एता । एद्भ्यां । निशाभ्यां निश् । निशः । निशा । छशषराजादेः षः ॥ छकारांतस्य शकारां तस्य षकारांतस्य च राज् यज् मृज् सृज् भ्रस्ज् व्रश्च भ्राजादेश्च षकारो भवति धातो तोर्झसे परे नाम्नश्च रसे पदांते च । षोडः । निड्भ्यां । निड्भिः । निट्सु । निट्त्सु । केचित्तु धातोरेव षत्वमाहुः । तन्मते झबे जबाः इति जकारः । निज्भ्यां निज्भिः । स्फलं । चोः कुः इति कुत्वं न जबस्यासिद्धत्वात् । खसे चपाः । निच्सु । निक्षु । गोपाः सोमपा वत् । बुद्धिः बुद्धी बुद्धयः । बुद्धिं । बुद्धी । बुद्धीः । बुद्ध्या । इद्भ्यां ॥ स्त्रियां वर्तमाना न्योरिकारोकाराभ्यां परेषां ङितां वचनानां वा डागमो भवति । बुद्ध्यै बुद्धये । बुद्ध्याः बुद्धेः । स्त्रियां योः । बुद्ध्यां । ग्डागमे भावे ग्रामोऽप्यभावः । बुद्धौ । एवं मति स्मृति धृति रुच्यादयः । धेनु रज्जु तनु चंच्वादयोऽप्येवं ॥ त्रिचतुरोः स्त्रियां तिसृ चतसृ वत् ॥ स्त्रियां वर्तमानयोस्त्रिचतुर् शब्दयोस्तिसृ चतसृ इत्येतावादे

स्तुपरानीताः कुः ६

२७

यदा त्रिशब्दः स्त्रीलिंगं वदति तदा त्रिशब्दः स्त्रीलिंगे मुख्य एव न तु अन्यत्र अन्यत्र गौण इत्यर्थः। प्रियाः त्रयः प्रियास्तिस्रो वा यस्याः सा अत्र त्रिशब्देन स्त्रीलिं
गं नोक्तः किंतु पुल्लिंग नपुंसक लिंगमनुक्तः अतः त्रिशब्दः स्त्रीलिंगे मुख्यो नास्ति अतः नादेशः। प्रियाः तिस्रः स्त्रियः यस्य सः इत्यत्र यद्यपि त्रिशब्देन ति
स्रः इति स्त्रीलिंगमुक्तः तथापि त्रिशब्दो मुख्यो नास्ति किंतु गौणः तिष्ठति लिंगांतरे अतः आदिश्यते पदार्थः प्रियोऽन्यः तिस्र एव मुख्याः अतः एव प्रिया
त्रयः पुरुषा वा अथवा प्रियास्तिस्रः फलादीनि यस्याः स्त्रियः सा प्रियास्त्रिः स्त्री अत्र पुल्लिंग नपुंसकयोर्मुख्यत्वमिति २८

शोभवतः। विभक्तौ ऋकारश्च ऋकारवत्। ततोऽरा ऋकारान्नेत्यवंति। सेराधेरस्तुभ
वतः। तिस्रः। तिस्रः। तिसृभिः। तिसृभ्यः। तिसृभ्यः॥ न तिसृचतस्रोर्नामि दीर्घः। तिसृ
णां। स्त्रियामिति त्रिचतुरोर्विशेषणान्नेह॥ प्रियास्त्रयः। प्रियास्तिस्रो वा यस्याः सा प्रिय
त्रिः। बुद्धिवत्॥ आमि प्रियत्रयाणाम्। यदा स्त्रियां मुख्यो लिंगांतरे गौणौ तदेतौ स्तः। प्रि
यास्तिस्रो यस्य सः प्रियतिसा। प्रियतिस्रौ। प्रियतिस्रः। हे प्रियतिसः। नाम्शसोरल्लोपः
प्रियतिस्रं। प्रियतिस्रः। प्रियास्तिस्रो यस्य तत्कुलं। प्रियत्रि। लुकि न तन्निमित्तस्यानि
त्यत्वात्स्त्रे। प्रियतिसृ। प्रियतिसृणी। प्रियतिसृणि। टादौ स्वरे। टादाविति पुंवत्॥
प्रियतिसृणा। प्रियतिस्रा। हे प्रियत्रे हे प्रियत्रे। हे प्रियतिसृ हे प्रियतिसः। हे प्रियतिसृणी
हे प्रियतिसृणि। द्वेरत्वे सत्याप्। द्वे २। द्वाभ्यां ३। द्वयोः २। हसेपः सेर्लोपः। नदी। नद्यौ। न
द्यः। हे नदि हे नद्यौ हे नद्यः। नदीः। ङितामट्। नद्यै। नद्याः। नद्याः। नदीनां। नद्यां। एवं ब्रा
ह्मणी सखी कुमारी गौर्यादयः। लक्ष्मीः॥ अनीबंतत्वान्न सिलोपः। धीौ ह्रस्वः। हे ल

॥केचिदिह ऋदिकाराद्विति पाणिकाग्नीवमिच्छंति तन्मते पक्षे सिलोपः स्यादेव वातप्रमीश्री लक्ष्मीति लक्ष्मी हरिप्रियेति द्विरूपकोऽयं २

प्रियाः तिस्रः स्त्रियः यस्य पुरुषस्य अत्र स्त्री मुख्या अतः स्त्री[illegible] गौणः ५

।अवद्विरिति अवधार्यतां इतीति किं एतैः सूत्रैः पुंसि स्त्रीशब्दस्य इयङ् बाध्यते च पुनः क्लीबे नुमा स्त्रिशब्दस्य इयङ् बाध्यते एतैः कैः अन्ये नामावोत्वनुड्डिः कथं अतैः एतैः पूर्वस्यैः ५

स्त्रि। शेषं नदीवत्। एवं भवीतरीतंत्रीलक्ष्मीप्रभृतयः। ईबंतत्वात्सिलोपः। स्त्री। स्त्रीभ्र
वोः॥ स्त्रीशब्दस्य भ्रूशब्दस्य च इयुवौ भवतः। स्यादौ स्वरे। स्त्रियौ स्त्रियः हे स्त्रि वा
म्शसि। अमि शसि च परे स्त्रीशब्दस्य वा इयं भवति। स्त्रियं स्त्रीं। स्त्रियौ। स्त्रियः स्त्री
ः। स्त्रिया। ङि॰ ताम् इट्। स्त्रियै। स्त्रियाः २। स्त्रियोः। स्त्रियां। स्त्रीणां। स्त्रियम् अतिक्रांतो यः
सः अतिस्त्रिः। अतिस्त्रियौ॥ एत्वं नाभावौत नुड्डिः पूर्वस्यैः पुंसि बाध्यते। क्लीबे नुमा
च स्त्रीशब्दस्य इयेत्यवधार्यतां॥२॥ अतिस्त्रियः हे अतिस्त्रे। हे अतिस्त्रियौ। अति
स्त्रियं। अतिस्त्रिं। अतिस्त्रियौ। अतिस्त्रियः। अतिस्त्रीन्। अतिस्त्रिणा। अतिस्त्रये। अ
तिस्त्रेः। अतिस्त्रियोः। अतिस्त्रीणां। अतिस्त्रौ॥ ओसो कारे च नित्यं स्यात् अम्शसो
स्तु विभाषया। इयादेशस्तु नान्यत्र स्त्रियाः पुंस्युपसर्जने॥२॥ क्लीबे नुम्। स्त्रियम् अति
क्रांतं अतिस्त्रि। अतिस्त्रिणी। अतिस्त्रीणि २ अतिस्त्रिणा। अतिस्त्रिणे। अतिस्त्रिये॥
अतिस्त्रिणः। अतिस्त्रेः। अतिस्त्रिणः। अतिस्त्रीणां। अतिस्त्रौ। अतिस्त्रिणोः। अति

स्त्रिषु। स्त्रियांतु प्रायेण पुंवत्। स्त्रियमतिक्रांता। अतिस्त्रिः। शासि। अतिस्त्रीः। अतिस्त्रियः। अतिस्त्रिया। इदुद्भ्यां। अतिस्त्रियै अतिस्त्रये। अतिस्त्रियाः। अतिस्त्रेः २ अतिस्त्रियोः। अतिस्त्रीणां। अतिस्त्रियां। अतिस्त्रौ। स्त्रीश्रियो॥ अतिस्त्रियोः। अतिस्त्रिषु ॥ श्रीः। श्रियौ। हे श्रीः॥ वेयुवः॥ इयुवंतात् ङितां वा। स्त्रीं विना॥ श्रियै। श्रिये। श्रियाः। श्रियः २॥ इयुवंतादामो नुड्वा। स्त्रियास्तु नित्यं। श्रियां श्रीणां। श्रियि। श्रियां॥ श्रियोः। एवं धी ह्री प्रभृतयः॥ एवं भ्रू स्नु प्रभृतयः। प्रधीशब्दस्य लक्ष्मीशब्दवद्रूपं केषांचिन्मते तु पुंवत्। प्रकृष्टा धीरिति विग्रहे तु लक्ष्मीवत्। अमि शासि च। प्रध्यौ वा॥ प्रध्यं। प्रध्यः। सुष्ठु धीर्यस्याः सुष्ठु ध्यायती वेति विग्रहे सुधीः। श्रीवत्। केषांचिन्मते तु पुंवत्। सुष्ठु धीः सुधीरिति विग्रहे तु श्रीवदेव। ग्रामणी पुंवत्। एवं खलप्वादयः। ऋन्नेर्ङीप्॥ नकारांतादृकारांतादंणंताच्च स्त्रियामीप्रत्ययो भवति। क्रोष्ट्री। क्रोष्ट्र्यौ॥ क्रोष्ट्र्यः॥ वधूर्जंबादवो नदीवत्। पुनर्भूः। भ्वौ वा। पुनर्भ्वौ। पुनर्भ्वः। हे पुनर्भुः

सि० चं०

नकारांत १९ संख्या वाचिनः पंचन् सप्तन् अष्टन् नवन् दशन् ... चनेवापो ३

पुनर्भ्वं। पुनर्भ्वौ। पुनर्भ्वः। पुनर्भ्वा। पुनर्भ्वै। पुनर्भ्वाः २। पुनर्भ्वणां। पुनर्भ्वां। भेकां
पुनर्नवायां स्त्री वर्षाभूर्दर्दुरे पुमान्। हे वर्षाभुः। हे वर्षाभ्वौ। स्वयंभूः पुंवत्। नका
रांत संख्यायाः। स्वसृ तिसृ चतसृ ननांदृ दुहितृ यातृ मातृ। भ्रूश्च नेवापौ। माता
पितृवत्। स्वसृ कर्तृवत्। शासि। मातॄः। स्वसॄः। राः पुंवत्। गौः पुंवत्। नौः ग्लौवत्।
॥ इति स्वरांताः स्त्रीलिंगाः ॥ २ ॥ ॥ अतोऽम् ॥ अकारांतान्नपुंसकलिंगात्प
रयोः स्वमोरम् भवति। अधौ कुलं। ईमौ। नपुंसकलिंगात्परस्यौ ईकारमापद्य
ते। कुले। जस्शसोः शिः। नपुंसकलिंगात्परयोः जस्शसोः शिर्भवति। नुमयमः।
नपुंसकस्य नुमागमो भवति। शौ परे यमप्रत्याहारांतस्य नः। सिद्धंत्वात्स्वरात्परो व
क्तव्यः। नोपधायाः। नांतस्योपधाया दीर्घो भवति। शौ परे पंचस्वं धिबु नाभि चु इति क्लीबात्
न। कुलानि। हे कुल। शेषं देववत्। एवं मूलफलादयः। स्वमोर्न्यादेः। अन्यादेः गणा
त्परयोः स्वमोः स्लुक् भवति। अन्यत्। वांवसाने। अवसाने वर्तमानानां झसानां ज

पंचालकोऽस्यादिः सर्वाद्यंतगौणे: २

दासवीदेवांगीः ... रणार्थः ९

योयमाश्रिसोत्यवतेस। तं प्रति सन्निपातको न न
वति सन्निपातलक्ष
णो विधिरनिमित्तं तद्वि
घातकोनभवति ३
नस्च अपूर्व महच्छब्दयो
समाहारः नस्महतस्त
स्य ४

वामवंतिचपावा। अन्यद्। अन्ये। अन्यानि। अन्यादेर्डेर्लोपो न। हे अन्यत्। अन्यतरत्
इतरत्। कतरत्। कतमत्। एकतरस्याप्तुर्न। एकतरं। एकतरे। एकतराणि। शेषं सर्वव
त्। सेरमादेशे सन्निपातपरिभाषया न जरस्। अजरं। अजरसी। अजरे। अजराणि। न्स
महतोः धौ दीर्घः शौ च। नान्तस्याप्शब्दस्य महच्छब्दस्य च दीर्घो भवति पंचस्वधिषु
शौ च। अजरांसि। अमिलुकोपवादं अम्भावं बाधित्वा जरस्। ततः सन्निपातपरि
भाषया न लुक्। अजरसं। अजरं। अजरसी। अजरे। अजरांसि। अजराणि। शेषं निर्जरव
त्॥ हृदयोदकास्यमांसानां हृद् उदन् आसन् मांस् शसादौ वा। हृदयं। हृदये। हृदया
नि। हृदयं। हृदये। हृदि। हृदयानि। हृदा। हृदयेन। हृद्भ्यां। हृदयाभ्यां। हृद्भिः। हृदयैः। उद
कानि। उद्ना। उदभ्यां। शसादौ अनादेशे पद्दैववत्। आस्यं। आस्ये। आस्यानि। आस्यं। आ
स्ये। आस्यानि। आसानि। आस्ना। आसभ्यां। मांसि। मांसा। मांसेन। मान्भ्यां। नपुंसकस्य
ह्रस्वः॥ नपुंसकस्य ह्रस्वो भवति। श्रीपं कुलवत्। नपुंसकात्स्यमोर्लुक्॥ अस्थि॥ घृणां॥

॥ अस्थि दधि सक्थि अक्षि
...तत्व अजर मित्यत्रा
जर शब्दस्याश्रित्य वि
धानेः म उस्य न्तः तेना
जर शब्दस्याम विधिः
सन्निपातः अतः सन्नि
पातो म विधिर्जरसा
देशविधानेनाजरश
ब्दस्य विघाते कोनजत्र
जर मित्येकमेव रूपं
प्रथमैकवचने ३

इकारन्तकारान्तका
नां १ इ अनुदन्ता
च्यस्तावा १

नाम्यंतस्य किं जगत्। नपुंसकस्य किं वात प्रम्या। स्यादौ किं वारि स्यां स्यादौ किं दध्य

सि० चं०

प्रानुस्वारग्रहणं किमर्थं वारि १७ स्यामि स्यादौ वारणी र्थमर

नपुंसके धौ गुणो वा । हे अस्थे हे अस्थि । नामिनः स्वरे । नाम्यंतस्य नपुंसकस्य नुमाग
मो भवति स्यादौ स्वरे परे । अस्थिनी । अस्थीनि । अंच्यौ अस्थ्यां शसादौ । टादौ स्वरे परे ।
अस्थ्यादीनां नुमागम इकारस्य चाकारः । अल्लोपः स्वरेऽम्वयुक्तात् वनसादौ । अस्थ्ना
। अस्थ्ने । अस्थ्नः । अस्थ्नोः । अस्थ्नां । ङौ वा । अस्थ्नि । अस्थनि । एवं दधिसक्थ्यक्षि
शब्दाः । तदंतस्यापीष्टः । प्रियं अस्थि यस्य तत् । प्रियास्थि । प्रियास्थिनी । प्रियास्थीनि ।
प्रियास्थ्ना । अतिदध्ना । वारि वारिणी । वारीणि । आमि नुट् । वारीणां । नपुंसकस्येति ह्र
स्वः । ग्रामणि । टादावुक्तपुंस्कं पुंवद्वा । प्रवृत्तिनिमित्तैक्ये न उक्तपुंस्कं नाम्यंतं नपुंसक
लिंगं टादौ स्वरे पुंवद्वा भवति । ग्रामण्या । ग्रामणिना । ग्रामण्यां । ग्रामणीनां । ग्रामणि
नि । ग्रामण्यां । प्रधि । प्रध्या । प्रधिना । सुधि । सुधिया । सुधिना । मधु । हे मधो । हे मधु । एव
मंब्वादयः । सानु । सानुनी । सानूनि । स्नूनि । सानुशब्दस्य शसादौ वा स्नु आदेशः । स्नुना
सानुना । स्नुभ्यां । स्नुभ्यः । सानुरस्त्रियामित्युक्तत्वादुभयलिंगः । स्नुने । स्नवे । सा

विनाशी कुर्वन्कार्यं दृष्ट्वा तत्प्रयुक्तं कार्यं न कुर्वंति बुधाः ३

एक एव हि यः शब्दः स्त्रिषु लिंगेषु वर्तते एकमेवार्थमाख्याति उक्तपुंस्कं तदुच्यते ॥

।।प्रियः क्रोष्टा यस्य तत् प्रियक्रोष्टु प्रियक्रोष्टुनी प्रियक्रोष्टूनि २ प्रियक्रोष्ट्रा प्रियक्रोष्टुना

नुने। नानवे। प्रियक्रोष्टु। प्रियक्रोष्टवे। प्रियक्रोष्टुने २। प्रियक्रोष्टुः। प्रियक्रोष्टोः। प्रियक्रो-
ष्टुनः। प्रियक्रोष्ट्रोः। प्रियक्रोष्टवोः। प्रियक्रोष्टुनोः २। प्रियक्रोष्टूनां। प्रियक्रोष्टौ। प्रियक्रो-
ष्टरि। प्रियक्रोष्टुनि। सुलु। सुलुनी। सुलूनि। सुल्वा। सुलुना। एवं खलप्वादयः। धातृ।
धातृणी। धातॄणि। हे धातृ। हे धातः। धातृणा। धात्रा। एवं ज्ञातृ कर्त्रादयः।। ऋत्वादेशे
संध्यक्षराणामिकारोकारौ। अतिरि २। अतिराया। अतिरिणा। अतिराये। अतिरिणे।
अतिराभ्यां। अतिराभ्यः। अतिरायः। अतिरिणः। अतिराभ्यां। अतिराभ्यः। अतिरायः। अ-
तिरिणः। अतिरीणां। अतिरासु। प्रराभ्यां। प्रराभिः। प्ररीणां। प्ररासु। प्रद्यु २। प्रद्यवा प्रद्यु-
ना। उपगु। उपगुना। अतिनु। अतिनुना। अतिनावा।। इति स्वरांता नपुंसकलिंगाः
।। अनडुहश्चतुरो वः पुंसि पंचसु शौ च अनडुह् आम् आगमः। ईपि वा। सौ वनडुहः।। अनडुहः सौ नु-
मागमः।। संयोगांतस्य लोपः। स्वादौ रसे पदांते च।। सन्निन्नस्वरान्ते। अनड्वान्। अनड्वा-
हौ। अनड्वाहः। धौ वः मः। चतुरनडुहोर्धौ वमागमो भवति। आम्नः। हे अनडुन्।। वसां रं

चकारो अनुक्तसमुच्चयार्थस्तेन ईप्या प्या। अत्र तदंतविधिः ईपि अनुडुही अनुडाहि ददाधि त्वादीपू ३

माधवमते तु तं धरु तंते बुक्रो(?) पुंवद्रा वो नास्ति इति श्रेयं ४ अत्रादयः क्रो नाद्यर्थे इति तसूत्र वः अतिरिणा इत्यत्र पुंवत नकं पुंस्क त्वा नानातुं ... इत्यत्र ... कृतस्यानत्व त्वातरोति इत्यत्वं अतिरा ... अतिनु ... तरस्य सस्यैवलो वो न नतिनात्स्यस्य २

सि॰ चं॰

१८

से । वसुस्रंसुध्वंसुअनडुहां दत्वं भवति । स्यादौ रसे पदांते च । अनडुद्भ्यां । अनडुद्भ्यः
अनडुत्सु ॥ दादेर्घः ॥ दादेर्धातोर्हकारस्य घत्वं भवति । धातोर्झसे परे नाम्नश्चारसे प-
दांते च ॥ श्वादिजबानां झभांतस्य झभाः स्ध्वोः ॥ झभांतस्य धातोरवयवस्यादौ वर्त्त-
मानानां जबानां झभा भवंति शकारे ध्वशब्दे च परे नाम्नश्चारसे पदांते च । धुक् । धु-
ग् । दुहौ । दुहः । धुग्भ्यां । धुक्षु ॥ अवयवस्य किं । गर्दभमाचष्टे गर्दभयति । गर्दप् ॥
होर्ढः ॥ धातोर्हकारस्य ढत्वं भवति धातोर्झसे परे नाम्नश्चारसे पदांते च । लिट् । लि-
ड् । लिहौ । लिड्भ्यां । लिट्सु । लिट्त्सु ॥ दुहादेर्वा ॥ दुह मुह स्निह स्नुहां घत्वं वा । ध्रुक्
ध्रुग् । ध्रुट् । ध्रुड् । द्रुहौ । द्रुहः । ध्रुग्भ्यां । ध्रुड्भ्यां । ध्रुट्सु । ध्रुट्त्सु । ध्रुक्षु ॥ एवं मुह स्नुह
स्निहः । विश्ववाट् । विश्ववाड् । विश्ववाहौ विश्ववाहः । वाहो वौ शसादौ स्वरे ॥ वाहो
वाशब्दस्यौकारो भवति शसादौ स्वरे परे तद्धितयकारयोरीपीकारे च । विश्वौहः । विश्वौ-
हा । विश्ववाड्भ्यां । विश्ववाट्सु । विश्ववाट्त्सु । सहेः षः साढि ॥ साढि रूपे सति सहेः सस्य

नाम्नो ञिर्दि॰ क्विप्
ञि प्रत्ययः ततः क्विप्
ञि लोपो गर्दप् अ
वयवग्रहणं नावे
गकारस्याने घः स्या
दित्यर्थः ५
आदौ चारोकिंदा
मलिहतीति दामलिट्
६

विश्वं वहतीति विग्रहे
ञ्जं विल् विश्ववा
हयतीति ञ्यंता क्विप्र
त्ययो वो ऽपः ३

॥अन्यपदार्थे इति त्वेन संख्यायाः विहितत्वाभावात् प्राधान्ये नत्वमेव परमचतुर्णां कमलं जलविभ्रयोरिति विग्रहः नाम्नो क्विर्‌डि
दिति क्विप्रत्ययः क्विपि नेरिति क्विलोपः एवं फलं तोयमाचक्षाण इत्यादौ तु पर्वा...सि इति यलोपे नोऽस्तीति स्यादतो यं तानो
कौः ६८

वो भवति। तुराषाट्। तुराषाड्। तुरासाहौ। दिव औ। दिवो नाम्न औकारादेशो भवति। सोप
रे। सुद्यौः। सुदिवौ॥ वौ म्यां॥ दिवो वकारस्य वा उत्वं भवति। अमिपरे। सुद्यां। सुदिवं। सुदि
वौ। सुदिवः। सुदिवा॥ उरसे॥ दिवो उदादेशो रसे पदांते च। सुद्युभ्यां। सुद्युषु। चतुर्शब्दो
नित्यं बहुवचनांतः॥ चतुरामः शौ च॥ चतुर्शब्दस्यामागमो भवति पंचसु शौ च न
त्वीति। चत्वारः। चतुरः। चतुर्भिः। चतुर्भ्यः। रः॥ रेफांतसंख्यायाः परस्यामो नुडागमो
भवति। चतुर्णां। चतुर्षु। एकः चतुर्ष्विति निर्देशाद्रेफस्य विसर्गो न। प्रियाश्चत्वारः प्रि
याणि वा चत्वारि यस्याः सा प्रियचत्वाः। हे प्रियचत्वः। प्रियचत्वारौ। प्रियचतुरः। गौणत्वे
नुडेन। प्रियचतुरां। प्राधान्ये स्यादेव। परमचतुर्णां। इत्यादि पूर्ववत्॥ कमलं कमलांवा
ष्टा चक्षाणः। कमलन् कमलौ कमलः। कमलं। कमलि। कमलसु। फलन्। फलौ। फलः। फ
लं। फल्सु॥ मो नो धातोः॥ मांतस्य धातोर्मकारस्य नो भवति झसे पदांते। वमयोश्चन स्य लो
पोन। प्रशान्। प्रशामौ। प्रशामः। प्रशान्भ्यां। प्रशान्सु। प्रशान्त्सु। कः। कौ। के॥ इदमोऽयंपुं

चतुरित्यविभक्तिको निर्देशः चतेरुरत्युर प्रत्ययः॥

त्यदादेरात पूर्वप
क्षाधितं तक्षाधितमे
व १

सि० चं०

१९

सि ॥ इदमः पुंसि सौ अयं भवति ॥ अयम् ॥ दसि मः ॥ त्यदादेर् इकारस्य मत्वं स्यात्त्यादौ ॥ इमौ ॥ इ
मे ॥ त्यदादेः संबोधनाभावः ॥ इमं ॥ इमौ ॥ इमान् ॥ अनैटौसोः ॥ इदमोऽनादेशो भवति
टौसोः परतः ॥ अनेन ॥ हल्यः ॥ सकारे भकारे च परे इदमोऽकारादेशो भवति हलन्त
त्वं ॥ आभ्यां ॥ भिसैस् ॥ इदमदसोर्भिस ऐस् न भवति ॥ न भकारस्यैकारः ॥ एभिः ॥ अ
स्मै ॥ आभ्यां ॥ एभ्यः ॥ अस्मात् ॥ अस्य ॥ अनयोः ॥ एषां ॥ अस्मिन् ॥ अनयोः ॥ एषु ॥ इदमेतदोर
न्वादेशे द्वितीयाटौस्स्वेनद् वा वक्तव्यः ॥ एनं ॥ एनौ ॥ एनान् ॥ एनेन ॥ एनयोः २ ॥ किंचि
त्कार्यं विधातुमुपात्तस्य कार्यान्तरं ॥ विधातुं पुनरुपादानमन्वादेशः ॥ यथाऽनेन व्या
करणमधीतमेनं छन्दोऽध्यापय ॥ नोपधायाः ॥ नाम्नो नो लोपश्शौ ॥ राजा ॥ राजानौ ॥ राजा
नः ॥ हे राजन् ॥ राजानं ॥ राजानौ ॥ ज्ञोर्ज्ञः ॥ राज्ञः ॥ राज्ञा ॥ राजभ्यां ॥ नस्य लोपश्च न विभक्तिका
र्ये ॥ पंचस्विति ज्ञापकात् ॥ राजभिः ॥ राजनि ॥ राज्ञि ॥ राजसु ॥ एवं वृषादयः ॥ यज्वनः ॥ यज्वना
आत्मनः ॥ आत्मना ॥ सुधर्म्मणः ॥ सुधर्म्मणा ॥ प्रतिदिवा ॥ प्रतिदिवानौ ॥ अस्त्रोपेरुते ॥ द्यौ

द्वितीयाचटौस्वेनोऽन्वादेशे
द्वितीयाटौसः तेषु ६

अ१ पंचसु २

१९

स्ववृत्ते अनयोः समाहारः ईतस्मिन् १

॥ ननु ऋधातोर्विप्रत्यये गुणे च अरिति रूपं तस्मान्मतुप्रत्यये अर्वतादित्यादिः ऋधातोरेव वनिप्प्रत्यये अर्वेति रूपं सिध्यत्यायं वाजि वाहार्वगंधर्वहयसैंधवसंशय इत्यमरोक्तत्वात् दर्थोपि न भिद्यते किमनेन सूत्रेणेति उच्यते तत्र तावत् अर्वप्रयोगे प्राप्ते सौ परे न ञुपपदे चनां तस्य प्रयोगो भवतीति अस्यार्थं सूत्रम् ५

र्विहसे ॥ धातोरिरुतोर्दीर्घो भवति रेफवकारयोर्हसपरयोः परतः पदान्ते च । प्रतिदीव्नः प्रतिदीव्ना । प्रतिदिवभ्यां । प्रतिदिवभिः ॥ श्वन्युवन्मघवन्शब्दानां पंचसु राजन्शब्दवत् प्रक्रिया ॥ श्वादेः ॥ श्वादेर्वकार उत्वं प्राप्नोति शसादौ स्वरे ईपीकारे च । शुनः । शुना ॥ श्वभ्यां । यूनः । यूना । युवभ्यां । मघवा । मघवानौ । मघवानः । मघवानं । मघवानौ । मघोनः मघोना ॥ अर्वणस्त्रसावनञः ॥ नञा रहितस्यार्वन्नित्यस्य तृ इत्ययमादेशः स्यान्न तु सौ । अर्वा ॥ ऋदितो नुम् ॥ उकारानुबंधस्य ऋकारानुबंधस्य च नुमागमो भवति पुंसि पंचसु । हे अर्वन् । अर्वंतौ । अर्वंतः । अर्वंतं । अर्वंतौ । अर्वतः । अर्वता । अर्वद्भ्यां । अर्वत्सु । अनञः किं अनर्वा । अनर्वाणौ । असौ किं । अर्वा । इतोत्स्यें चसु ॥ पथिन् मथिन् ऋभुक्षिन् शब्दानामिर्कारस्याकारादेशो भवति पुंसि पंचसु शौ च ॥ थो न्थ् ॥ पथिमथोस्थस्य न्थ् स्यात् । पुंसि पंचसु शौ च ॥ आ सौ ॥ पथिमथिऋभुक्षां टेरात्वं भवति सौ । पंथाः । पंथानौ । पंथानः । हे पंथाः । पंथानं । पंथानौ । पथोः टेः ॥ पथिमथिऋभुक्षां टेर्लोपो भवति शसादौ स्वरे ईपीकारे च

तुभ्रं आचवशौ वर्यो इतौ यस्य सः श्रितस्य ८

ऋभुक्षः स्वर्गवज्रयोः सतोः मत्वर्थे इन् प्रत्यये ऋभुक्षिन् ४

पथः पथा । पथिषु । एवं मथ्या ऋभुक्षाः । स्त्रियां नांतत्वादीप् । सुपथी । सुमथी । अत्र ऋभुक्षी
शः ॥ क्लीबे सुपथि वनं । घौ । नपुंसकानां नस्य लोपो वा । हे सुपथिन् । हे सुपथि । सुपथी । सु
पंथानि ॥ इन्नां शौ सौ ॥ इन् हन् पूषन् अर्यमन् इत्येतेषां शौ सौ चाधोपरेनुपधाया दीर्घो भ
वति नान्यत्र । दंडी । हे दंडिन् । दंडिनौ । दंडिनः ॥ एवं मुशलिन् यशस्विन् वाग्मिन् प्रभृत
यः । वृत्रहा । वृत्रहणौ ॥ हनो घ्ने ॥ हंते र्हकारस्य घः स्यान्नकारे ञिति णिति च परे । घसंयो
गेण त्वं न । वृत्रघ्नः । वृत्रघ्ना । वृत्रहभ्यां । वेद्यो । वृत्रहणि । वृत्रघ्नि । एवं पूषन् अर्यमन्
संख्या शब्दाः पंचन् प्रभृतयो बहुवचनांतास्त्रिषु सरूपाः । जस् शसो र्लुक् । षकार
नकारांत संख्यायाः परयो र्जस् शसो र्लुग्भवति । पंच २ । पंचभिः । पंचभ्यः ॥ ह्नः ॥ षका
र नकारांत संख्यायाः परस्यामो नुट् । पंचानां । परमपंचानां । गौणत्वे न लुक् नुटौ ।
प्रियपञ्चानौ । प्रियपञ्चानः । प्रियपञ्च्नः । प्रियपञ्चभ्यां । प्रियपञ्च्नो । प्रियपञ्च्नि वे
ड्वौः प्रियपंचानि । एवं सप्तन् नवन् दशन् प्रभृतयः ॥ अष्टनो डौ वा ॥ अष्टन् शब्द०

पाणि अल्लोपः स्वरे इस
कारस्य लोपे कृते पुंसि
घुः ल एवं प्राप्ते सिद्धेव
हिरंगमंतरंगे इति प
रिभाषया नकारस्य लि
मित्तकत्वेन बहिरंग
स्याल्लोपस्याऽसिद्ध
त्वात् पूर्वं पूर्वमंतरं
गमिति स्वीकारात्

सुहुवंथाः सत्सां सुपथी
रथ्या १ नविद्यते ऋभु
क्षो ३ क्षी यस्मात् ग्रनु
क्षीपः २ नधीटेः १

हलादौ स्वरे परे नकार
हुपम अच्चकारः २

कृतात्वकारांतः अष्टन् शब्दो हाहावत् २८

स्वरयोर्जसशसोर्वृद्धिर्भवति। अष्टौ २ अष्ट २॥ वातु ३॥ अष्टनः सकारभकारादिषु विभक्तिषु
वा आत्वं स्यात्। अष्टभिः। अष्टाभिः। अष्टभ्यः। अष्टाभ्यः। अष्टानां। अष्टसु। अष्टासु। प्रियाष्टा
प्रियाष्टानौ। प्रियाष्टानः। प्रियाष्ट्नः। प्रियाष्ट्ना॥ अल्लोपस्य बहिरंगत्वेनासिद्धत्वान्न ष्टुत्वं
प्रियाष्टाभ्यां। प्रियाष्ट्नोः। राजवत्सर्वं हाहावच्चापरं हसे सुगण्। सुगणौ। सुगण्भ्यां। सुग
ण्त्सु। सुगण्ट्सु। सुगण्सु। हे सुगण्। भुत्। भुद्। बुधौ। बुधः। भुद्भ्यां। भुत्सु। राग्। राक्॥
राघौ। राघः। राग्भ्यां। राक्षु॥ सुककुप्। सुककुब्। सुककुभौ। सुककुप्सु॥ युजेः पंचसु
असमासे इति च॥ दिशां॥ दिश् दृश् स्पृश् दधृष् सृज् ऋत्विज् क्रुंच् युनज् स्रज् खनच्
उष्णिहादीनां कुत्वं भवति स्यादौ रसे पदांते च। युङ्। युञ्जौ। युञ्जः। युञ्जं। युञ्जौ। युजः।
युजा। युग्भ्यां। युक्षु॥ चोः कुः॥ चवर्गस्य कवर्गो भवति धातोर्झसे परे नाम्नश्च रसे पदां
तेच। समासे तु सुयुक्। सुयुग्। सुयुग्भ्यां। समाधावर्थस्य नुम् न। युक्। युग्। खन्। खञ्जौ। ख
ञ्जः। खन्भ्यां। खन्सु॥ छशषराजादेः षः॥ सम्राट्। सम्राड्। सम्राजौ। सम्राजः। देवेट्॥

समाधि चित्तस्थिर निर्णयः

एवं सुगाण् सुगाणौ सुगाणट्सु सुगाणट्सु सुगाणसु ४८

शोभनाः ककुभः दिशो यस्मिन् काले स कालः सुककुप् ९६

युजिर् योगे ६ युज समाधौ देवादिक आत्मनेपदी ६

विश्वं सृजतीति विश्वसृट् क्विवृत्तः दिशामिति कृत्वं न सृजि दिशोरिति सूत्रे रज्जुसृड्भ्यामिति भाष्यप्रयोगात् सृजि यमो कृत्वापवादः सत्व विधिरेव स्यात् त्विक् शब्दो हल् दिशामित्यनेन कृत्वमेव १ विश्वं वसुर्यस्य सः । विश्वं राजतीति २

देवेट् । देवेजौ । परम[illegible]ट् । परमड् । परमजौ । विश्वसृट् । विश्वसृड् । विश्वसृजौ । विश्वसृजः । विश्वसृड्भ्यां । विश्वस्य वसुराटोर्दीर्घः । विश्वावसुः । भानुशब्दवत् । विश्वाराट् । विश्वाराड् । विश्वाराजौ । विश्वाराजः । विश्वाराड्भ्यां । विश्वाराट्सु । विश्वाराट्सु । स्कोः राद्योश्च ॥ संयोगाद्योः सकारककारयोर्लोपः स्यात् । धातोर्झलि परे नाम्नश्च रसे पदान्ते च । भ्रस्जोऽजः । भृट् । भृड् । भृज्जौ । भृज्जः । वृट् । वृड् । [illegible] । वृट्सौ । [illegible] । वृश्चौ । वृश्चौ । विभ्राट् । विभ्राड् । विभ्राजौ । ऋत्विक् । ऋत्विग् । ऋत्विजौ । ऋत्विजः । ऋत्विक्षु । ऊर्क् । ऊर्ग् । ऊर्जौ । ऊर्जः । ऊर्क्षु ॥ तः ॥ त्यदादेष्टस्य सत्वं स्यात् सौ परे । स्यः । त्यौ । त्ये । सः । तौ । ते । परमसः । परमतौ । परमते । संज्ञायां गौणत्वे चात्यसत्वे न । त्यद् । त्यदौ । अतित्यद् । अतित्यदौ । एषः । एतौ । एते । एतं । एतौ । एतान् । अन्वादेशे । एनं । एनौ । एनान् । एनेन । एनयोः २ अग्निमत् । अग्निमद् । अग्निमतौ । अग्निमद्भ्यां । अग्निमत्सु । प्रत्यंचतीति क्विप्रकृते नो लोपः ॥ धातोर्हसांतस्योपधानकारस्य नकारस्य लोपः । क्वि तिपरे पूजार्थाञ्चतेर्न ॥

अग्न्यवेतीति संकारान्तका रसंयोगं विना न त्वं तिन्नत्र सकारस्यजका रः ५

ऋतौ यजतीति ऋत्विग् ऋत्विग्दधृक्स्रग्दिगुष्णिगञ्चुयुजिक्रुञ्चां च क्विन् ऋत्विक् कर्ता वृक्षः प्रसारणं ६

विभ्राड्भ्यां विभ्राट् सु विभ्राट्सु विभ्राट् ७८

सत्यकच स्कोरिति ३

अग्नेस्तु संयोगांतस्य लोपः कर्त्तव्य न तत्र त्वस्य तादृक् ऊर्जा बलप्राणनयोः ऊर्क् अनुपदे क्विप् क्विपि लोपः ऊर्जयतीति ऊर्क् ८६ चोः कुः गोरो लयमति क्रौतो ऽति त्यदः ४

वाव तानि स्यान व्यपाल तुल्यतानी दंता २

निर्गतः उपपदेभ्यः नि रुपपदः तस्मात् उपप द रहितस्य क्रुंचेः इत्यर्थः तस्य नलोपो न क्विपि १८

निरुपपदात् । क्रुंचेः क्विपि न । क्रुंच कौटिल्याल्पीभावयोः । अंचेः पंचसु सुपुंसि नुम् । दिशां ॥ प्रत्यङ् । प्रत्यञ्चौ प्रत्यञ्चः । प्रत्यञ्चं । प्रत्यञ्चौ । अंचेर्दीर्घश्च । नलोपिनोंचतेरकारस्य लोपः स्यात्पूर्वस्य च दीर्घः । शसादौ स्वरे तद्धितयस्वरयोरीपीकारे च । प्रतीचः । प्रतीचा । प्रत्यग्भ्यां । प्रत्यक्षु । क्रुङ् । क्रुंचौ क्रुंचः । क्रुङ्भ्यां । क्रुङ्क्षु । क्रुङ्षु शसेह्नोः । शसेच्चपस्य क्रुङ्क्ष्वषु । सोपपदे तु । निकुङ् । निक्रुक् । निक्रुंचौ । निक्रुंचः । तिर्यङ् । तिर्यञ्चौ । तिर्यञ्चः । तिर्यंचं । तिर्यंचौ । तिरश्चादयः । तिरश्चादयो निपात्यंते शसादौ स्वरे तद्धितयस्वरयोरीपीकारे च । पूजायां तु न । तिरश्चः । तिरश्चा । तिर्यग्भ्यां । तिर्यक्षु । उदङ् । उदञ्चौ । उदीचः । उदीचा । उदक्षु । पितरमंचतीति । पित्र्यङ् । पित्र्यञ्चौ । ऋतो दीर्घो वा । पितृचः । पितृचः । पितृचा । पितृचा । पित्र्यग्भ्यां । पित्र्यक्षु । सध्र्यङ् । सध्रीचः । सम्यङ् । समीचः । समीचा । प्राङ् । प्राचः । प्राचा । पूजायां तु । प्रत्यङ् । प्रत्यञ्चः । प्रत्यङ्भ्यां । प्रत्यङ्क्षु । प्रत्यङ्क्ष्वषु । प्रत्यङ्षु । उदञ्चः । तिर्यङ् । सम्यञ्चः सम्यञ्चा । सध्र्यञ्चः । प्राञ्चः । अमुमंचतीति । अमुमुयङ् । अमुमुयञ्चौ । अमुमुईचः । अमुमुईचा

विष्वग्देवयोश्चाटेरद्यंचतौ वप्रत्यये चकारादद्रसः शब्दस्य ग्रहणं अद्रिङ् अंचेइति स्थिते यत्वे कृत्वे अदतोः सेर्दादु दोमः १८
विष्वग्देवयोस्सर्वनाम्नश्चाटेरद्यं चतावप्रत्यये ॥ अनयोः सर्वनाम्नश्चाटेरद्यादेशो भवति प्रत्ययांते अंचतौ परे ॥ परतः केचिदिछं
ति केचिदिछंति पूर्वं [illegible] उभयोः केचिदिछंति केचिदिछंति नोभयोः ।

शसादौ स्वरे ६

अः अकारः सेः सकारस्य स्थाने यस्य सोऽसि तस्य सेः त्यदाद्यत्वविशिष्टस्याद्सो हि मुत्वं दृश्यते इति केचिदिच्छंति तन्मते उभयोर्मुत्वं
न त्यदाद्यत्वाभावात् एवं चामुमुयङ् इति केचित् उदाहरंति तद्भाष्ये नुक्तत्वादुपेक्ष्यमिति भावः ३ अदसोऽद्रेरिति इकार अनुवृत्तेरा
र्थः अन्तकारांतस्यादसो दास्य उद्रेरिति उदिति हस्वदीर्घयोः समाहारः हस्वं च जनयोः हस्वो दीर्घस्य दीर्घः अन्तेतस्येति किं अ
मुनात्मन इच्छतीति अदस्यतिदाद्यस्येति किं अ मुयङ्क्सवांतस्य अ मान्त ३

अमुमुयङ्भ्यां। अदमुयङ्। अदमुईचः। अदमुम्यां। अदद्युङ्। अदद्रीचः। पूजायां तु अमु
मुयञ्चः। अमुमुयङ्भ्यां। अदमुयंचः। अदमुयंचा। अदमुयङ्भ्यां। अदद्युञ्चः। अदद्युङ्भ्यां।
अदसोद्रेः पृथगमुत्वं केचिदिच्छंति लत्ववत्। केचिदंत्यसदेशस्य नेत्येके सोहि दृश्यते। २
महत्। महद्। महतौ। महतः। महद्भ्यां। महत्सु। श्वितोनुम्। सम्महतोर्धौ दीर्घः शौच। महान्
महांतौ। महांतः। महांतं। महांतौ। महतः। महता। महद्भ्यां। महद्भिः। हे महन्। श्वितुत्कानां जक्षा
दीनां च शतुर्नुम नशो वा। ददत्। ददद्। ददतौ। ददतः। एवं जक्षत् जाग्रत् दरिद्रत् चकास
त् शासत् प्रत्ययः। अत्वसोः सौ। अत्वं तस्यां धात्वसंतस्य चोपधाया दीर्घो भवति सा
वधौ परे। भवान्। भवंतौ। भवंतः। हे भवन्। चंद्रमाः। अधात्वसंतस्य किं। पिंडंग्रसते। पिं
डग्रः। चीवराणि वस्ते सो चीवरवः। चीवरवसौ। चीवरवोभ्यां। चीवरवःसु। शत्रंतस्य
त्वत्वं तस्यांभावान्न दीर्घः। भवन्। भवंतौ। भवंतः। हे भवन्। पचन्। पठन्। दीव्यन्। दीव्यं
तौ। एवं धीमान्। धीमंतौ। धीमंतः। हे धीमन्। मघवान्। मघवंतौ। मघवद्भ्यां। गुप्। गुब्। गु

मुत्वस्यासिद्धत्वान्न वलं अत्वलोपे अस्यसदेश स्येति परिभाषा न वद तीति तत्परस्य दकार

सि० चं०

इकारस्यैव मुत्वं इ परोलइत्यनेन यथा लत्वं तत् २२ ल स्यथ ३

श्वितोनुम् उपधाया दीर्घः श्वदीर्घ कर्तृ योगी तस्य लोपस्यासि द्धत्वान्न च यदि वे सुक्तत्वात् हविर्जि क्षितिनिः सिको म यमुमघवान स्या विति माहि ४
वसुनिवासे ऽऽऽत्त्वादना वि ३

अदसोऽद्रेः इति तस्य दात परस्य वस्य इदूतो सोऽदस्य मअ अदसो ऽद्रेः पृथङ् मुत्वं केचि दिच्छंति लत्ववत् के चिदंत्यसदेशस्य नेत्ये के सोहि दृश्यते ३

महत् पूजायां महत्ते पूज्यते इति महान् कर्म्मणि शतृप्रत्ययः ४

अतु अत्वसंतस्य अत्वसो तयोः ६

अतु अदने भक्षण वि षये ५

२२

पौ।सुपः।सुब्भ्यां।तादृक्।तादृग्।तादृशौ।तादृशः।तादृक्षु।एवंयादृगादयः॥नशेः।कोवा
पदांतेस्याद्धौझसेच।नक्।नग्।नट्।नड्।नशौ।नशः।नग्भ्यां।नड्भ्यां।नक्षु।नट्सु।नट्त्सु।
विट्।विड्।विशौ।विशः।विट्सु।विट्त्सु।स्पृक्।स्पृग्।स्पृशौ।स्पृशः।घृतंस्पृक्।घृतस्
स्पृग्।घृतस्पृशौ।उदकस्पर्शस्यनकुत्वं।उदकस्पृट्।उदकस्पृड्।दधृग्।दधृक्।दधृषौ
दधृषः।दधृक्षु।रत्नमुट्।रत्नमुड्।रत्नमुषौ।रत्नमुड्भ्यां।रत्नमुट्सु।रत्नमुट्त्सु।षष्शब्दोनि
त्यंबहुवचनांतस्त्रिषुसरूपः।जश्शसोर्लुक्।षट्।षड्।षड्भिः।षड्भ्यः।रं॥ह्नः॥षोणोभ
वतिनामिपरे।षण्णां।षट्सु।षट्त्सु।तदंतस्यापीष्टः।परमषट्।परमषण्णां।गौणत्वेतुन
लुक्नुटौ।प्रियषट्।प्रियषषौ।प्रियषषः।प्रियषषां।दोषां॥दोषादीनांरोभवतिरसे
पदांतेच।दोः।दोषौ।दोषः।शसादौवादोषन्।दोषः।दोष्णः।दोषा।दोष्णा।दोर्भ्यां।दोष
भ्यां।शासविसर्गानुस्वारस्थानिकानुस्वारव्यवधानेपिकिलात्परस्यसस्यषः।दोःषु।दोष्षु
दोषसु।घोर्विहसे।पिपठीः।पिपठिषौ।पिपठिषः।पिपठीर्भ्यां।पिपठीःषु।पिपठीष्षु

घृतंघृतेनवास्पृशतीति
घृष्णोतीतिदधृक्।क्विन
धृषाप्रागल्भ्येस्मात्
क्विन्द्वित्वंनिपातनात्
र्

सख्यनेहसांसेरधेर्डीर्भवति । उशना । उशनसौ । उशनसः । उशनसोधौनांतलासांततास्व

सं बोधने

दंतताबावक्तव्यौः ॥ हे उशनन् । हे उशनः । हे उशन । उशनोभ्यां । उशनस्सु । उशनःसु ॥ सौ॰
सः ॥ अदसोदस्यसः सौ । सेरौ । अदसः सेरौभवति । असौ । दस्यमः मादू: ॥ अदसो मात्पर
स्य उश्च ऊश्च भवति । ह्रस्वस्य ह्रस्वः दीर्घस्य दीर्घः ॥ अमू । जसी । एरीबहुत्वे ॥ अदस एका
रस्य ईर्भवति बहुत्वे । अमी । अमुं । अमू । अमून् । अमुना । अमूभ्यां । अमीभिः । अमुष्मै । अ
मूभ्यां । अमीभ्यः । अमुष्मात् । अमूभ्यां । अमीभ्यः । अमुष्य । अमुयोः । अमीषां । अमुष्मिन्
अमुयोः । अमीषु ॥ इति हसांताः पुल्लिंगाः ॥ ६ ॥ नहोधः ॥ नहो हकारस्य धो भव॰
ति धातोर्झसे परे नाम्नश्च रसे पदांते च । उपानत् । उपानद् । उपानहौ । उपानहः । उपान

दिक्

ह्यां । उपानत्सु । उष्णिक् । उष्णिग् । उष्णिहौ । उष्णिग्भ्यां । द्यौः । दिवौ । दिवः । उरसे । द्युभ्यां । द्यु

नि संबंध बचलोतः

षु । गीः । गिरौ । गिरः । गीर्भ्यां । गीर्षु । एवं पुरधूरादयः ॥ चतस्रः । प्रियचत्वाः । प्रियचत्वारौ ॥
हे प्रियचत्वः ॥ इयं स्त्रियां । इदमः स्त्रियामियं सौ । इयं । इमे । इमाः । इमां इमे । अनया । आ॰

उपपूर्वी नहेः क्विप् त
हि ती ति पूर्वविकस्य
दीर्घः उपनह्यते तिष्ट
दिवश्चौ दिवो नाम्नः औ
कारादेशो भवति सौपरे
३

वाभ्यां । द्यां दिवं दिवौ
दिवः हे द्यौः ध्रुवर

त्यमोर्लुक् कृते नपुं
सकात् स्यदादीनां टेर
त्वेन।
द्योनपुंसकानां नल
लोपो न॥

इ॥वि। किं के कानि २। इदं इमे इमानि। अन्वादेशे एनत् एनद्। त्यदादीनां यमोर्लुं
कि कृते दे रत्वं न भवति त्यादेरिति निर्देशात्। द्विवचनादौ तु भवति एने एनानि ब्र
ह्म। ब्रह्मणी ब्रह्माणि २ हे ब्रह्मन् हे ब्रह्म॥ अन्तः॥ अहन् शब्दस्य सो भवति रसे पदां
ते च॥ अहः। अन्ही। अहनी। अहानि २। अन्हा। अहोभ्यां। कर्म। कर्मणी। कर्माणि
२। एवं चर्मन् वर्मन् धन्वनादयः॥ दंडि। दंडिनी। दंडीनि २। स्रग्वि। स्रग्विणी। स्रग्वी
णि २। वाग्मि। वाग्मिनी। वाग्मीनि २। बहुवृत्रह। बहुवृत्रघ्नी। बहुवृत्रहणी। बहुवृत्रहा
णि २। बहुपूष। बहुपूष्णी। बहुपूषणी। बहुपूषाणि २। बह्वर्यम। बह्वर्यमणी। बह्वर्यम
णी। बह्वर्यमाणि २। असृक्। असृग्। असृजी। असृंजि २। शासादौ वा। असन्। असा
नि। असृजा। असृना। असृग्भ्यां। असभ्यां। असृक्षु। ऊर्क्। ऊर्ग्। ऊर्जी। ऊर्ंजि। बहूर्जो नुम्
प्रतिषेधः। अन्ये त्वाहुर्वा नुम्। बहूर्जि। बहूर्ञ्जि। त्यत्। त्यद्। त्ये। त्यानि। तत्। तद्। ते। ता
नि। यत्। यद्। ये। यानि। एतत्। एतद्। एते। एतानि। अन्वादेशे एनत्। एनद्। एने। एनानि। वे

बहवः पूषणः सूर्या य
स्मिन् तत्कुलं।

बहवो वृत्रा यस्मि
न् तत् बहवो अर्य
मणः पितरो यस्मिन् तत्
कुलं।

सि० चं०

२५

भित । बेभिदत् । बेभिदती बेभिदति । सर्वः तस्य श्रौनुम् । चेछित । चेछिदत् । चेछिदती । चेछि
दि । गवाक् शब्दस्य रूपाणि क्लीबेऽर्चागतिभेदतः ॥ असंध्यगागमाद्भ्रेर्यैर्नवाधिक
शतं मतं ॥ स्वमस्तुपस्तु नव षड् भ्यादौ दीर्घक्के सुसुत्री भिर्जस्शसोः ॥ चत्वारि शेषे दशके
रूपाणीति विभावय ॥ २ ॥ गवाक् । गवाग् । गोअक् । गोअग् । गोक् । गोग् । गवाङ् ।
गोअङ् । गोङ् । गोची । गवाञ्ची । गोञ्ची । गवाञ्चि । गोअञ्चि । गोञ्चि । तिर्यक् । तिर्यग् ।
तिरश्ची । तिर्यञ्चि । तिर्यङ् । तिर्यञ्ची । तिर्यञ्चि । यकृत् । यकृती । यकृंति । यकानि । य
क्नि । यकृता । यकभ्यां । यकृद्भ्यां । शकृत् । शकृती । शकृंति । शकानि । शक्नि । शकृता
शकृद्भ्यां । शकभ्यां । ददत् । ददद् । ददती । ददंति । ददति । एवं जक्षजाग्रदादयः । तुद
त् । वादीपो वा तुः ॥ अवर्णात्परस्य शतुर्नुम् ईकारे ईपि च परे । तुदंती । तुद
ती । तुदंति । भात् । भांती । भाती । भांति । श्यपयोर्नित्यं ॥ अपूर्वप्रत्ययप्रत्ययसंबंधि
नोऽवर्णात्परस्य शतुर्नुम् नित्यमीकारे ईपि च । पचत् । पचंती । पचंति । दीव्यत् ।

सुष्ठु आपो यस्मिन् सः स्व
तत् स्वप् १

अर्चिर्दृ वपि यजि तनि
धनि तपि स्प ...मोघि
कं धने ... धनुः ३

नपके पूर्वकौ रु
सुष्ठु पुमांसो यस्मिन् तत् ५

दीव्यंती । दीव्यंति । स्वप् स्वब् । स्वपी ॥ स्वम्महतोर्धातोरिति दीर्घः शेषे । स्वांपि । दीर्घो नित्ये
के । स्वंपि स्वपा । भिदपां । स्वद्भ्यां । स्वद्भिः । जगत् जगद् । जगती । जगंति । महत् महद् । म
हती । महांति । धनुः । धनुषी । न्सपूर्वस्य शेषो दीर्घः । धनूंषि । हविः । हविषी । हवींषि । प
यः । पयसी । पयांसि । तेजः । तेजसी । तेजांसि । वचः । वचसी । वचांसि । पिपठीः । पिपठि
षी । सयड्ढ तत्वशेषो नुम न । पिपठिषि । सुपुम् सुपुंसी । सुपुमांसि । अदः । अमू । अमूनि ॥ इ
ति हसांता नपुंसकलिंगाः ॥ त्वमहं सिना ॥ सिसहितयोर्युष्मदस्मदोः त्वमहमि
त्येतावादेशौ भवतः । यथासंख्येन ॥ त्वं । अहं । युवावौ द्विवचने ॥ द्व्यर्थवाचिनोः यु
ष्मदस्मदोर्युवआवावादेशौ भवतः । स्यादौ विभक्तौ । विभक्तौ किं । युष्मत्पुत्रः । आमो ॥
युष्मदस्मद्भ्यां परस्याम आम् भवति । युवां । आवां ॥ यूयं वयं जसा ॥ जसासहितयोर्युष्म
दस्मदोर्यूयं वयं भवतः । यूयं । वयं ॥ त्वमावेकत्वे । युष्मदस्मदोस्त्वमावादेशौ भवतः । ए
कत्वे गम्यमाने ॥ आम्भ्यां ॥ युष्मदस्मदोष्टात्वं भवत्यामिसकारे भिसि च परे । त्वाम्

अर्चिर्मुचि हु ... आदिना
जुहोतेरसु २
पिपठिषतेः क्विप् यो रिति
दीर्घः ४
किं चाद्विवचने इति प्रत्यय
विशेषणे हृतेविपुनामा
सिद्धतः तथापि युवाम
मिति कांताना आप्तिः युवाम
लक्ष्य युवा नबौ द्वसंगे या र
गाप्रवृत्त लक्ष्यी विशेषणं
कृतं ७
अत्र विपरीत निर्देशात् तत्
डाम इति लुट् न प्रवर्तते ४
द्वयोर्थ्यो अर्थः अर्थवक्त
इति अर्थ वाचिनौ तयोः ७

सि० चं०

तदंते परममहं गौणत्वे तु अतितुभ्यं अतिमह्यं ४
तदंते परमतव परमम गौणत्वे अतितव अतिमम ७
समस्येते इति समस्यमाने समासविषयीक्रियमाणे द्वौ च एकश्च द्व्येकौ द्व्येकयोर्भावः द्व्येकत्वं द्व्येकत्वं वक्तुः इति द्व्येकत्ववाचिनी स्तः ९

माम् । युवाम् । आवाम् । त्वदाद्यत्वे शसीति दीर्घः शसो नो वक्तव्यः । युष्मान् । अस्मान् ।
त्वन्मदादेशो वर्तते । एटाङ्योः । युष्मदस्मदोष्टेरेत्वं भवति टाङ्योः । त्वया । मया । युवाभ्यां
आवाभ्यां । युष्माभिः । अस्माभिः ॥ तुभ्यं मह्यं ङेभ्या ॥ ङेसहितयोर्युष्मदस्मदोस्तुभ्यं मह्यं एतौ
तौ भवतः । तुभ्यं । मह्यं । भ्यसभ्यम् । युष्मदस्मद्भ्यां परो भ्यस भ्यम् भवति । शकारो मकारादि
निवृत्त्यर्थः सन्निधिकरणात्
त्वश्यार्थ इत्यर्थः । युष्मभ्यं । अस्मभ्यं । ङसिभ्यसोः अत् ॥ ङसिसाहचर्यात्पंचम्या एव भ्यस
स्स्यात् । त्वत् । मत् । युवाभ्यां । आवाभ्यां । युष्मत् । अस्मत् । तवममङसा । ङसासहितयो
र्युष्मदस्मदोस्तवममौ भवतः । तव । मम । युवयोः । आवयोः । सुडामः । साम् आकं । युष्मद
स्मद्भ्यां परः साम् आकं भवति । युष्माकं । अस्माकं । त्वयि । मयि । युवयोः । आवयोः । यु
ष्मासु । अस्मासु । समस्यमाने द्व्येकत्ववाचिनी युष्मदस्मदी । समासार्थोऽन्यसंख्यश्चेद्यु
वावौ त्वन्मदावपि ॥ १ ॥ सिजसङेङस्सु परतः आदेशाः स्युः सदैव ते । त्वाहौ यू यवयौ
तुभ्यमह्यौ तवममावपि ॥ २ ॥ एते परत्वाद्बाधन्ते युवावौ विषये स्वके । त्वन्मदावपि

समासस्यार्थो विग्रहः अन्यसंख्योः अन्यस्याः अन्यपदार्थस्य संख्याया श्रितेन अन्यसंख्यो युष्मदस्मदर्थगत संख्यातः संख्यायुक्तौ भव २९ तीत्यर्थः ३
स्वके निजविषये आत्मीये स्थाने १

॥अत्वे आम स्याविसा
त्वे च अम स्याशोरित्य
लोपः अतितां अति
मां शशि अत्वे कृते अ
मशाशोरित्यलोपः श
सोऽति दीर्घः शसोनइ
ति नत्वं अतित्वान् अ
तिमान्॥ आत्वे कृते
औ विभक्तौ रामिच कृ
ते सवर्णे दीर्घः सह इ
अतित्वं अ सहं अतियु
ष्मां अत्यस्मां अतियूयं
अतिवयं अतियुष्मां अ
त्यस्मां अतियुष्मां अस
स्मां अतियुष्मान् अत्य
स्मान् अतियुष्मया अ
त्यस्मया अतियुष्मा
भ्यां अत्यस्माभ्यां अति
युष्माभिः अत्यस्माभि
रित्यादि ९९

॥पुनर्गौणे रूपांतरं युष्मान् अस्मान् वा करोति युष्मयति अस्मयति ततः क्विपि णेरिति णिलोपे कृते युष्म् अस्म् इति जातं स्यादिषु युष्मोऽस्मोरपि
त्वमहमादय आदेशा भवंति एकदेशविकृतमनन्यवदिति सूत्रात् त्वं अहं औ विभक्त्यादिषु णो ए त्वे पि एत्र त्वे कृते टाङिङोस
विनक्तीन वर्जयित्वा आत्वं युष्मा अस्मा पूर्ववत् यूयं वयं २ युष्मां अस्मां युष्मान् अस्मान् २ एटा ङ्योरिति स्यमात्वं नां तरे एत्वे कृते स्यस्य युष्मया
अस्मया युष्माभ्यां अस्माभ्यां युष्माभिः अस्माभिः तुभ्यं मह्यं युष्माभ्यां अस्माभ्यां युष्मभ्यं अस्मभ्यं युष्मत् अस्मत् युष्माभ्यां अस्माभ्यां युष्मत्

स्वतदस्य त्रसमस्येतस्

वाऽर्थे तु पूर्ववद्विषये त्वतः ॥३॥ द्व्येकसंख्यः समासार्थोऽवक्तव्ये युष्मदस्मदी। तयोर्द्व्येकतार्थत्वात् युवावौ त्वन्मदौ न च ॥४॥ त्वां मां चातिक्रान्त इति विग्रहे अतित्वं अतिमहं णो ए त्वे पि युष्मदस्मदोः स्यदाद्यत्वं भवति। अतित्वां। अतिमां। अतियूयं। अतिवयं॥ अतित्वां। अतिमां। अतित्वान्। अतिमान्। अतित्वया। अतिमया। अतित्वाभ्यां। अतिमाभ्यां। अतित्वाभिः। अतिमाभिः। अतितुभ्यं। अतिमह्यं। अतित्वाभ्यां। अतिमाभ्यां। अतित्वभ्यं। अतिमभ्यं। अतित्वत्। अतिमत्। अतित्वाभ्यां। अतिमाभ्यां। अतित्वत्। अतिमत्। अतितव। अतिमम। अतित्वयोः। अतिमयोः। अतित्वाकं। अतिमाकं। अतित्वयि। अतिमयि। अतित्वयोः। अतिमयोः। अतित्वासु। अतिमासु। युवां आवां वा अतिक्रान्त इति विग्रहे सिजसङे ङस्सु प्राग्वत्। अन्यत्र युवावौ युष्मान् अस्मान्वा अतिक्रान्त इति विग्रहे सिजसङे ङस्सु प्राग्वत्। अन्यत्र अतियुष्मां। अत्यस्मां। अतियुष्मान्। अत्यस्मान्। अतियुष्मया। अत्यस्मया। अतियुष्मयोः। अत्यस्मयोः॥ युष्मदस्मदोः षष्ठीचतुर्थी द्विती

अस्मत् तव मम अ
स्यस्य पत्वे युष्मोः
अस्मोः युष्माकं अ
स्माकं पत्वे युष्मिस
मि युष्मोः अस्मोः
युष्मासु अस्मासु॥

सि०चं०

२७

॥ अतित्वं अत्यहं अतियुवां अत्यावां अतियूयं अतिवयं अतियूयं अतिवयं अतियूनी अत्यावी अतियुवां अत्यावां अतियुवान् अत्यावान् अतियुवया अत्यावया अतियुवाभ्यां अत्यावाभ्यां अतियुवाभिः अत्यावाभिः अतितुभ्यं अतिमह्यं अतियुवाभ्यां अत्यावाभ्यां अतियुवभ्यं अत्यावभ्यं इत्यादि॥ षष्ठी च चतुर्थी च द्वितीया च षष्ठीचतुर्थीद्वितीयास्ताभिः अल्पस्वरत्वात्

षष्ठीसस्यपूर्वनि पातः १

यामिस्ते मे वा नौ वस् नसौ। युष्मदस्मदोः षष्ठीचतुर्थीद्वितीयासहितयोर्यथासं-
ख्येन अमी आदेशा भवंति। तत्रैकवचनेन सह ते मे। द्विवचनेन सह वा नौ। बहुव-
चनेन सह वस् नसौ। त्वा मा। अमा सहितयोर्युष्मदस्मदोस्त्वा मा इत्येतावादेशौ
भवतः। श्रीशस्त्वावतु मापीह दत्तात्ते मेपि शर्म्म सः। स्वामी ते मेपि स हरिः पातु वामपि
नौ विभुः। १। सुखं वां नौ ददात्वीशः पतिर्वामपि नौ हरिः। सोव्याद्वो नः शिवं वो नो दद्या-
त्सेव्योत्र वः स नः। २। एकवाक्ये युष्मदस्मदादेशा वक्तव्याः। एकतिङ्वाक्यं तेने-
ह न। ओदनं पच तव भविष्यति। इह तु स्यादेव शालीनां ते ओदनं दास्यामीति॥
अनन्वादेशे वा। एते वान्नावादय आदेशा अनन्वादेशे वा वक्तव्याः। अन्वादेशश्च
कथितानुकथितमात्रं। धाता ते भक्तोस्ति। अन्वादेशे नित्यं। तस्मै ते नमः।
नादौ। वाक्यादौ पादादौ च वर्त्तमानयोर्युष्मदस्मदोर्नैते। त्वां पातु मां पातु वेदैर
शेषैः संवेद्योऽस्मान् कृष्णः सर्वदावतु॥ विशेष्यपूर्वं [संबोधनं] संबोधनेतरपूर्वं संबोधनं

किं कृत्वा विशेष्यं पूर्वं यस्मात् तत् एतादृशं विशेषणात्मकं संबो-
धनं च पुनः संबोधनेतरं पूर्वं यस्मात् तत् एतादृशं संबोधनेतरपूर्वं

श्लोकस्य चतुर्थांशः पाद
पादे अष्टाक्षर भिन्न ८
स्यादौ एते आदेशा न
भवंति विभक्त्यंतए
तस्यादौ भवंत्येव १०

तस्मै पूर्वोक्तयेतेतु
भ्यं विद्धस्व नमोस्तु
३

२७

निः

॥ अस्मेपि अस्मयान्निर्वतिति तथाहि कामं अवष्टं दप्रकामं स्वशये। सांप्रतमिति न्याय्ये। परमिति किं त्वर्थे। लाहाहादिति प्रलम्बके। साचीतीति
यगर्थे। संवरिति वर्षे। अवश्यमिति [illegible] निश्चये। उषेति रात्रौ। उमित्यंगीकारे प्रश्ने च। भूरिति भूमौ। नुवदित्यंतारे। कुरिति
कुत्सिते षदर्थयोः। अमसेति तत्वरी प्रार्थयोः। मिथु इति द्वावित्यर्थे। अन्तमिति विनार्थे स्यान्नेदृ ति धुक्के। वरमिति ईषद् अर्थे। सु
दीति शुक्लपक्षे। वदीति कृष्णपक्षे। तुमिति तुंकारे। आहे लुवा चेत्पर्थे। आसेति वत्सर्वेत्यर्थे। आर्येति प्रतिबंधे। असीति त्वमित्यर्थे वाक्या

के। पूर्वस्मिन् इति पुरः। पुरस्तात्। अधः। अधस्तात्। उपरि। उपरिष्टात्। परस्मिन्निति प
रेण। परतः। दक्षिणेन। दक्षिणा। दक्षिणतः। उत्तरतः। दक्षिणस्यां दिशि दूरे इति दक्षि
णाहि। आहिप्रत्ययः। दक्षिणा। उत्तराहि। उत्तरा। तदधीनकात्स्न्ययोर्वा सात्। राजसात्
। सर्वं भस्मेति भस्मसात्। उररी। ऊरी। उररी। विस्तारांगीकारयोः। सदादिः काले निपा
तत्काल ल तत्काल
त्यते। समानेः हि सद्यः। अद्य। अधुना। इदानीं। तस्मिन् काले तदा। यदा। कदा। सद
। सर्वदा। एकदा। अन्यदा। सपदि। सांप्रतं। संप्रति। झटिति। तूर्ष्णीं। आशु। शीघ्रं। पूर्व
अस्मिन् वर्षे पूर्ववर्षे परारि पूर्वतरे च वर्षे
स्मिन्नहि। पूर्वेद्युः। परेद्यवि। परेद्युः। अपरेद्युः। ऐषमः। परुत्। परारि। अन्येद्युः। अन्यत
रेद्युः। उभयेद्युः। उभयेद्युः। तर्हि। कर्हि। यर्हि। एकर्हि। एतर्हि। प्रादिरुपसर्गः। प्र। परा
। अप। सम्। अनु। अव। निस्। निर्। दुस्। दुर्। अभि। वि। अधि। सु। उद्। नि। प्रति। अति। पर
ि। अपि। उप। आङ्। श्रत्। अंतर्। आविर्। प्रादुर्। प्राग्धातोः। उपसर्गाः धातोः प्राक् प्र
योक्तव्याः। तदव्ययं। चादिरव्ययसंज्ञं भवति॥ क्त्वांतं च॥ क्त्वा। क्यप्। तुम्। णम्।
पूर्वकाले क्त्वेति क्त्वा। समासे क्यविति क्यप्। तुमर्थादर्थायां भविष्यतीति तुम्। यौनः पुन्ये णम् पदं द्विरुक्तेति णम्। संख्यायाः धे
तिधा। वक्ताख्यार्थे कार कार व्यास इति शसः। अन्तरज्ञवेक्तस्त्वस्ति योगे नाम्नः स्वार इति च्चिः। वत्तुल्येऽ इति वत्। क्रियायाः आ
वृत्तौ कृत्वसिति कृत्वस्। द्वि त्रि चतुर्भ्यः सुरिति सुः। [illegible] दाप्रत्ययः। क्रियो [illegible] यथा दम्प्र
कर्षस्याम् १२

क्त्वा णमादिर्यदि अंते क्त्वादयः क्त्वादयः अंते यस्य तत् १

ल्वंकारयोः। कुत्सित
प्रेषाः नुज्ञाः वसरेषु
। वाम्मिति पुवार्थे च
दुवाद् एतौ प्रियेवा
क्येएवमस्मयोपि इस्य
मयार्थः २

तद्धौः धीनं २

एतेषां प्रार्थे ६

प्रआदिर्यस्य सः प्रा
दिः तद्गुणसंविज्ञानो
यं बहुव्रीहिः उपस
मीपे सृज्यते उच्चार्य
ते क्रियावाचकस्ये
त्युपसर्गः कर्मणि
घञ् अप्रसर्गसंज्ञा
वलात् क्रियासंबं
ध इति लभ्यते यदुक्तं
यत् क्रियायुक्ताः प्रा
दयस्तान् प्रत्येवोप
सर्गसंज्ञेति ४

सि० चं०

२९

धो। च्चि। शासं। वतं। कृत्वस्। सु। आम्। इत्याद्यं तमव्ययसंज्ञं भवति। अव्ययाद्धि भक्तेर्लु
क्। सदृशं त्रिषु लिंगेषु सर्वासु च विभक्तिषु। वचनेषु च सर्वेषु यन्न व्येति तदव्ययं॥२॥ व
ष्टि भागुरि रल्लोपमवाप्योरुपसर्गयोः॥ आपं चैव हलंतानां यथा वाचा निशा दिशा॥२॥
अवगाहः। वगाहः। अवतंसः। वतंसः। अपिधानं। पिधानं॥ इत्यव्ययानि॥ ॥आबंतः
स्त्रियां। अकारांतान्नाम्नः स्त्रियां वर्त्तमानादाप्प्रत्ययो भवति। सर्वा। माया। अजादेश्च॥
अजा। एडका। अश्वा। चटका। मूषिका। बाला। वत्सा। होडा। मंदा। चिलाता। संफला।
भस्त्रफला। अजिनफला। शणफला। पिंडफला। सत्पुष्पा। प्राक्पुष्पा। कांडपुष्पा।
प्रांतपुष्पा। एकपुष्पा। शूद्रा। कोकिला। क्रुंचा। उष्णिहा। देवविशा। ज्येष्ठा। कनिष्ठा।
मध्यमेति। पुंयोगेपि। शूद्रा। जातावपि। अमूला। इत्यादि॥ पादोवाऽऽप्। द्विपदी। द्वि
पात्। द्विपदा। कात्प्यंतः। काप्पि परे पूर्वस्याकारस्येकारो भवति। कारिका। पाचि
का। अतः किं। गोका। नौका। तपरः किं। राका। क्षिपकादीनां न। क्षिपका। ध्रुव

॥कते द्विवुला विति वल नौ दाघ्यात चार्थिकः प्रलकाराः भवितु शक्रो ती तिप्राका पचाद्य प्रत्ययः तपरः किं राका। पूर्वस्य किं कटुकारस्य वती अस्
तादौकः भामकनरकयो रतः ककारस्य प्रत्ययत्वाभावाद् प्राप्तौ वचनं ममेयं भामिका। अणी नयो रिति मम का देशः। क्लिवाद्धिः नरानका
यतीति कैवाद्दे अकादीतोऽइतिड प्रत्ययः इत्वं च नरिका क्षिपेन्नीप्युपधा लक्ः। क्षपकेर्यो इत्य स्याद्दधिकः वाक्यमति त्येयं यो रसातल
चाघ प्रत्ययः कु ... ...का। आजनं चटनेद

विभजनं विभक्तिः वि
भागः यद्वा विभज्यते
बोध्यते कर्तृ कर्मा
दयो यैः नयेति विभक्ति
ः स्यादि सा यो रे वेति
योगरूढिः १

होडेति भिल्लस्त्री मंदे
ति प्रौढास्त्री। चिलाते
ति नवयौवनास्त्री। सं
फलात एकपुष्पांता
औषधिविशेषाः ६

ने अस्मा द्भुल आप्
च चटका याएवय
का २९ सः एवस
का अ ...मा स्मा
ता प्रत्ययस्य वादित्य
कः अग्रतत्रे प्रयो
गाः १

॥ निश्चयेन पतंस्यनेकेष्वर्थेषु द्योतकत्वादिति निपाताः पत् पतने । स्मात्ज्वादेर्णिः अस्तत्ववाचिनामेव चादीनां निपातसंज्ञाः अन्यसंज्ञाच भवति स्वरादीनां तु सत्त्ववाचिनां चाप्यसंज्ञे वनिपातसंज्ञा स्वस्ति वाचयति स्वः पश्यति स्वः पततीत्यादौ कर्मादिकत्वं स्वरादीनां स्यस्वैवएकस्वराणां निपातानां संधिर्न भवतीति निपातसंज्ञाफलं एकस्वराणां स्वरादीनां संधिर्भवत्येव तेषां निपातसंज्ञाभावात् चेति समुच्चेयान्वाचयेतरेतरयोगसमाहारेषु ॥ ७८ ॥ कारकयोरोनसत्त्ववाचरू

त्वत्को

च हि त्वां न्वस्मात्संबोधनात्परयोर्नैते । देवास्मान्पाहि न हरे किल सोऽस्मान् दृष्टं सर्व-

पंचे चे चौदे योगास्ताः मत्वे शिकारः

दा । विशेष्यपूर्वी तु । हरे कृपालो नः पाहि सर्वदा रुद्रदेव नः ॥ चादि मिश्रं । च वा हस्त

ह एव एतैर्योगे नैते । आवयोर्युवयोश्चैशो वेशो हे शस्तथैव च । अहेशः युवयोरे

व हरिर्मामिव रक्षतु । योगे इति किं । हरो हरिश्च मे स्वामी । अचक्षुषज्ञानार्थधातुभि

र्योगे च न । चेतसा त्वां समीक्षते । भक्तस्त्वं चक्षुषं ध्यायति । चाक्षुषज्ञाने तु । भक्तस्त्वा-

पश्यति चक्षुषा । विद्यमानपूर्वीस्प्रथमांतात्परयोरन्वादेशेऽप्येते वा । भक्तस्त्वं मम्याहं

तेन हरिस्त्वां त्रायते समां त्वामेति वा । चादिर्निपातः । च वा ह अह एव एवं नूनं

एचक् । शश्वत् युगपत् भूयस् नह हंत विना नाना स्वस्ति अस्ति दोषा वृथा ।

मृषा नक्तं । मिथ्या मिथस् अथ अथो अहो ह्यस् श्वस् उच्चैस् नीचैस् शनैस् रु

धक् ऋते आरात् दूरात् दिवा रात्रौ सायं चिरं मनाक् ईषत् जोषं तूष्णीं । बहि

स् । अवस् । समया । निकषा । अद्धा । नत । उपधा । सामि । सना । सनत् । सनात् । तिरस् । अं

सि॰ चं॰

२६

तरा। अंतरेण। सहसा। अलं। वषट्। हमा। विहायसा। मुधा। पुरा। तुरा। मिथो। प्रायस्। मुहुस्। सा
र्द्धं। साकं। नमस्। हिरुक्। धिक्। मा। माङ्। अम्। आम्। नेत्। चेत्। कच्चित्। चण्। नञ्। प
द्विसत्यं। जातुकं। शं। जोकं। र। हसि। अमी। दृक्तं। हा। आः। आत्। त्वे। है। रै। किं। यत्। तत्। इ
ति। इव। हं। होः। स्वर्। अंतर्। प्रातर्। पुनर्। सनुतर्। स्यात्। यावत्। तावत्। स्वाहा। स्वधा
तथा। हि। खलु। किल। नु। ननु। सुष्ठु। दुष्ठु। आदह। उपसर्ग स्वर विभक्ति प्रतिरूकाश्च
॥ अवदत्तं। अहंयुः। हेतौ। स्वयं। उत। नञ्। स्वधा। स्म। अस्मि। वै। शं। वट्। नो। दिष्ट्या। अअ
इ ई उ ऊ ऋ ॠ ऌ ॡ ए ऐ ओ औ। पशु। शुकं। यथा। कथा। च। पाट्। प्याट्। अंग। हा। हे।
है। भोः। अयि। द्य। विषुरे। अरे। एकपदे। द्राक्। मंक्षु। युत्। प्रातः। श्रौषट्। वौषट्। या
वट्। इत्यादि॥ तत्रादिर्विभक्त्यर्थे निपात्यते॥ तस्मिन्निति तत्र। अस्मिन्निति अत्र॥
यत्र। कुत्र। क्व। कुह। तेन प्रकारेण तथा। यथा। सर्वथा। कथं। इत्थं। अस्मादिति इ
तः। एतस्मादिति अतः। ततः। यतः। कुतः। सर्वतः। बहुतः॥ सार्वविभक्तिकास्तसिल्

मा एव यका। सा एव स
का १

अर्भकेति ब्राह्मणाय स्यां
सा ऽष्टका इष्य ऽ स्यां
तकः अष्टोपरि मृण्म
य स्याः संख्यायाऽ इस्य
ष्टका ३

वृत्तश्चाच अणश्च एवां
समाहारो वृणतस्मात्
वृणः ८८

इपिपरे सति अनोऽत्रको
स्य लोपः २

षश्च टश्च नश्च आचेति
ष्टुरः ष्टुरः इतो यस्य सः
ष्टुत तस्मात् ष्टुतः २

॥ उपाधित्याभ्यामासन्नारूढयोरिति सूत्रेः उपत्यका अधित्यका उपत्यकाद्रेरासन्ना भूमिरूर्ध्वमधित्यका इत्यमरः। तारकेति वुण अकादे
शो वृद्धिश्च तारका नक्षत्रे नेत्रकनीनिकायां तु तारिका तंतूनां विकारस्तांतवं तस्मिन् वर्णिका प्रावार विशेषः वर्णि वर्णि क्रियावि
स्तारवचने स्थिति चौरादिकात् वुण ग्रंथ विशेषस्य व्याख्यास्तोत्रकर्त्री चवर्तिका वर्त्तयतीति वर्त्तिका वुण प्रत्ययः शकुनावे
व वाच्ये ऽयं विकल्पः अन्यस्मिन्नर्थे नित्यमित्वं प्राचां पूर्वी चार्या तां मते इतो ऽभावः उदीचां प्राक्फलिका नां इत्यमित्यर्थः वृंदार

का। चटका। यका। सैका। उपत्यका। अधित्यका। तारका ज्योतिषि। अन्यत्र तारि
का। वर्णका तांतवे। वर्णिकान्या। वर्तका शकुनौ प्राचां। उदीचां तु वर्तिका। अष्ट
काऽऽख्ये। अष्टिकान्या। क्वचिद्वा। सूतका। सूतिका। पुत्रका। पुत्रिका। आर्यका।
आर्यिका। चटकका। चटकिका। निर्भस्त्रका। निर्भस्त्रिका। वृंदारका। वृंदा
रिका। एषका। एषिका। अजका। अजिका। ज्ञका। ज्ञिका। द्वके। द्विके। निःस्व
का। निःस्विका। ह्रस्वौ वा। कापि परे तरादौ च पूर्वस्य ह्रस्वो वा भवति। गंगका।
गंगाका। गंगिका। गंगका। नदिका। नदीका। श्रेयसितरा। श्रेयसीतरा। वा ग्रहणा
द्देवसंज्ञारूढाणां न। नौका। गोका॥ त्र्यणीईपि॥ दंडिनी। मघोनी। शुनी। कर्त्री। पर
स्य लोपः॥ इवर्णावर्णयोर्लोपो भवति। तद्धिते। स्वरे यकारे ईपि च। चौरी। स्त्रो
पगवी। ऐंद्री। ईयंनोल्लोपः। राज्ञी। द्विदाम्नी। ष्टुतः। षकार टकार नकार रूका
रानुबंधात्स्त्रियामी प्रत्ययो भवति। पवराकी। टकुरुचरी। उरुद्वयसी। उरुद

क शब्दः देवतावाची
पुंस्त्वे एव मन्यत्र त्रिलिं
गः वृंदारकौ रूपमु
ख्याविरत्यमरः १८

दिवेर्वा वृसुरिति पचेः पा
न् प्रत्ययो वृत्तिपूर्ते वदीतिय
न् प्रत्ययः पचतीति द्विवेः
शात् प्रत्यये दिवा दिर्यः अ
पुरयोरा नित्यं इति नुम
तुदेः शात् प्रत्ययः तुदादेः
रइत्य प्रत्ययः मन्वेतान्ना
मा ईप् नसी माक्षाना तज्ञ
न् सीमामं गावेदृासीमसी
मे वृत्रे स्त्रियामित्यमरः २
तरतमे स्त्विष्ठाः प्रकर्षेण
इतिर प्रत्ययः स्त्रियां वि
न स्यातिकिं लस्त्रीतराच
मूतरा ७२

प४

अग्रे दीव्यतीति आ
ह्निकी इति कप्रत्ययः
१८

१८० वे०

मनअग्रेनेवसमसः मन्नंतः
तस्मात् ३
३०

बहवो राजानो यस्यां
सा बहुराज्ञी ५

नअंत्य अनंत्य अनंत्य
चन पश्च अनंत्यवयः
अनंत्यवयः वक्तित
स्त्रीलं अनंत्यवयोवा
ची तस्मात् ३

घ्री। उरुमात्री। आह्निकी। इत्वरी। उगोमती। विदुषी। रूपचंती। प्राची। प्रांची। प्रती-
ची। प्रत्यंची। उदीची। उदंची। तिरश्ची। तिर्यंची रूपचंती। दीव्यंती। उदती। तुदं-
ती। मन्नंतान्नेप्। सीमा। सीमानौ। दामा। दामानौ। अनंता बहुव्रीहेर्वा। बहुयज्वा।
बहुयज्वानौ। डाप्वा। सीमा। सीमे। दामा। दामे। बहुयज्वा। बहुयज्वे। उपधालोपि-
नो बहुव्रीहेर्वीप्। बहुराज्ञी। बहुराजा। बहुराजे। पक्षे डाबीपोरभावः। बहुराजा। बहुरा-
जानौ। बहुराजानः। नदादेरंदंतात्स्त्रियामीप्। नदी। गोरी। सोपर्णेयी। आह्निकी।
हैत्रणी। पौल्ली। शाक्तिकी। गांरिकी। अशिश्वी। अनडुाही। अनडुही। गार्गी। गार्ग्या-
यणी। लोहित्यायनी। कौरव्यायणी। मांडुकायनी। आसुरायणी। इत्यादि। अनं-
त्यं वयोवाचिनोऽदंतात्स्त्रियामीप्। कुमारी। किशोरी। वधूटी। चिरंटी। तरुणी।
तलुनी। कलभी। अदंतात्किं। शिशुः। अनंत्ये तिकिं। वृद्धा। स्थविरा। कन्यायाः नक-
न्या। कथं तस्य बहुव्रीहेर्नङ् स्त्रियां। कुंडोध्नी। घध्नी। अस्रध्नी। वयोवाचिनो हाय

बहवो यज्वानो यस्याः
सा बहुयज्वा नगरीनौ
तत्वादिपुप्रत्ययः सनन्न
बतिधे

अग्रनअग्रनेवसमसः अन्नंतः
तस्मात् ३

कुंडव ३० तरूधोय
स्याः सा दे कुंडघी
यस्याः सा घध्नीः अस्त्र
इ ऊधः यस्याः सा अस्त्र
घ्री १८

त्रयः हायनाः यस्याः सा चत्वारः हायनाः यस्याः

नत्वेऽपि त्रिचतुर्भ्यां णत्वं। त्रिहायणी। चतुर्हायणी। द्विहायनी। त्रिचतुर्भ्यां किं। अष्टहायनो

चत्वारः हायना यस्याः सा

वयोवाचिनः किं। चतुर्हायना शाला। इंद्रादेरानीप् स्त्रियां पुंयोगे। इंद्राणी। ब्रह्माणी।

वरुणानी। भवानी। शर्वाणी। रुद्राणी। मृडानी। आचार्यादणत्वं। आचार्याणी। हिमा

ऽऽनीप् महारण्य

रण्ययोर्महत्वे। महद्धिमं हिमानी। अरण्यानी। यवाद्दोषे। दुष्टो यवो यवानी। यवना-

ऽऽनीप्

ल्लिप्यां। यवनानी। मातुलोपाध्यायाभ्यां वा। मातुलानी। मातुली। उपाध्यायानी। उपा-

ध्यायी। पुंयोगे चाऽदंतात्स्त्रियामीप्। शूद्री। गणकी। पालकांतान्न। गोपालिका। अश्व-

पालिका। सूर्याद्देवतायां माप्। सूर्यस्य स्त्री देवता सूर्या। अन्या सूरी। जातेरयोपधात्॥

जातिवाचिनो यकारोपधादकारांतात् स्त्रियामीप्प्रत्ययो भवति। महिषी। हंसी। योपधात्तु

क्षत्रिया। वैश्या। क्वचिन्न। बलाका। गवयहयमुकयमनुष्यमत्स्यानां न निषेधः। गवयी।

हयी। मुकयी। हस्तात्तद्धितयस्येपि लोपः। मनुषी। ईपि मत्स्यस्य यलोपः। मत्सी। सूर्यागस्त्य-

योरीये ईपि च। सूरी। आगस्ती। तिष्यपुष्ययोर्नक्षत्राणि यलोपः। तैषी। पौषी। जानप

॥पाणिनिसूत्रं। जानपदकुंडगोणस्थलभाजनागकालनीलकुशकामुककबराद्वृत्तमत्राऽवपनाकृत्रिमाश्राणा।
स्थौल्यवर्णानाऽऽच्छादनाऽयोविकारमैथुनेच्छाकेशवेशेषु एभ्य ऐकादशभ्य ईप्रत्ययो भवति। जानपदी

ईप् समाहारे त्र्यब्दं। द्वयी। त्रयी। अर्थी। क्षत्रियोपाध्यायो ... [illegible] ... क्षत्रियाणी। क्षत्रिया। [illegible]ध्यायानी। उपाध्याया। ४६

इंद्रस्य स्त्री

जातिरिति किं मुण्डा ४

लो॰ऽऽहा२

सि० चं०

३२

पके नीलोर

पात्रे स्थापने वा

दीर्वृत्तिश्चेत्तन्नामनिपदादन्या। कुंडी। अमत्रे चेत्कुंडान्या। गोणी आवपने। अन्या गोणा। स्थ
ली अकृत्रिमायां। अन्या स्थला। भाजी श्राणा चेत्। नागी स्थूला चेत्। अन्या नागा। का
ली वर्णश्चेत्। अन्या काला। नीली औषधीप्राणिनोः संज्ञायां वा। [illegible]। [illegible]। कुशी
अयोविकारे। कुशान्या। कामुकी मैथुनेच्छायां। अन्या कामुका। कवरी केशविन्यासे
अन्या कवरा। शोणाद्वा। शोणी। शोणा। वह्वीहेर्जातिपूर्वपदात्तक्रांतादीप्। ऊरुभि
न्नी। जातांतान्न। दंतजाता। अस्वांगपूर्वपदाद्वा। पूर्वेण नित्ये प्राप्ते विकल्पार्थमेतत्। सु
रापीती। सुरापीता। पाणिगृहीती भार्यायां॥ पाणिगृहीतान्या॥ क्रीतांतात्करणादेः। व
स्त्रक्रीती। क्वचिन्न धनक्रीती। क्तादल्पत्वे। अभ्रलिप्ती द्यौः। अल्पत्वेति किं। चंदनलि
प्तान्या। स्वांगाद्वा। स्वांगवाचिनोऽदंतादसंयोगोपधादुपसर्जनाद्वा स्त्रियामीप्। सुमु
खी। सुमुखा। सुकेशी। सुकेशा। संयोगोपधात्तु सुगुल्फा। उपसर्जनात्किं। शोभना शिखासु
शिखा। स्वांगं त्रिधा। अद्रवं मूर्तिमत्स्वांगं प्राणिस्थमविकारजं॥ अतत्स्थं तत्र दृष्टं च तेन

ऊरुभिन्नेयस्याः सा ऊरुभिन्नी

३२

चेत्तत्तथायुतं । २ । सुस्वेदा द्रवत्वात् सुज्ञाना । अमूर्त्तत्वात् सुमुखा शाला । अप्राणिस्थत्वा
त् सुशोफा विकारजत्वात् । अतत्स्थं दृष्टं च सुकेशी सुकेशा वा रथ्या । अप्राणिस्थस्यापि
प्राणिनि दृष्टत्वात् तेन चेत्तत्तथायुतं । सुस्तनी सुस्तना वा प्रतिमा प्राणिवत्प्राणिसदृशे स्थि
तत्वात् । नासिकोदरोष्ठजंघादंतकर्णशृंगाद्वेषु । तुंगनासिकी । तुंगनासिका । मंदोदरी ।
मंदोदरा । बिंबोष्ठी । बिंबोष्ठा । सुजंघी । सुजंघा । सुदंती । सुकर्णी । चारुकर्णी । सुशृंगी । स्वंग
गात्रकंठपुच्छाद्वा ईप् । स्वंगी । सुगात्री । सुकंठी । सुपुच्छी । पक्षे स्वंगेत्यादि । कबरमणिवि
षशरेभ्यः परात्पुच्छान्नित्यं । कबरपुच्छी । मणिपुच्छी । विषपुच्छी । शरपुच्छी । उपमानात्
पक्षपुच्छाभ्यां । श्येनपक्षी । श्येनपुच्छी । [illegible] नक्रोडादिबहुस्वरात् ।
कल्याणक्रोडा । सुजघना । सहनञ्विद्यमानपूर्वान्न । सकेशा । अकेशा । विद्यमा
न नासिका । नखमुखात्संज्ञायां । शूर्पणखा । गौरमुखा । संज्ञायां किं । ताम्रमुखी कं
न्या । वोर्गुणात् । उदंतात् गुणवाचिनो वा स्त्रियामीप् । पट्वी । पटुः । बह्वी । बहुः । मद्वीम

ड्डुः । तन्वी । तनुः । गुर्वी । गुरुः । खरुसंयोगोपधान्न । खरुः । पांडुः । कृदिकारादक्त्यर्थात् ई
ष्वा । रात्रिः । रात्री । अंगुलिः । अंगुली । आजिः । आजी । धूलिः । धूली । शकटिः । शकटी ।
अक्त्यर्थात् किं । कृतिः । भृतिः । मतिः । अजननिः । पद्धत्यादिभ्यो वा । पद्धतिः । पद्धती । ऐ
च मन्वादेः । मनुपूतक्रतुवृषाकप्यग्निकुसितकुसिदानामै आदेश ई प् च स्त्रियां
पुंयोगे । पूतक्रतायी । कुसितायी । कुसिदायी । वृषाकपायी । अग्नायी । मनोरै औ
वा । मनायी । मनावी । मनुः । पत्न्यादयो निपात्याः । पतिशब्दस्य नकारादेशः यज्ञेन
संबंधे वशिष्टस्य । नित्यं सपत्न्यादिषु । पत्नी । सपत्नी । एकपत्नी । वीरपत्नी । सखी
अशिश्वी । अनड्वाही । अनडुही । प्राची । प्रांची । प्रतीची । प्रत्यंची । उदीची । अवाची
क्वचिद्वा । दृढपतिः । दृढपत्नी । वृषलपतिः । वृषलपत्नी । वर्णवाचिनोऽनुदात्तां
तान्तोपधादनुपसर्जनादीपातोन । एता । एनी । हरिता । हरिणी । रोहिता । रोहिणी ।
श्येता । श्येनी । असिता । छंदसि क्नमेके । असिक्नी । पलिता । पलिक्नी । इत्यादि । इतोम

सहितेरुतिसहोसलावू
रूपस्याला ५

।नरनरयोरीप् वृद्धि
श्च। नारी। युवनस्तिः।
युवनशब्दात् स्त्रियां
तिः। युवतिः।।५।।

आमंत्रणमाभिमुखीकर
णमनुकूलकरणमिति
यावत् आमंत्र्यते प्रव
र्त्तः क्रियते अनेनेति सा
धनेषु दूर

नुष्यजातेरीप्। दाक्षी। अवंती। कुंती। उतकः। ऊदंतादयोपधादमनुष्यजातिवाचिनः स्त्रि
यामूप्रत्ययः। कुरूः। अयोपधात्किं। अध्वर्युः स्त्री। पंगोश्च। पंगूः। श्वशुरस्योकारा
कारलोपश्च स्त्रियां पुंयोगे। श्वश्रूः। उपमानवाचिपूर्वपदादूरूत्तरपदादूः। करभो
रूः। संहितशफलक्षणवामसहितसहादेरनौपम्येपि। संहितोरूः। शफोरूः। लक्षणो
रूः। वामोरूः। सहितोरूः। संहोरूः॥ इति स्त्रीप्रत्ययः॥ ॥लिंगार्थे प्रथमा॥
नामार्थमात्रे लिंगाधिक्ये च प्रथमा विभक्तिर्भवति॥ नियतोपस्थितिको नामार्थः॥
उच्चैः। नीचैः। कृष्णः। श्रीः। ज्ञानं। खारी। द्रोणः। आढकं। एकः। द्वौ। बहवः। अलिंगा
नियतलिंगाश्च नामार्थमात्रे इत्यस्योदाहरणम्। अनियतलिंगास्तु लिंगमात्राधिक्य
इत्यस्य च। तटः। तटी। तटं। आमंत्रणे च। आभिमुखीकरणे प्रथमा। हे देव। हे देवौ। हे
देवाः। भोस्। भोस् भगोस् अघोस् भवत् भगवत् अघवतां वा निपाताः साधौ। भो हरे। भ
गो नमस्ते। अघो याहि। (शिष्यंते इति शेषाः) शेषाः कार्यकर्तृसाधनयोर्दानपात्रे विश्लेषावधौ संबंधाधा

पंगुश्वश्रोर्गुणवा
ची।।२।।

लिंगं चार्थश्च लिंगा
र्थं तस्मिन् लिंगार्थे लिंगेश्च
र्थे च प्रथमा स्यादर्थः ५

क्रियां करोति सः कर्त्ता धातूनां व्यापाराश्रय इत्यर्थः :३

स्नाववयोः । द्वितीयाद्या विभक्तयः एष्वर्थेषु भवंति । कार्ये कर्मकारके द्वितीया । कटं करोति कारुः कोरूपं पश्यति चारुरूपः । राज्यं प्राप्नोति धर्मिष्ठः सोमं सुनोति सोमसु-पः ॥१॥ कर्त्तरि करणे च तृतीया ॥ मित्रैः शरेण रामेण रावणो लोकरावणः ॥ दानपात्रे चतुर्थी । वेदविदे गां ददाति । क्रियया यमाप्नोति तत्रापि चतुर्थी पत्ये शेते । दानपात्रे किं । राज्ञः करं ददाति । विश्लेषो विभागस्तस्यावधौ पंचमी । हिमवतो वतरति गंगा । धावतो ऽश्वात्पतति । संबंधे षष्ठी । राज्ञः पुरुषः ॥ आधारे सप्तमी ॥ औपश्लेषिकः सामीपिको ऽभिव्यापको वैषयिको नैमित्तिकश्चौपचारकश्चेति षड्विधः । कटे शेते कुमारो सो वटे गावः सुशेरते ॥ तिलेषु विद्यते तैलं हृदि ब्रह्मामृतं परं । युद्धे सन्नह्यते धीरों ऽगुल्यग्रे करिणां शतं ॥२॥ क्रियालक्षणं भावस्तत्रापि सप्तमी । वर्षति देवे चौरः प्रायातः । गोषु दुह्यमानासु गतः । विनासहनमस्कृते निर्द्धारणस्वाम्यादिभिश्च ॥ एतैर्योगे द्वितीयाद्या विभक्तयः । विनादियोगे द्वितीया । विना पापं सर्वं पतति । ग्रं

उपश्लेषः संयोगः विगतः श्लेषो विश्लेषः विभागः तस्य अवधौ यत एकरूपतया स्थाय ते सो ऽवधिस्तस्मिन् ५

समीपे भवः सामीपिकः तस्मिन् के नेदति ७ अभि तः सर्वतः व्याप्नोते ऽभिव्यापकः । विषयः प्रकाशस्तस्मिन् अर्थे तद्भवस्तीति वैषयिकः । निमित्तं हेतुः तत्र भवः नैमित्तिकः । उपचारस्तत्र भवः औपचारिकः ७

अनुक्ते संप्रदाने किं दानीयो ऽपि प्रः दीयते ऽस्मा इति दानीयः सं प्रदाने अनीयप्रत्ययः ।६। आश्रियेते कर्तृकर्मद्वारा क्रिया ऽस्मिन्निति आधारस्तस्मिन् ६ उपश्लेषः श्लेषः संयोगः सो ऽस्यास्तीति औप श्लेषिको ऽभिति वेति ६

तरेण हरिं लौकिं जीवितेन। अंतरा त्वां मां हरिः। जपमनु प्रावर्षत। उपहरिं सुराः। नदी
मन्ववसिता सेना। अतिदेवान्कृष्णः। अभिसर्वतसोः कार्याधिगुपर्यादिषु त्रिषु॥
द्वितीयाम्रेडितांतेषु ततोऽन्यत्रापि दृश्यते॥ अभितो ग्रामं। सर्वतो नगरम्। धिग्जाल्
मं। उपर्युपरि पर्वतं। अधोधि सुखं। अधोधो ग्रामं। उ भयतो गोपाः। उभयतः
कृष्णं। परि अनु वा हरिम् अभि एवं परितः। समयानिकषा हा प्रतियोगेपि। कालाध्व
नोर्नैरंतर्ये। मासमधीते। क्रोशं पर्वतः। मासं गुडधानाः। मासं कल्याणी। क्रोशम
धीते। क्रोशं कुटिला नदी। नैरंतर्ये किं। मासस्य द्विरधीते। क्रोशस्यैकदेशे पर्व
तः। कृष्णं परि अनु वा हरिम् अभि। अधिपूर्वाणां शीङ्स्थासामाधारः कर्म। अभि
निपूर्वस्य विशः। उपान्वध्याङ्पूर्वस्य वसः। अधिशेते। अधितिष्ठति। अध्यास्ते वा
वैकुंठं हरिः। अभिनिविशते सन्मार्गं। क्वचिन्न पापेभिनिवेशः। उपवसति। अनुव
सति। अधिवसति। आवसति वा वैकुंठं हरिः। नाभुक्त्यर्थस्य। वने उपवसति। इत्या

ग्रामस्य पार्श्वद्वये
इत्यर्थः ।१।

कालश्चाध्वा च का
लाध्वनौ तयोर्निर
न्तरं यस्मात्तन्निरंतरं
तस्य भावो नैरंतर्यं त
स्मिन् क्रियागुणद्र
व्यैः कालाध्वनोः नै
रंतर्ये सं वंधे काला
ध्वभ्यां द्वितीया ५

सि० चं०

३५

द्विवः करणस्यक
र्मसंज्ञावास्यात्स्व
द्वैरद्धान्वादीय
ति ५

अनुवाकोदेवविभागः ६

दि। सहादियोगे तृतीया। सह शिष्येणागतो गुरुः। एवं साकं सार्द्धं समं योगेपि। येनांगवि
कारः। येनांगेन विकृतेनांगिनो विकारो लक्ष्यते तत्र तृतीया। अक्ष्णा काणः। अंगवि
कारः किं। अक्षि काणं। किंचित्प्रकारं प्राप्तस्य लक्षणे। जटाभिस्तापसः। प्रकृत्यादिभ्य
श्च। प्रकृत्या चारुः। प्रायेण याज्ञिकः। गोत्रेण गार्ग्यः। समेनैति। विषमेणैति। द्विद्रोणेन
धान्यं क्रीणाति। सुखेन दुःखेन याति। तुल्योपमावर्ज्जे तुल्यार्थयोगे तृतीया षष्ठ्यौ।
कृष्णस्य तुल्यः कृष्णेन तुल्यः। रामस्य सदृशः रामेण सदृशः। अनिरुद्धः। तुल्योपमा
वर्ज्जेति किं। कृष्णस्य तुला उपमा वा नास्ति। फलप्राप्तौ कालाध्वनोरत्यंतयोगे तृती
या। अह्ना क्रोशेन वानुवाकोऽधीतः फलप्राप्तौ किं। मासमधीतः किंचिन्नायातः।
निषिद्धाचारप्रतिपाद्यदानः प्रयोगे चतुर्थ्यर्थे तृतीया दास्या संयच्छते कामी धर्म्मे तुभ्य
र्थायेति संयच्छते इत्यादि। नमआदियोगे चतुर्थी। उपपदविभक्तेः कारकविभक्तिर्बलीय
सी। नमस्करोति देवान्। अन्वादियोगे षष्ठ्यपि। अपिग्रहणाच्चतुर्थी। भोजनाय। भोजन

नमो नारायणाय १
वं स्वस्ति स्वाहा स्वधा
लं वषट् योगे चतुर्थी
२

३५

स्यवाप्रभुः। समर्थः सक्तः। कृष्णाय कृष्णस्य वा मद्रं भद्रं कुशलं सुखमायुष्यमर्थं प्रयोजनं
वा भूयात्। रुच्यर्थधातुप्रयोगे प्रीयमाणे। हरये रोचते भक्तिः। श्लाघह्नुङ्स्थाशपां प्रयोगे बो
धयितुमिष्टे। गोपी स्मरात्। कृष्णाय श्लाघते ह्नुते तिष्ठते शपते वा धारेरुत्तमर्णे। भक्ताय धार
यति मोक्षं हरिः। स्पृहेरीप्सिते। पुष्पेभ्यः स्पृहयति। ईप्सिते किं। पुष्पेभ्यः। वने स्पृहयं
ति वायुः। क्रुधद्रुहेर्ष्यासूयार्थानां प्रयोगे चतुर्थी। यं प्रति कोपादयस्तत्र। हरये क्रुध्यति
द्रुह्यति ईर्ष्यति असूयति वा। यं प्रति कोप इति किं। भार्यामीर्ष्यति। इत्यादि। चतुर्थी तदर्था
र्थबलिहितसुखरक्षितैः। यूपाय दारु। द्विजायायं द्विजार्थः सूपः इत्यर्थः। कुबेराय ब
लिः। गोभ्यो हितं सुखं। ब्राह्मणाय रक्षितं। रुते आदियोगे पंचमी। रुते ज्ञानान्न मु
क्तिः। अन्यो भिन्नो हिहारः। आरात् वनात्। इतरो रामात्। भिन्नः कृष्णात् पूर्वो ग्रामात्। प्रा
ग्ग्रामात्। दक्षिणा ग्रामात्। विना कृष्णात् पृथक् नाना वा। उपाध्यायादधीते ब्राह्मणः
प्रजाः प्रजायंते। वनात् क्रामो योजने। कार्त्तिक्या आग्रहायणी मासे। अपहरेः परिहरेः सं

सारः। वर्ज्जनार्थयोरपपर्योगे पंचमी॥ आमुक्तेः संसारः। प्रतिः प्रतिनिधिप्रतिदानयोः
प्रद्युम्नः कृष्णात्प्रति। तिलेभ्यः प्रतियच्छति माषान्। भयहेतौ पंचमी भयभीतभीति
भिरपियोगे चौराद्बिभेति त्रस्यति वारकेभ्यो भयभीत इत्यादि। हेतौ तृतीयापंचम्यौ
जाड्यात्। जाड्येन वा बद्धः। स्तोकान्मुक्तः। दूरांतिकयोः षष्ठ्यपि। ग्रामस्य दूरात्। अंत्यक
ात् ग्रामाद्वा इत्यादि। क्रियागुणजातिसंज्ञाभिः समुदायात् निर्द्धारणे पृथक्करणं यतस्ततः
षष्ठीसप्तम्यौ। क्रियापराणां क्रियापरेषु वा भगवद्दासोऽधिकः श्रेष्ठः। गवां गोषु वा कृ
ष्णा गौः संपन्नक्षीरा। नृणां नृषु वा ब्राह्मणः श्रेष्ठः। छात्राणां छात्रेषु वा मैत्रः पटुः। स्वा
म्यादियोगे षष्ठीसप्तम्यौ। गवां गोषु वा स्वामी। अधिपति ईश्वरः दायादः प्रसूतः प्र
तिभूर्वा। अनादराधिक्ये क्रियालक्षणे षष्ठीसप्तम्यौ। रुदति रुदतो वा प्राव्राजी
त्। आयुक्तकुशलाभ्यां योगे षष्ठीसप्तम्यौ तात्पर्ये। आयुक्तः कुशलो वा हरिपू
जने हरिपूजनस्य वा। साधुनिपुणाभ्यां पूजायां सप्तमी। मातरि साधुर्निपुणो वा

प्रसितोत्सुकाभ्यां योगे तृतीयासप्तम्यौ । प्रसितः उत्सुको वा हरिणा हरौ वा । साध्वसाधुप्र-
योगे सप्तमी । साधुः कृष्णो मातरि । असाधुर्मातुले । निमित्तात्कर्मयोगे सप्तमी । चर्मणि
द्वीपिनं हंति दंतयोर्हंति कुंजरं । केशेषु चमरीं हंति सीम्नि पुष्कलको हतः ॥ २ ॥ क्तस्येन्नंतस्य
कर्मणि । अधीती व्याकरणे । तादर्थ्ये चतुर्थी । संयमाय श्रुतं धत्ते नरो धर्माय संयमं
धर्मं मोक्षाय मेधावी धनं दानाय मुक्तये ॥ २ ॥ तुमोः प्रयुक्तस्य कर्मणि च चतुर्थी । फलेभ्यो
याति । क्यप्लोपे कर्मण्याधारे पंचमी । हर्म्यात्प्रेक्षते । हर्म्यमारुह्य प्रेक्षते । आसनात्प्रे-
क्षते । आसनमुपविश्य प्रेक्षते इत्यर्थः । इत्याधारः । कर्तृकार्ययोरक्तादौ कृति षष्ठी ।
कर्तरि कार्ये च षष्ठी क्तादिवर्जिते कृति प्रयुज्यमाने । कृष्णस्य कृतिः । जगतः कर्ता कृ-
ष्णः । गुणकर्मणि वा । नेताश्वस्य ग्रामं ग्रामस्य वा । उभयप्राप्तौ कृति कर्मणि षष्ठी न । आ-
श्चर्यो गवां दोहोऽगोपेन । स्त्रीप्रत्यययोरकाकारयोर्योगे नोक्तं । भेदिका विभित्सा वा
रुद्रस्य जगतः । शेषे कृति वा । शब्दानामनुशासनमाचार्येणाचार्यस्य वा । वर्तमाना-

धात्वर्थकस्य योगे षष्ठी । राज्ञां मतः बुद्धः पूजितो वा । इदमेषां शायितमासितं भुक्तं वा । का
देतु । कुर्वन् । कुर्वाणः । चक्रवान् । चक्राणः । चक्रिवान् सुखं हरिः । हारं दिदृक्षुः । अलं
करिष्णुर्वा । दैत्यान् । घातुको हरिः । जगत्सृष्ट्वा सुखं कर्तुं । विष्णुना हता दैत्याः । दैत्यान्
हतवान् हरिः । ईषत्करः प्रपंचो हरिणा । सोमं पचमानः । आत्मानं मंडयमानः । वेदम
धीयन् । कर्ता लोकान् । द्विषः शातुर्वा । मुरस्य मुरं वा द्विषन् । न विष्यत्स्यकस्य भविष्य
दाधमर्ण्यार्थस्येन स्य योगे षष्ठीन । सतः पालकोऽवतरति । व्रजं गामी । शतं दायी ।
कृत्यानां कर्तरि वा । मया मम वा सेव्यो हरिः । उभय प्राप्तौ कृत्ये षष्ठी न । नेतव्या व्रजं गावः
कृष्णेन । दूरनिकटार्थयोगे षष्ठी पंचम्यौ । दूरं निकटं वा ग्रामस्य ग्रामाद्वा । घूतार्थस्य क्र
यविक्रय व्यवहारार्थस्य च दिवः कर्मणि षष्ठी । शतस्य दीव्यति । वोपसर्गे । शतस्य
शतं वा प्रतिदीव्यति । षष्ठी हेतु प्रयोगे । अन्नस्य हेतोर्वसति । सर्वादेर्हेतुप्रयोगे हेतौ यो
ते । चतृतीया षष्ठ्यौ । केन हेतुना वसति कस्य हेतोर्वा । निमित्तपर्याय प्रयोगे सर्वा वि

न क्रियोपयोगी हेतु तृतीयाद्यः। को हेतुः। किं प्रयोजनं। कं हेतुं। केन हेतुना। ज्ञानेन निमित्ते
न हरिः सेव्यः। ज्ञानाय निमित्ताय। अन्योक्ते प्रथमा। आख्यात कृत समास तद्धित निपा
तोक्ते कारके संबंधे च प्रथमा स्यात्। घटः क्रियते। हरिः करोति। कृष्णः कंसं हतवा
न्। कृष्णेन कंसो हतः। पचनीयो। दानीयो विप्रः। उपाध्यायः। पचनी स्थाली। ग्रामानं
दः। कृतरथः। अपहृतपशुः। उद्धृतौदनः। पीताम्बरः। वीरपुरुषः। कौंकुमं। वाधकः॥
माथुरः। धनवान्। इयद्वती। विष [illegible] द्रुरूपि संवर्ध्य स्वयं छेतुमसांप्रतं। क्रमादमुं
नारद इत्यबोधि सः॥ इति कारकं॥ समासश्चान्वये नाम्नां। नाम्नामन्वये स
ति समासो भवति। चकारात् कृत् तद्धित धातु संज्ञा प्रयोजक प्रत्यया अपि। समासप्रत्यय
योः। समासे वर्त्तमानाया विभक्तेः प्रत्यये च परे लुक्। पूर्वेऽव्ययेऽव्ययीभावः। अव्यये पूर्व
पदे सति योऽन्वयः सोऽव्ययीभावसंज्ञकः समासो भवति॥ स नपुंसकं॥ अव्ययीभावो न
पुंसकलिंगो भवति। नपुंसकस्येति ह्रस्वः। नामत्वात्स्यादिः। अव्ययीभावाद्विभक्तेर्लुक्

समीपार्थे अव्ययं यथा कुंभस्य समीप मिति। २।

सि० चं०

३२

अधिहरि । अलोमनतः । अदंतादव्ययीभावात् विभक्तेर्न लुक् । अतं वर्ज्जयित्वाऽमादेशः । कुंभस्य समीपमुपकुंभं । वा टाड्योः । अदंतादव्ययीभावात् टाड्योरम्वा । उपकुंभं । उपकुंभेन वा कृतं । उपकुंभं । उपकुंभे वा निधेहि । अनतः किं । उपकुंभात् । मद्राणां समृद्धिः सुमद्रं । यवनानां व्यृद्धिर्दुर्यवनं । मक्षिकाणामभावो निर्मक्षिकम् । हिमस्यात्ययोऽतिहिमं । निद्रा संप्रति न युज्यते इत्यतिनिद्रं । हरिशब्दस्य प्रकाश इतिहरि । विष्णोः पश्चादनुविष्णु । यथार्थे । रूपस्य योग्यमनुरूपं । अर्थमर्थं प्रति प्रत्यर्थं । शक्तिमनतिक्रम्य यथाशक्ति । हरेः सादृश्यं सहरि । सहादेः सादिरिति सहस्य सः । ज्येष्ठस्यानुपूर्व्येणेत्यनुज्येष्ठं । चक्रेण युगपत् सचक्रं । सदृशः सख्या ससखि । क्षत्राणां संपत्तिः सक्षत्रं । तृणमप्यपरित्यज्य सतृणमत्ति । अग्निग्रंथपर्यंतमधीते साग्नि । यथाऽसादृश्ये । यथाशब्दः सादृश्ये न समस्यते । यथा हरिस्तथा हरः । अवधारणे यावति च । अवधारणार्थे यावच्छब्दे प्रयुज्यमाने योऽन्वयः सोऽव्ययीभावसंज्ञकः समासो भवति । यावं

योग्यता वीप्सा पदार्थानतिवृत्ति सादृश्यानि यथार्थाः ॥३॥

समृद्धिः ... समृद्धिः मद्राणां समृद्धि विशेषाणां समृद्धिः सुमद्रं ॥४॥ संप्रति इत्यव्ययमिदानीमित्यर्थे युज्यते तत्रैवि नत्र समासः सोऽत्रोक्तः अप्रशस्तार्थे यथा ५

साकल्ये यथा योग पद्ये यथा चक्रेण युगपत् एककालमिति सहादेरित्यनेन सहस्य सः ॥४॥ पुनः सादृश्य ग्रहणं गुणभूतेऽपि सादृश्ये यथा सदृशः सख्या ॥४॥

आनुपूर्व्यमनुक्रमः आनुपूर्व्यं ।७।

अंतवचने यथाऽग्न्यंतम् । अंतवचनं अंतस्य कथनं अंतवचनं तस्मिन् अग्निप्रतिपादकग्रंथे वर्तते अव्ययपदमिति अव्ययीभावो नित्यसमासः ३

३१

बहुव्रीह्यर्थे अव्ययीभावो नित्यसमासोऽयं ॥१॥

।अस्यपदा... याम
नं नाम नदी... स्य
तेलंगाणे ॥२॥

तः१
शौकान्तावेतौ । अनुतप्र णमाया वच्छ्लोकं । अवधारणे किं । यावद्दत्तं तावद्भुक्तं । क्वचि
दन्यस्मिन्पूर्वपदेप्यव्ययीभावः । उन्मत्ता गंगा यस्मिन्देशे सः उन्मत्तगंगं । सुप्प्रतिनाल्पत्वे
। शाकस्य लेशः । शाकप्रति । अक्षशलाकासंख्याः परिणा । द्यूतव्यवहारे पराजये एवायं
समस्यते । अक्षेण विपरीतं वृत्तं । अक्षपरि । शलाकापरि । एकपरि । क्वचिद्वा । अपप
रिबहिरंचवः पंचम्या वा । अपविष्णोः । अपविष्णु । परिविष्णोः । परिविष्णु । बहिर्वनाद्ब
हिर्वनं । प्राग्वनात् । प्राग्वनं । आङ्मर्यादाभिविध्योः पंचम्यंतेन वा । आवालं । आबाले
भ्यः । आमुक्तेः । आमुक्ति । लक्षणेनाभिप्रती आभिमुख्ये वा । अभ्यग्नि । अग्न्यभि । प्रत्यग्नि । प्रत्य
ग्नि । समीपे अनु वा । वनस्य समीपं अनुवनं । दैर्घ्ये अनु वा गंगा अनु अनुगंगं वाराणसी गंगादै
र्घ्यसदृशदैर्घ्योपलक्षितेत्यर्थः । गंगाया अनु अनुगंगं । तिष्ठंति गावो यस्मिन्काले स तिष्ठ
द्गु । आयतीगवं । पारे मध्ये षष्ठ्या वा । पारे गंगायाः पारेगंगं । मध्ये गंगायाः मध्येगंगं
खलेयवं यस्मिन्काले खलेयवं ॥ इत्यादयो निपात्याः । द्वौ मुनी वंश्यौ द्विमुनि । त्रिमु

दोहकालः

संख्या वंश्येन वंश्यो विद्यया जन्मना च तत्र भव
वेष्व एकविंशति भारद्वाजं ॥२॥

विष्णोः अपगतः । अप
विष्णु

मुग्धन४

तिष्ठद्गुप्रभृतीनि च एता
निपात्यते ॥२॥
गावो आयांति यस्मिन्
काले ॥२॥

॥प्रतिपरसमनुभ्योऽक्ष्णः ॥ अव्ययीभावे ॥ अक्ष्णोबोध्यमितिसमक्षं अक्ष्णोपश्चादित्यन्वक्षं अनंतादव्ययीभावात् राज्ञः समीपमुपरा
जं अव्ययीभावेनांतनपुंसकात् गिरेः नदी ... समाहारात् तान्नदी पौर्णमास्याग्रहायणीभ्यश्च वा ॥ चर्मणः समीपमित्युपचर्मं उपचर्मणि
रेः समीपमुपगिरं उपगिरि पौर्णमास्याः समीपमुपपौर्णमासं उपपौर्णमासि ॥६॥

निव्याकरणमव्ययाव्याकरणं । सप्तगंगाः समहृताइतिसप्तगंगं । द्वियमुनं । टाडकाः
समासेसतिटअडकइत्येतेप्रत्यया भवंति । शरदः समीपं उपशरदं । प्रतिविपाशं । ज
रायाजरस् । उपजरसं । अक्षप्रतिप्रत्यक्षं । अक्ष्णः परं परोक्षं । परशब्दस्यपरस् । परोक्षेइ
तिज्ञापकात् । अन्वक्षं । उपराजं । अध्यात्मं । उपसमिधं । उपसमित् । उपनदं उपनदि ॥
क्वचित्समासांतोविधिरनित्यः ॥ इत्यव्ययीभावः ॥ ॥ अथ तत्पुरुषः ॥ द्वितीया
द्येतेपूर्वपदेसतियोऽन्वयः सतत्पुरुषसंज्ञकः समासोभवति । ग्रामंप्राप्तो ग्रामप्राप्तः ।
कष्टाश्रितः । कूपपतितः । ग्रामगतः । खट्वारूढः । निंदायांसमासः । अन्यत्रखट्वामा
रूढः । मुहूर्तसुखं । दुःखातीतः । ग्रामगमी । अन्नबुभुक्षुः । तृतीया तत्कृतेनगुणेनअ
र्थेनचसमस्यते धान्यार्थः । दात्रेणछिन्नं दात्रछिन्नं । मासेनपूर्वः मासपूर्वः । मातृस
दृशः । पितृसमः । माषोनं । वाक्कलहः । आचारनिपुणः । गुडमिश्रः । मासावरः । हरि
त्रातः । नखभिन्नः । दध्योदनः । गुडधानाः । चतुर्थी तदर्थार्थबलिहितसुखरक्षि

संख्या नदीभिः समस्य
ते समाहारेऽर्थे ॥१॥ नदी
भिः संख्या समस्यते सोऽ
व्ययीभावः ॥२॥
उन्मत्तगंगादिशः नहि
वाक्येन संज्ञा गम्यते
शीघ्रगंगादिशः ॥३॥

द्वितीया श्रितातीतप
तितगतात्यस्तप्राप्तआ
पन्नगमिबुभुक्षुभिः
॥५॥

मुहूर्तसुखमितिकाला
ध्वनोरतिद्वितीयाऽ८

॥ याजकादिभिः सह षष्ठ्यंतं समस्यते पूरणगुणसुहितार्थैः सह षष्ठ्यंतं न समस्यते याजक पूजक परिचारक परिवेषक स्नातक अध्यापक
उत्सादक होतृ भर्तृ न स्त्र गण याजकादयः ॥६॥ अधिकरणवाचिना क्तेन षष्ठी न समस्यते इदमेषामासितं स्थेयं गतिसंद्धृतं
अधिकरणे क्तः एषामिति कर्त्तरि षष्ठी तृतीयः करणे षष्ठी तृतीया समासस्तुल्यादि देवश्च परिवृतं भवत इति क
र्तरि षष्ठी कर्तृ षष्ठ्यंतमके न सह न समस्यते भवतः शायिका वर्तमानार्थ क्तेन सह षष्ठी न समस्यते राज्ञां मतो बुद्धः पूजितो वा ताभि

तैः। यूपाय दारु। यूपदारु। अर्थस्य विशेष्यलिंगता। द्विजायायं द्विजार्थः सूपः
द्विजार्था शाटी। द्विजार्थं पयः। भूतबलिः। गोहितं। गोसुखं। गोरक्षितं। पंचमी भय
भीतिभीतभीभिरपेतापोढमुक्तपतितापत्रस्तैरल्पशः समस्यते। चौराद्भयं। चौरभयं। सुख
ादपेत इति एवं कल्पनापोढः। चक्रमुक्तः। स्वर्गपतितः। तरंगापत्रस्तः। सुखापेतः।
दुःखापोढः। व्याघ्रभीतिः। एवं वृकभीतः। सिंहभीतिः। राज्ञः पुरुषः। राजपुरुषः। द्वि
जपालकः। देवपूजकः। क्वचित् षष्ठी न समस्यते। नराणां द्विजः। सतां षष्ठः। काकस्य
कार्ष्ण्यं फलानां सुहितः। इदमेषां समयितं। अपां स्रष्टा। ओदनस्य पाचकः। भवतः
शायिका। क्वचिदेमार्यं तस्य परत्वं। राजमतिक्रान्तो तिरः। नवमतिक्रान्तोतिनौः
पूर्वं भूतः भूतपूर्वः। कायस्य पूर्वः। पूर्वकायः। अपरकायः। अधरकायः॥
उत्तरकायः। अन्हो मध्यं। मध्यान्हः। अन्हः सायः। सायान्हः। मध्यरात्रः। पश्चिमरात्रः
अर्धपिप्पली। क चिह्ना। द्वितीयं भिक्षायाः द्वितीयभिक्षा। भिक्षाद्वितीयं। तृती

महर

अर्धं पिप्पल्या इति अर्धपिप्पली द्वितृ तुरूषयोरिति वर तल्लिंगत्वात् स्त्रीत्वं प्राप्येतु अर्धपिप्पलीति कर्मधारयेत न संभवाद् दृष्टः शह्न अवयवेषावर्तते इति न्यायात् ॥१॥

तिकर्त्तरि षष्ठी ॥७॥

वर्त्तमानार्थ क्तस्य तस्य न कर्त्रर्थ तृका भ्यां सह षष्ठी न समस्यते ॥७॥

द्वितीय तृतीय चतु र्थ तुर्यान्यक देशिना सह समस्यते माघं तस्य पूर्वनिपातस्तथा द्वितीयं भिक्षायाः इत्यादौ ॥८॥

द्विगुप्राप्तापन्नेति व
कृत्माणेनपरवल्लिं
गान॥२॥ ...॥२

सि० चं०

८१

पूर्वकालैकसर्वजरत्पुराणनवकेवलाः समानाधिकरणेन ॥ कुशलचपलनिपुण सिद्धशुष्कपक्वबंधैः सहसप्तम्यंतं समस्यते ६ भोजनसमये एवसे गतान्यवंति न तु कार्ये ते पात्रेसमितादयः पूर्वादिषु ... कुशलाद्या एते निंदार्थे निपात्यं ते॥६॥ निंदायामसमा स ६

॥नभ्राण नपात् नवेदा नासत्या नमुचि नकुल नख नपुंसक नक्षत्र नक्र नाक नैकधा प्राहेर्बुं नञो हि न समासः। न भ्राजते इति नभ्राट् नवेत्तीति नवेदाः असुप्रत्ययांतः न पातीति नपात् पात्रेतः तत्तु धवः सत्याप्यप्रत्ययः नासत्याः असत्याः न असत्याः नासत्याः नमुंचतीति नमुचिः न कुलमस्येति नकुलः न खं छिद्रमस्येति नखः न स्त्रीपुमांसौ इति नपुंसकः न क्षरतीति नक्षत्रम् न क्रामतीति नक्रः न अकमस्मिन् इति नाकः न एकधा नैकधा स्त्रीपुंसयोः नपुंसकभावो निपातनात् ॥१०॥

पञ्चमिका | मिकातृतीयं | चतुर्थभिक्षा | भिक्षाचतुर्थं | तुरीयभिक्षा | भिक्षातुरीयं | जीविकां प्राप्तः प्राप्तजीविकः | आपन्नजीविकः | जीविकापन्नः | जातस्य मासो यस्य स मासजातः | इत्यादि || समासे क्वचिदेकपद्येऽपि णत्वहेतुः | शराणां वनं शरवणं | आम्राणां वनं आम्रवणं | इक्षुवणं | सर्पणखा | क्वचिद्वा माषवापिणौ | माषवापिनौ | व्रीहिवापाणि | व्रीहिवापानि | व्रीहिवापेण | व्रीहिवापेन | सुरापाः पानं सुरापानं | सुरापाणं || अहेः पुरोडाशः | अहपुरोडाशः | पात्रेसमितादयो गेहेशूरः गेहेनर्दी | नञ् || नञि पूर्वपदे सति पोऽन्वयः तत्पुरुषसंज्ञकः समासः | ना | समासे सति नञोऽदादेशः | धर्मविरुद्धो अधर्मः | ज्ञानविरुद्धमज्ञानं || अन्स्वरे | समासे सति नञोऽन् स्यात्स्वरे | अश्वादन्योऽनश्वः | संशयस्याभावोऽसंशयः | निरनुबंधकस्य तु नानौ | नाकः | नक्षत्रं | नक्रः | नासत्यौ नैकधा || इति तत्पुरुषः || || चार्थे द्वंद्वः || समुच्चयान्वाचयेतरेतरयोगसमाहाराश्चार्थाः || तत्रेश्वरं गुरुं च भजस्वेति | प्रत्येकमेकक्रियाभिः संबंधः समुच्चयः

।अनेकार्थ एकस्मिन् समुच्चीयते इति समुच्चयः एकस्य प्राधान्यात्तदनुरोधेनान्यतरदन्वाचीयते तदन्वा चयः यथा भिक्षामट ... प्राधान्यता

तिस्तादृश्यमप्राप्त अप्रतदन्यत्वं तदल्पता अप्राशस्त्यं विरोधश्च नञर्थाः षट् प्रकीर्तिताः १ इति केचित् यथा अब्राह्मणाः अब्रंशायः अनश्वः अनुदरा कन्या अपशवः अधर्मः ॥६॥ अपणा वोन्यो ... २ द्वौ द्वौ अर्थो अप्रसिद्धान्येकोऽस्मिन्निति द्वंद्वः बहूनामिक्षुफलकुलं द्वंद्वसंज्ञा वा किं प्रयोजनं उच्यते द्वंद्व तत्पुरुषयोः परवत् एवलिंगता॥२

॥ तद्धितार्थे द्विगौ तु नेकवद्भावः किंतु विशेष्यनिघ्नता । अप्रत्ययः पंचसु कपालेषु संस्कृतः पुरोडाशः पंचकपालः २ संख्यापूर्वं किं पूर्वशालायां भवः पौर्वशालः पंचगवां धनं पंचगवधनं ॥१९॥

सि० चं०

८०

न्तांता इति पुंस्त्वम् ॥ इति द्वंद्वः ॥ संख्यापूर्वो द्विगुः । तद्धितार्थे उत्तरपदे च परे समा
हारे च । पंचकपालः ॥ समाहारैकत्वं ई पूर्वो द्विगुः ॥ समाहारेर्थे द्विगुसमासो भवति । ततो
ऽकारांतादीप् । दशानां ग्रामाणां समाहारो । दशग्रामी । पंचाग्नि । क्वचिन्न । पंचपा
त्रं । चतुर्युगं । त्रिभुवनं ॥ इति द्विगुः ॥ बहुव्रीहिरन्यार्थे ॥ अन्यपदार्थप्रधानो योन्वय
ः स बहुव्रीहिसंज्ञकः समासः । बहुव्रीहौ विशेषणसप्तम्यंतक्तांतसर्वादिसंख्यानां
पूर्वनिपातः । बहुधनं यस्य सः बहुधनः । अस्तिधनः । लंबकर्णः । कंठेकालः । बहे
गडुः । कृतकटः । सर्वप्रियः । द्विपुत्रः । क्वचिन्न । संख्यासर्वनाम्नोः समासे संख्या पूर्व
वाच्यः । गड्वादेः परा सप्तमी गडुकंठः । चंद्रशेखरः । पद्मनाभः । जातिकालसुखादि
भ्यः परः क्तांतः । दंतजातः । ऊरुभिन्नः । (वाहिताग्न्यादिषु) क्वचिद्वा । प्रियगुडः । गुडप्रियः । आहिताग्निः
अग्न्याहितः । अस्युद्यतः । उद्यतासिः । नञोस्त्यर्थानां चोत्तरपदलोपः । अविद्यमान
ः पुत्रः । अपुत्रः । नञ्दुःसुभ्यः प्रजामेधयोरस् । अप्रजाः । दुर्मेधाः । सुप्रजाः । धर्माद

अन्यस्य समस्यमानपदाद्भिन्नस्य पदस्यार्थः अन्यार्थस्तस्मिन् बहुव्रीहिरित्यस्य पूर्वोच्चारणसामर्थ्यादन्यपदार्थाभावेपि बहुव्रीहिः क्वचिद्भवति यथा द्वौ वा त्रयो वा द्वित्राः पंच वा षड् वा पंचषाः द्वौ च दश च वा द्विदशाः त्रयश्च दश वा त्रिदशाः उपस्यापंते नाग्रेन स्वामि ॥१८॥

८०

तीयमपिनपु लपू
र्वपदत्वाभावात्
पूर्वपदशब्दोहिसमा
सस्यप्रथमावयवेरू
ढः उत्तरस्तुचरमाव
यवेरूढः चित्राज
रतीगुः एवंदीर्घा
तन्वीजंघः इतिप्रां
चः नव्यास्तुनेहपूर्व
पदमाक्षिप्यतेचित्रा
जरद्गुरित्यादिः॥६॥
या लतिलयेपु
बहुत्र बहुतः ७८
बहुधाश्वशत्त्वाद्बकी
हृकती अजा स्योहि
ता अजथ्याः ॥८॥९

॥एकः विभक्त्यंतानामेकार्थत्वं समानाधिकरणत्वं तस्मिन् गौणत्वे वर्तमानस्य । गौणत्वे किं । राजकुमारी कुलविद्या स्त्रीप्रत्यये किं । अ
तिवाह्लीः ॥१२॥ पुंवद्भावविधेयोः प्रत्ययस्य प्रधानपूरणार्थे वर्ताः पूरणीवाच्या चेत्सुकोहारणे मुख्या कल्याणी पंचमी यस्य स कल्याणपंचमी
कः पक्षः अत्रतिथेर्हिताव्यवच्छेदस्य पक्षस्यान्यपदार्थतया रात्रेरप्राधान्यं कल्याणीप्रियः । प्रियामनुज्ञा कल्याणी सुभगा दुर्भगा भक्तिः
सचिवा स्वसा कांता क्षांता समा चपला अबला दुहिता तनया वामा चित्रा जरती गौर्यस्येति विग्रहे पूर्ववत्पुंवत् मध्यमत्वेन व्यवधानात् द्वि

न्केवलात् । सुधर्मा । केवलात्किं परमः सुधर्मा यस्येति त्रिपदे बहुव्रीहौ मा भूत् । रूप
वती भार्या यस्य सः । पुंवद्वा ॥ समासे सति समानाधिकरणे स्त्रीलिंगे परे पूर्वस्य उक्तपुंस्क
स्य स्त्रीलिंगस्य पुल्लिंगस्येव रूपं भवति ॥ अस्यार्थः ॥ स्त्रीप्रत्ययांतस्यान्यार्थे वर्तमानस्यो
त्तरस्य ह्रस्वः । रूपवद्भार्यः ॥ उक्तपुंस्कस्य किं । खट्वा द्वितीयः । गंगा भार्यः । ऊङ्प्रत्ययांत
स्य न । वामोरूभार्यः । पूरणार्थप्रत्ययांते प्रियादौ च न । कल्याणी पंचमी यासां रात्रीणां
ताः । कल्याणीपंचमाः रात्रयः । कल्याणीप्रियः । तरतमचरट्कल्पदेशीयरूपपाशे
ष्वादौ पुंवत् । दर्शनीयतरा । दर्शनीयतमा । दर्शनीयचरी । दर्शनीयकल्पा । दर्शनीय
देशीया । दर्शनीयरूपा । दर्शनीयपाशा ॥ शसि बह्वल्पार्थस्य पुंवत् । बह्वीभ्यो देहि
बहुशः । अल्पीभ्यो देहि । अल्पशः । त्वतयोर्गुणवचनस्य पुंवत् । शुक्लाया भावः । शुक्लत्वं
शुक्लता । कुक्कुट्यादीनामंडादिषु । कुक्कुट्या अंडं । कुक्कुटांडं । मृगपदं । मृगक्षीरं । का
कशावः । दिक्शब्दः समासादौ पुंवत् ॥ दक्षिणस्याः पूर्वस्याश्चांतरालं मध्ये या दिक्सा दक्षि

बह्वल्पार्थस्य शब्दस्य शसि परे पुंवत् ५

कुक्कुट्यादीनां शब्दानां
अंडादिषु परेषु पुंवत्
२

सि॰ चं॰

८१

णपूर्वी। सर्वप्रधानमस्येति सर्वमयः। सर्वंकरोतीति सर्वंकरः। सर्वामिच्छति सर्वकाम्यति

। पट्टमानिनी।पुंवत्। एनीबाचरतीति एतायते। दर्शनीयां मन्यते दर्शनीयमानी चैत्रः।

ककारउपधाकेकारः

। अकतद्धितान्यां कोपधस्यन। पाचिकाभार्यः। रसिकाभार्यः। अकतद्धितान्यां

किं। पाकभार्यः। संज्ञापूरणीर्थप्रत्ययोर्न। दत्ताभार्यः। पंचमीभार्यः। इत्यादि। वृद्धिहेतो

स्तद्धितस्यारक्तेविकारार्थस्यन। माथुरीभार्य्यः। रक्तेतु। कषायेण रक्ता काषायी। का

षायीकंथायस्यसः काषायकंथः। विकारेतु। हेम्नः विकारो हैमी। हैमीमुद्रिकाय

स्यसः। हैममुद्रिकः। पुटितिलिपुंवत्। वैयाकरणीभार्यायस्यसः। वैयाकरणभार्यः

सौवश्वभार्यः। स्वांगादीपोःमानिनि सुकेशीभार्यायस्य। सुकेशीभार्यः। स्वांगात् किं

पट्वीभार्यायस्यसः। पटुभार्यः। ईप्र इति किं। नविद्यंते केशायस्याःसा। अकेशाःस

सुकेशीमन्यते इति

हनञितीप्रतिषेधः। मानिनितु। सुकेशमानिनी। जातिवाचिनः। स्त्रीप्रत्ययांतस्यन

शूद्राभार्य्यः। ब्राह्मणीभार्य्यः। इत्यादि॥ गोः॥ गोशब्दस्यान्यार्थेवर्त्तमानस्यह्रस्वोभव

मथुरायाःआगतस्तत्रजातो
वा माथुरः स्त्रीचेन्माथुरी
माथुरीभार्यायस्यसः ५
नसंधिप्रोयुरश्चअनेन
पुटिसतिइदरूतिकृते
सतीत्यर्थः १सोवश्वस्य
अपत्यंसौवश्वः स्त्रीचेत्
सौवश्वीभार्यायस्य
सः॥८॥

॥अन्नादिष्वस्येतिस्त्रे
णविहितौयावद्धित
स्याद्धितुर्यौरक्तविका
रार्थतद्धितप्रत्ययस्त
दंतात्तद्धितस्यस्त्रीप्र
त्ययस्यपुंवद्भावोनभ
वति॥६॥

व्याकरणमधीतेवेदवावै
याकरणः स्त्रीचेद्वैया
करणी ७

८१

वहुव्रीहेरः अत्र पू र्वपदस्य दीर्घत्वप्रय वस्थायसंज्ञाचके शेषु २ गृहीत्वा इदं पुंदंप्रवृत्तमितिके शाकेशि दंडेअर प्रहृत्येदं पुंदंडादं डि मुष्टिमि २ प्रहृत्ये दं पुद्धं मुष्टीमुष्टि वाहु वुर गृहीत्वा गोऽवक्ष रे वाहूवाहवीत्यादि ॥८०॥

॥अनेकपदार्थाभावे समानाधिकरणाभावे कचिद्बहुव्रीहिर्भवति यथा पुत्रेण सह वर्त्तते सः सपुत्रः इत्यस्य तृतीयांतेन समासस्तु त्ययोगे संख्ये पाः प्रियार्थत्वा संख्ययासहाः अव्ययाः सन्नदूराधिकसंख्याः समस्यंते स बहुव्रीहिर्भवति दशानां समीपे ये संति ते उपदशा नव एकादश वेत्यर्थः उपशब्दोहि समीपनिवर्त्तते समीपे अव्ययीभावः समीपिनि तु बहुव्रीहिः । आसन्ना विंशतिर्यैः संति ते आसन्नविंशाः ड प्रत्ययः विंपाते स्तिडीतिलो प अदूरात्त्रिंशत इत्यदूरत्रिंशाः अधिकाश्चत्वारिंशत् यातइत्यधिकः चत्वारिंशाः द्वौवात्रयोवा द्वित्राः वार्थेयं बहुव्रीहिः क्रियामतिहारे

ति पंचगावो यस्य पंचगुः । संख्यासुन्याघ्रादिपूर्वस्य पादशब्दस्यांतलोपः । सहस्रंपादा यस्य सः सहस्रपात । सहस्रपाद् । शसादौ स्वरे तद्धितयस्वरयोरीपीकारे च पदादेशः सहस्रपदः । द्विपात द्वि द्विपादौ द्विपदः । द्विपदा सुपदः । व्याघ्रपात । व्याघ्रपदी । कुले वैयाघ्रपद्यः । वैयाघ्रपदः । टाडकाः । मध्यारूः । पूर्वारूः ॥ नोवा ॥ नांतस्य टेर्लोपः स्वरे यकारे च परे वा ग्रहणात्कचिन्न कचिदुपधालोपः । कविराजः । कृष्णसखः । देवगवी परमगवी । राजधुरं । एकधुरं । सर्वधुरः । वोड्रानसं । दक्षिणापथः । अहोरात्रः । द्वित्राः । पंच षाः । बहुकर्तृकः । बहुलक्ष्मीकः । स्त्रीपुंसो । रूक्सामे महोरुः । जातोरुः । वृद्धोरुः । पुरुषा युषं । द्व्यायुषं । आयुषं ग्रामतक्षः । फलशकव्यः । उत्तरमृगपूर्वोपमान सक्थ्यः उत्तरश क्थं मृगशक्थं पूर्वशक्थ्यः । अर्द्धवारं । अर्द्धनावं । इत्यादि ॥ इति बहुव्रीहिः ॥ कर्म धारयस्तुल्यार्थे ॥ पदद्वये एकार्थत्वे सति कर्मधारयः समासः । कर्मधारये पूर्वस्य पुंवत । नीलमुत्पलं । नीलोत्पलं । रक्तलता पुंस्कोकिलः । ब्राह्मणभार्या । दत्तभार्या । सु

॥जेनो नस्येव दंतेच सुहृदित लणलोमेभ्यः जेन्ना दन्वहुव्रीहौ श्रीमनोजे नोयस्य सुजंभा तृणंजंभो नवंभोयस्य तृणमिव जंभा दंतायस्येति वा तृणजंभा सोमजंभा आयधयोगेदक्षिणेर्मस्य व्रंतं निपात्यते । चदक्षिणईर्मव्रणं यस्य दक्षिणेर्मा मृगः ॥७॥

गौणात् द्विगुतत्पुरु षकर्मधारयाद्‌ः ५

विशेषणं विशेषेणना समस्यते २

पूर्वकालैकसर्वज रत्पुराणनवकेवलाः समानाधिकरणेन समस्यंते ॥१॥

वक्तपुरुषोर्ति किं गता
मार्गी ॥२॥

सि॰ चं॰

क्रमादित्वात्कः कः
प्रत्येकं त्वत्तं नव
शब्दः संख्यावाच्य
त्रदिक संख्ये इति
नियमात नवाश्च
ते पाठकाश्च ॥३॥
अनेनताः सहादयः
सादयश्च प्रयोगानु
सारेण बोध्याः ॥६॥
जायायानिङ् ङिदंत
स्य वक्तव्यः ॥३॥
गुल्मे कुशब्दस्य का क
व कदादेशाः पु
रुषे का वा ॥३॥
मात्रा सहोक्तौ पिता
वा शिष्यते माता च
पिता च भ्राता पितरौ
पितरौ मातरपितरौ
वा ॥१॥ मातरशब्दस्य मा
तादेशः ॥१॥

केशभार्या। पूर्वकालैकसर्वजरत्पुराणनवकेवलाः समानाधिकरणेन समस्यंते
पूर्वं स्नातः पश्चादनुलिप्तः
स्नातानुलिप्तः। एकनाथः। सर्वयाज्ञिकाः। जरन्नैयायिकाः। पुराणमीमांसकाः॥
व्याकरणम् अधीते वेत्ति इति
नवपाठकाः। केवलवैयाकरणाः। इत्यादि॥ नाम्नश्च कृतासमासः॥ प्रादेरुप
सर्गस्य नाम्नश्च कृदंतेन सह तत्पुरुषः समासो भवति। व्याघ्रः। कच्छपः। कुंभका
रः। शाकपार्थिवादीनां मध्यमपदलोपः। शाकप्रियः पार्थिवः। शाकपार्थिवः।
देवानां पूजकः
देवपूजको ब्राह्मणः देवब्राह्मणः। सहादेः सादिः। समासे सति सहादेः सादिरादे
शः। सहपुत्रेण सपुत्रः। सहांचतीति सध्र्यङ्। समंचतीति सम्यङ्। तिरोंचतीति ति
र्यङ्। विष्वग्यङ्। देवानंचतीति देवद्र्यङ्। एते तत्पुरुषाः। लक्ष्मीर्जाया यस्य लक्ष्मी
जानिः। कुत्सितमन्नं कदन्नं। ईषदुष्णं कोष्णं। कवोष्णं। कदुष्णं। द्यौश्च भूमिश्च
द्यावाभूमी। जायाया जंदंपा दंदे। दारापुंसि बहुत्वे च दंपत्तीन नपुंसके इत्यमरः।
जायाच पतिश्च जंपती। दंपती। मातरपितरौ। कुपुरुषः। कापुरुषः। षट्च दश च

जीर्यति स्म इति जरन्
र्थः तं जीर्णं नैयायि
काः इत्यर्थः ॥२॥

व्याघ्रं जिघ्रतीति उपस
र्गे घ्रा दंतादिति कः
कच्छेन पिबतीति क
च्छपः कच्छेनेति ना
म्नः। कृदंतेन समा
सः। कुंभं करोतीति
कुंभकारः ॥४॥
पृथिव्या ईश्वरः पा
र्थिवः ईश्वरेर्थे अण्
॥५॥
दिवो द्यावा देवता
द्वंद्वे द्यावाभूमी उ
बष्टत्वं हुनि: हु:१
दय उ:१

॥कोनिजवर्गे मतुप्सुसन्यां लुक् ह्रस्वं तादंतात्सप्तम्या॥
अलुक् संज्ञायां॥२॥
वनेचरः अप्सुमान्॥२॥

कान्मुक्तः। दूरान्मुक्तः। निकटान्मुक्तः। अप्सुयोनिः। सरसिजं। उरसिलोमा। हृदिस्पृक्
कंठेकालः। वाचोयुक्तिः। दिशोदंडः। पश्यतोहरः। खेशयः। ग्रामेवासः। ग्रामेवासी
चौरस्यकुलं। ओजसाकृतं। अंभसाकृतं। सहसाकृतं। पुंसानुजः। जनुषांधः। आत्मना
पंचमः। त्वचिसारः। गविष्ठिरः। युधिष्ठिरः। आत्मनेपदं। आत्मनेभाषा। परस्मैपदं। पर
स्मैभाषा। मध्येगुरुः। स्तंबेरमः। कर्णेजपः। पूर्वाह्णेतरे। पूर्वाह्णेतमे। आमुष्यायणः। आ
मुष्यकुलिका। आमुष्यपुत्रिका। मातृपितृभ्यांस्वसुः सस्य षः। मातृष्वसा। पितृष्वसा
मातुःपितुर्भ्यांवा। मातुःस्वसा। मातुःष्वसा। पितुःस्वसा। पितुःष्वसा। होतुरंतेवासी। होतुः
पुत्रः। पितुरंतेवासी। पितुःपुत्रः। देवानांप्रियः इतिमूर्खे। दिवश्चदासे। शुनःशेफः।
अत्रषष्ठ्याःलुक् शुनःषष्ठ्याःलुक्। शेपपुच्छलांगूलेषु शेपःसांतः। स्याल्लिंगंचिन्ह
शेपसोरित्यमरः। अकारांतोऽपिशुनइवशेफमस्यशुनःशेफः। शुनोलांगूलः। बहु
व्रीहौ त्रयोप्यमी ऋषिविशेषाः। तरतमरूपकल्पचेलड्ब्रुवगोत्रमतहतेषु ङ्यंतस्या

वाच्दिक्पश्यद्भ्यः षष्ठ्या अलुक् युक्ति दंडहरेषु॥२॥

सि०कौ०

पितुःस्वसा वा॥

हृदिस्पृक् ...

॥ अविदर्थमिदंसूत्रं विवितिप्रत्यये तु नित्यमेवमुम् अटावितिटप्रत्ययः खिलिपदस्येति ॥२॥

।उपसमीपेनह्यतेइतिकर्मणिक्विप् । निवर्त्ततेइतिनीवृत् । प्रवर्षतीतिप्रावृट् । श्वानंविध्यतीतिश्वावित् । मर्माणिविध्यतीतिमर्मावित् । निरोचतेइतिनीरुक् ॥ अभिरोचतेइतिअभीरुक् । ऋतिंसहतेइतिऋतीषट् । परितनोतीतिपरीतत् । क्विबंतेषुइतिकिं परिणहनं उपसर्गकारके स्मितिकिं पटुरुक् तिग्मरुक् ॥२॥४॥

सि॰ चं॰

५५

गिलः । गिलगिलेचेतितिमिंगिलगिलः । उग्रमद्रयोःकरणे । उग्रंकरणं मद्रंकरणं । रा
त्रैकृतिवा । रात्रिंचरः रात्रिचरः रात्रिमटः रात्र्यटः । नहिवृतिवृषिव्यधिरुचिसहितनि
षुक्विबंतेषुपूर्वस्यदीर्घः । उपानत् । नीवृत् । प्रावृट् । श्वावित् । मर्माविद् । नीरुक् । अभी
रुक् । ऋतीषट् । परीतत् । मत्वर्थेबहुलंस्वरस्य । अमरावती । शरादेश्च । शरावती । अजि
रादेर्न । अजिरवती । उपसर्गस्यघञ्यमनुष्येवादीर्घः । परिपाकः परीपाकः । अमनु
ष्येकिं । निषादः । आदेश्चद्वंद्वे । द्वंद्वेसतिऋविदादेर्लोपः । माताचपिताच पितरौ
श्वश्रूश्चश्वशुरश्च श्वशुरौ । दुहिताचपुत्रश्च पुत्रौ । स्वसाचभ्राताच भ्रातरौ । ऋतां
द्वंद्वे । पूर्वपदस्याऽऽत्वं । मातापितरौ । होतापोतारौ । नेष्टोद्गातारौ । पुत्रेच । पितापुत्रौ ।
गावश्चगावश्च गावइमाः । शुक्लश्चशुक्लाच शुक्लंच शुक्ले । शुक्लानि । सख्यश्च
तौयौवा । दिक्संख्येसंज्ञायां । दिग्वाचिनःसंख्यावाचिनःशब्दाः । समानाधिकर
णेन संज्ञायामेवसमस्यंते सकर्मधारय । दक्षिणाग्निः । सप्तर्षयः । संज्ञायांकिं । पंचफ

निवृतंसीदतीति ६ः

विद्याकोनिसंबंधवाचिनोस्वदंतानांयोद्वंद्वस्तत्रपूर्वपदस्यात्वंभवतिषष्ठीनिरस्यमात्रावतेअप्रपदविग्रहेणनिर्दिष्टत्वादेवत्वादेशःमातापितरावत्रपुत्रौस्वादेनेऽतर्यौनिकृतत्वंयोत्रहोतापोतारावत्रहोत्रादिरूपविद्याकृतत्वंयोत्र॥६॥

अमराःसिध्यतेयस्यांसा ५ शराःविद्यंतेयस्यांसा ५

पितुर्दौहित्रंमातामोरवैणलालाभ्यां इतिस्मृतेर्मातुःप्रधानत्वात्पूर्वनिपातः॥६॥ स्वसृदुहितृभ्यांसहोक्तौभ्रातृपुत्रौशिष्येते॥७॥

।ग्राम्यपशुसमूहेष्वतरुणेष्वनेकशफेषुसहोक्तौ । स्त्रीलिंगमेकशिष्यते अजपत्ररूपसमानत्वात् स्त्रीलिंगप्रायोस्यफलमाह ग्राम्येभ वाग्राम्याग्राम्याइतिकिं रुरवइमे पशुग्रहणंकिं ब्राह्मणसमूहेषुकिं एतौगावौ अतरुणेषुकिं वत्साइमे अनेकशफेषु किं अश्वाइमे ॥३॥

॥प्रादिसमासे यथा प्रादयो गताद्यर्थे द्वितीयया प्रगतः आचार्यः प्राचार्यः अत्यादयः क्रांताद्यर्थे द्वितीयया अतिक्रांतो मालां अतिमालः प्रतिगतो ऽक्षं प्रत्यक्षः। अवादयः क्रुष्टाद्यर्थे तृतीयया। अवक्रुष्टः। कोकिलया अवकोकिलः परिणद्धो वीरुधा परिवीरुत् पर्यादयो ग्लानाद्यर्थे चतुर्थ्या परिग्लानो ऽध्ययनाय पर्यध्ययनः। निरादयः क्रांताद्यर्थे पंचम्या निः क्रांतः कौशांब्या॥६॥त्रुटि॥

लानि। दिक् संख्ये संज्ञायां। सर्पगणावा। द्वंद्वतत्पुरुषयोः। परपदस्येव लिंगं कुक्कुटमयूर्याविमे। मयूरीकुक्कुटाविमौ। अर्धपिप्पली। द्विगुप्राप्तापन्नालंपूर्वप्रादिसमासेन। पंचकपालः। पुरोडाशः। प्राप्तो जीविकां। प्राप्तजीविकः। आपन्नजीविकः। अलंकुमार्यै। अलंकुमारिः। निःकौशांबिः। अश्ववडवयोर्द्वंद्वः पूर्ववल्लिंगः। अश्ववडवान्॥ रात्राह्नाहांताः पुंस्येव॥ अहोरात्रः। पूर्वरात्रः। पूर्वाह्नः। द्व्यह्नः। संख्यापूर्वं रात्रं क्लीबं द्विरात्रं। त्रिरात्रं। अपथं तत्पुरुषे क्लीबं। तत्पुरुषे किं। न पंथा यस्मिन् देशे स अपथः। अर्धर्चादयः क्लीबपुंसोः। अर्धर्चं। अर्धर्चः। ध्वजं ध्वजः। तीर्थं तीर्थः। एवं शरीरमंडपयूषदेहअंकुशकलशइत्यादि॥ आबंतोत्तरपदो द्विगोर्वा स्त्रियां॥ पंचखट्वी। पंचखट्वं॥ अनो नलोपो द्विगोर्वा स्त्रियां। पंचतक्षं। पंचतक्षी। पुण्यसुदिनाभ्यामह्नः क्लीबता। पुण्याहं। सुदिनाहं। संख्याव्ययाभ्यां परस्य पथः॥ क्लीबता। त्रिपथं। विपथं। सामान्ये नपुंसकं। मृदु पचति। प्रातः। कमनीयं॥ उपज्ञोपक्रमांतस्तत्पुरुषः क्लीबं। उपज्ञायमानो

॥अनो नलोपो द्विगुर्वा स्त्रियां। अन्नंतस्य द्विगोः स्त्रीत्वे नलोपो भवति अन्नंतो द्विगुः स्त्रियां वा ३॥

॥उपज्ञायते इत्युपज्ञा षिद्भिदादिभ्य इति कर्मण्यङ्। उपक्रम्यते इत्युपक्रमः कर्मणि घञ्॥ अमांतस्य से डो न वृद्धिः इति वृद्ध्यभावः॥१॥ उपज्ञा च उपक्रमश्च उपज्ञोपक्रमौ तावंतौ यस्य स उपज्ञोपक्रमांतः। उपज्ञाज्ञानमाद्यं स्यात् ज्ञात्वारंभ उपक्रमं नंदस्य उपक्र॥

पिप्पल्या अर्धमिति २॥ द्विगुसमासे प्राप्तापन्नालंपूर्वसमासे प्रादिसमासे च परवदत्तल्लिंगं न भवति॥२॥ पंचसु कपालेषु संस्कृतः तद्धितार्थे द्विगुः संस्कृतार्थे अण् तस्य च लुक् च तद्धितार्थे द्विगुर्विशेष्यनिघ्नः पुरो दाश्यते इति दाशृ दाने कर्मणि घञ् निपातनात् डत्वं पुरोडाशः॥३॥ द्वयोः रात्र्योः समाहारः त्रयाणां रात्रीणां समाहारः ६॥ ऋचः अर्धं ५

पंचानां तक्ष्णां समाहारः स्त्रियां तु समाहारे ईप् पंचतक्षी॥३॥ पुण्यं च तदहश्चेति पुण्याहं। सुदिनं च तदहश्चेति सुदिनाहं॥२॥

पूर्वपदतुल्यलिंगकथनादापोऽभिधातिः वहुत्वे पुल्लिंगं दर्शयति अश्वश्च वडवा च सूत्रे द्विवचनमतंत्रमविवक्षितम् बहुत्वेपि पुल्लिंगस्य दर्शनात्॥६॥ परवल्लिंगता प्रवादेऽव्ययं परत्वात् समाहारनपुंसकता बाधते अप्रत्ययांतो रात्रशब्दः प्रत्ययांतो अह्नशब्दः एतदंता द्वंद्वद्विगुतत्पुरुषकर्मधारयाः पुल्लिंगो भवति॥५॥ विगतमहः ५ पंचानां खट्वानां समाहारः ६

विरूपः पंथा इति कं पुल्लिंगं स द्वेगुरो विपथः कंदध्वा कापथः समासः अमरः २

॥ अनञ् तत्पुरुष (उत्पत्त्य)धिकारान्ते हरद्दत्त सेनाराजा अवसिना कृत्तद्धितसमासैकदेशपदाद्युत्पन्ना तुरुष्काः । पंच हि त्रयः पंचानां वृत्तिरिति पू-
र्वाचार्यसंज्ञा लक्षणमाह । परार्थाभिधानं वृत्तिः परशब्दस्यार्थो यस्तस्याभिधानं शब्दान्तरेण यत्र सा वृत्तिः यथा राजपुरुष इत्यत्र राजश-
ब्देन वाक्यावस्थायामनुक्त पुरुषार्थोऽभिधीयते ॥ २॥

सि० चं०

४५

पच्यमानयोः । प्राथम्यं चेदास्यात्तु मिथोऽपि ते । पाणिनेरुपज्ञा पाणिनिसुपज्ञं ग्रंथः । नंदोपक्रमं द्रोणः । छायायां तच्च पूर्वपदार्थबाहुल्ये । इक्षूणां छाया इक्षुछायं । राजपर्यायपूर्वोऽरक्षः-
पिशाचादिपूर्वश्च सभांतः क्लीबः । इनसभं ईश्वरसभं नेह राजसभा । रक्षःसभं पिशाच-
सभं । संघातार्थसभांतः क्लीबः । स्त्रीसभं । स्त्रीसंघात इत्यर्थः । सेनासुराछायाशालानि-
शांतो वा । ब्राह्मणसेनं । पवनसुरं । कुड्यछायं । गोशालं । श्वनिशं । पक्षे ब्राह्मणसेना
इत्यादि । ॥ इति समासप्रक्रिया ॥ ॥ अपत्ये अण् । नाम्नोऽपत्येऽर्थे अण्प्रत्ययः । आदि-
स्वरस्य ञ्णिति वृद्धिः । स्वराणां मध्ये यः आदिस्वरस्तस्य वृद्धिः ञिति णिति च त-
द्धिते परे । वोऽवस्वरे । उवर्णस्यान्ते तस्याव्यकारे स्वरे च परे । उपगोरपत्यमौपग-
वः । वैदुषः । वासिष्ठः । गौतमः । भार्गवः । आंगिरसः । वैदः । और्वः । स्त्रैणं पौंस्नं । संख्या-
संभद्रपूर्वस्य मातृशब्दस्य उत अन्तादेशोऽणि परे । षाण्मातुरः । द्वैमातुरः । सांमातुरः ।
भाद्रमातुरः । मातृ इति किं । द्वैपित्रः । शिवादेश्च । शैवः । त्वाष्ट्रः । गांगः । भैमः । ॥ अ

संघातार्था या सभा तदंतस्तत्पुरुषः क्ली-
बं ॥ ५ ॥

विसर्गांततनाम्नस्तद्धितेऽसत्त्वे भवतीत्यर्थः ॥ ६ ॥

उक्तश्च आश्वानवोस्मा-
हारः वो एकत्वे द्विगु-
र्द्वन्द्वाविति नपुंसक-
त्वे पतन्त्वः ॥ ८ ॥

इन ईश्वर शब्दौ राजप-
र्यायौ इनस्य सभा ई-
श्वरस्य सभा इति रा-
जपर्यायपूर्व इति किं
राजसभा ॥ ३ ॥
राज्ञः सभा १

उर्वा अपत्यं और्वः उ-
र्वशी मातृणामपत्यं
वो इति उत्वं अत्र अ-
वस्थादि जनाः इति इ-
त्य णः २ संमातु-
र ४५ पत्यं सांमातु-
रः ॥ २ ॥

॥ अथ षष्ठी तृतीयांतस्यात्मन् शब्द स्य गागमो वाच्यः आत्मीः राज्ञा । स्या । स्थिता त्वको ति कारक रागली विषुवर्तः अन्यदाशी अन्य दाशा अन्यदास्या अन्यदास्थितः अन्यदुत्सकैः अन्यदूतिः अन्यत्कारकः अन्यद्रागः अन्यदीयं ॥ अथ षष्ठी तृतीयांतस्येति किं अन्यस्यान्येन वा आशीः कारक लीययोः षष्ठी तृतीयांतस्येति निषेधो न वाच्यः अर्थपरे अन्यस्य नादक् अन्यदर्थः अन्यार्थः अन्यस्येदं अन्यदीयं ॥ २ ॥ =

कचित्स्वरवृद्धकारः

वा ॥ उक्ताः प्रत्ययाः ॥ ततो वा ॥ श्वशुरीयः । श्वशुरस्यापत्यं श्वशुर्यः । पित्र्यं । गव्यं । पयस्यं । कुल्यं । तदीयं । त्वदीयं । मदीयं ॥ अन्यस्य दुक् ॥ अन्यदीयं । पितुर्भ्रातरि व्यः । पितुः भ्राता पितृव्यः ॥ मातुर्भ्रातरि डुलः । मातुर्भ्राता मातुलः । मातृपितृभ्यां पितरि मातरि च डामहच् । मातुः पिता मातामहः । पितुः पिता पितामहः । मातुर्माता मातामही । पितुर्माता पितामही ॥ अवेर्दुग्धे सोढदूसमरीसाः ॥ अवेर्दुग्धं अविसोढं अविदूसं । अविमरीसं ॥ तिलान्निःफलात्पिंजपेजौ ॥ निःफलस्तिलः तिलपिंजः तिलपेजः ॥ कारकात्क्रियायुक्ते ॥ कारकादेते प्रत्ययाः क्रियायुक्ते कर्त्तरि कर्म्मणि च । कुंकुमेन रक्तं कौंकुमं । वस्त्रेण परिवृतो वास्त्रो रथः । कांबलः । द्वैपः । वैयाघ्रः । पांडुकंबलादिनिः । पांडुकंबलेन संवीतः पांडुकंबली रथः । वासिष्ठेन दृष्टं वासिष्ठं साम । कालेयं । वररुचिना कृतो वाररुचो ग्रंथः । मनुना प्रोक्तो मानवो धर्म्मः । मथुरायाः आगतो माथुरः । ग्रामादागतो ग्राम्यः । धुरं वहतीति धुर्य्यः ।

सकार पाठ सामर्थ्या न्नवः ५८

धात्वर्थः क्रियास्यात् तद्युक्तादनात्मरूप वस्तिः फलं तला दनाव्यापारः व्याप रेण युक्तः कर्त्तीकलैन युक्तं कर्मितर स्मिन् क्रियायुक्ते कर्त्तरि कर्मणि च ॥ ७ ॥

कंबलेन परिवृतो रथः द्वीपिनो विकारो द्वैपं द्वैपेनावृतः व्याघ्रस्येदं वैयाघ्रं इदं हृद्धी वैयाघ्रेण परिवृतः ॥ ५९

धौरेयः । सर्वधुरीणः । एकधुरीणः । मुखपार्श्वतसोर्ल्लोपईये । मुखतोभवं मु
खतीयं । पार्श्वतीयं । देवस्वराजजनपराणां कुक् ईये । देवस्येदं देवकीयं । स्व
कीयं । राजकीयं । जनकीयं । परकीयं ॥ मध्यान्मः ॥ मध्यमः ॥ हेमंतस्य वा तल्लोपोऽणः
णा । हैमनं । हैमंतं । चिरपरुत्परारिभ्यस्त्नः ॥ चिरत्नं । परुत्नं । परारित्नं । अग्रादिप
श्चादंतात् डिमः ॥ अग्रेभवं अग्रिमं ॥ आदिमं । पश्चिमं । अंतिमं ॥ हेतुमनुष्येभ्यो
वा रूप्यमयटौ ॥ समादागतं समरूप्यं । सममयं । समीयं । पक्षे णीयः । देवदत्तरूप्यं
देवदत्तमयं । देवदत्तं । देवदत्तीयं ॥ छगलिनो णेयिन् । छगलिना प्रोक्तमधीयते
छागलेयिनः । पाराशर्यशिलालिभ्यां भिक्षुनटसूत्रयोर्णिनिः । पाराशर्येण प्रोक्तं
भिक्षुसूत्रमधीयते पाराशरिणः । भिक्षवः । शैलालिनो नटाः । कर्मंदकृशाश्वा
दिनिः कविषये । कर्मंदिनः । कृशाश्विनः । त्रपुजतुनोः षण् विकारे । त्रापुषं जा
तुषं । शम्याः ष्लञ् । शामीली स्रुक् ॥ शक्तियष्ट्योरीकण् प्रहरणे । शाक्तीकः

हेमंतेभवतीति ४

कर्मंदिनप्रोक्तं भिक्षु
सूत्रमधीयंते ये ते क
र्मंदिनो भिक्षवः ॥ कृ
शाश्विन प्रोक्तं नटसू
त्रमधीयंते ये ते कृशा
श्विनो नटाः ॥ भिक्षु
नटसूत्रयोरिति किं
पाराशरं । शैलालं ।
कार्मंदं । कार्शाश्वं ।
सूत्राणि ॥ २ ॥ ८
ष्लित्वात् ईप् शामीली स्रु
क् ८ शम्या विकारश्श
मिसादीपृ २

॥ मुखं च पार्श्वं च मुख
पार्श्वे मुखपार्श्वयो
स्तसौ मुखपार्श्वत
सौ तयोः षष्ठीनिर्दि
ष्टत्वात्तसलोपः ॥ १ ॥

चिरं भवः ४

पश्चात् तनवं ४ डित्वाट्टि
लोपः ५

शिलालिना प्रोक्तं नट
सूत्रमधीयंते ये ते ॥ ३ ॥
विंशते स्त्रियो लोडिती
तिशाद्वलोपः संज्ञा
यां लुकः ॥ १ ॥

दौवारिकः। धर्मं चरतीति धार्मिकः। अधार्मिकः। पक्षिणो हन्तीति पाक्षिकः। शा
कुनिकः। तैत्तिरिकः। मात्स्यिकः। मैनिकः। मार्गिकः। सारंगिकः। पुराणमधीते।
पौराणिकः। ऐतिहासिकः। वैदिकः। पील्वादिकर्णादिभ्यः कुणज्जाहचौ पाकमू
लयोः। पीलूनां पाकः। पीलुकुणः। कर्णस्य मूलं कर्णजाहं। पक्षात्तिः मूले। पक्षस्य
मूलं। पक्षतिः। चंचुचणौ वित्ते। विद्यया वित्तः। विद्याचंचुः। विद्याचणः। वेः शा
लशंकटौ। विस्तृतं। विशालं। विशंकटं। विशंप्रोदः कटः। विकटं। शंकटं। प्रकटं
उत्कटं। अलाबूतिलोमाभंगाभ्यो रजसि। अलाबूनां रजः। अलाबूकटं। तिलक
टं। उमाकटं। भंगाकटं। गोष्ठादयः स्थानादिषु पशुनामभ्यः। गवां स्थानं गोगोष्ठं
अश्वगोष्ठं। संघाते कटः। अवीनां संघातः। अविकटः। विस्तारे पटः। अवीनां वि
स्तारः। अविपटः। द्वित्वे गोयुगः। द्वावुष्ट्रौ उष्ट्रगोयुगं। षट्त्वे षड्गवः। अश्वानां ष
ट्त्वं। अश्वषड्गवं। स्नेहे तैलः। तिलानां स्नेहः। तिलतैलं। सर्षपतैलं। भवने क्षे

पील्, कर्कंध शमी
करीर कवल दर
खदिरः पील्वादयः
कर्णअक्षि नख मु
ख केश पाद गुल्फ
भ्रू शृंग दंत ओष्ठ
पृष्ठ एते कर्णादयः। ३
पाकः परिणामः। मू
लम् उपक्रमः॥ ३
।विकटं विकृतं सं
कटं संहतं संबाधः
इत्यर्थः। प्रकटं प्रका
नं प्रकाशते इत्यर्थः
उत्कटम् उद्धतं रूढ
शब्दा इति कथंचि
द्व्युत्पाद्यंते॥ ६॥७
सर्षपानां स्नेहः १

नतमिति नपुंसके प्रा
वेक्तः नमनं नीचै
स्त्वं कथं तर्हि नासि
कायां पुरुषे चाव
टीटशब्दप्रयोगः
३

ट् शाकटशाकिनौ। इक्षूणां भवनं क्षेत्रं। इक्षुशाकटं। इक्षुशाकिनं। अवात्कु
टारकटौ॥ अवाचीनः। अवकुटारः। अवकटः। नासिकायाः नते संज्ञायां टीट
नाटभ्रटः॥ अवात्। नासिकायाः नते। अवटीटं। अवनाटं। अवभ्रटं। तद्योगा
न्नासिका। अवटीटा। पुरुषोऽवटीटः। नेर्बिडज्बिरीसचौ॥ नतेऽर्थे। निबिडं। निबिरीसं
। इनच्पिटच्काः प्रत्ययाः नेः। चिकचिचिकादेशाः। नतेऽर्थे। चिकिनं। चिपिटं। चि
कं। क्लिन्नस्य चिल्पिल् चुलेः लः प्रत्ययोऽस्य च चक्षुषी इत्यर्थे। क्लिन्ने च चक्षुषी
रस्य। चिल्लः। पिल्लः। चुल्लः॥ उपाधिभ्यां त्यकन्नासन्नारूढयोः॥ पर्वतस्यासन्नं भू
मिः। उपत्यका। पर्वतस्यारूढा भूमिः॥ अधित्यका। कर्मणि घटोऽठच्॥ घटते इत्यर्थे। क
र्मणि घटते। कर्मठः। साक्षाद्द्रष्टरि संज्ञायां। इनिः। इलोपश्च॥ साक्षाद्द्रष्टा। साक्षी
इष्टादिभ्यः इनिरनेनेत्यर्थे। इष्टमनेन इष्टी॥ अधीती। हैयंगवीनश्रोत्रियः क्षे
त्रियोऽनुपदी इत्यादयो निपात्याः॥ ह्योगोदोहोद्भवं घृतं। हैयंगवीनं। छंदोऽधी

निशब्दान्नासिकाया
नतेः सिद्धेये ॥५॥

आसन्नं समीपमारू
ढमुच्चस्थानं तत्र संज्ञा
यां पर्वतस्यासन्नमु
पत्यका आरूढम
धित्यका ॥७॥

॥क्षेत्रियो व्याधिः शरीरांतरे चिकित्स्यः अप्रतीकार्य्य इत्यर्थः अनुपदशब्दादन्वेष्टरि इन् निपात्यते पदस्य पश्चादनुपदं॥१॥

अमेहक्कतत्रेभ्यस्त्यः अमांतिकसहार्थयोः॥४॥

तेः श्रोत्रियः । परक्षेत्रे चिकित्स्यः । क्षेत्रियः । अनुपदमन्वेष्टा । अनुपदी । प्राल्
लाभ्यमन्वादेष्टः प्राणकः । स्वार्थे । पचतकि । उच्चकैः । सर्वकैः । अयकं । असकौ
त्वकं । अहकं । त्यतनौ । भवाद्यर्थे त्यतनौ प्रत्ययौ उक्तौ । कुत्रभवः । कुत्रत्यः । कुतस्त्य
: । अमात्यः । इहत्यः । क्वत्यः । तत्रत्यः । अव्ययानां तद्धितयत्वरयोष्टिलोपः । वहि
र्भवो । बाह्यः । स्वः स्वर्गे भवः । सौवः । पुनः पुनः एव । पौनः पुन्यं । एपः । दक्षिणापश्चा
त्पुरसस्त्यण् भवाद्यर्थे । दाक्षिणात्यः । पाश्चात्यः । पौरस्त्यः । ऐषमो ह्यःश्वस्भ्यो
वा त्यः परे तनः । ऐषमस्त्यं । ऐषमस्तनं । ह्यस्त्यं ह्यस्तनं । श्वस्त्यं । श्वसस्तिकण्वा । शौव
स्तिकं । अद्यतनः । गतदिने ह्यस्त्यं । ह्यस्तनः । आगामिदिने श्वस्तनः । सनात
नः । सदातनः । पुरातनः । दोषातनः । सायंतनः । चिरंतनः । प्राह्णेतनः । प्रगेतनः । स्वा
र्थेपि । उक्ताः वक्ष्यमाणाश्च प्रत्ययाः स्वार्थेपि स्युः । दैवदत्तकः । चौर एव चौरः । व
य एव वायसः । रक्ष एव राक्षसः । चत्वारो वर्णाश्चातुर्वर्ण्यं । समीपमेव सामीप्यं । च

॥ तुल्यं तेन सादृश्येनो मीयते ज्ञायते इति तुलनं मानं तत्र साधकं तुल्यं । पद्यतो लनं तुला ज्ञेयं भावे भिद् । तुल्या संमितं तुल्यं कोरका दिति ण्यः । तेनेति तृतीयांतान्नेति सप्तम्यंतात् तस्येति षष्ठ्यंताच्च वत्प्रत्ययः । स्यात्तुल्ये सादृश्येऽर्थे तृतीयांतात् । तु क्रियातुल्ये एव गुण तुल्ये माभूत् ॥७॥

त्वारो वेदाश्चातुर्वैद्यं । प्रज्ञ एव प्राज्ञः । चातुराश्रम्यं त्रैलोक्यं । अनंत एवानंत्यं । उपवसथ एव औपवसथ्यं । इतिह एव । ऐतिह्यं । भेषजमेव । भैषज्यं ॥ भागरूपनामभ्यो धेयः ॥ भाग एव भागधेयं । नामधेयं । रूपधेयं । देवात्तः । देव एव देवता । मृदस्तिकः । मृदेव मृत्तिका । सस्नौ प्रशंसायां । प्रशस्ता मृत् । मृत्सा । मृत्स्ना । अखीनयोर्युष्मदस्मदोर्युष्माकास्माकौ एकार्थयोस्तवकममकौ । युवयोर्युष्माकं वायं यौष्माकः । यौष्माकीनः । आवयोरस्माकं वायं । आस्माकः । आस्माकीनः । तवायं तावकः । ममायं मामकः । तावकीनः । मामकीनः ॥ वत्तुल्ये ॥ क्रियया सादृश्येऽर्थे वत्प्रत्ययः । स्थित् तुल्ये माभूत् । पुत्रेण तुल्यः स्थूलः इत्यादि । चंद्रेण तुल्यं । चंद्रवत् । ब्राह्मणवत् । क्षत्रियवत् । मथुरायामिव । मथुरावत् । पाटलिपुत्रे प्राकारः । चैत्रस्येव । चैत्रवत् । मैत्रस्य गृहं । अर्हेपि । विधिमर्हति विधिवत् ॥ भावे तत्त्वयणः । शब्दस्य प्रवृत्तिनिमित्तं भावस्तत्र वाच्ये एते स्युः ॥ तांतं स्त्रियां । त्वांतं क्लीबे । ब्राह्मणत्वं । ब्राह्मणता । ब्राह्मण्यं । शुक्लः

भवंति शब्दा अनेनेति व्युत्पत्तेः तथा च कौमुद्यां प्रकृतिजन्यबोधे प्रकारो भावस्तस्मिन् =२= त्वतयोः गुणवाच्यत्वस्येति पुंवद्भावः शुक्लीयाः भावः शुक्लत्वं १= वाष्णुक्लस्य भावः ।

॥ रूपप्रत्ययस्यापवादोयं ।४।

मथुरायां यादृशः प्राकारस्तादृशः पाटलिपुत्रे ३=

तस्य त्वम् यथा चैते २

सप्तम्यंतात् षष्ठ्यंताच्च क्रियातुल्येपि नवतील्यः अर्हे द्वितीयांतात् तस्मात् क्रियातुल्ये ३=

ददुर्विद्यतेवस्यसः २ अंगानिविद्यतेवस्याः सा२ लक्ष्मीर्विद्यते वस्यसः २ लक्ष्मीसालो ति २

सि० चं०

विषकवि ... द्यते वस्यतत ३

सि धमवात दंतबल ललाट शृंग शाके न धमनी रूद्र जंतु उपताप राड्डु मषि विजय निष्पाप पांसु हनु पार्ष्णि चूडा सिध्मादयश्चे ते पार्ष्णि धमन्यो दीर्घः पार्ष्णीलः धमनीलः रूद्र जंतुर्यथा यूकालः मषिकालः उपतापरोगः विपादिकालः पादस्फो टोविपादिकाइत्यमरः ३=

व्रीही। मायिकः। व्रीहिकः। लोमपामपिच्छादिभ्यः शनेलचः। लोमशः। गिरिशः। पामनः। दद्रुणः। अंगना। लक्ष्म्या अच्च। लक्ष्मणः। विषुवगित्युत्तरपदलोपश्चाकृतसंधेः। विषुणः। पिच्छिलः। तुंदिलः। फेनिलः॥ सिध्मादिभ्यश्च॥ सिध्मलः। चूडालः। कुमुदनडवेतसेभ्यो ड्मतुः। कुमुद्वान्। नड्वान्। वेतस्वान्। महिषात् ड्मतुः। महिष्मान्देशः। नडशादाड्ड्वलः। नड्वलः। शाड्वलः। शिखाया वलः। दंतावलः। नडादीनां कीयेकुक्। नडकीयं। कुंचाया ह्रस्वश्च। कुंचकीयं। शृंगवृंदाभ्यामारकः॥ अत्यर्थे शृंगं प्रधानमस्येति। शृंगारकः। वृंदारकः। फलवर्हाभ्यामिनः। अत्यर्थे फलिनः। वर्हिणः। हृदयाच्चालुः। हृदयालुः। शीतोष्णतृप्रेभ्यस्तदसहने। शीतं न सहते शीतालुः। उष्णालुः। तृप्रं दुःखं न सहते तृप्रालुः॥ हिमाच्चेलुः। हिमं न सहते॥ हिमेलुः। बलादूलः। बलं न सहते बलूलः। वातात्समूहे च। वातं न सहते वातस्य समूहो वा। वातूलः॥ तः पर्वमरुद्भ्यां। अत्यर्थे। पर्वतः। मरुत्तः॥ ऊर्णाहंयु

गिरिर्विद्यतेवस्यसः १ पामाविद्यतेवस्यसः १

शिखावलः ५

चशब्दात्समूहे र्थेपि२=

५१

पर्वाणि सन्ति अस्य ति=१ मरुतः विद्यते ५ अस्मिन =१

ऊर्णा विद्यते यस्य = अहं विद्यते यस्य = शुभं विद्यते यस्य = १

ज्योत्स्नातमिस्राशृंगिणोर्जस्विन्नूर्जस्वलगोमिन्मलिनमलीमसा इत्यर्थे निपात्यंते ज्योतिरस्यामस्तीति ज्योत्स्ना चंद्रप्रभा ज्योतिषउपधालोपो नप्रत्ययश्च तमोस्यामस्तीति तमिस्रा तमस्शब्दस्योपधाया इत्वं रप्रत्ययश्च शृंगमस्यास्तीति शृंगिणः इनच् प्रत्ययो निपातनात् ऊर्जस्वी ऊर्जस्वलः मलिनः मलीमसः मलादिनईमसश्च ज्योत्स्नास्यामस्तीति ज्योत्स्नः शुक्लपक्षः ३२

अहंशुभमोर्युस्। मत्वर्थे। ऊर्णायुः। अहंयुः। शुभंयुः। स्वाद्दामिन्नैश्वर्ये। स्वमैश्वर्यमस्यास्तीति स्वामी॥ ऐश्वर्ये किं स्ववान्। वातातीसारपिशाचानां कुक्॥ वातकी। अतीसारकी। पिशाचकी॥ ज्योत्स्नादिभ्योऽण्। मत्वर्थे। ज्यौत्स्नः। तामिस्रः। तापसः। सैकतः। शार्करः। इलः शार्करिलः॥ ऊषसुषिमुष्कमधुखमुखकुंजनगपांसुपांडुभ्यो रः॥ मत्वर्थे। ऊषरः। सुषिरः। मुष्करः। मधुरः। कुंजरः। खरः। मुखरः। नगरः। पांसुरः। पांडुरः॥ कच्छ्वा ह्रस्वत्वं च। कच्छुरः। द्रुद्रुभ्यां मः। द्रुमः। द्रुमः। केशादिभ्यो वः॥ मत्वर्थे। केशवः। मणिवः। हिरण्यवः॥ अर्णसो लोपश्च। अर्णवः। अर्णस्वान्। रजःकृष्यासुतिपरिषदो वलच्। रजस्वला। कृष्यादीनां वले दीर्घः॥ कृषीवलः। आसुतीवलः। परिषद्वलः। अन्येभ्योपि दृश्यते वलच्॥ शिखावलः। पुत्रवलः। दंतावलः। तुंडिवलि वटेर्भः॥ तुंडिभः। वलिभः। वटिभः। एतदः किं यत्तद्भ्यः परिमाणे वतुः। यत्तदेतदां मावतौ। यावान्। तावान्। एतावान्

सिकता अस्यामस्तीति सैकतः नगा अस्यामस्तीति नगरः पांसवो अस्यामस्तीति ३८

अर्णांसि विद्यंते यस्य = अर्णवः। ... परिषद्वलः ... दीर्घः ३९ =

दंतशिखा संज्ञायां वले दीर्घः २२

खमस्यास्तीत्यस्ति खरः महत्कंठविवरं ... केशा अस्यास्तीति ... केशा विद्यंते यस्य १ =

सि॰ चं॰

५२

किमः किंवतोर्वस्य यः। कियान्। इदमः इदं वतोर्वस्य यः। इयान्। श्रद्धादेर्लुः। श्रद्धालुः। कृपालुः। दयालुः॥ उन्नतैर्दंतादुरः॥ उन्नता दंताः संत्यस्य दंतुरः। उन्नत्वे किं दंतवान्। अस्मायामेधास्रजो विनिः। अस्त्यर्थे। तपस्वी। ओजस्वी। वर्चस्वी। तेजस्वी। वर्चस्वी। मनस्वी। मायावी। मेधावी। स्रग्वी। आमयस्य दीर्घश्च। आमयावी। वाचो ग्मिनिः। वाग्मी॥ आलाटौ कुत्सितभाषिणि। वाचालः। वाचाटः। ईषदसमाप्तौ कल्पब्देश्यदेशीयाः। ईषदसमाप्तः सर्वज्ञः। सर्वज्ञकल्पः। पटुदेश्यः। विद्वद्देशीयः। बहुर्वा निक्तेऽर्थे स च प्रागेव। ईषदूनः पटुः। बहुपटुः। प्रकारे जातीयः। पटुप्रकारः। पटुजातीयः। कुटीशमीशुंडाभ्यो रो ह्रस्वत्वे। ह्रस्वा कुटी कुटीरः। शमीरः। शुंडारः। कुत्वा डुपः। ह्रस्वा कुतूः। कुतुपः। कासूगोणीभ्यां ष्टरः॥ ह्रस्वत्वे। ह्रस्वा कासूः। कासूतरी। गोणीतरी। वत्सोक्षाश्वर्षभेभ्यस्तनुत्वे। तनुर्वत्सः। वत्सतरः। उक्षतरः। अश्वतरी। ऋषभतरः। देवतांतात्तादर्थ्ये यः। अ

तथा च गर्दभेनाश्वायामुत्पादितोऽश्वतरी भारस्य वोढा ऋषभस्तस्य तनुत्वं भारोद्वहने मंदशक्तिता तद्वांस्तु ऋषभतरः१

शकारस्तत्वीदिशार्थः१

तपो विद्यतेऽस्य तपस्वी... २=

ईषदूनः सर्वज्ञः। ईषदूनः पटुः। ईषदूनो विद्वान् ६=

कुतूः ह्रस्वत्वे ... कुतुपः ... २=

५२

॥ अथ गुर्वादयः ॥ गुरु प्रियं स्थूलं प्रशस्यं दीर्घ स्थिरं स्फिरं उरु बहुलं वृद्धं तृप्रं वृंदारकं दूरं युवन् अल्पं ह्रस्वं क्षिप्रं क्षुद्रं अंतिकं बाढं एते गुर्वादयः। गर अंतः प्र अदंतः स्थो दंतः श्र अदंतः द्राघ अदंतः स्थ अदंतः स्फ अदंतः वर अंतः वंह अदंतः वर्षि अंतः त्रप अंतः वृंद अदंतः दवि अंतः यव अंतः कन अंतः ह्रस अंतः क्षेप अंतः क्षोद अंतः नेद अदंतः साध अदंतः एते गरादयः॥ एषामेकस्वराणां टिलोपः यस्य लोपः स्य लोपश्च न हि स्वराणां तु यस्य लोपः स्य लोपो भवत्येव ॥४॥ रूक्षितः तरुषितः कषितः राजितः २

रूतः। सौवग्रामिकः। नैयग्रोधं। सौवादुमदवं। शौवस्तिकं। इतोऽजातार्थे। लज्जा जाता यस्य। लज्जितः। फलितः। त्रपितः। तारकितः। तरतमेयस्विष्टाः प्रकर्षे। अतिशयेन शुक्लः। शुक्लतरः। शुक्लतमः। ईयस्विष्ठौ डितौ। लघीयान्। लघिष्ठः। गुर्वादेराट्टेमेयस्सु गरादिष्टलोपश्च। गुरोर्भावो गरिमा। अतिशयेन गुरुः। गरिष्ठः। गरीयान्। प्रियस्य भावः। प्रेमा। अतिशयेन प्रियः। प्रेष्ठः। प्रेयान्।
अतिशयेन स्थूलः। स्थविष्ठः। स्थवीयान्। अतिशयेन प्रशस्यः। श्रेष्ठः। श्रेयान्। दीर्घः। द्राघीयान्। द्राघिष्ठः। स्थिरः। स्थेष्ठः। स्थेयान्। स्फिरः। स्फेष्ठः। स्फेयान्। उरुः। वरिष्ठः। वरीयान्। बहुलः। बंहिष्ठः। बंहियान्। वृद्धः। वर्षिष्ठः। वर्षीयान्। तृप्रः। त्रपिष्ठः। त्रपीयान्। वृंदारकः। वृंदिष्ठः। वृंदीयान्। दूरः। दविष्ठः। दवीयान्। युवा। यविष्ठः। यवीयान्। युवाल्पयोः कनन्यादेशः। कनिष्ठः। कनीयान्। अल्पिष्ठः। अल्पीयान्। ह्रस्वः। ह्रसिष्ठः। ह्रसीयान्। क्षिप्रः। क्षेपिष्ठः। क्षे

स्थग्रामेभवः १ न्यग्रोधस्येदं फलं १ श्वोभवं श्वोवस्तिकं १ स्वादुमृदुव स्वादुमृदुतायं १
सि० चं०
५३

तृप्रः पुरोडाशः। वृन्दंदुःख। वृन्दारकोऽत्यसुख्या विलमरः ३

तरतमरु ईयस्विष्ठ इष्टतिर

पीयान्। क्षुद्रः। क्षोदिष्ठः। क्षोदीयान्। अंतिकः। नेदिष्ठः। नेदीयान्। बाढः। साधिष्ठः। साधीयान्। ईल्लोपो ज्याशब्दादीयसः। ज्याशब्दात्परस्य ईयस ईकारस्य लोपः। प्रवृद्ध प्रशस्ययोर्वा ज्यादेशः स्यादिष्ठेयसस्तु परतः। अतिशयेन वृद्धः प्रशस्यो वा ज्यायान्। ज्येष्ठः। बहोरिष्ठे यिः। बहोरुत्तरस्येष्ठस्येकारस्य यिरादेशः। ईयसश्चेकारस्य लोपः। बहोर्भूश्च। भूयिष्ठः। भूयान्। ईयसु विन्वतुमतां लुक्। विनो मतो वतश्च लुक् स्यादिष्ठेयसस्तु परतः। अतिशयेन स्रग्वी स्रजिष्ठः। स्रजीयान्। अतिशयेन त्वग्वान्। त्वचिष्ठः। त्वचीयान्। किमेत्तिङव्ययघादाम्वद्रव्यप्रकर्षे। कुतस्तरां। किंतमां। उच्चैस्तरां। गायतितरां। पचतितरां। पठतितरां। द्रव्यप्रकर्षे तु उच्चैस्तमस्तरुः। प्रमाणे द्वयसज्दघ्नञ्मात्रचः। जानुदघ्नं। शिरोद्वयसं। पुरुषमात्रं। पुरुषहस्तिभ्यामण् च। पौरुषं। हास्तिनं। वत्वंतात्स्वार्थे द्वयसमात्रचौ। तावद्द्वयसं। तावन्मात्रं। द्वयोर्बहूनां चैकस्य निर्द्धारणे। किमादिभ्योऽडतरडतमौ। भवतोः कतरः। भवतां

कोऽस्त्येषः इति ज्ञानादिनिर्द्धारणं। ततः प्रमाणं विद्यते २

ईयसः किं स्पेष्टः प्रियोद्रव्युलघुरुद्दीर्घं तां लोहिता दित्वादिं मन्॥१२=

किमव्ययदेकेन्योद्योग वतः निर्द्धारीतो इति गुणो न निर्द्धारणे गुणः भृत्यानु द्वयोः केकरोर् कतरो भवकदति क्रियानिर्द्धारणे कतरो देवदत्तः इति सं ज्ञायानिर्द्धारणं पकिः अत्यावाताः अव्ययेत्यक प्रत्ययेतु कः यकः सकं ककं इतिनो द्रुमः क सहितं त्स्यादि किमोत्ता ये कन्त्रादेश विधाना त् १८= पुरुषप्रमाणं जलं हस्ती प्रमाणमस्येति नो वेति नरुः मुर्कं च। ऊर्द्धं मानं हि लोमा नं परिमाणं तु सर्वतः। आयामस्तु प्रमाणं स्यात्संख्या वाह्या नुसर्वतः ३

नतु द्रव्यप्रकर्षेत्रकार उच्चारणार्थः नितनु बंधग्रहणेन सानुबंधस्येति परिभाषया नु मविधौ नास्य ग्रहणं अन्यथा पचतितरा लामिति स्यात् १८= जानु प्रमाणमस्य॥ शिरः प्रमाणमस्य॥ पुरुषः प्रमाणमस्य॥ हस्ति प्रमाणमस्य। नोवे तिटिलोपः ३

तर्कमधीते वेत्ति वा तार्किकः

सि० चं०

५४

त्रिकः कतमः । भवतोर्यतरस्त्वौ र्किकस्ततरः । उद्धृत्यातु संख्येयविशेषावधारणे द्वि
त्र्यांतीयः । द्वयोः पूर्णो । द्वितीयः । त्रेस्तृच । तृतीयः । षट्कतिकतिपयचतुर्भ्यस्थट् । ष
ष्ठः । कतिथः । कतिपयथः । चतुर्थः । चतुरोयेयौ च लोपः तुर्यः । तुरीयः । पंचादेर्मट्
पंचमः । सप्तमः । अष्टमः । नवमः । दशमः । एकादशादेर्डट् । एकेनाधिका दशः एका
दशः । अष्टनो रात्वं संख्यायामुत्तरपदे नाशीतौ । द्वाभ्यामधिकः दश । द्वादशः । अष्टा
दशः । त्रेस्त्रयस् । त्रयोदशः । चतुर्दशः । पंचदशः । षोडशः । सप्तदशः । विंशत्यादेर्वा त
मट् । एकेन न्यूना विंशतिः एकोनविंशतिः । एकोनविंशतेः संख्यापूरकः । एकोनविं
शतितमः । विंशतेस्तिलोपो डिति । विंशः । त्रिंशत्तमः । त्रिंशः । द्वाभ्यामधिका अशीति
ः । द्व्यशीतिः । द्व्यशीतेः संख्यापूरकः । द्व्यशीतितमः । अष्टनो रात्वं त्रेस्त्रयश्चावा च
त्वारिंशदादौ परे । अशीतितमः । द्विचत्वारिंशत्तमः । द्वाचत्वारिंशत्तमः । पंचाशत्त
मः । षष्टेः पूर्णः । षष्टितमः । सप्ततितमः । अष्टासप्ततितमः । अष्टसप्ततितमः । नवतित

त्रेस्त्रय । अशीतिपरे च
तुर्व्रीहौ चन अशीतिप
रं किं अशीतिः प्राकृ
तात् बहुवचनं नहि द्वि
शतं द्विसहस्त्रं बहुव्री
हौ किं द्विदशाः ५०
बहुव्रीहौ तु त्रिदशाः
सुप्रत्ययार्थे बहुव्री
हिः ६० पंक्तिविंशति
त्रिंशच्चत्वारिंशत्पंचाश
त्षष्टिसप्ततिनवतिश
तमेते निपातसिद्धाः
षडेकादशादेरिति
३२१२

संख्यातु संख्येयं त
स्य विशेषः तत्र कस्त
स्यावधारणे तस्मिन् १

एकाद्रशादेरिति सहा
देरत्यर्थं ६८

मः। शतादेर्नित्यं। शततमः। असंख्यादेः षष्ट्यादिशब्दाच्च नित्यं तमः। षष्टितमः। संख्यादे
:षष्टेस्तु डट् तमौ। एकषष्टः। एकषष्टितमः। संख्यायाः प्रकारे धा। द्विधा। त्रिधा॥
चतुर्धा। दशधा। द्वित्रिभ्यां मेधा धमुञौ वा। द्वेधा। त्रेधा। द्वैधं। त्रैधं। एकात् ध्यमु
ञ् वा। ऐकध्यं। एकधा। एकादाकिन् च असहाये। एकाकी। क्रियायाअभ्यावृत्तौ कृत्वसु
च्। पंचकृत्वः। सप्तकृत्वः। द्वित्रिचतुर्भ्यः सुः। द्विः। त्रिः। चतुः। एकस्य सकृदादेश
श्च। एकवारं सकृत्। बहोर्ल्यार्थात्कारकाच्छस्। बहुभ्यः इति। बहुशः। अल्पश
ः। संख्यापरिमाणाभ्यां वीप्सायां। द्वौ द्वौ। इति द्विशो ददाति। प्रस्थशः। माषशः। त
यडयडौ संख्यायाः अवयवे। द्वौ अवयवौ यस्य तत्। द्वितयं। त्रितयं। चतुष्टयं। चतु
ष्टयी। द्वयं। त्रयं। द्वयी। त्रयी। स्त्रीपुंसाभ्यां नञ्स्नञौ। स्त्रियां भवः। स्त्रैणः। पुंसि भवः
पौंस्नः। वीप्सायां पदं द्विः। वृक्षं वृक्षं सिंचति। ग्रामो ग्रामो रमणीयः। परेर्वर्जने वा द्वि
त्वं। परि परि वंगेभ्यो वृष्टो देवः। वंगान्परिहृत्येत्यर्थः। परि वंगेभ्यो वृष्टो देवः। अपर्य

कः अल्पशोप्यसहाये एककः ४ क्रियाया आवृत्तिगणनेन ५ तस्मिन्निति सलोपः ६ बहुल्यार्थात् किं तांददाति अल्पार्थग्रहणात् बहुशो (?) द्विशो ददाति त्रिशः कारकात् किं बहूनां स्वामी अल्पानां स्वामी ६

वीनः द्युम्नगतमामाव स्तिः पंचवारान् ५२

व ६

सि० चं०

५५

अधसः सामीप्ये द्विः । उपर्युपरि ग्रामं ग्रामस्योपरिष्टात्समीपदेश इत्यर्थः । अध्यधि सु-
खं । सुखस्योपरिष्टात्समीपकाले दुःखमित्यर्थः ॥ अधोधो लोकं लोकस्याधस्तात्स-
मीपदेश इत्यर्थः । वाक्यादेः । संबोधनस्यासूयासंमतिकोपकुत्सनभर्त्सनेषु । अ-
सूयायां उदाहरणं । सुंदरसुंदर वृथा ते सौंदर्यं । संमतौ देव देव वंद्योसि । कोपे दुर्वि-
नीत २ इदानीं ज्ञास्यसि । कुत्सने । धानुष्क धानुष्क वृथा ते धनुः । भर्त्सने । चौर २
चौर घातयिष्यामि त्वां । द्विरुक्त एकशब्दो बहुव्रीहिवत् ॥ बहुव्रीहौ यत्कार्य्य-
मुक्तं तद्द्विरुक्ते एकशब्दे भवतीत्यर्थः । तेन विभक्तिलोपपुंवद्भावौ । एकैक-
महरं । एकैकया आहुत्या । इह पूर्वभागे पुंवद्भावादवग्रहे विशेषः पदविभागोऽव-
ग्रहः । एकः इत्येकया इत्यादि विशेषः । एकैकस्मै देहि । पीडायां द्योत्यायां । द्वेत्तो
बहुव्रीहिवच्च । गतगतः । गतागतः । इति पुंवद्वेति इति पुंवद्भावः ॥ चिरहासीद्यमा
नस्येयमुक्तिः । गतगता । सादृश्ये द्योत्ये गुणवचनस्य द्वेत्तो बहुव्रीहिवच्च । पटुप

५५

द्वौः। पटुपटुः। पटुसदृशः। प्रकारे गुणस्येति पाठवत्। गुणोपसर्जनद्रव्यवाचिनः। केवल
गुणवाचिनश्च हन हंति। शुक्लशुक्लः पटः। शुक्लशुक्लं रूपं। आनुक्रमे घोषे द्वे मू
ले मूले स्थूलो रदः। संभ्रमेण प्रवृत्तावनेकधा प्रयोगः। सर्पः। सर्पः। बुध्यस्व २। सर्पः ३
बुध्यस्व। क्रियासमभिहारे द्वे। लुनीहि लुनीहीत्येवायं लुनाति। कर्मव्यतिहारे सर्व
दे द्वित्वं समासवच्च बहुलं। बहुलग्रहणादन्यपरयोर्न समासवत्। इतरशब्दस्य नि
त्यं समासवत्। असमासवद्भावे पूर्वपदस्थ विभक्तेः सुरादेशो वाच्यः। अन्योन्यं
विप्रा नमंति। अन्योन्यौ। अन्योन्यान्। अन्योन्येन कृतं। अन्योन्यस्मै दत्तमित्यादि। अ
न्योन्येषां पुष्करैरामृशंत इति माघः। एवं परस्परं। वाचस्पत्यादित्वात्। विसर्ज
नीयस्य सः। इतरेतरं इतरेतरेणेत्यादि। स्त्रीनपुंसकयोरुत्तरपदस्याम्भावो विभक्ते
राम्भावो वा। अन्योन्यामन्योन्यं। परस्परां परस्परं। इतरेतरामितरेतरं वा। इमे
ब्राह्मण्यो कुले वा भोजयतः। दलद्वये प्याम्भावः। क्लीबे तु विरहः। स्यमोः समा

सेत्स्तु क्वचेति । सिद्धं वा कुलकात्रयं । प्रकृते प्रियसुखयोर्वा द्वित्वं । प्रियप्रियेण
ददाति । प्रियेण वा । सुखसुखेन ददाति सुखेन वा । अतिप्रियमपि वस्त्वनाया
सेन ददातीत्यर्थः । यथास्वे । यथाशब्दस्य द्वित्वं क्लीबत्वं च भवति । यथास्व
मिति वीप्सायामव्ययीभावः । योयं आत्मा यच्चात्मीयं । तद्यथास्वं यथायथं
ज्ञाता यथात्मभावमित्यर्थः । यथात्मीयमिति वा । द्वंद्वं रहस्यमर्यादावचन
व्युत्क्रमणयज्ञपात्रप्रयोगाभिव्यक्तिषु । द्विशब्दस्य द्विर्वचनं । पूर्वपदस्या
म्भावः अत्वं चोत्तरपदस्य नपुंसकत्वं च निपात्यते । तत्र रहस्यं द्वंद्वशब्दस्य
वाच्यं । इतरे विषयभूताः । द्वंद्वं मंत्रयते रहस्यमित्यर्थः । मर्यादा स्थित्यन
तिक्रमः । आचतुरं ह्यमे पशवो द्वंद्वं मिथुनायंते । मातापुत्रेण मिथुनं गा
छति । पौत्रेण प्रपौत्रेणापीति मर्यादार्थं व्युत्क्रमणं । पृथगवस्थानं द्वंद्वं व्यु
त्क्रांताः । द्विवर्गसंबंधेन पृथगवस्थिताः । द्वंद्वं यज्ञपात्राणि प्रयुनक्ति द्वं

द्विस्त्रोहोरवत्वं। दीर्घस
त्रेभवः श्रयसिभवः३

द्वंशंकर्षणवासुदेवौ। अग्निमरुत्कौ साहचर्येणेत्यर्थः। चार्थे द्वंद्व इति निपात
नात्संबुद्धत्वमपि शेषा निपात्याः कल्यादयः। कासंख्या येषां ते कति। द्वौ विकं
शौ शाषः। द्वात्रौ हं। द्वाघिंस त्रः। त्र्यौमयसं॥ ॥इति श्रीरामचंद्राश्रमविरचि
तायां सिद्धांतचंद्रिकापूर्वार्द्धम् संपूर्णम्॥ समाप्तम्॥ ॥श्रीरस्तु॥ ॥
लिखितं ब्रादौसामचेलीरामावसानेन॥ ॥ ॥ ॥
सं। १८५९॥ ज्येष्ठकृष्णादशम्यां॥ १०॥ इंदुजे॥ पूर्वार्द्धः सिद्धांतचंद्रिकायाः पू
र्णः॥ पूर्वलिप्यनुसारेण लिखितं निश्चितं तथा॥ कृष्णदासस्य दासेन॥
कृष्णपादाब्जसेविना॥ १॥ श्री॥

द्वैविकायांभवः २

॥ श्री आख्यात पत्र ५६ ॥
॥ श्रीराधाकृष्णाभ्यां नमः श्री ॥
॥ श्री उत्तरार्द्ध पत्र ८२ ॥

अनुदात्तश्च इः चानुदात्तङितावितौ यस्य सः तस्मात् २

सि० चं० तु०
भवतेर्भूः क्रियाप्रादी
वतेर्थानिनसः २
अइतय १ स्वसःञित
स्वरितइत् यस्य सः स्वर
तेत ञिच्च स्वरितेच्च अन
योः समाहारः ञित्स्वरि
तेत तस्मात् ३ परस्मादि
ति ४
उपपदेषु सत्सु ते प्रत्ययाः
त्रिस्त्रिभागैः स्युः भावकर्म
णोस्तिबादित्रिः सहनाम्ना
मेकोर्थो नास्ति अतः प्र
थमानां त्रिधा विभागो ना
स्ति कृतः भावस्यैकत्वा
दित्यर्थः ६

६० श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीसरस्वत्यै नमः ॥ अथाख्यातप्रक्रिया निरूप्यते ॥

॥ धातोः ॥ इदमधिक्रियते । भ्वादिः ॥ क्रियावचनो भ्वादिर्धातुसंज्ञः ॥ अदेनुदात्त

ङितः ॥ अनुदात्तेतो ङितश्च धातोरात् । ञित्स्वरितेतरुभे ॥ ञितः स्वरितेतश्च धातो

रात्स्येत्तः । परतोन्यत् ॥ उक्तनिमित्तहीनाद्धातोः पं । नवपं । तिबादीनामाद्यानि न

वचनानि पंसंज्ञानि । परान्यात् । नाम्नि च युष्मदि चास्मदि च भागैः । तिबादयो का

र्थेषु नामादिषु उपपदेषु सत्सु ते प्रत्ययास्त्रिस्त्रिभागैः स्युरात्मयोः । नाम्नि प्रयुज्यमाने चा

प्रयुज्यमाने प्रथमः । युष्मदि मध्यमः । अस्मद्युत्तमः । कर्त्तरि पं च ॥ चादात् । भूस

त्तायां । वर्त्तमाने । तिप् तस् अंति । सिप् थस् थ । मिप् वस् मस् । ते आते अंते । से

आथे ध्वे । ए वहे महे ॥ वर्त्तमानार्थवृत्तेर्धातोस्तिबादयः प्रत्ययाः स्युः । एषां संज्ञा

लट् ॥ अप् कर्त्तरि ॥ कर्त्रर्थेषु तिबादिषु चतुर्षु दिव्यर्थेतेषु परतो धातोरप् स्यात्

॥ गुणः ॥ नाम्यंतस्य धातोर्गुणः भवति ॥ अपित्तादिर्ङित् ॥ पकारेतं तादिकं च वि

१
पइत् यस्य सः पित् तादिः
पित्तादिः आदिः पित्ता
तादिश्च पित्तादी तयो
रन्योऽपित्तादिः १

कृचङ्च क्ङौ ताविनीय स्वसः तस्मिन् २

नान्यः प्रत्ययोङिङ्स्यात । क्ङित्यैवं कासि । किति ङिति च परे वृद्धि गुणौ न द्विर्वचनहेतु
के न सिस्यात् ॥ इति तसि गुणौ ष्ठौ अब्रूमितो गुणः । भवतः । अदे ॥ अतो लोपो भव
त्यकारे एकारे च । भवंति । भवसि । भवथः । भवथ ॥ औरौ ॥ वमयोः परतो अत आत्वं
स्यात् । भवामि । भवावः । भवामः । स भवति । त्वं भवसि । अहं भवामि । युगपत्प्राप्तौ [एकदा]
परः स च त्वं च भवथः । अहं च त्वं च [illegible] भवावः । अहं च त्वं च स च भवामः ॥ वि
धिसंभावनयोः । यात् । यातां । युस् । यास् । यातं । यात । याम् । याव । याम । ईत । ईया
तां । ईरन् । ईथास् । ईयाथां । ईध्वं । ईय । ईवहि । ईमहि ॥ विधिः कर्त्तव्यार्थोपदेशः ।
संभावने कल्पने तत्र यादादयः प्रत्यया भवंति । एषां संज्ञा लिङ् ॥ या ॥ अकारात् प
रो या ईः स्यात् । भवेत् । भवेतां । युस इट् ॥ अतः परस्य युस इडागमः । भवेयुः । भ
वेः । भवेतं । भवेत । यामियं । अतः परो यामियं स्यात् । भवेयं । भवेव । भवेम ॥ शिष्यो
गुरुशुश्रूषको भवेत् । भवेदसौ वेदविद्ब्राह्मणत्वात् ॥ आशीः प्रेरणयोः

अव्ह एव अदे

सि॰ चं॰ ७॰

२

तुप्। तां। अंतु। हि। तं। त। आनिप्। आवप्। आमप्। तां। आतां। अंतां। स्व। आथां।
ध्वं। ऐप्। आवहैप्। आमहैप्। आशास्यप्रार्थनमाशीः। परस्येष्टार्थशंसनं वा
प्रेरणं प्रवर्त्तनं तत्र तु वाद्यः। एषां संज्ञा लोट्। तुह्योस्तातङाशिषि वा। भवतु
। भवतात्। भवतां। भवंतु। अतः। अतः परस्य हेर्लोपः। भव। भवतात्। भवतं
। भवत। भवानि। भवाव। भवाम। अप्रयत्नायोधालो भवसोम्य।। आयुष्मान्।
भवतु। भवान्।। अनद्यतनेऽतीते। दिप्। तां। अन्। सिप्। तं। त। अमिप्। व। म। त
न्। आतां। अंत। थास्। आथां। ध्वं। इ। वहि। महि।। अतीतायाः रात्रेर्यामद्वयादर्
वीग्यावरागामिन्याः प्रथमयामद्वयं दिवसः सकलः सोऽद्यतनः नास्यद्य
तनोऽपस्मिन् सोऽनद्यतनः तस्मिन्नतीते काले दिवादयः। एषां संज्ञा लङ्। दिसि
मीनामिकारनच्चारणार्थः।। दिवादौवट्।। धातोः। अभवत। अभवतां। अभव
न्। अभवः। अभवतं। अभवत। अभवं। अभवाव। अभवाम।। स्योभवत्। त्वमु

तातङ् ङित्करणं गुण प्रतिषेधार्थं न तु अंतादे शार्थं ३=

२

अपरस्तः परः वतो ह्रस्व
लिन्वा अप्राद्विद्विया
स्वरः २

नः। परोक्षे। णप्। अतुस्। उस्। थप्। अथुस्। अ। णप्। व। म॥ ए। आते। इरे। से। आथे
। ध्वे। ए। वहे। महे॥ धातोः परोक्षेऽतीते काले णबादयः। एषां संज्ञा लिट्॥ द्विश्च॥
णकार्थे णादियोगे धातोर्द्विर्वचनं॥ सस्वर आदिर्द्विः॥ अनेकस्वरस्य धातो
ः सस्वर आद्योऽवयवो द्विरुक्तो सस्वरो द्विर्भवति। णादिः कित्॥ अपि णादिः कि
त्॥ आं श्वौ णादौ। पूर्वस्याकारस्य भूशब्दस्य च आकारो णादौ॥ ह्रस्वः॥ पूर्वसंबं
धिनो दीर्घस्य ह्रस्वः स्यात्। झपानां जबचपाः। पूर्वस्य झपानां जबा अपाः स्युः
झढधघभानां जडदगबाः। खफछठथानां चटतकपाः॥ भुवो वुक्॥ भुवो वु
गागमो भवति णादौ स्वरे। बभूव। बभूवतुः। बभूवुः॥ क्रादेर्णादेः॥ कृसृभृवृस्तु
द्रुस्रुश्रु इत्येतेभ्यः परस्य वसादेर्णादेरिण्न भवति। अन्यस्मात्तु भवतीति नियमा
दिट्। बभूविथ। बभूवथुः। बभूव। बभूविव। बभूविम॥ बलिर्बलवान् बभूव॥ आ
शिषि। यात्। या[illegible]तां। यासुस्। यास्। यास्तं। यास्त। यासं। यास्व। यास्म। सीष्ट। सीया

अत्र भ्रञ्ज अञ्चौ तयोः ५
पूर्वस्य द्वित्वस्य पूर्वसंबं
धः पूर्वसंबंधः पूर्वसंबं
धोऽस्यास्तीति पूर्वसंबं
धी तस्य ६

उह्लकारौ हस्व हिंता
यौ स्तगतौ भ्रमरगौ अ
भ्यारणो बलयोः उ
ऊ वन कौ वनवरगौ
उगतौ ह्रस्वस्तौ कम
वतौ कगतौ लुप्तम
तौ ८=

त्तां। सीरन्। सीष्ठास्। सीयास्थां। सीध्वं। सीय। सीवहि। सीमहि॥ धातोराशिषि या-
दादयः। एषां संज्ञा लिङ्। आशीर्यादादेः पं कित्॥ भूयात्। भूयास्तां। भूयासुः। भूयाः।
भूयास्तं। भूयास्त। भूयासं। भूयास्व। भूयास्म। लक्ष्मीमान् भूयात्॥ त्वस्तने ता तारौ।
तारस्। तासि। तास्थस्। तास्थ। तास्मि। तास्वस्। तास्मस्। ता। तारौ। तारस्। तासे। तासाथे।
ताध्वे। ताहे। तास्वहे। तास्महे॥ श्वो भाविन्यर्थे तादयः। एषां संज्ञा लुट्॥ सिसताती
स्यपां मिट्॥ भविता। भवितारौ। भवितारः। भवितासि। भवितास्थः। भवितास्थ।
भवितास्मि। भवितास्वः। भवितास्मः॥ श्वो भविता राज्यभारः कुमारस्य॥ स्यादौ भ-
विष्यति स्यप्। धातोर्भविष्यति काले स्यप् प्रत्ययो भवति। तिबाद्यष्टादशसु परतः
एषां संज्ञा लृट्। तव पुत्रो भविष्यति। भविष्यति। भविष्यतः। भविष्यंति। भवि-
ष्यसि। भविष्यथः। भविष्यथ। भविष्यामि। भविष्यावः। भविष्यामः॥ स्यप् क्रि-
यातिक्रमे॥ क्रियायाअतिक्रमे कुतश्चिदनिष्पत्तौ सत्यां स्यप् प्रत्ययो भवति।

दिवादिपरतः॥ एषां संज्ञा लङ्। यदि सुवृष्टिः सुराज्यं चाभविष्यत्तदा सुभिक्षमभवि
ष्यत्। अभविष्यत्। अभविष्यतां। अभविष्यन्। अभविष्यः। अभविष्यतं। अभ
विष्यत। अभविष्यं। अभविष्याव। अभविष्याम॥ भूते सिः॥ धातोर्भूतमात्रे का
ले सिः प्रत्ययो भवति दिवादिपरतः। एषां संज्ञा लुङ्॥ दादेः पे॥ पे परे सिः दाधा
स्थाइणभूपिबतिभ्यः परस्य सेर्लुक्। श्राच्छासाह्वाधेटां वा॥ भुवः सिलोपे यङ्
लुकि गुणो न॥ अभूत्। अभूतां। भुवः सिलोपे स्वरे वुक्। अभूवन्। अभूः॥
अभूतं। अभूत। अभूवं। अभूव। अभूम॥ माङि सिरेव। स्मसहिते दिवादिर्वा मे
टः॥ माङ्योगेऽटो न। मा भवान् भूत्। मा स्म भूत्। मा स्म भवत्। अभिप्रायात्वान्
भवते॥ आदाथईः। अतः परस्यात आथश्चातई र्भवति। भवेते। भवन्ते। भवसे
भवेथे। भवध्वे। भवे। भवावहे। भवामहे॥ भवेत। भवेयातां। भवेरन्। भवेथाः॥
भवेयाथां। भवेध्वं। भवेय। भवेवहि। भवेमहि॥ भवतां। भवेतां। भवन्तां। भवस्व

श्वेतन्करतेशेहेदने
बोंःतकमीर्लेश्रुतं
धोमादानेघेदपानेभ
भुवोगुणोनसिलोवेत
सियङ्लुकितुनुवो
गुणोभवतिसिलोपे
सतिप्रकृतिग्रहणेप
ङ्लुगंतस्यापिग्रहणं
इतिनसिनबयागुणा
भिबेचेत्राप्तेविधिः६

दालदाने
दालवनेदेपशोधनेदेङ्
पालनेएकोग्रहणंलक्षो
ऽनुनामतकुदासदाने४
दोःअवखंडनेदुधान्धा
रणपोषणयोःभ्राजिति
भिचत्तौ इणगतौभूस
त्तायांपापाने८=
माङि उपपदे लुङेव भव
तिसर्वलकारविषये७
सोत्तरेमाङि प्रयुज्यमा
ने जातेलङ् लुङौ भव
तः सर्वलकारविषये७

भवेथां। भवध्वं। भवै। भवावहै। भवामहै। अभवत। अभवेतां। अभवंत। अभवथा
ः। अभवेथां। अभवध्वं। अभवे। अभवावहि। अभवामहि। वभूवे। वभूवाते। वभू
विरे। वभूविषे। वभूवाथे। नामिनोश्चतुर्णां धोढः। नाम्यंताद्धातोः परस्य षीध्वं लु
ङ्‌लिटां धस्य ढः सेटो हलाद्वा। वभूविढ्वे। वभूविध्वे। वभूवे। वभूविवहे। वभू
विमहे। भविषीष्ट। भविषीयास्तां। भविषीरन्। भविषीष्ठाः। भविषीयास्थां। भ
विषीध्वं। भविषीढ्वं। भविषीय। भविषीवहि। भविषीमहि। भविता। भविता
रौ। भवितारः। भवितासे। भवितासाथे। भविताध्वे। भविताहे। भवितास्वहे। भ
वितास्महे। भविष्यते। भविष्येते। भविष्यंते। भविष्यसे। भविष्येथे। भविष्यध्वे
भविष्ये। भविष्यावहे। भविष्यामहे। अभविष्यत। अभविष्येतां। अभविष्यं
तः। अभविष्यथाः। अभविष्येथां। अभविष्यध्वं। अभविष्ये। अभविष्यावहि।
अभविष्यामहि। अभविष्ट। अभविषातां। आतोंतोदनतः॥ आतः। अंतोऽदु

वस्य कारादुत्तरस्य न । अम्नविषत । अमविष्टाः । अमविषाथां । ध्वे च सेर्लोपः । अम-
विड्ढं । अमविढ्वं । अमविषि । अमविष्वहि । अमविष्महि ॥ चिती संज्ञाने । उपधायाः
लघोः ॥ धातोरुपधाया लघोर्नामिनो गुणः । चेतति । चेतेत् । चेततु । अचेतत् ॥
पूर्वस्य हसादिः शेषः ॥ पूर्वस्यादिर्हसः शिष्यते अन्ये हसा लुप्यंते ॥ चिचेत । चि-
चेतिथ ॥ सेः ॥ सिशब्दात्परयोर्दिपसिपोरीट् ॥ इट ईटि ॥ इटः परस्य सेर्लोपः ईटि
अचेतीत् । अचेतिष्टां ॥ स्याद्विदः ॥ सेरातो विदश्च परस्यान उस् भवति । अचेति-
षुः ॥ च्युतिर् आसेचने । च्योतति । च्योतेत् । च्योततु । अच्योतत् ॥ चुच्योत । इरितो
वा । इरितो धातोर्वाङ् प्रत्ययो भवति सेरपवादः ॥ अच्युतत् । अच्योतीत् । श्च्युति-
र् क्षरणे । श्च्योतति । श्च्योतेत् । श्च्योततु । अश्च्योतत् । न शसात् खपाः ॥ पूर्वस्य शर-
सात्परतः खपाः शिष्यंते न शसाः । चुश्च्योत । अश्च्युतत् । अश्च्योतीत् । पकाररहितो
प्ययं । श्च्योतति । मंथ विलोडने । मंथति । इदितो नलोपे प्राप्ते । नो लोपः ॥ धातोर्हसांत-

सिश्च आश्च विश्च एते वां समाहारस्तस्मात्

विलोडनं प्रतिघातनं ग्रहणं च

हस्वात्संयोगहसः सं
योगं तस्मात् १

स्योपधाभूतस्य नकारस्य लोपः। क्ङिति परे। हसंयोगात्सादिरं क्ङिते। ममंथतुः। म
थ्यात्। मंथिता। मंथिष्यति। अमंथिष्यत्। अमंथिष्यतां। अमंथीत्। अमंथिष्टां। कु
थिपुथिलुथिमथि हिंसासंक्लेशनयोः। चुबि वक्त्रसंयोगे। चुंबति। इदितः। इदितो
धातोर्नुम्। कुंथति। कुहोश्चुः। पूर्वस्य कवर्गहकारयोश्चुत्वं भवति। हस्य वर्गच
तुर्थः। चुकुंथ। इदितो नो लोपो न। कुंथ्यात्। कुंथिता। कुंथिष्यति। अकुंथिष्य
त्। अकुंथीत्। अकुंथिष्टां। षिध गत्यां। धात्वादेः षः सः। धात्वाद्योः षकारण
कारयोः सकारनकारौ भवतः। सेधति। प्रादेस्तथा धातोस्तुनमां। प्रादेः परेषां
स्वादीनां नमादीनां च धातूनां सकारनकारयोः षकारणकारौ भवतः। षत्वण
त्वनिमित्ते सति। प्राग्धातोः। उपसर्गाः धातोः प्राक् प्रयोक्तव्याः। निषेधति। ग
त्यर्थस्य सेधतेर्न षः। गंगां विसेधति। अट्द्वित्वव्यवधानेऽपि षः। न्यषेधत्।
निषिषेध। षिधू शास्त्रे मांगल्ये च। ऊदितो वा। ऊदितो धातोः परस्य वसादे

शासने मंगलक्रियायां
च १८

५

स्वन शब्दोपतापयोः भ्वादिः। षूङ् प्राणिगर्भविमोचने अदादिः दिवादिश्च। धञ् कंपने स्वादिः क्र्यादिश्च। रध हिंसायां। णश अदर्शने। तप प्रीणने। दृप हर्षमोचनयोः। द्रुह जिघांसायां। मुह वैचित्ये। ष्णुह उद्गिरणे। ष्णिह प्रीतौ २

रनपीड़ा। स्वरति सूतिसयति धञ् रध नश तप दृप द्रुह मुह स्नुह स्निहां च। स्वरति
सूतिसयति धञोकितवसादेर्लादेर्नित्यमिट् स्यात्। सिषेधिथ। तथोर्ढः। झभा
न्ताद्धातोः परयोस्तकारथकारयोर्धकारो भवति दधातेर्न। झबे जबाः। सिषेद्ध।
सेधिता सेद्धा सेत्स्यति सेधिष्यति असेधीत्। अनिटो नामिवतः। अवतो नामि
वतोऽनिटो धातोर्वृद्धिः स्यात् सेपरे सौ। असैत्सीत्। झसात्। झसाद्धुत्वस्य सेः
लोपो झसे। असैद्धां असैत्सुः। वद स्थैर्ये हिंसायां च। अतउपधायाः। धातोरु
पधाया अतो वृद्धिर्ञिति णिति। चखाद। लघूत्तमो वा णित्। चखाद चखद।
णिस्ये सेर्लित्। अतो हलादेर्लघोर्वा वृद्धिः सेटि सौ। अवादीत् अवदीत्
। वद स्थैर्ये। वदति ववाद ववदतुः। अवादीत्। गद व्यक्तायां वाचि। अगादी
त्। अगदीत्। आदिस्यान्निमित्तान्नेर्णस्य णो गद नद पत पद घु प्राविहाधास्यामा
ङ् मेङ् स्यति हन्ति याति वाति द्राति प्साति वपति वहति शाम्यति चिनोति देग्धि

लोपः पचं किलेद्धा स्यद्

गद व्यक्तायां वाचि। णद अव्यक्ते शब्दे। पत्लृ पतने। पद गतौ। एषां मध्ये धिर्निर्देशः। डुदाञ् दाने। दाण् दाने। दो अवखण्डने। देङ् पालने। चत्वारः घ्वसंज्ञाः।
धेट् पाने। डुधाञ् धारणपोषणयोः। धाद्वयो घौ [illegible] मोङ् माने। मेङ् प्रणिदाने। षो अन्तकर्मणि। हन हिंसागत्योः। [illegible]
तिगन्धनयोः [illegible] देशः २

कादि खादि षांतवर्जी गदनदवादेरन्यस्मिन् धातौ परे प्रादिस्थान्निमित्तात् परस्य नेर्नस्य णत्वं वा भवति पाणिनि कात्यायन पतंजली नामुच्चारणं आद्योच्चारणं तस्मिन् ९

सि॰ चं॰ उ॰

६

षु। प्रणिगदति। अन्यत्राकखादावषांते ऽप्याद्युच्चारणे वा। प्रणिभवति। प्रनिभव-
ति। प्रणिगच्छति। प्रनिगच्छति। अकखादौ किं। प्रनिकरोति। प्रनिखनति। अषां-
ते किं। प्रनिपुष्यति। आद्युच्चारणे किं। प्रनिचखान। रद विलेखने। रराद लोपः
पचां किते चास्य। पचादीनां लिट्यनादेशादीनां पूर्वलोपो भवत्यकारस्य एक-
हसमध्यस्थस्य च एकारः किति णादौ सेटि थपि च। रेदतुः। रेदिथ। णद अव्यक्ते
शब्दे। प्रणनदति। प्रणनाद। प्रणेदतुः। प्रणेदुः। नेदिथ। अर्द गतौ या-
चने च। आम्व्योर्णादौ नुगशां। अश्नोते ऋकारादेः संयोगांताकारादेश्च पूर्व-
स्य नुम् भवति णादौ। आनर्द। आनर्दिथ। आर्दीत्। खर्द दशने। नर्द गर्द शब्दे।
खर्दति। नर्दति। गर्दति। अत सातत्यगमने। आतिथ। खाद भक्षणे। अखादी-
त्। अति अदि बंधने। आनंत। आनंद। टुनदि समृद्धौ। ननंद। चदि आल्हादने
दीप्तौ च। अचंदीत्। क्लिदि परिदेवने। चिक्लिंद। मुंध शुद्धौ। मुमुंध। अमुंधीत्

उखनखि वखवखि मखमखि णखणखि रखरखि लखलखि
इखइखि ईखईखि रगरगि लगलगि तगतगि अगअगि मगमगि
श्लग श्लगि गत्यर्थाः ॥

द्विविध्प्रवयवे खिंदति दधिपालने दधाति =

इदि परमैश्वर्ये । इंदति । स्वरादेः । स्वरादेर्द्धातोर्द्वितीयोऽनुगमो भवति । द्विवादौप
रे । अइइए । एऐऐ । ऐंदत । कासादिप्रत्ययादाम् कृत्स्नपरः ॥ कासप्रास्दयर्गुरुमतः
स्यायनेकस्वरस्योणवादौपरे आम्प्रत्ययो भवति सच कृभ्वस्त्यनुपरः प्रयोक्तव्य
ः । विद्दरिद्राजागृनुषां वा ॥ रः ॥ कृर्कस्य ऋवर्णस्याकारः ॥ धातोर्नामिनः ॥ नाम्य
तस्यादंतस्यधातोर्वृद्धिर्ञ्णितिपरे । इंदांचकार । इंदांचक्रतुः । इंदांचक्रुः । इंदां
चकर्थ । इंदामास । इंदामासतुः । इंदामासुः । इंदांबभूव । इंदांबभूवतुः । इंद्या
त । ऐंदीत् । णिदि कुत्सायां । प्रणिंदति निनिंद । नखगतौ । नखति । असवर्णेस्वरे
पूर्वस्यैवर्णावर्णयोरियुवौ । ननाख । नखतुः । नखुः । ननखिथ । अनखीत् । खं
चु गतिपूजनयोः । आनंच । अंच्यात् । पूजायां । अंच्यात् । आंछि आयामे । आंछेर्नु
कृत्वा । आंछ । आनंछ । आंछीत् । हुर्छा कौटिल्ये ॥ घोर्विहसे । हूर्छति । हूर्छेत । जुहू
र्छ । अहूर्छीत । वजगतौ । णांसद्दवादिगुणभूताकाराणांनैत्वपूर्वलोपौ वव

नुगा(व्यव)धातोजीतः
तेन कृत्वा नर =

अयर

स्तार्थं चैनलोपः
नर =

णासुहिंसायां दद दाने
वकारदंतो छ आदि
र्यस्य सनादिः गुणभा
वेन भूतः नलाद्वितः
गुणभूतः गुणभूत
आसौ अकारस्य गुण
भूताकारः १ =

अनेकस्वरस्यासंयोगपूर्वस्य धातोरुवर्णस्य वत्वं न स्वरतिच
तुर्षु छन्दाना दनयोः गुस्तुतौ अनयोस्तु तु ष्वेव वत्वे नान्यत्र

यस्मिन्नर्थे विधीयंते लकारास्तद्धिताइतः समाप्तावान्वेष्टव्य स उक्तः प्रथमाः तदः १८

सि॰कौ॰उ॰

जतुः। अवाजीत्। अवजीत्। वव्रजगतौ। व्रजति। वव्राज। वदिव्रजोः सौनित्यं वृद्धिः॥ अव्राजीत्। अव्रजंगतौ क्षेपणे च। अजेर्व्यचतुर्षु वीवसादौ वा। विवाय॥ नुधातोः॥ विकरणस्य नोर्द्धातोश्च वर्णस्य वर्णयोरियुवौ स्वरे परे॥ नेकस्वरस्यासंयोगपूर्वस्य तुद्यौनुवर्णस्तिहन्चोरेवापि। असंयोगपूर्वस्य किं। चिक्रियतुः। विव्यतुः॥ वैद्य प॥ स्वरांताद्व्यतश्चतादौ नित्यानिट् थपो वेट्। विवयिथ। विवेथ। आजिमवीयात्॥ नैकस्वरादनुदात्तात्॥ आद्योच्चारणेनुदात्तादेकस्वराद्धातोः परस्य वसादेरिट् न॥ ॥ अनिट्स्वरांतो भवतीति दृश्यतामिमां स्तु सेटः प्रवदंति तद्विदः॥ अदंतम् दंतम् तां च वृङ्वृञौ च्विडीङिं वर्णेष्वथ शीङ् श्रिञावपि॥ ॥ गणस्थमूदंतमुतां च रुस्नुवौ क्षुवं तथोर्णोतिमथो युणु क्ष्णुवः॥ इति स्वरांता निपुणैः समुच्चितास्ततो हसांतानपि सन्निबोधत॥ ॥ शकिस्तु कांतेष्वनिडेक इष्यते घसिश्च सांतेषु वसिः प्रसारणी॥ रभिश्च भांतेष्वथ मैथुने यभिस्ततस्तृतीयो

स्वरांतो धातुरनिड् भवतीति भवद्भिर्दृश्यतां

आजिय विव्यथुः विव्य विवाय विवय विवयिथ विवेथ आजिव विम आजिव ५

७

त्वमिरेवनेतरे ॥ ३ ॥ पतिर्यमांतेषु नेट्कदृष्यते रमिर्दिवादावपिपठ्यते मनिः । न
भिक्षुतुर्यो हनिरेव पंचमो गमिस्तु षष्ठः प्रतिषेधवाचिनां ॥ ४ ॥ दिहिर्दुहिर्मेहति रोह
तीवहिर्नहिस्तु षष्ठो दहतिस्तथा लिहिः । इमे निटोष्टाविहमुक्तसंशयागणेषु हां
ताः प्रविभज्य कीर्तिताः ॥ ५ ॥ दिशिं दृशिं दंशिमथो मृशिं स्पृशिं रिशिं रुशिं क्रो
शतिमष्टमं विशिं । लिशिं च शांतान् अनिटः पुराणगाः पठंति पाठेषु दशैव नेत
तान् ॥ ६ ॥ रुधिः सराधिर्युधिबंधिसाधयः क्रुधिक्षुधी शुध्यतिबुध्यती व्यधिः । इमे
तु धांता दश चानिटो मतास्ततः परं सिध्यतिरेव नेतरे ॥ ७ ॥ शिषिं पिषिं शुष्यतिपु
ष्यती त्विषिं विषिं श्लिषिं तुष्यतिदुष्यती द्विषिं । इमान् दशैवोपदिशंत्यनिड्विधौग
णेषु षांतान् कृषिकर्षती तथा ॥ ८ ॥ तपिं तिपिं चापिमथो वपिं स्वपिं लिपिं लुपिं
तृप्यतिदृप्यती सृपिं । स्वरेण नीचेन शपिं छुपिं क्षिपिं प्रतीहि पांतान् पठितां
स्त्रयोदश ॥ ९ ॥ अदिं हदिं स्कंदिभिदिच्छिदिक्षुदीन् शदिं सदिं स्विद्यतिपद्यती

सि० चं० तु०

८

विदं। तुदिंतुदिं विद्यविनलिकावपिप्रतीहिदांतान् दशपंचचानिटः॥ख॥पचिं
वचिंविचिंरचिंरंजिरुछतीन्निजिंसिचिंमुचिंमजिभंजिमज्जतीन्। त्यजिंयः
जिंगुजिरुजिसंजिमज्जतीन्मुजिंलज्जिंसजिंविजीविद्यानिट्स्वरान्॥११॥वेता।
अवैषीत्। अवैष्टी। दिहयें। ये। अनपिचकारेपरेपूर्वस्यतस्यदीर्घः। विदाय
दीयात्। अदैषीत्। तुंपिहिंसायां। प्रलुंपतेः मुट्। गविकर्तरि। प्रलुंपतिगो। अ
दूरीकरणे
णरणवणमणशणकणक्कणव्रणभ्रणप्राब्दार्थाः॥ अणिणत्र्य्पनयनें। अोः
णांचकारः शोणवर्णगत्योः। वनघनसंभक्तौ। सेनतुः। जनसनखनामात्वंसः
कृतिकसेपादेकृतिवा। सायात्। सन्यात्। चमुछमुजमुभमुजिमुञ्च्रदने। छि
धूतकरणे
वुत्कम्याचंमांदीघेपि। आचामति। आङः किं। चमति। विचमति। छिवुनिरसः
ष्टकगती
ने। नामधातुष्वकछिवांसत्वंन। ष्ठीवति। छिवेः। पूर्वस्यठस्यथोवा। तिष्ठेव। टि
वर्षकाले
ष्ठेव। ष्ठीव्यात्। अष्ठेवीत्। कटेवर्षावरणयोः। हम्मंतदलग स्यॅस्जा ग. क्रोदि

घ्रोपहसे

८

हकारांतमकारांत
यकारांताःधातवः

मिथ । यथंथ । यंता । यंस्यति । अयंस्यत् । यमिरमिनमातांसक् सेरिट्च । अयंसीत् अयंसिष्टां । णम प्रह्वत्वे शब्दे च । नेमिथ । ननंथ । अनंसीत् । ईर्क्ष्यि ईर्ष्यि ईर्ष्यायां ईर्ष्यति । ऐर्ष्यीत् । ऐर्ष्यीत् । गम्लृ गतौ । गच्छति । गमांचखरे । गमहनजनखनघ सामुपधाया लोपः स्वरे क्ङिति न तु ङे । जग्मतुः । जगमिथ । जगंथ । हन्तैः स्यपैः हंते ऋइद्वंता च स्य पद इ भवति गमेस्तु पे । गमिष्यति ॥ लितलुषादेर्ङः ॥ लितोद्या तोः पुषादेश्च ङः प्रत्ययः पे सेरपवादः । अगमत् । म्रुचादेर्वा ङः । म्रुचु म्लुचु गतौ । अ म्रुचत् । अम्रोचीत् । अम्लुचत् । अम्लोचीत् । ग्रुचु ग्लुचु चौर्ये । उपधाया लघोः । ग्रो चति । अग्रुचत् । अग्रोचीत् । ग्लुंचु गतौ । नो लोपः । ग्लुच्यात् । अग्लुचत् । अग्लुं चीत् ॥ ञिफला विशरणे ॥ ह्रफलभजत्रपां क्ङिति णादौ सेटि थपि चैत्वमपूर्व लोपौ । फेलिथ । ऌत्रांतस्य ऌत्र समीपाकारस्य सेटि नित्यं वृद्धिः । अफालीत् । फल निष्पत्तौ । फेलतुः । फेलिथ । अफालीत् । चर गतिभक्षणयोः । अचारीत् ।

(interlinear, above line 7: उपधायो लघोः)

द्विवाद्यंतगेलः पुष्पादिश्री स्वः घृतादिग्रहणं योग विभागतकरलीयं६=

ञिकारो नीतांतक वर्त्तमा नेपीत्यर्थः आकारः आ दीक्षितइत्यर्थः उ: अवय वग्रंगानां प्रेीत्यर्थकर लीयं ३=
अतः सर्वप्रेीरकारल कारेति द्वस्य धातोरतो वृद्धिर्नित्यं सेी अतो हला दे(?)तिवकल्पस्यापवा दः २=

म्रुचु ग्लुचु पुचु म्लुचु ग्लुचु गतौ एते म्रुचादयः श्री चंति ६९

९
वेल चेल केल खेल क्ष्वेल चलने पेल फेल शेल षेल गतौ तलः दसे २=

उत्कर्षप्राप्तो जिनयेः क
र्मकोयं १
विलेखनं भेदनमाक
र्षणं च २
दृशिर् प्रेक्षणे सृज वि
सर्गे कृष विलेखने त
पत्तृप्रीणने दृप हर्ष
प्रीणने सृप्लृ गतौ एषा
मृस्यानेः अम्
अतयोः समाहारः अं
तेन सहितो रः अरः अर
स्यादस्यानेचेत्यर्थः
३

नुधातोः १

फुल्ल विकसने । फुल्लति । पुफुल्ल । जि जये । सन्लिटोर्जेर्गिः । जिगाय । जिग्यतुः । जि
गयिथ । जिगेथ । जीयात् । अजैषीत् । कृष विलेखने । चकर्ष । चकर्षिथ । रागेफ
सेट्हशां । हशासृज कृष मृश स्पृश तृप दृप सृपां झले रोटः भवति । अरोरा भवति
कृषादीनां वा । कृष्यात् । क्रष्टा । कर्ष्टा । षढोः कः सि[12] । धातोः षढयोः कत्वं से परे
क्रक्ष्यति । कर्क्ष्यति । अक्रक्ष्यत् । अकर्क्ष्यत् । अक्राक्षीत् । अकार्क्षीत् । कृष मृ
श स्पृश तृप दृपां वा सिः । हशषान्तात्[15] सक् । हान्तात् षान्तात् शान्तात् नाम्युपधात्
निटः सक् दिवादिपरतः न तु हशोः सेरपवादः । अकृक्षत् । सृप्लृ गतौ । सर्पति ।
ससर्प । सस्पृपतुः । सृप्यात् । स्रप्ता । असृपत् । क्रुश आह्वाने रोदने च । क्रोशति । चुक्रो
[illegible]
श । चुक्रुशतुः । चुक्रोशिथ । क्रुश्यात् । क्रोष्टा । अक्रुक्षत् । रुष रिष शिष हिंसार्
थाः । ईषुसहलुभरिषरुषामनपि तस्येड्वा । रोषिता । रोष्टा । रेषिता । रेष्टा । शेषिता । शे
ष्टा । अनिट्कोयमित्येके । सेट्कोयमित्येके । शेषिता । अशिक्षत् । उष दाहे । उ

कर्षति । चकृषतुः २

इषु इच्छायां षह मर्षणे
लुभ गार्ध्ये रिष रुष हिं
सायां १२

षति। ओषांचकार। असवर्णे स्वरे। उवोष। औषीत्। मिह सेचने। ढ्रि ढो लोपो दीर्घ-
श्च। ढे परे ढस्य लोपः पूर्वस्य चाणतो दीर्घः॥ मेढा। अमिक्षत्। दह भस्मीकरणे॥
देहिथ। ददग्ध। धक्ष्यति। देग्धा। अधाक्षीत्। दग्धात्। अदग्धां। इवि व्याप्तौ। इन्व-
ति। इन्वांचकार। ऐन्वीत्। हिवि दिवि धिवि जिवि प्रीणने। हिन्वति। धिन्विकृण्व्य-
ोर्वस्य लोपो गुणाभावश्च उप्रत्ययश्चापविषये॥ नुपः॥ नुप्रत्ययस्य उप्रत्य-
यस्य च गुणो भवति। धिनोति। ओर्वा लोपः॥ असंयोगपूर्वस्य प्रत्ययोका-
रस्य लोपो वा मवयोः मिपि तु गुणो बाधकः। धिनोमि। धिन्वः। धिनुवः। धिन्मः। धिनु-
मः॥ ओर्वा हेः॥ असंयोगपूर्वात्प्रत्ययोकाराद्धेर्वा लुक्। धिनु। कृवि हिंसाकर-
णयोश्च। कृणोति। अक्ष व्याप्तौ। अक्षेर्वा नुः प्रत्ययोऽपविषये। अक्ष्णोति॥
अक्षति। आनक्षिथ। आनष्ठ। अक्षिता। अष्टा। आक्षीत्। आष्टां। आक्षिषुः॥
आक्षुः। तक्षू त्वक्षू तनूकरणे। तक्षस्तनूकरणे नुर्वाऽपविषये। तक्ष्णोति। त

अक्षोपवादः १

१०

देयादादाये कारो ह्रस्व
पिपाठः ५

इति कार्ष्ट । ततक्षिथ । ततक्ष । अतक्षीत् । अतक्षिष्टां । अताक्षीत् । अताष्टां । तनूकर
णे किं । वाग्भिः संतक्षति । भर्त्सयतीत्यर्थः ॥ णि हन्चुंबने ॥ प्राणिहति । ग्लै हर्ष
क्षये । संध्याक्षतणामौ अनपि ॥ आतौ णपूडौ ॥ आदंताद्धातोः परो णपूडो ॥ जग्लौ ॥
आतो नपि ॥ धातोरातो लोपो नपि क्ङिति स्वरे सेटि थपि च । जग्लतुः । जग्लिथ । ज
ग्लाथ । संयोगादेरादंतस्य किति लिङ्येकारो वा । ग्लायात् । ग्लेयात् । अग्लासीत्
अग्लासिष्टां । कै गै रै शब्दे । कायति । चकौ । जगौ । ददौ रै । अपि ह्वा धा मा गो हा क
पिबतिसोस्यामातएकारो भवत्याशीर्यादादोपे । गेयात् । अगासीत् । ष्टै स्त्यै श
ब्दसंघातयोः । स्त्यायति । तस्त्यौ । स्त्यायात् । स्त्येयात् । अस्त्यासीत् । दैप् शोधने । द
दौ । दायात् । अदासीत् । धेट् पाने । धयति । दधौ । धेयात् । अधासीत् । सिलोपप
क्षे । अधात् । झल्यालोपः । अधुः । धेटो भूतमात्रे दिवादिपरे ङो वा द्वित्वं च । सेर
पवादः । अदधत् । दृशिर् प्रेक्षणे । दृशादेः पश्यादिः । चतुर्ष्वपि दृश्यरूस्त शादेस

दादादाने
इह ह्वा ल्याप्त्रयः डुदाञ्
दाने दो अवखंडने धा
रूपो ढौडु धाञ् धारण
पोषणयोः धेट् पानेमा
माने गै शब्दे ह्वो हा कला
ने पापाने वो अंतकर्म
णि हागतिनिवृत्तौ ६

॥दृशिर् प्रेक्षणे।ऋगतौ ऋगतौ प्रापणे च।शद्ऌ शातने।षद्ऌ विशरणे।गतिअवसादनेषु।पा पाने।घ्रा गंधोपादाने।ध्मा शब्दाग्निसंयोगयोः।म्ना अभ्यासे।दाण दाने।ष्ठा गतिनिवृत्तौ ८

सि॰ चं॰ ३॰
क्र्यादिरिति नित्यं प्राप्ते नाम्ना २८

सर्त्तिजुहोत्यादिकौ न इति तेन ध्यायोर्मिङः प्राप्नु अनुविष्टो ९

ईपाघ्राध्माम्नादाणस्थांपश्यऋच्छधौशीयसीदपिबजिघ्रधममनयच्छतिष्ठाः।पश्य
ति।ददर्श॥सृजिदृशोस्त्यपो वेट्।ददर्शिथ।ददृष्ठ।अद्राक्षीत्।अद्राष्टां।ऋच्छर्लिट
श्चोऽई गुणः।अदर्शत्।ऋगतौ।ऋच्छति।आर्च्छीत्।आर।गुणोर्त्तिसंयोगाद्योः।अ
र्त्तेः संयोगादेः ऋदंतस्य गुणो यक्यपि लिङि किति लादावाशीर्यादादौ च।आरतुः
आरुः।अर्त्तिस्वर्त्तिव्ययतीनां थपो नित्यमिट्।आरिथ।अर्यात्।आरिष्यति।स
र्त्तिशास्त्यर्त्तिभ्यो ङो लुङि सेरपवादः।आरत्।आरत्।अर्त्तेर्ह्वादेरतिके चि
त्।आर्षीत्।सृगतौ।धावति।शीघ्रगतौ वेगार्थं।अन्यत्र।सरति।ससर्थ।सस्व
याद्यादौ।पेयाद्यादौ ऋतो रिङ् भवति ङो भवधानार्थस्तेनयेदिति न दीर्घः।अ
सरत्।स्त्रियात्।स्नुगतौ।स्रवति।सुस्राव।सुस्रुव।स्रूयात्।स्रोता।स्रोष्यति।श्रि
स्रुद्रुभ्यो ङो धातोश्च द्वित्वं लुङि सेरपवादः।असुस्रुवत्।द्रुद्रुगतौ।द्रुदोथ।दु
द्रविथ।दुद्रविथ।दुद्रुव।अदुद्रुवत्।श्रु श्रवणे।श्रुवः।शृ आदेशो नुप्रत्यय

अप्रतिटो नामित्व...
वृद्धिः तरोम्न से ...द
त्यादेः२ः त... तदुप
धायाइति वृद्धिः अ
द्राक्षीत् उपार २८
अदृस्नदृतौ ऋगतौ
येन संवरति स्वतं
तादितिविकल्पेस
दंतादितिनिषेध
प्राप्तो विधिः ५८

दुद्रोथ

११

आप्नुविषये। शृणोति। शृणुतः। शृण्वंति। शृणोषि। शृणुथः। शृणुथ। शृणोमि। शृणवः
शृणुवः। शृण्मः। शृणुमः। शुश्रोथ। शुश्रुव। श्रूयात्। अश्रौषीत्॥ शद्लृ शातने। शी
यादेशः स्यात्। शीयते। शशाद। शेदतुः। शेदिथ। शशत्थ। अशदत्। षद्लृ विशर
णगत्यवसादनेषु। सीदति। सदिस्वंजोः लिटि परस्य न षः। निषसाद। निषेदिव
असदत्। पा पाने। पिबति। पेयात्। घ्रा गंधोपादाने। जिघ्रति। घ्रायात्। घ्रेयात्।
अघ्रासीत्। अघ्रात्। ध्मा शब्दाग्निसंयोगयोः। धमति। दध्मौ। ध्मायात्। ध्मेया
त्। अध्मासीत्। ष्ठा गतिनिवृत्तौ। तिष्ठति। निमित्तापाये नैमित्तिकस्यापायः। तस्थौ। अ
स्थितष्ठौ। स्थेयात्। न्यष्ठात्। म्ना अभ्यासे। मनति। मम्नौ। म्नायात्। म्नेयात्। अम्ना
सीत्। दाण् दाने। यच्छति। ददौ। देयात्। अदात्। ह्वृ कौटिल्ये। जह्वार। जह्वर
तुः। ऋदंतात्स्यपोनेट्। जह्वर्थ। ह्वर्यात्। अह्वार्षीत्। स्वृ शब्दोपतापयोः। स्वर
ति। सस्वार। सस्वर्थ। सस्वरिथ। स्वर्यात्। स्वरिता। स्वर्ता। स्वरिष्यति। स्वर्ष्यति॥

शिवादेशौः ईतः अदे इत्यलोपः ५=

ऋतोद्धास्यति अददास तं ३ लकारेकार्थः ३

स्वरंतादिति विकल्पे प्राप्ते निषेधः २=

विशरणमवयवानां शैथल्यं ३=
द्वित्वाभ्यासस्य अट्टि त्वप्राप्तौ निषेध इति ४=

गुणः
ह्वरति ह्वरेत् ह्वरतुश्च ह्वरन् ३
गुणोर्तीति गुणः ३

ऊदितो वा

रोहति रोहेत् रोहतु अरोहत् रुह्यात् रोढः रुरोहिथ रुरुहे रोहिता रोहिष्यति

सि० बो० ७

१२

स्कंदति स्कंदेत् स्कंदतु अस्कंदत् चस्कंद स्कंत्ता स्कंत्स्यति अस्कंत्स्यत्
तरति तरेत् तरतु अतरत् ततार
तरिष्यति तरीष्यति अतरिष्यत् अतरीष्यत्

दशति दशेत् दशतु अदशत् ददंश दश्यात् दंष्टा दंक्ष्यति अदंक्ष्यत्
सजति सजेत् सजतु अस्जत्

अस्वरिष्यत। अस्वरिष्यतां। अस्वारीत्। अस्वारिष्टां। स्वरतीति इडभावे। अस्वार्षीत्॥
अस्वार्ष्टां। अस्वार्षुः। बुध अवगमने। बोधति। बोधिता। अबोधीत्। रुह बीजजन्म
नि प्रादुर्भावे च। रुरोह। रोढा। रोक्ष्यति। अरोक्ष्यत्। अरुक्षत्। स्कंदिर् गतिशोषण
योः। चस्कंदिथ। चस्कंत्थ। स्कद्यात्। सौ वनिटो नित्यं वृद्धिः॥ अनिटो धातोरु
पधाभूतस्यातो वृद्धिः स्यात् सौ परे। अस्कांत्सीत्। अस्कदत्। तॄ प्लवनतरणयो
ः। तेरतुः। तेरिथ। ॠत इर्। धातोः ॠकारस्य इर् भवति गुणवृद्धिनिमित्ताभावे
तीर्यात्। इटो ग्रहां। ग्रहादीनामिट ईकारो न तु णादौ। वॄङ् वॄञ् ॠदंतानां वा। त
रिता। तरीता। पेसि इटो न दीर्घः (दीर्घः) सीष्टादेष्व। अतारीत्। अतारिष्टां। दंश दशने। अ
पि रंज दंश सज्ज स्वंज एषां नस्य लोपो ऽपि। दशति। अदांक्षीत्। षंज संगे। सजत
ति। असांक्षीत्। कित रोगापनयने संशये च। गुप्त्वः। गुप्तिज् कितमान वध
दान शान् भ्यः स्वार्थे सप्रत्ययो धातोश्च द्वित्वं। चिकित्सति। चिकित्सांचकार

चिकित्सेत् चिकित्सतु अचिकित्सत्
चिकित्साम्बास चिकित्सांचक्रे
चिकित्स्यात् चिकित्सिता चि
[illegible] चिकित्सिष्यत् अ

बोधेत् बोधतु अबो
धत् बुबोध बुध्यात्
बोधिता बोधिष्य
ति अबोधिष्यत्

सावनिट इति वृद्धिः वत
कत्व परस्यसवर्णः

गुप गोपने तिज निशाने
मान पूजायां वध बंध
ने दान खंडने शान
तेजने १२

स्वार्थे सप्रत्यय उत्पन्न भवति
आगमजमिलुक्त वा
तनानिटि सेट् [illegible] गुणः
चिकित्सति

सि.कौ.उ.

घसिशासिवसीनां सस्य षो निमित्ते सति। ऊषतुः। उवसिथ। उवस्थ। उष्यात्। वस्ता
सत्तोः न पि। स्यस्यतोः न पि से। वत्स्यति। अवात्सीत्। अवात्तां। वद व्यक्तायां वाचि
। उवदिथ। उद्यात्। अवादीत्। टुओश्वि गतिवृद्ध्योः। श्वयति। श्वयतेर्णि
टौ संप्रसारणं वा ततो द्वित्वं। शुशाव। शुशुवतुः। शुशविथ। शिश्वाय। शिश्वि
यतुः। शिश्वयिथ। शूयात्। अश्वयीत्। श्वयतेरतो लोपो ङे। अश्वत्। श्वयते
र्ङे द्वित्वं वा। एरलोपः। अशिश्वियत्। घस्लृ अदने। जघास। जक्षतुः। जघ
सिथ। जघस्थ। घस्ता। अघसत्॥ इति पप्रक्रिया॥ एध वृद्धौ। एधते। एधांचक्रे॥
आमोऽन्वयोगे कर्त्तरि। एधांबभूव। एधामास। ऐधिष्ट। ईक्ष दर्शने। ईक्षांच
क्रे। ऐक्षिष्ट। श्वक्क गतौ। शश्वक्के। श्वक्किषीष्ट। अश्वक्किष्ट। वेष्ट वेष्टने। विवेष्टे॥
वेष्ट चेष्ट चेष्टायां। अचेष्टिष्ट। ऋज गतौ स्थैर्ये च। अर्जते। आनृजे। आर्जिष्ट। ऋजि
भृजी भर्जने। ऋंजांचक्रे। आर्जिष्ट। बभृजे। अभर्जिष्ट। त्वंज परिष्वंगे। त्वजते॥

वद बभोतिनिवक्षिः तानव्योर्यः ३
१३

इकारस्य लोपो न भवति॥

नाम धातु बकक्विवा मित्तिसस्वीनामावः ३ ईक्षामास ईक्षांबभूव ईक्षिषीष्ट ईक्षिता ईक्षिष्यते ऐक्षिष्यत ३ श्वक्कते श्वक्केत श्वक्कतां अश्वक्कत श्वक्किता श्वक्किष्यते अश्वक्किष्यत ३

एधेत एधतां ऐधत ५

एधिषीष्ट एधिता एधिष्यते ऐधिष्यत ४ ईक्षते ईक्षेत ईक्षतां ऐक्षत ४ वेष्टते वेष्टेत वेष्टतां अवेष्टत ३

१३

अपि परे जेति नलोपः त्वजेत त्वजतां अत्वजत

त्रीशपते। त्रीशते। त्रेशे। वत्राशे। तिज निशाने क्षमायां च। तितिक्षते। तितिक्षांच
क्रे। गुप गोपने कुत्सनयोः। जुगुप्सते। मान विचारे। घं:से। पूर्वस्यात इत्त्वं। माना
दीनां पूर्वस्य ईतो दीर्घः। मीमांसते। बध निंदायां। अर्द्दि जवानां। बीभत्सते। पण
व्यवहारे स्तुतौ च। पन च। पणायति स्तुतावेवायम्। पणते। पणायांचका
रेते। एवं पन च। कमु कांतौ। कमेः स्वार्थे णिङ् अनपि तु वा। कामयते। काम
यांचक्रे। चकमे। णेरङ् द्वित्वं। ण्यंताद्धातोः कर्त्तर्यङ् लुङि। धातोश्च द्वित्वं
णेरपवादः॥ णेः॥ अनपि णेर्लोपो न तु इडागमं तात्वाये त्रिस्सुपु॥ अङि लघौ
ह्रस्वं उपधायाः॥ अङि सत्युपधाया ह्रस्वो भवति। पूर्वस्यातो लघ्वक्षि धात्व
क्षरे परे इकारः॥ लघौ दीर्घः॥ अङि सति पूर्वस्य लघोर्दीर्घो लघ्वक्षि धात्वक्षरे
परे। अचीकमत। णेरभावे कमेरङ् द्वित्वे। अचकमत। अय गतौ। अयते। अय
तो प्रादेरेफस्य लत्वं। प्लायते। पलायते। अयांचक्रे। आयिष्ट। दय दानगतिहिं

२४

२५

हिंसा हननं आदानं ग्रहणं
१

॥ प्रकृतिप्रत्ययाश्रितं कार्यमंतरंगं प्रत्ययप्रत्ययाश्रितं कार्यं बहिरंगं अंतरंगबहिरंगयोर्मध्ये अंतरंगं बलवत्॥ ६

संदानेषु। दयते। दयांचक्रे। घट चेष्टायां। जघटे। अघटिष्ट। ईह चेष्टायां। ईहांचक्रे। ऊह वितर्के। ऊहांचक्रे। कासृ शब्दकुत्सायां। कासांचक्रे। षेवृ सेवने। सिषेवे। असेविष्ट। प्रुङ् प्लुङ् च्युङ् गतौ। अप्रोष्ट। अप्लोष्ट। अच्योष्ट। गाङ् गतौ। गाते। अंतरंगत्वात्सवर्णदीर्घः। गातेः अकारांतत्वादातौ तौ इन तः। गे। गावहे। जगे। अगास्त। रुङ् गतौ भाषणे च। रवते। नौ न र्णौ र्वः। अनपि विषये न वर्णस्य वत्वेन। किंतु न व। रुरुवे। रविता। अनिङ्ङोय मित्येके। रोता। अरोष्ट। मङ् बंधने। मविता। देङ् त्रैङ् पालने। दयते। देङो णादौ दिग्यादेशो द्वित्वं भावुञ्ज्ञ। दिग्ये। दासीष्ट। अपि दाधास्या मित्त्वे ङित्वमालिन तु दीङ्। लोपौ ऊक्ष्ण्यात् तं झसैं। ह्रस्वात्परस्य सेर्लोपो झसे। अदित। त्रैङ् त्रायते। तत्रे। अत्रास्त। ष्मिङ् ईषद्धसने। सिष्मिये। स्मेता। डीङ् विहायसा गतौ। डिड्ये। अडयिष्ट। द्युत दीप्तौ। द्योतते। द्युतेः पूर्वस्य संप्रसारणं। स्वापेक्ष्यते। दिद्युते। द्युताद्भ्यो लुङि वा परस्मैपदं। अद्युतत्। अद्योतिष्ट। श्विता वर्णे। श्वेतते। अ

द्युतादयः क्रियार्थ्यात्मनेपदिनोऽपि शति (?)
प्रातबलेभ्यः परस्मैपदं वा भवति॥ १२

सि॰चं॰७०

१४

श्वितत। अश्वेतिष्ट। ञिमिदा स्नेहने। अमिदत। अमेदिष्ट। ञिष्विदा स्नेहनमोचन
योः। अष्विदत। अस्वेदिष्ट। ञिक्ष्विदा च। अक्ष्विदत। अक्ष्वेदिष्ट। रुच दीप्तावभि
प्रीतौ च। अरुचत। अरोचिष्ट। घुट परिवर्त्तने। घोटते। जुघुटे। अघुटत। अघोटि
ष्ट। रुट लुट लुठ प्रतिघाते। अरुटत। अरोटिष्ट। अलुटत। अलोटिष्ट। अलुठत। अलो
ठिष्ट। शुभ दीप्तौ। अशुभत। अशोभिष्ट। क्षुभ संचलने। अक्षुभत। अक्षोभिष्ट।
णभ तुभ हिंसायां। अनभत। अनभिष्ट। अतुभत। अतोभिष्ट। स्रंसु ध्वंसु भ्रंसु अव
स्रंसने। अस्रसत। अस्रंसिष्ट। ध्वंसु गतौ च। अध्वसत। अध्वंसिष्ट। स्रंभु विश्वासे
अस्रभत। अस्रंभिष्ट। ऋजि भृजी भर्जने। ऋञ्जांचक्रे। आर्ञ्जत। आर्ञ्जिष्ट। बभ्रजे
अभ्रजत। अभ्रर्ज्जिष्ट। वृतु वर्त्तने। वर्त्तते। वृताद्भ्यः स्यसनोः। स्यसयोर्वा परस्मैपदं निट्त्वं
च। वर्त्स्यति। वर्त्तिष्यते। अवर्त्स्यत। अवर्त्तिष्यत। अवृतत। अवर्त्तिष्ट। वृधु वृ
द्धौ। स्मृधु शब्दकुत्सायां। स्यंदू प्रस्रवणे। स्यंदते। सस्यंदे। स्यंत्स्यति। स्यंदिष्यते। स्यं

संचलनं प्रकृतिविपर्यासो मंथनं च ५८
मर्जनं मलविनाशं तंदुलादेः संतापविरोधः २८

१४

त्स्यते। अस्यंत्स्यत्। अस्यंदिष्यत। अस्यंत्स्यत। अस्यदत्। अस्यंदिष्ट। अस्यंत्त। कृपू साम
र्थ्ये। कृपो रो लः। कृपो रेफस्य लः ऋकारस्य ॡकारः। कल्पते। चक्लृपे। कल्पिषीष्ट।
सिच्योः। उपधायां गुणो न सिच्योः रलिटोः परतः। क्लृप्सीष्ट। कृपेस्तादौ पं वा वेः नि
ट्त्वं च। कल्प्ता। अप्राति। कल्पिता। कल्प्ता। कल्प्स्यति। कल्पिष्यते। कल्प्स्यते
अकल्प्स्यत्। अकल्पिष्यत। अकल्प्स्यत। अक्लृपत्। अकल्पिष्ट। अक्लृप्त [समाप्त]
[वृत्तादिनि पर्याप्ते व्यथने च]
एते वृतादयो वृत्ताद्यन्ताः। व्यथ दुःखभयचलनयोः। व्यथते। व्यथो णादोपू
र्व्वस्य यस्य इः। विव्यथे। अव्यथिष्ट। जुङ् गतौ। जुजुवे। अजोषिष्ट। लुङ् गतौ। लोषीष्ट। लो
ता। अलोष्ट। रमु क्रीडायां। रमते। व्याङ्परिभ्यो रमः। पं। विरमति। रेमे। अरंसीत्॥
अरंस्त। लोकृ दर्शने। लुलोके। लोकिषीष्ट। श्लोकृ संघाते। अश्लोकिष्ट। शंकि शं
कायां। शशंके। अशंकिष्ट। अकिलवृणो। अंके। ढौकृ त्रौकृ रघि गतौ। लघि
भोजननिवृत्तौ च। डुढौके। अढौकिष्ट। ललंघे। अलंघिष्ट। अत्रौकिष्ट। वाधृ वि

इह हलादिशेषवद्व्यस्या
पवादः इकारः ततो ह
लादिशेषेण यस्य निवृ
त्तिः ६२

लोडने। बाधते। बबाधे। अबाधिष्ट। नाधृ नाधृ याञ्चोपतापैश्वर्याशीःषु। नाथस्या
शिष्येवात्मनेपदं। नाथते। अन्यत्र नाथति। ननाधे। अनाधिष्ट। दध धारणे। दधते।
देधे। अदधिष्ट। स्कुदि आप्रवणे। चुस्कुंदे। अस्कुंदिष्ट। वदि अभिवादनस्तुत्योः॥
ववंदे। अवंदिष्ट। भदि कल्याणे सुखे च। बभंदे। बभंदिषे। अभंदिष्ट। मदि स्तुति
मोदमदस्वप्नकांतिगतिषु। ममंदे। स्पदि किंचिच्चलने। पस्पंदे। पस्पंदिषे। मुद
हर्षे। मुमुदिषे। दद दाने। ददद्दे। यती प्रयत्ने। येते। ञित्वरा संभ्रमे। त्वरते। तत्वरे। अ
त्वरिष्ट। षह मर्षणे। सेहे। सहिता। सहिवहोरोदवर्णस्य इति ढलोपे सति। सोढा। अस
हिष्ट। गाहू विलोडने। जगाहिषे। जघाक्षे। जगाहिध्वे। जगाहिढ्वे। सेटो हलाद्दा ज
घाढ्वे। गाहिषीष्ट। घाक्षीष्ट। गाहिता। गाढा। गाहिष्यते। घाक्ष्यते। अगाहिष्ट। अ
गाढ। अघाक्षातां। गृहू ग्रहणे। गर्हते। जगृहिषे। जघृक्षे। जघृढ्वे। घृक्षीष्ट। गर्हिता॥
गर्ढा। घर्क्ष्यते। अगर्हिष्ट। अघृक्षत। आति सकी लोपः स्वरे। अघृक्षातां। अघृ

मोदः संतोषः मदो गर्वः स्वप्नः आलस्यं कांतिः शोभा ५८

मर्षणं अपराधे क्षमा यकौ नानाविक्करणं ७८ इडभावे ढत्वं कसादित्ति लोपे धत्वष्टुत्वढ लोपदीर्घत्वानि अस्ते अ सहि यातो ४८ इडभावे होढ इति ढः आदिजनानामिति घः षढोः कः सि इति कः षत्वं च ४८

याञ्चा मिद्दन उपतापो रोगः १९

इदुलहेतिवेदइडभावे ढत्वधत्वष्टुत्वढलोपौ ७८

कण्ठत्रस्तत्र दूर्व लोपो
१
बादादौ बादादौ अतोरि
आवतिङो भवति धातोर्था
त्वनपेक्षित्वेन दीर्घः ३
हरणं प्रापणं स्वीकारः
स्तेयं नाशनं चेति च
त्वारोऽर्था हरतिस्त
ही हरति पापं हरतिरु
द्रव्यं दिति नेवाद् भा
दादाबितिरिड् १३=
आर्जवे र्थे गुभ्यः दान
सः पः से इति पूर्वस्येत्वं
मानादीनां मिति दीर्घ
:१८६ डइभावे ढलध
त्वष्टुत्वानि ८६=

हृत ॥ इत्यात्मप्रक्रिया ॥ राज दीप्तौ। रेजतुः। रराजतुः। रेजे। राजे। अराजीत्। अराजि-
ष्ट। खन अवदारणे। खनने। चख्नतुः। चख्ने। खायात्। खन्यात्। अखनीत्। अखानीत्। अखनि-
ष्ट। हृञ् हरणे। जहर्थ। जह्रे। ह्रियात्। ऋः। ऋवर्णस्य सिस्योरनिटोर्न गुणः। हृषीष्ट॥
अहार्षीत्। अहृत। दान आर्जवे। दीदांसति। दीदांसांचक्रे। शान तेजने। शीशांस-
ति। शीशांसते। शीशांसांचक्रे। गुहू संवरणे। गुहेरुपधाया ऊत्गुणहेतौ स्वरे। गूहति।
गूहते। जुगूह। जुगुहतुः। जुगूहिथ। जुगोढ। जुघक्षे। जुगुहिषे। जुगुहिढ्वे। जुगुहिध्वे। जु-
घक्ष्वे। गूहिषीष्ट। घुक्षीष्ट। गूहिता। गोढा। गूहिष्यति। घोक्ष्यते। अगूहीत्। अघुक्षत्।
दुहिदिहलिहगुहभ्यः। सको लुग्वा वकारतवर्गीययोरात्मनि। अगूढ। अघुक्षत। अ-
घुक्षातां। अघुक्षन्त। अगूढाः। अघुक्षथाः। अघुक्षाथां। अघूढ्वं। अघुक्षध्वं। अ-
गुह्वहि। अघुक्षावहि। अघुक्षामहि। भज सेवायां। भेजिथ। बभक्थ। भेजे। भ-
क्षीष्ट। अभाक्षीत्। अभक्त। श्रिञ् सेवायां। शिश्रियतुः। शिश्रिये। श्रीयात्। अ-

तीर्दर्ता का [illegible]
मा वां सः [illegible] र्तुम्
नर्नु अं च के चौरादिको
दानयति शानयति इ

श्रित्तु इन्धोड इति डो
डित्वेच
हसपांतादित्ति सकृकु
त्वबत्वे।२=

सि०चं०उ०

१२
अपवदुं ध्वेचेति सलो
पः कुत्व इति त्विमक्
ततह्कते त्रिमकुप्रलं
वार्थः २= बीजसंता
नेहेत्वे विकरणेगर्भ
धाने च अयं छिदनेपि
केशान्वपति २=

ढत्वधत्वष्टुत्वढलोपः
सहिवहोरोदत्वोत्वे

पिषीष्ट। अशिश्रियत। अशिश्रियत। त्विष दीप्तौ। त्वेषति। तित्विषे। त्विक्षीष्ट। अत्वि
(आतिपो को लोपः)
क्षत। अत्विक्षत। अत्विक्षातां। स्पश बाधनस्पर्शनयोः। स्पशति। स्पशते। पस्पाश।
अस्पशीत। अस्पाशीत। लष कांतौ। लष्यति। लषते। लेषे। रंज रागे। रजति। ररंजिथ
ररंकथ। रज्यात्। रंङ्क्षीष्ट। अरांङ्क्षीत्। अरंक्त। मन्न् मरणे। वमथ। वमव। वमद्वे। धृ
ञ् धारणे। दधर्थ। दध्रिव। दध्रिद्वे। दध्रिध्वे। अधार्षीत्। अधृत। णीञ् प्रापणे। नि
नाय। निनेथ। अनैषीत। अनेष्ट। डुयाचृ याच्ञायां। याचति। ययाचिषे। अयाची
त। अयाचिष्ट। यज देवपूजासंगतिकरणदानेषु। इयजिथ। इयष्ट। ईजे। यक्षीष्ट।
अयाक्षीत। अयष्ट। टुवप् बीजतंतुसंताने। उवपिथ। उवप्थ। ऊपे। उप्यात्। व
प्सीष्ट। अवाप्सीत। अवप्त। वह प्रापणे। उवहिथ। उवोढ। ऊहे। उह्यात। वक्षीष्ट।।
वोढा। अवाक्षीत। अवोढां। अवोढ। अवक्षातां। वेञ् तंतुसंताने। वयति। वयते।।
वेञो णादौ न संप्रसारणं। ववौ। ववाथ। ववे। वेञो वयणादौ वा। उवाय।। ग्रहं

ग्रहउपादाने। ज्यावयो
हानौ। वेञ्तंतुसंताने। व्य
धिताडने। वशकांतौ।
ओव्रश्चूछेदने। प्रछज्ञी
प्सायां। भ्रस्जपाकेः
संप्रसारणं
भवति ततोद्वित्वं संप्र
सारणमित्यस्यावका
शः।१८
द्विरुक्तौ नविधेतः इ
तिद्वित्वकस्यहेतुः॥
५६

क्ङितिच। ग्रहिज्यावयिव्यधिवष्टिवृश्चतिपृछतिविचतिभ्रज्जतीनांसंप्रसारणं
क्तिङितिच। वयोयस्यनेत्वं। ऊयतुः। ऊयुः। उवयिथ। ऊये। वयोयस्यकितिलि
टिवोवा। ऊवतुः। ऊवुः। ऊवे। ऊयात्। वासीष्ट। अवासीत्। अवास्त। व्येञ्संवरणे।
व्येञोलिटिनात्वं। विव्याय। विव्ययिथ। विव्ये। वीयात्। व्यासीष्ट। अव्यासीत्। अव्या
स्त। ह्वेञ्स्पर्द्धायांशब्देच। ह्वःकित्यह्वयतेःसंप्रसारणं। जुहाव। जुहविथ। जुहो
थ। हूयात्। ह्वासीष्ट। लिपिसिचिह्वयतीनांलुङिङोवा। अह्वाति। अह्वत। अह्वतां।
अह्वन्। अह्वत। अह्वास्त। डुपचष्पाके। पपाच। पेचिथ। पपक्थ। पेचे। अपाक्षी
त्। अपक्त। षचसमवाये (मिलन)। सेचे। असाचीत्। असचीत्। शपआक्रोशे। शेपे। शप्ता।
अशाप्सीत्। अशप्त। हिक्कअव्यक्तेशब्दे। जिहिक्के। अहिक्कीत्। अञ्चुगतौयाच
नेच। (अनुगतौ) आनञ्चे। आञ्चिषीष्ट। आञ्चीत्। रेटृपरिभाषणे। रेरेटे। अरेटीत्। चतेचदेया
चनेच। चेते। अचतीत्। चेदे। अचदीत्। प्रोथृ (समाप्तौ) पर्याप्तौ। पुप्रोथे। पुप्रोथ। अप्रोथी

द्विकौतेनकृतद्वय
वेः...यः सर्निदृते
पालंभस्तत्रस्यात्तवपि
भाद्दणं॥२॥

सि॰ चं॰ ३०

१८

त। मिदृ मेदृ मेधाहिंसनयोः। मिमेदे। मिमिदे। अमेदीत्। मेधृ संगमे। मिमेधे। णिदृ णे
दृ कुत्सासंनिकर्षयोः। निनिदे। निनेदे। अफणत्। फक्क उंदने। शाम्धे। अशाधीत्। मम
धे। अमर्धीत्। बुधिर् बोधने। अबोधीत्। अबुधत्। अबोधिष्ट। बुदिर् निशामने
। बुबुंदे। अबुंदत्। अबुंदीत्। वेणृ गतिज्ञानचिंतानिशामनवादित्रग्रहणेषु।
विवेणे। अवेणीत्। नांतोप्ययं। वेनति। चीवृ आदानसंवरणयोः। चिचीवे। अची
वीत्। चायृ पूजानिशामनयोः। चायति। चचाये। अचायीत्। व्यय गतौ। वव्यये।
अव्ययीत्। दाशृ दाने। ददाशे। अदाशीत्। मेषृ म्लेषृ गतौ। भेषृ भये च। चात्कृतावपि
विमेषे। विम्लेषे। अम्लेषीत्। विमेषे। अमेषीत्। असगतिदीप्त्यादानेषु। असति।
आस। आसतुः। आसे। आसीत्। षांतोपि। अषति। चषभक्षणे। चेषे। अचषीत्।
अचाषीत्। छषहिंसायां। चछाष। चछषे। अछषीत्। अछाषीत्। झष आदान
संवरणयोः। जझषे। अझषीत्। म्लहदम्बर्हदप्रदाने। वम्लहे। अम्लहीत्। दासृ दा

१८

ने। दद्रासे। माहमाने। ममाहि वे। ममाहे। माहिता। माहिष्यति। मारुति। अमाहीत॥
इति भ्वादिः॥ अथो भयपदप्रक्रिया॥ रूतं जुगुप्सायां कृपायां च। रूतेरीयङ्
स्वार्थे ऽनपि तु वा॥ रूतीयते। रूतीयां चक्रे॥ आनर्त। रूतीयिष्यते। अर्तिष्यति। आ
र्तीत्। अर्तीयिष्ट॥ इति भ्वादिगणः॥ अद भक्षणे॥ अदादेर्लुक्। अप्। अदादेः
परस्यापो लुग्भवति॥ अत्ति। अत्तः। अदंति। अद्यात्। अत्तु। हसाद्धेर्हिः। हसाद्धुकार
रांत्यरस्य हेर्द्धिः। अद्धि। अत्तात्। अदोदिस्योरट्। आदत्। आदः। सिसयोरदेर्घस्ल
लिटि तु वा। जघास। जग्मांध्वरौ। घसादेः षः। जक्षतुः। जघसिथ। आद। आदतुः। आ
दिथ। लृदित्वात् ङः। अघसत्। प्सा भक्षणे। प्साति। प्सातः। प्सायात्। प्सातु। अप्सात्
आदंताद्विषोऽनतुस्वा। अप्सान्। अप्सुः। पप्सौ। पप्साथ। पप्सिथ। प्सायात्। प्सेया
त्। अप्सासीत्। मां माने। माति। अमुः। अमान्। ममौ। मेयात्। अमासीत्। पा रक्षणे
पाति। पपौ। अपासीत्॥ वा गतिगंधनयोः। वाति। रा दाने। राति। ला दानग्रहणयोः

घसेस्तादावभावात् धापि निस्यमिट्॥ पक्षेऽप्स अर्तिष्यतीनामितिनि त्यमिट्॥

लाति। ललौ। अलासीत्। श्रा पाके। श्राति। शश्रौ। श्रायात्। श्रेयात्। अश्रासीत्। दाप् लवने। दाति। ददौ। दायात्। अदासीत्। ख्या प्रकथने। ख्याति। चख्यौ। अस्यतिवक्तिख्यातिभ्योऽङ् लुङि कर्त्तरि। अख्यत्। द्रा कुत्सायां। द्राति। दद्रौ। द्रायात्। द्रेयात्। अद्रासीत्। पा रक्षणे। पाति। पपौ। पायात्। अपासीत्। भा दीप्तौ। भाति। बभौ। अभासीत्। ष्णा शौचे। स्नाति। सस्नौ। स्नायात्। स्नेयात्। अस्नासीत्। वश कान्तौ। वष्टि। उष्टः। उशन्ति। वक्षि। उष्ठः। उष्ठ। वश्मि। उश्वः। उश्मः। उश्यात्। वष्टु। उष्टात्। उष्टां। उशन्तु। उड्ढि। उष्टात्। उष्टं। उष्ट। वशानि। दिस्योर्हसात्। हसांतात्परयोर्दिपसिपोर्लोपः। अवट्। अवड्। अउशाम। औष्टां। औशन्। अवट्। अवड्। औष्टं। औष्ट। अवशं। औश्व। औश्म। उवाश। ऊशतुः। उवशिथ। उश्यात्। वशिता। अवाशीत्। अवशीत्। हन हिंसागत्योः। हंति। लोपस्त्वनुदात्ततनां। अनुदात्तानां नमां तानां तनादीनां वनतेश्च झमसम्यस्य लोपो झसे क्ङिति हकारे च। हत। घ्नंति। हन्यात्। हंतु। हतात्। हतां।

अस्तु [illegible] पतो [illegible] वचिः वचवस्मा [illegible]

[illegible]

[illegible]। ॥८९॥

[illegible] अनुदात्ताः [illegible] ॥२॥

हनो घ्न

ध्नंतु। जह्मो धिशाधि। हंतेर्जमहिर स्तेरे धिशाल्लेशाधिर्निपात्यते हि चिषयेः। जहि। हतात हतं। हत। हनानि। अहन्। अहतां। अघ्नन्। अहनं। जघान। जघ्नतुः। पूर्वोक्त हंतेर्हस्य घः ॥ जघनिथ। जघंथ। हनोलुङ्लिङोर्वधः लुङ्प्राप्तिवा। वध्यात्। वध्यास्तां। हनिष्य ति। जनिंवध्योर्नवृद्धिः। अवधीत। अवद्धिष्ट। युमिश्रणे। उमिश्रणेच। औरौं उका रस्यावृद्धिस्तस्य औकारोः वादेशःपिति त्सिम। यौति। युतः। युवंति। यौषि। यौमि। युया त। यौतु। युहि। अयौत। अयौः। युयाव। युयविथ। पूयात। पविता। अयावीत। तुग ति। वृद्धि हिंसासु। रु तु रु णु स्तु भ्यो ः छिर्हुक्ते भ्योहसादीनांच तुर्नामीङ्वा। तौति। तवी ति। तुतः। तुवीतः। तुवंति। तौषि। तवीषि। तुथः। तुवीथः। तौमि। तवीमि। तुयात। तौ तु। तवीतु। तुतात्। तुवीतात्। तुतां। तुवीतां। तुहि। तुवीहि। अतौत। अतवीत। तुताव। तोता। तोष्यति। अतौषीत। रु शब्दे। रौति। रवीति। रुतः। रुवीतः। रुवीथः। अरा वीत। णुस्तुतौ। नौति। [नवीति] नुनविथ। अनावीत। टु क्षु शब्दे। क्षौति। क्षुयात। अक्षौत।

जनजननेजनी प्रादुर्भा वेवधहिंसायांवधादे शोऽदंतः सेदिर्घः॥

छित्वरूपालरस्य २

हंतेर्घ्न त मात्राशीर्षी दाघोर्वधादेशः२

रु टु घु नु धात्वोः नोपदेशा विनाइट्वृतिकेचितरो तारविता २

सि॰ चं॰ ७०

२८

ह्री द्रव्यी करले ... ऊर्ध्वं डायां।

चुक्षविथ। अक्षावीत्। क्ष्णु तेजने। क्ष्णौति। चुक्ष्णविथ। अक्ष्णावीत्। स्नु प्रस्रव
ले। स्नौति। सुस्नविथ। अस्नावीत्। द्यु अभिगमने। द्यौति। दुद्यविथ। अद्यौषीत्

प्रसवो भूसुनुताने

षु प्रसवैश्वर्ययोः। सौति। सूयात्। सौतु। असौत्। सुषविथ। सुषोथ। असौषीत्॥

गर्भग्रहणं ... अस

कु शब्दे। कौति। चुकविथ। चुकोथ। अकौषीत्। वी गतिव्याप्तिप्रजनकान्त्य

मैं खेपणं

सनखादनेषु। वेति। वीतः। वियंति। वेषि। वेमि। वेतु। वीहि। अवेत्। अवियन्।
विवयिथ। विवेथ। अवैषीत्। एति। ईतः। इयंति। ईयात्। एतु। ऐत्। अयांचकार।
एता। ऐषीत्। इण गतौ। एति। इतः। इणः क्ङिति स्वरे यः। यंति। एषि। इयात्। एतु। इतां
यंतु। इहि। अयानि। ऐतां। आयन्। ऐः। ऐतं। आयं। ऐव। ऐम। इयाय। इणः कित् ण
दौपूर्वस्य दीर्घः। ईयतुः। इययिथ। इयेथ। ईयुः। ईयात्। एता। दादेः पे। इणः सि
लोपे गा। अगात्। इक् स्मरणे। इङिकावध्युपसर्गतो न व्यभिचरतः। अध्येति।
अधीतः। अधियंति। अधीगात्। अध्यैयाय। इत्यादिकः। विद ज्ञाने। वेत्ति। वि

ककारइह इस्वाद
करणिविशेषणार्थः

२८

उपधातान्त ...

तः। विदंति। वेत्सि। विथुः। विथ। वेद्मि। विद्वः। विद्मः॥ विदो नवानां स्यादीनां ण
वादिर्वा॥ विदः परेषां स्यादीनां नवानां णवादिर्वा॥ वेद। विदतुः। विदुः। वे
त्थ। विदथुः। विद। वेद। विद्व। विद्म। विद्यात्। वेत्तु। विद्धि। वेत्तेर्लोट्यामि गुणाभा
वः। करोत्यनुप्रयोगश्च वा॥ तनादेरुप्र॥ विदांकरोतु॥ ङित्त्वं दुः॥ कृञो तनत
ङिति। विदांकुरुतात्। विदांकुरुताद्। विदांकुरुतां। विदांकुर्वंतु। अवेत्। अवेद्।
अविदन्। अविदुः। दः धातोर्दस्य सो वा सिपि पदांते॥ अवेः। अवेत्। विवेद॥
आमि विदेर्न गुणः॥ विदांचकार। अवेदीत्। असंतुवि॥ अस्ति। नमसोस्य प्रत्य
यस्य नमोः स्तेरुर्द्धातोश्चाकारस्य लोपो ङिति। स्तः। संति। सिसः। अस्तेः सस्य लोपः
सादौ। असि। स्थः। स्थ। अस्मि। स्वः। स्मः। स्यात्। अस्तु। स्तात्। स्तां। संतु। एधि। अ
सानि। अस्तेरीट्॥ दित्योः॥ आसीत्। आस्तां। आसन्। आसीः। अस्तेरनपि भूः। ब
भूवेत्यादि॥ मृंजूष शुद्धौ॥ मृजेर्वृद्धिः पिति क्ङिति स्वरे वा॥ मार्ष्टि। मृष्टः। मृजंति॥

॥मृजेः पिति परे वृद्धिर्भवति क्ङिति स्वरे वा मृजेर्वृद्धिः क्ङिति स्वरे क्ङिति हसे न भवतीत्यत्र तात्पर्यं न पुनः पित्येवेत्याग्रहः अ
थ्याहात्यादिरपि तत्त्वात मार्ष्ट... मार्ष्टि॥१॥ अयं न पित् सिदादिगणे पाठ... ॥२॥

वर्त्तमानार्थकरणात्वि
योगे जातो द्विर्लिङ्ग न भ
वति तुक्तार्थं दयुक्त
त्वात॥३॥

द्सः पदांते दस्य सो वा
सिपि॥६॥

सिपि द्स्य पि पाठः२

अस्तेः परश्चोर्दिस्योरीट्
२३

मदादिपाठे क्तजात
२

दिसोर्हि घात५

सि॰ चं॰ त॰

२१

मार्जंति। मार्ड्ढि। मृज्यात्। मार्ष्टु। मृड्ढि। मार्जानि। अमार्ट्। अमार्ड्। ममार्ज। ममृजतुः।
ममार्जतुः। ममार्जिथ। ममार्ष्ठ। मृज्यात्। मार्जिता। मार्ष्टा। अमार्जीत्। अमार्क्षीत्।
अमार्ष्ट। वच परिभाषणे। वक्ति। वक्तः। वदंति। नैव वचिरंतिपरः। वक्षि वक्थः
वच्मि। वच्वः। वच्मः। वच्यात्। वग्धि। अवक्। उवाच। ऊचतुः। ऊचुः। उवचिथ।
उवक्थ। उच्यात्। वक्ता। डु. वचेरुम्। अवोचत्। रुदिर् अश्रुविमोचने। रुदा
देर्वेतुर्ल्लो हलादेः। रुदादेः परस्य तिबादिचतुर्ल्लो मध्ये हलादेः हकारवसादेः
प्रत्ययस्येट्। रोदिति। रुदितः। रुदंति। रोदिषि। रुद्यात्। रोदितु। रुदिहि। रुदादे
र्द्वयोरीडट्। अरोदीत्। अरोदत्। अरुदितां। अरुदन्। अरोदीः। अरोदः। अरु
दत्। अरोदीत्। ञिष्वप् शये। स्वपिति। स्वप्यात्। स्वपितु। अस्वपीत्। अस्वपत्॥
सुष्वाप। सुषुपतुः। सुषुपुः। सुष्वपिथ। सुष्वप्थ। सुप्यात्। स्वप्ता। अस्वाप्सीत्। श्वस
प्राणधारणे। श्वसिति। श्वसितः। श्वस्यात्। श्वसितु॥ श्वसिहि। अश्वसीत्। अश्वसत्

अश्नाति वक्ति व्याति
लिघ सिंचि हृपती
नांसेद्ः ५
रोदिति स्वपिति श्वेव
श्वसितिः प्राणिति ता
था जक्षिति श्वेव स्मि
ञेषे दाद्वि पंचको
गणाः ५
राय नेप्राय. साप:
३

वचिस्वपीति संप्रसा
रणं नातो दिलं २

२१

ह्म्यंतेति न वृद्धिः ९

त्। शश्वास। अश्वसीत्। अनप्राणने। अनिति। प्रादेरेकादनितेर्नस्य णत्वं॥
प्राणिति। प्राणिहि। आनीत्। आनत्। आन। आनतुः। आनीत्। जक्ष भक्ष हसनयोः
जक्षिति। जक्षितः। जक्षादेरंतोदनेनस्। जक्ष जागृ दरिद्रा शास चकास् एभ्यः प
रस्यांत अत्। अन नस्य न भवति। उसिं गुणः। नाम्यंतस्य धातोर्गुणः स्यात्। अना
देशे उसि परे। जक्षति। जक्षिहि। अजक्षीत्। अजक्षत्। अजक्षितां। अजक्षुः।
जजक्ष। जक्ष्यात्। जक्षिता। अजक्षीत्॥ इति रुदादयः॥ ॥जागृ निद्राक्ष
ये। जागर्ति। जागृतः। जाग्रति। जागृयात्। जागर्तु। जागृतां। जाग्रतु। अजागः। अजा
(उसि गुणः) जागृतां। अजागरुः। जजागार। जागर्तेर्वृद्धिर्णव डिं ज्ञिन्नेषु गुणः। जजागरतुः। जागा
रांचकार। जागर्यात्। अनेकस्वरादिट्। जागरिता। जागरिष्यति। अजागरीत्
दरिद्रा दुर्गतौ। दरिद्राति। दरिद्रातेरादाँ लोपश्चाऽङिति। दरिद्रातेरांतो लोपोऽङि
ति स्वरे इकारश्च ङिति हसे। दरिद्रितः। दरिद्रति। दरिद्रियात। अदरिद्रात्। अ

॥लुङि॥ जागृ उस इट् एत्वं गुणो बाधते गुणं तु धातो नामिन इति वृद्धिर्बाधते वृद्धिं जागर्तेरिति गुणो बाधते गुणे कृते अतो हलादेरिति वृद्धिविकल्पे प्राप्ते तं बाधित्वा ह्म्यंतक्षेति वृद्धिः प्राप्तस्ता वृद्धिः ह्म्यंतेति सूत्रेण निषिध्यते॥४॥

णिद्वाद्धेन वकारादि प्रत्ययो ग्रहीतः इकार उच्चारणार्थः एभ्यः प्रत्ययेभ्यः भिन्ने गुणविधायके वृद्धिविधायके च प्रत्यये परे जागर्तेर्गुणो भवति ॥५॥ जागर्तेर्वी लाभ ङिन्नप्रत्यये उसि च गुणः ॥६॥

सि॰ चं॰ ऊ॰

२२

दरिद्रितं । अददरिद्रुः । ददरिद्रौ । ददरिद्रतुः । दरिद्रांचकार । दरिद्रातेरनप्यालोपः सोढा । एण्वुल्ल्युनिट्समुत्सुन । दरिद्र्यात् । दरिद्रिता । अदरिद्रीत् । अदरिद्रिष्टां । अदरिद्रासीत् । शासु अनुशिष्टौ । शास्ति । शासेरि । शासेरातोहसेक्ङितिङेचङ् द्रुवति । घसादेः षः । शिष्टः । शासति । शास्सि । शिष्ठः । शिष्ठ । शास्मि । शिष्वः । शिष्मः शिष्यात् । शास्तु । शासतु । शाधि । द्विधातोः सस्यतः सिपि वा । अशात् । अशिष्टां । अशासुः । अशाः । अशात् । अशासं । अशिष्ट । शशास । शशासतुः । शिष्यात् । शा सिता । अशिषत् । चकासृ दीप्तौ । चकास्ति । चकास्तः । चकासति । चकासतुः ॥ धेसलोपः । चकाधि । अचचकात् । अचचकासुः । अचचकाः । अचचकात् । चकासां । चकार । चकास्सि । चकास्यात् । चकास्तु । चकास्यात् । चकासिता । अचचकासीत ॥ इति पंचप्रक्रिया ॥ चक्षिङ् व्यक्तायां वाचि । स्कोः राद्योः । चष्टे । चक्षाते । चक्षते चक्षे । चक्ष्वहे । चक्ष्महे । चेक्षाथे । चड्ढ्वे । चक्षे । चक्षीत । चष्टां । चक्ष्वः । अचष्ट ॥

शास्तिधास्तीतिङः धातोः सकारस्य लोपः स्यात् धकारेपरे ॥

इकारउच्चारणार्थः उकारआत्मनेपदार्थः २

२२

चक्षिङोनपित्याअ्क्शाञौलादेशेवा। चख्यौ। चख्यतुः। चख्ये। चचक्षे। चकाशे।
चक्शौ। चक्शे। ख्यायात्। ख्येयात्। क्शायात्। क्शेयात्। अख्यत। अख्यत। अक्-
शासीत्। अक्शास्त। ईरगतौकंपनेच। ईर्ते। ईराते। ईरते। ईरीत। ईर्त्तां। ईरातां। ईरे।
ऐर्त्त। ऐरातां। ईरांचक्रे। ईरिषीष्ट। ऐरिष्ट। आङःशासुइच्छायां। आशास्ते। आशशासे।
आशासिष्ट। कसिगतिशासनयोः। कंस्ते। कंसाते। कंसते। ध्वेसलोपः। कंध्वे। अ-
यमनिदित्येके। कस्ते। तालव्यांतोप्यनिदित्। कंष्टे। कशाते। कशते। कड्ढे। कड्ढे
च। काशे। अकशिष्ट। णिसिचुंबने। निंस्ते। निंसाते। निंस्तां। निंध्वे। निनिंसे। अनिंसि-
ष्ट। णिजिंशुद्धौ। निंक्ते। निंद्दे। निनिंजे। निंजिता। अनिंजिष्ट। शिजिअव्यक्तेशब्दे। शि-
ङ्क्ते। शिशिंजे। पिजिवर्णेसंपर्चनेच [मिला पः]। पिङ्क्ते। पिपिंजे। वृजिसंपर्चने। वृङ्क्ते। ववृ-
जे। पृचीसंपर्चने [संपर्के]। पृक्ते। ईडस्तुतौ। ईडे। ईडाते। ईडते। ईडीशिध्वमोरिट्॥
ईडिषे। ईडाथे। ईडिध्वे। ईडीत। ईट्टां। ईडिष्व। ईडिध्वं। ऐट्ट। ऐडातां। लङोध्वस्यनेट्॥

अख्यतिबक्तीति ङः २

कत्वष्टुत्वजवत्वानि ६

इति शिध्वंवरस्य २

ऐडढ्वं। ईडांचक्रे। ऐडिष्ट। ईश ऐश्वर्ये ईशिषे ईशिध्वे। ईष्टां। ईशांचक्रे। ऐशिष्ट। आ
स उपवेशने। आस्ते। आसांचक्रे। ध्वे सलोपः आध्वे। आसिष्ट। वस आच्छादने वस्ते॥
वसाते। वसते। वसीत वस्तां। अवस्त। ववसे। अवसिष्ट। षूङ् प्राणिगर्भविमोचने।
सूते। [illegible] सुवाते। सूषे। सुवाथे। सूध्वे। सुवीत। सूतां। सूवै नगुणः
अनुषु। सुवै। सुवावहै। सुवामहै। असूत। [सुषुवे] स्वरति सूतीति वेट्। सविषीष्ट। सोषी
ष्ट। असविष्ट। असोष्ट। शीङ् स्वप्ने। शीङो गुणः अनुषु। शेते। शयाते। शीङो रुट्
रुट्। शीङ् परस्मैतो रुट्। शेरते। शयीत। शेतां। शयातां। शेरतां। अशेरत। शि
श्ये। अशयिष्ट। इङ् अध्ययने। अधिपूर्वः। अधीते। [नु यातेः] अधीयाते। अधीयते। अ
धीयीत। अधीतां। अध्यैत। अध्यैयातां। इङो णौ गाङ्। अधिजगे। अध्येषीष्ट।
इङो वा गीलुङ्लृङो गुणाभावश्च। अध्यगीष्यत। अध्यैष्यत। अध्यगीष्ट। अध्यै
ष्ट॥ इत्यादयः॥ द्विष अप्रीतौ। द्वेष्टि। द्विष्टे। द्वेष्टु। द्विड्ढि। अद्वेट्। अद्वेड्। अद्विष्टां

सम्भनत्वश्वेशब्दस्यपि सुषुविषे स्वरति सूती भि विकल्पं वाधिता त्वादिनियमान्नित्य मिट् ५

नशास्त्रदेसे लपर्वलो पोन॥३॥

लोटि गुणाभावे शपो लुक् तकोः पत्ने अध्यैये लङि अध्यैत परत्वाद्यङ् त तोःऽटो अध्यैयातां अध्यै यत तृतमेतु अध्यैयि अध्यैवहि॥३॥

अदिहुः। अदिहिषन्। अदेट्। अदेड्। अदिहं। दिदेहथ। दिदेहट। दिदेहिथ। दिदिहिवि
ध्वे। धिक्षीष्ट। अधिक्षत। अधिक्षत॥ दुह प्रपूरणे। दोग्धि। दुग्धः। धोक्षि। दुग्धे। दो
ग्धु। दुग्धि। दोहानि। दुग्धां। दोहाव। धक्ष्व। अधोक्। अदुग्ध। दुदोह। धक्षीष्ट॥
अधक्षत। अदुग्ध। अधक्षत। अधक्षातां। अधक्षत। अदुग्धाः। अधक्षथाः॥
अधक्षध्वं। अधक्षध्वं। अधक्षावहि। अदुह्वहि। अधक्षवहि। दिहन् उपचये॥
देग्धि। लिह आस्वादने। लेढि। लीढः। लीढे। ष्टुञ् स्तुतौ। स्तौति। स्तवीति। स्तुतः।
स्तुवीतः। स्तुवंति। स्तौषि। स्तवीषि। स्तुथः। स्तुवीथः। स्तुथ। स्तुवीथ। स्तुते॥
स्तुवीते। स्तवानि। स्तुष्व। स्तुवीष्व। अस्तौत्। अस्तवीत्। तुष्टोथ। तुष्टवे। तुष्टाव
स्तोषीष्ट। स्तुसुधूनां पे सेरट्॥ अस्तावीत्। अस्तोष्ट॥ ब्रूञ् व्यक्तायां वाचि। आ
दावीप्पिति त्स्मि ब्रुव ई प्रत्ययः पिति त्स्मि स्वादौ। ब्रवीति। ब्रूतः। ब्रुवंति। ब्रुवं आ
हस्थं पंचानां॥ ब्रुवः परेषां तिवादीनां पंचानां णवादयः पंचादेशाः वा स्युः। ब्रुव आ

उ रोदिति नित्यात्प्रि स्राविर्य ॥ १

सि० ते० न०

२९

हस्व । आह । आहतुः । आहुः । तयौ । आहो हस्थतो भवति थे परे । आत्थ । आहथुः
ब्रूते । ब्रवीतु । अब्रवीत । अब्रुवन् । ब्रुवो वचिः न पित्यवच । उवाच । ऊचे । अवोचत । अ
वोचत् । ऊर्णुञ् आच्छादने । ऊर्णोतेर्वा वृद्धिर्हसादौ पिति चतुर्षु । ऊर्णौति । ऊ
र्णोति । ऊर्णुतः । ऊर्णुवंति । ऊर्णुते । ऊर्णुयात् । ऊर्णुवीत । ऊर्णौतु । ऊर्णोतु । ऊर्णु
हि । ऊर्णोतेर्गुणो दिस्योः वृद्धेरपवादः । और्णोत् । और्णौः । ऊर्णोराम । स्वरादेः
परः । स्वरादेर्द्वितीयोऽवयवो [illegible] ऽद्विरुक्तः । संस्वरो द्विर्भ
वति । स्वरात्परः संयोगादयो वनदरा द्विर्न । ऊर्णुनाव । ऊर्णुनुवतुः । ऊर्णोरिडा
दि प्रत्ययो वा ङित् । ऊर्णुनुविथ । ऊर्णुनविथ । ऊर्णूयात् । ऊर्णुविता । ऊर्णवि
ता । ऊर्णोर्वा वृद्धिः सौ परे गुणः । और्णावीत् । और्णाविष्टां । और्णविष्टां । औ
र्णवीत् । और्णाविषुः । और्णावीः । और्णुवीत् । और्णुविष्टां । [illegible] । अर्णुवि
षु । ऊर्णविष्ट ॥ इत्यदादयः ॥ ॥ हु दानादनयोः ॥ ह्वादेर्द्विश्च । हु इत्यादेरस्य

तत्रेह विधः वह्ना वितिस्य
भावो भवति

ऊकारार्थे लादिके [illegible] त्वात् द्विश्चोति द्वित्वे वं आह स्वत्राऽकारकेण ह्रस्वार्थः ॥ १ ॥ णवादौ पूर्वस्येति संप्रसारणं ॥ २ ॥ अस्त्यतिव ङीतिङ ङे वचेरुम ॥ २

सस्वर आदि द्विरुक्तस्यापवादः ६

और्णवीत ३

२९

श्लुस्यापो लुक् धातोर्द्वित्वं च ॥ जुहोति । जुहुतः । हुः ॥ हुश्नुवोः स्वरस्यातोऽत् । जुह्व-
ति । जुहुवः । जुहुमः । जुहोतु जुहुतां जुह्वतु हो हेर्धिः ॥ जुहुधि जुहुतात् ॥ अजुहो
त् ॥ अनन्तस्य ॥ हिहु क्वादनन्तस्य । अजुहवुः जुहाव जुहुवतुः । भीह्रीभृहुवामाम्वा
स्याच्च श्लुवत् । जुहवांचकार । अहौषीत् । ञिभी भये । बिभेति । ङिति हसे भीहाको
रिद्वा । बिभितः । बिभीतः । बिभ्यति । अबिभयुः । बिभयांचकार । बिभाय । अभैषीत्
ह्री लज्जायां । जिह्रेति । अजिह्रयुः । जिह्रयांचकार । जिह्राय । अह्रैषीत् । पॄ पाल
नपूरणयोः ॥ [illegible] ऋप्रोरिः पूर्वस्य ऋप्रोः पूर्वस्य श्लुकि । पिपर्त्ति । पोरुः ॥ प
वर्गाद्धकाराच्च ऋत उर् ङिति । पिपूर्त्तः । पिपुरति । पिपर्षि । पिपूर्यात् । पिपर्त्तु
पिपूर्त्तात् । पिपूर्त्तां । पिपुरतु । पिपूर्हि । अपिपः ॥ अपिपरुः । पपार । पपरतुः ॥
पपरुः । अपिपूर्त्तां । अपिपः । अपिपूर्त्तं । अपिपूर्त । अपिपरं । अपिपूर्व । पप
रिथ । पूर्यात् । परिता । परीता । परिष्यति । परीष्यति । अपरिष्यत् । अपरीष्यत् ॥

ऋद्धस्योगाम्यादेर् कित् तस्मिन् गुणः ३

...शेरटौ नदीतः सीप्यादेश्च

सि०कौ०जु०

२५

अपारीत्। अपारिष्टां। हस्वोपि पिपर्त्तिरस्ति॥ पृ पालनपूरणयोः। पिपर्त्ति। पिपृतः। पि
प्रति। पपार। पप्रतुः। पपर्थ। प्रियात्। परिष्यति। अपार्षीत्॥ ओहाक् त्यागे। जहाति। द्वित्वे। ह्र
स्वः स्य धातोरातो लोपो ङिति स्वरे। ईकारस्तु ङिति हसे। जहितः। जहीतः। हाको या
दादावा लोपः। जह्यात्॥ ई वा हौ। जहाते हौ परे इकार ईकारश्च वा। जहिहि। जहीहि॥
जहाहि। जहौ। दादारे। हेयात्। अहासीत्। ऋ गतौ। असवर्णस्वरे इय्। इयर्त्ति। इयृ
तः। इय्रति। इयृयात्। इयर्त्तु। ऐयः। ऐयृतां। ऐयरुः। आर। अर्पीत्। आरत्॥ इति पं
च॥ ओहाङ् गतौ॥ भृञां लुकि। डुभृञ् हाङ् माङ् एषां पूर्वस्यात इत् लुकि। जिहीते।
जिहाते। जिहते। जहे। अहास्त। माङ् माने। मिमीते। मिमाते। ममे। अमास्त॥ इत्यात्
प॥ डुभृञ् धारणपोषणयोः। बिभर्त्ति। बिभृतः। बिभ्रति। अबिभः। बिभरांचकार
मीह्रीभृहुवामाम्वेति आम्वा। बभार। बभर्थ। बभृव। बभृद्व। भृयात्। भृषीष्ट। भर्त्ता।
भरिष्यति। हृन्तः सपः॥ अभार्षीत्। अभृत। डुदाञ् दाने। ददाति। दत्तः। द्विरुक्तस्य

ऋप्रोरिति पूर्वस्य इत्वं ... लिङि अड्डागमो हिसो रिति दिप् सिपो लोपः ... गुणो श्रीति गुणः सार्वधातुके अः इति ... ॥६॥

२५

अपि हाधास्यामितीत्वं लोपो ङित्वादिति लोपः॥१२

दादेः स्थातो लोपो ङिति। दत्तः। ददति। दत्ते। दांहौ॥ अपि हाधामेत्वं पूर्वस्य च लोपो ङिति
हौ। देहि। अददात्। ददिथ। ददाथ। देयात्। अदात्। अदित्। अदिषातां। डुधाञ् धारण
पोषणयोः। दधाति। पूर्वस्य दस्य ङिति झसे धः झषंतस्य धाञः पूर्वस्य दकारस्य धो ङि
ति झसे परे। धत्तः। दधति। धत्ते। धेहि। धत्तां। धेयात्। अधात्। अधित्। णिजिर् शोचपो
षणयोः॥ निजां गुणः॥ निज विज विषां पूर्वस्य गुणो लुकि। नेनेक्ति। नेनिक्तः। ने-
निजति। नेनेक्षि। नेनिक्ते। नेनिग्धि॥ ङौ स्वरे पिनोपधाया गुणः॥ द्विरुक्तस्य धातो
र् विषये स्वरे परे नुपधाया गुणो न। नेनिजानि। नेनिजे। अनेनेक्। निनेज। निनिजि
षे। निक्षीष्ट॥ अनिजत्। अनैक्षीत्। अनैक्तां। अनिक्त॥ विजिर् पृथग्भावे। वेवेक्ति
विष्लृ व्याप्तौ। वेवेष्टि। विविषिद्ध्वे। विक्षीष्ट। अविषत्॥ इति ह्वादयः॥ ॥दिवु
क्रीडा विजिगीषा व्यवहार द्युति स्तुति मोद मद स्वप्न कांति गतिषु॥ दिवादेर्यः॥
कर्त्तरि चतुर्षु। अपोऽपवादः। दीव्यति। दिदेव। दिव्यात्। अदेवीत्। षिवु तंतुसंताने

पञ्चम्या स्य ङित्वाद्गुणो न। दीव्येत्। दीव्यतु। अदीव्यत्। देविता। देविष्यति। अदेविष्यत्।

दधातेर्नेति निषेधात्
तथोर्द्धे इति न प्रवर्त्त
ते॥४॥ दादेः धे इति
सिलोपः॥४॥ अपि
हाधास्यामितीत्वं॥४॥
क्रीडा विलासः विजिगी
षा विशेषेण जेतुमिच्छा
व्यवहारः पणो द्युतिर्दी
प्तिः स्तुतिः प्रशंसा मोदः
हर्षः मदो मत्तता स्व
प्नः शयनं कान्तिः दी
प्तिर्गमनम्॥

विजे रिडादिः प्रत्य
यो ङित् इति सूत्रम
त्र न प्रवर्त्तते अपि वि
जीत्यत्र ललयोर
लस्यैव तत्र ग्रहणा
त्॥४॥ लिलुवादेर्ई
इति उ आशिरूहणा
दंतात्सक् षष्ठो इति
कः अविरूत आशि
सकौ लोपः स्वरे अ
विहातां॥३॥ अकारः
स्यो प्रत्यये इट्कि त्वा
र्धः॥४॥ ...

शुषसर्गीद्याग्निति सारस्य सिवादेः सम्माड् अवधाने वा भो भवति सिवादिः प्रादेश्वेत्यप्रोक्तः ॥१

सीव्यति। सिवादेरिट् अभ्यासे पि वाधः। न्यषेवीत्। न्यसेवीत्। स्रिवु गतिशोषणयोः
स्रीव्यति। ष्ठिवु निरसने। ष्ठीव्यति। तिष्ठेव। ष्णुसु अदनादानदर्शनेषु। स्नुस्यति। स्नु
स्नोत्। सुस्नोस। ष्णसु निरसने। सस्नास। क्नसु कौटिल्यदीप्त्योः। चक्नसिथ। अक्ना
सीत्॥ व्युषु प्लुषु दाहे। बुव्योष। पुप्लोषिथ। नृती गात्रविक्षेपे। (वर्त्तमाने नर्त्ति नर्तिता) नृत्यति॥ ननर्त,
छृद्. चृत्. तृद्. नृत्. ड्योः सेः सादेरिड्वा। नर्त्स्यति। नर्तिष्यति। अनर्त्तीत्। त्रसी उद्वेगे
(पूतीभावः दुर्गन्धत्वं) त्रस्यति। त्रसति। त्रेसतुः। त्रेसुः। कुथ पूतीभावे। चुकोथिथ। पुथ हिंसायां। अपो
थीत्। गुध परिवेष्टने। अगोधीत्। क्षिप प्रेरणे। क्षेप्ता। अक्षैप्सीत्। (पार्त्तः) पुष्प विकसने। पुष्प
ति। पुपुष्प॥ तिम ष्टिम ष्टीम आर्द्रीभावे। तिम्यति। तिष्टेमिथ। अस्तेमीत्। अस्तीमीत्॥
व्रीड चोदने लज्जायां च। अव्रीडीत्। इष गतौ। इयेष। ऐषीत्। षह षुह शक्तौ। असहीत्
(षकारि जरि संज्ञा उ.धः) असोहीत्। जॄष् झॄष् वयोहानौ। जीर्यति। जेरतुः। इ एतौ वा। अजरत्। अजारी
त्। अझारीत्। शो तनूकरणे। ओतौ यप्रत्यये धातोरोतो लोपः। श्यति। शशौ। अशा

अत सीमतु अस्रीभ सिषेव सीव्यति सेविता सेविष्यति असेविष्यत् सीव्येत् सीव्यतु असी व्यत्, सिषेव सी
ता. चे. ०. ०.
व्यति सेविता सेविष्यति असेविष्यत् असे वीत्र २६

आप्रा न्लाशीति वाय:६ फलाराज्. इलैल पूर्वी लोपो भात त्रमतु:६ इषुमहे तु इद् विकल्प तु अश्यनमनति सहे त्यपानिर्देशात् ५ वः भिद्वि दादि स्रोङ् इत्यर्थः २ कृ तइद् ग्रोर्ति हसेकृत्य वोषि:२

इरीकरणे ३

नृतीकार आ दीधि तद्स्यर्थः ॥४ ईद्ध छिद् हिंसानादरयोः ईछु छिद् दीप्तिदेवन योः चृती हिंसाग्रंथ नयोः कृती छेदने ५ तपानतः पुष्पतु कोरके तेतिश्री हर्षः ७

जृसंयोगात् आदिरकित् फलाराज्. आज् इति वा एत्वपूर्वलोपौ जेरतुः २

प्रीणनं तृप्तिः सर्पणं चेत्र
रूपादीनां ... तेनाः २
स्वरतिसूतिवेट् २

सि॰ कौ॰ ज॰

रूपस्यस्था अशतपदथा
मितिनासि २१ ः इड्रा
वेः नेट् इति वृद्धिः रवे
तुः अनन्तपधायाः इति नुम्
वृद्धिः अत्राप्सीत्॥ ३॥
दुहादेः इति घत्वे ढत्वे ...
धस्यधः अतत्वं मुमोग्ध
दुत्वे ढिलोप इति ढलोपः
मुमोढ लटि घत्व ढत्वयोः
स्तुत्वं रूपं॥ ५१२

श्रामस्य ... निति नाथः फल
...त्वे तु पूर्वलोपोरु॥

अयं नमित् ऋकारक
द्वितीये रूपं २

ष्टिबुक्लम्याचमामित
दीर्घः॥ १॥

णश अदर्शने। नेशिथ। मस्जिनशोर्झलि इति नुम्। ननंष्ठ। नेशिव। नेश्व। नशिता। नंष्टा। अनशत्। तृप प्रीणने। ततर्पिथ। ततर्प्थ। तत्रप्थ। तर्पिता। त्रप्ता। तर्प्ता। अतर्पीत्। अताप्सीत्। अत्राप्सीत्। अतृपत्। दृप हर्षमोहनयोः। दृप्यति। दर्प। द्रुह जिघांसायां। दुद्रोह॥ दुद्रोग्ध। दुद्रोहिथ। द्रोहिता। द्रोग्धा। द्रोढा। द्रोहिष्यति। ध्रोक्ष्यति। अद्रुहत्। मुह वैचित्ये। मुमोहिथ। मुमोढ। मुमोग्ध। वा सेट् इति च घत्वं पक्षे ढत्वं कत्वं मोक्ष्यते। ष्णुह उद्गिरणे। सुष्णोहिथ। सुष्णोग्ध। सुष्णोढ। सुष्णुहिव। सुष्णुह्व॥ ष्णिह प्रीतौ। सिष्णेहिथ। सिष्णेग्ध। सिष्णेढ। स्नेढा। स्नेहिता। शमु उपशमे। शमामष्टानां दीर्घः। क्त्वा रिपि परे। शाम्यति। शेमतुः। शमिता। अशमत्। तमु कांक्षायां। ताम्यति। दमु उपशमने। दाम्यति। अदमत्। श्रमु तपसि खेदे च। अश्रमत्। भ्रमु अनवस्थाने। भ्राम्यति। भ्रमति। बभ्राम। भ्रेमतुः। बभ्रमतुः। अभ्रमत्। क्षमू सहने। क्षाम्यति। चक्षमिथ। चक्षंथ। चक्षमिव। चक्षण्व। अक्षमत्। क्लमु ग्लानौ। क्लाम्यति। क्लामति। अक्लमत्। मदी हर्षे। माद्यति। ममदिथ। अमदत्। शमादि

पदांताभावान्नशोऽस्ति
कुत्वं न २९

वैचित्त्यम् अविवेकः ४

दुपरेहत्वविधाः॥ ७॥

शमता शान्तिः ४५

२१

॥अस्यतेः पुषादित्वात् अङ् प्रत्यये सिद्धे अस्यतिन क्तीति वचनेन चात्मनेपदार्थं उपसर्गादस्यत्यूह्योरित्यात्मनेपदं न क्षते पर्यस्यंत ॥

परिणामो विकारः

शोः ष्टो। असु क्षेपणे। अस्यति। आस। अस्यतेस्थुक् ङे। आस्थत्। यसु प्रयत्ने। अनुप-
सर्गात्। प्रयस्यति। जसु मोक्षणे। जस्यति। तसु दसु उपक्षये। तेसिथ। देसिथ। वसु स्तंभने। (दंतोष्ठ्यादि)
ववसतुः। वसिता। व्युस प्रेरणे। कुस संश्लेषणे। कोसिता। बुस उत्सर्गे (सर्जने)। बोसिता। मुस खं-
डने। मोसिता। मसी समी परिणामे। मेसिथ। लुठ विलोडने। लोठिता। उच समवाये।
उच्यति। उवोच। ऊचतुः। भृशु भ्रंशु अधःपतने। बभर्शिथ। भ्रश्यति। अभ्रशत्। वृ-
शावरणे। ववर्शिथ। कृश तनूकरणे। चकर्शिथ। ञितृष पिपासायां। ततर्षिथ। हृ-
ष तुष्टौ। हृष्यति। जहर्षिथ। रुष रिष हिंसायां। (इषुसहेतिवेट्) रोषिता। रोष्टा। रेषिता। रेष्टा। डिप क्षेपे। डे-
पिता। कुप क्रोधे। कोपिता। गुप व्याकुलत्वे। गोपिता। युपु रुपु लुपु विमोहने। योपि-
ता। रोपिता। लोपिता। लुभ आकांक्षायां। लोभिता। लोब्धा। क्षुभ संचलने। क्षोभिता॥
ञिक्ष्विदा आर्द्रीभावे। क्ष्वेदिता। क्ष्वेत्ता। ञिमिदा स्नेहने। मिदेर्गुणो ये। मेद्यति। ञिक्ष्वि-
दा स्नेहन मोचनयोः॥ क्ष्वेदिता। रुधि वृद्धौ। आनर्द्ध। गृधु अभिकांक्षायां। जग-

सर्गाद्यसेः संपूर्वाच्च वा यस्यति यसति संयस्यति संयसति ऊ प० १८ टि

समवायो संघः ८८

नन्हिंसायां ३ मिन्न
प्रक्षेपणे ॥ ३ ॥

अविद्याधात्वा मितीत्वं
न भवति अदास्त नतु
दीङ् इति निषेधात् र्ध
आलोपि[illegible]यते इति आ
त्वविकोपः तस्मिन् ४

र्धिष्ट ॥ इति पुषादयः ॥ इति पंक्तः ॥ षूङ् प्राणिप्रसवे । सुषुवे । सोता । सविता । दूङ् प
रितापे । दुदुविड्ढे । दुदुविध्वे । दविषीष्ट । दीङ् क्षये । दीङो युट् क्ङिति स्वरस्य । दिदीये ॥
मीनाति मिनोति दीङां गुणवृद्धिविषये क्यपि च आत्वं लीलीङोर्वा । दाता । दास्यते
अदास्त । डीङ् विहायसा गतौ । डीयते । डिड्ये । डयिष्यते । धीङ् आधारे । दिध्ये । दिध्यिढ्वे । दि
धियध्वे । अधेष्ट । मीङ् प्राणवियोगे । मेता । रीङ् स्रवणे । रिरिये । लीङ् श्लेषणे । लिल्ये
लेता । लाता । अलास्त । अलेष्ट । व्रीङ् वरणे । व्रेष्यते । ओदित्वात्त्वादेरतस्य कस्य न
त्वं प्रयोजनं । स्वादयः ओदितः तत्फलं तु क्त क्तवतोर्नत्वं । स्वादय ओदितः । पी
ङ् पालने । अपेष्ट । माङ् माने । अमास्त । ईङ् गतौ । अयांचक्रे । ऐष्ट । प्रीङ् प्रीतौ । पिप्रिये ।
जनी प्रादुर्भावे ॥ ज्ञाजनोर्जा (ज्ञावबोधने) चतुर्षु । जायते । जज्ञे । जनिता । अजनि । अजनिष्ट । अजनि
षाताम् । दीपी दीप्तौ । दिदीपिषे । अदीपि । अदीपिष्ट । पूरी आप्यायने । अपूरि । अपूरि
ष्ट । तूरी गतित्वरणहिंसनयोः । तुतूरिषे । तप ऐश्वर्ये । तप्यते । तेपे । तप्ता । वावृतु वरणे

॥ जनवध्योः इति वृद्धि
निषेधात्रिलमि २
१ ॥

लीलीङोरात्वं वा गुण
वृद्धिविषये क्यपि च
लासीष्ट लेषीष्ट ५

दीपजनेति वा इण् जन
वध्योः इति वृद्धिः ॥ ३ ॥
आप्यायनं तृप्तिः २

वात्स्यते। वावर्त्ती चक्रे। अवावर्त्तिष्ट। पद गतौ। पेदे। पत्ता। पदेरणतानि। अपादि। अ-
पत्सातां। खिद दैन्ये। खेत्ता। अखित्त। विद सत्तायां। वित्सीष्ट। अवित्त। बुध अवगमने
भुत्सीष्ट। बोद्धा। भोत्स्यते। अबोधि। अबुद्ध। अभुत्सातां। युध संप्रहारे। युत्सीष्ट। यो-
द्धा। अनुरुध कामे। अनुरुत्सीष्ट। अनुरोद्धा। मन ज्ञाने। मेनिषे। मंता। अमंस्त। युज स-
माधौ। योक्ता। सृज विसर्गे। स्रक्ष्यते। सृक्षीष्ट। स्रष्टा। असृष्ट। असृक्षातां। लिश अल्पी-
भावे। लिक्षीष्ट लेष्टा। अलिक्षत। अलिक्षातां॥ इत्यात्॥ ॥मृष तितिक्षायां। मम-
र्षिषे। मर्षिष्यति॥ ईशुचिर् क्लेदे। शुच्यते। अशुचत्। अशोचीत्। अशोचिष्टां। रंज
रागे। अराङ्क्षीत्। आरंक्त। शप आक्रोशे। शेपे। शप्ता। अशाप्सीत्। शक मर्षणे
शेकिथ। शशक्थ। शक्ता। शक्ष्यते। अशकत्। पुषादित्वात् ङः। अशाक्त। से-
ट्कोयमित्येके। शकिता। णह बंधने। नेहिथ। नन्द्ध। नत्सीष्ट। अनात्सीत्। अनद्ध

॥इति दिवादयः॥ ॥षूञ् अभिषवे। स्वादेर्नुः। स्वादेर्गणान्नुप्रत्ययो भवति॥

दीपजनबुधेतीण् लुगितितनो लुक् आदिजनानामितिजः ३२

अपिदर्जि रज्यतिघ्न ते ८॥

अन्तस्य स्यालीलवनं अन्नी मावस्तसिन्॥५॥

उपमा ह्रस्वण्यं सुप्रस
सर्वत्र इत्येते

२९

यमिरमिनमातामि
टुसकौर्ध स्वनादि
दोर्घेचयनं ॥४॥

नुधातोः१

कर्त्तरि चतुर्षु। नपैः॥ नुप्रत्य यस्य नुप्रत्ययस्य च गुणो भवति। सुनोति। सुनुतः। सुन्वंति। स्रो
र्कालोपः सुन्वः सुनवः॥ स्रोवीहि सुनु सुनवै सोषीष्ट। असावीत्। असोष्ट॥ षिञ्ञ्
धने। सिष्व। असैषीत्। शिञ् निशाने। शेता। अशेष्ट। डुमिञ् प्रक्षेपणे। मिमौ। मिम्यतुः। ममि
थ। ममाथ। मिम्य। माता। अमासीत्। अमास्त। चिञ् चयने। चिनोति। चिनोतेः सणादौ कि
र्वा। चिकाय। चिचाय। अचैषीत्। अचेष्ट। स्तृञ् आछादने। तस्तरतुः। स्तर्यात्। स्तृदंता
संयोगादेः सिस्योरिड्वा भवति। स्तरिषीष्ट। स्तृषीष्ट। अस्तार्षीत्। अस्तृत। अस्तरिष्ट॥
लोपो रुस्वात् तृसे
स्तृदंतास्यवो
कृञ् हिंसायां। चकर्थ। चकृवहे। कृषीष्टं। अकार्षीत्। वृञ् वरणे। वृञ् स्य परट्। ववर
रिथ। ववृवहे। वृङ् वृञ् ऋदंतात् सिस्योरिड्वा भवति। वरिषीष्ट। वृषीष्ट। अवारीत्। अवरिष्ट।
वेट्
वजको
अवृत। धूञ् कंपने। धोष्यति। अधोषीत्। दीर्घातोप्ययं। धूनोति। अधावीत्। स्तुसुधूञ्भ्यामि
तिनित्यमिट्। अधावीत्। स्वरतीतिवेट्। अधविष्ट। अधोष्ट। इत्यात्मेप्र०॥ टुदुञ्
पतापे। दोष्यति। अदोषीत्। हि गतौ वृद्धौ च। पूर्वात् हिनोतेर्हस्य घो न स्त्वदि। जिघा

स्तुसुधूञ्भ्यां वेसेरिट्॥
२
मीनाति मिनोति दीङां
भित्वात्वं अभ्यातीलप
डौ॥३॥

गुणीर्त्तिसंयोगाद्योरिति
गुणः॥५॥

वृङ्वृञितिवादीर्घः
वरिता वरीता॥६॥

२९

अस्मिन्किम् अजीह
यत् २

राधो हिंसायामि त्वेवादाल्र्हंसा मामव्ययम् २

प। अहैषीत्। आप्ऌ व्याप्तौ। आप्नुवंति। आप्नुहि। आप। आप्ता। आपत्। शक्ऌ शक्तौ। शेकतुः। शक्ष्यति। अशकत्। राध साध संसिद्धौ। राधो हिंसायामेत्वपूर्वलोपौ किति॥ लिटि सेटि थलि च। रेधतुः। ससाधिथ। असात्सीत्। असाद्धां। ञिधृषा प्रागल्भ्ये। धृष्णोति। अधर्षीत्। दंभु दंभे। श्रंथिग्रंथिदंभिस्वंजीनां लिटः कित्वं वा। दंभे किति लिट्येत्वपूर्वलोपौ। ददंभ। देभतुः। ददंभतुः। देभिथ। ददंभिथ। दंभ्यात्। दंभिता। अदंभीत्। ऋधु वृद्धौ। ऋध्नोति। आनर्ध। आनृधतुः। ऋध्यात्। अर्धिता। आर्धीत्। ह्रि हिंसायां। ह्रिणोति॥ ह्रीयात्। अह्रैषीत्॥ इति पंचमः॥ अशूङ् व्याप्तौ संघाते च। अश्नुते। आनशे। अशीष्ट। अशिषीष्ट। अशिता। अष्टा। आशिष्ट। आष्ट। आक्षातां॥ ष्टिघ आस्कंदने। स्तिघ्नुते॥ तिष्टिघे तिष्टिघिषे स्तेघिषीष्ट अस्तेघिष्ट॥ इति स्वादयः॥ ॥ रुधिर् आवरणे॥ रुधादेर्नम्। कर्त्तरि च नुम्। श्नसोरल्लोपः। रुणद्धि। रुंद्धः। रुंधंति। रुणत्सि। रुंद्ध। रुंध्यात्। रुंधीत। रुणद्धु। रुंद्धां। अरुणत्। अरुंद्धां। अरुंधन्। अरुणः। अरुणत्। रुरोध। रुरुधिषे। अ

दंभनं दंभः ९ लोकवंचनार्थं विहित कर्मानुष्ठानं दंभः संज्ञा॥ श्रन्थ ग्रन्थ संदर्भे षंज परिष्वंगे दंभु दंभे॥

नलोपस्यासिद्धत्वात् एत्वपूर्वलोपयोरप्राप्तौ आरंभः॥४

आस्कंदनं शोषणं॥४

आवरणं रोधः २

नित्यत्वात् गुणबाधकं ... श्नसोरल्लोपः ... द्वित्वात् ... लोपः॥१॥

प्रत्ययलक्षणमाश्रित्य ... आकारस्य लोको ... नरे २

मनत्ति अभिनत् द्
अभिनः अभिनत् वि
भेद अभिदत् अभैत्
सीत् अभित्त १९

सि॰ चे॰ नं॰ ०

३०

रौत्सीत्। अरुधत्। अरुद्ध। भिदिर् विदारणे। छिदिर् द्वैधीकरणे। छिनत्ति। छिंत्ते। चिच्
छेद। चिच्छिदे। छिद्यात्। छित्सीष्ट। छेत्ता। अच्छिदत्। अच्छैत्सीत्। अच्छित्त। रिचिर् विरेच
ने। रिणक्ति। रिङ्क्ते। मसाछिर्हिः। चौंकुः। मवेनवाः। रंध्रि। अरिणक्। अरिचत्। अरै
क्षीत्। अरिक्त। विचिर् पृथग्भावे। विङ्क्ते। अविचत्। अवैक्षीत्। क्षुदिर् संपेषणे। क्षुं
ते। चुक्षोद। चुक्षुदे। क्षोत्ता। अक्षुदत्। अक्षुत्त। अक्षौत्सीत्। युजिर् योगे। युनक्ति। युंक्ते।
देवनं मिंदनं, रूपा मलापे इत्ये के
अयुनत्। अयौक्षीत्। अयुक्त। उछृदिर् दीप्ति देवनयोः॥ छृणत्ति। छृंते। अछृनत्। अछ
नद्। अछंत्तां। अछंदन्। चछर्द। छर्त्सीष्ट। छर्दिषीष्ट। अछृदत्। अछर्दीत्। उतृदिर् हिं
सानादरयोः। तृणत्ति। तृंत्ते। ततर्द। ततृदे। तर्त्स्यति। तर्दिष्यति। अतर्दीत्। अतर्दिष्ट॥
इत्यात्मने॥ ॥शिष्लृ विशेषणे॥ शिनष्टि। शिंष्टः। शिंषंति। शिण्ढि। अशिनट्। उ। शेष्टा।
पुषादित्वात् ङः
शेक्ष्यति। अशेक्ष्यत्। अशिषत्। पिष्लृ संचूर्णने। पिनष्टि। पिंष्टः। पेष्टा। पेक्ष्यति। अपिष
त्॥ भंजो आमर्दने॥ भनक्ति। भंक्तः। भंजंति। बभंज। बभंजिथ। बभंक्थ। भज्यात्। भं

भंजो ओदित् इत्यधिका
ठः भंक्ता १

नतत् देति दे ॥ ५

मसाछिर्हि इति हेर्धिः
बलवद्धिह्ल अनुत्वा
रपरवर्णी ... टि
संयोगान्तस्य लोपे लि
णढि॥ ३॥

भंजिता ३०

क्ता। अभाङ्क्षीत्। भुज पालनाभ्यवहारयोः॥ भुनक्ति। भुंक्तः। भुंजंति। अभुनक्। अभौक्षी
त्। अभौक्तां। तृह हिंसि हिंसायां। तृहो नमि कृते इमागमः। पिति हसेपरे। तृणेढि। तृण
ढः। तृणेढु। तृणेढि। अतृणेट्। अतृणेड्। अतृणेहं। तृह्यात्। तर्हिता। अतर्हीत्। इदितो नु
म्। नमः। नस्त्वयात्स्वरस्य नस्य लोपः॥ हिनस्ति। हिंस्तः। हिंसंति। हिनस्तु। हिंधि। अहिनः।
जिहिंस। अहिंसीत्। उंदी क्लेदने। उनत्ति। औनत्। औंत्तां। औंदन्। औनः। औनत्। उंदां
चकार। औंदीत्। अंजू व्यक्ति म्रक्षण कांति गतिषु॥ अनक्ति। अंग्धि। आनक्। आनंजिथ
आनंक्थ। अज्यात्। अंजिता। अंक्ता। अंजेः सेर्नित्यमिट्। आंजीत्। तंचू संकोचने। तन
क्ति। तंक्तः। अतनक्। ततंच। तंचिता। तंक्ता। अतंचीत्। अताङ्क्षीत्। ओविजी भय
चलनयोः। विनक्ति। विजेरिडादिप्रत्ययो ङित्। विविजिथ। विजिता। अविजत्। वृ
जी वर्जने। वृणक्ति। अवृणक्। ववर्ज। वर्जिष्यति। अवर्जीत्। पृची संपर्चने। पृण
अपृणक्। पृच्यात्। पर्चिता। अपर्चीत्॥ ञि इंधी दीप्तौ। इंद्धे। इंत्से। ऐद्ध। इंधांच

क्लेदनमार्द्रीभावस्तत्क्लि न॥५॥ विवेचनं व्यक्तिरक्तं त्वं क्लिन्धता अंजनमि त्यर्थः॥६॥

अहिनत् द्विपि सस्यतः सिपि वा॥६॥

सीतिभीत्यर्थसंभव

क्ति पपर्च्च २

उकारः काशद्धितिकरणे। थः२

ष० चं० तु०

३१

के। ऐधिष्ट। खिदँ दैन्ये। खिंत्ते। खिंदीत। खित्तां। अखित्त। खित्सीष्ट। अखित्त॥ विदँ वि
चारणे॥ विंत्ते। विविदे। वेत्ता। वित्सीष्ट। अवित्त॥ इति रुधादयः॥ ॥तनुँ विस्तारे
॥ तनादिकृञ्भ्य उः। कर्त्तरि चतुर्षु। तनोति। तनुतः। तन्वंति। तनुते। तनुयात्। तन्वीत। ततान
तेनतुः। तेने। अतनीत्। अतानीत्। तनादेस्तनथासोर्वासेर्लुक्। लोपस्त्वनुदात्ततनां
अतत। अतनिष्ट। अतथाः। अतनिष्ठाः॥ षणुँ दाने॥ सनोति। सनुते। सेने। सायात्। स
न्यात्। असानीत्। असनिष्ट। असाथाः। असनिष्ठाः। क्षणुँ क्षिणुँ हिंसायां। क्षणोति
क्षणुते। चक्षाण। चक्षणे। क्षण्यात्। क्षणिषीष्ट। क्षणिता। क्षणिष्यति। अक्षणीत्। अ
क्षत। अक्षणिष्ट। अक्षथाः। अक्षणिष्ठाः॥ तनादेरुपधाया गुणो वापि॥ क्षिणोति। क्षे
णोति॥ अक्षेणीत्। अक्षित। अक्षेणिष्ट। अक्षथाः। अक्षणिष्ठाः॥ ऋणुँ गतौ। ऋणोति।
अर्णोति। अर्णुतः। ऋणुतः। आनर्ण। आर्णीत्। आर्त्त। आर्णिष्ट। आर्थाः। आर्णिष्ठाः। त
णुँ अदने। तृणोति। (त र्णोति) तृणुते। तर्णुते। अतर्णीत्॥ अतृत। अतर्णिष्ट॥ घृणुँ दीप्तौ। घृणो

जनसनखनामित्यात्वं वा ६२

तनादेस्तनथासोर्वा सेर्लुक् लोपस्त्वनुदात्त तनामिति लोपः ३१

तन्वः तनुवः ३२

इमाक्षपिलाक्षणिक णाकारलंतो ६२ स्यतक्षणोतिरुद्धिः ७२

३१

ते। घर्णोति। जघर्णे। अघर्णीत्। अघृत। अघर्णिष्ट। अघृथाः। अघर्णिष्ठाः। डुकृञ् करणे॥
करोति॥ ङित्सदुः। कुरुतः। कुर्वन्ति। कुरुछुरोर्न दीर्घः॥ कृञो नित्यं वमो उलोपः। कुर्वः॥
कुर्मः। कुरुते। कृञो ये। कृञ उप्रत्ययस्य लोपो ये। कुर्यात्। चकर्थ। क्रियात्। अकार्षीत्।
अकृत। सम्पर्युपेभ्यः करोतेर्भूषणे सुट्। संस्करोति॥ अड्द्वित्वव्यवधानेऽपि सुट्। कात्पूर्वः।
समस्करोत्। संचस्कार। ससुटः कृञो लिटि इट्। संचस्करिथ। संचस्करिव। एवमुपस्कुरुते।
॥इत्यात्मे॥ ॥वनु याचने। वनुते। ववने॥ परस्मैपदत्वमपीत्येके। वनोति। ववान। मनु
अवबोधने। मनुते॥ इति तनादयः॥ ॥तुद व्यथने। तुदादेः शः। तुदादेर्गणाच्छप्रत्ययो भव
ति। कर्त्तरि चतुर्षु। तुदति। तुत्सीष्ट। अतौत्सीत्। अतुत्त। णुद प्रेरणे। नुदति। नुदेत्। नुत्सी
ष्ट। नोत्ता॥ अनौत्सीत्। अनुत्त। दिश अतिसर्जने। दिक्षीष्ट। अदिक्षत। हलन्तात् सक्
षत्वकत्वषत्वानि। अदिक्षत। भ्रस्ज पाके। भृज्जति। भृज्जतः। भृज्जन्ति। भ्रस्जो रोपधयोरन
पिवा। बभर्ज्ज। बभ्रज्ज। बभर्ज्जतुः। बभ्रज्जतुः। बभर्ज्जिथ। बभ्रज्जिथ। बभर्ष्ठ। बभ्रष्ठ॥

हलः संयोगात् सादि रकिद्दिति सम्प्रसारणाभावः।

स्कोरिति सलोपः। रलोपे विभ्रस्ज... रेफसकारयोरादेशो...

कृशीष्ट कर्त्ता कर्त्ता करिष्यति रुकरिष्य ... तत्पुरुषः। हलन्तलक्षणः ३

चकृव ३

अलङ्करोतीत्यर्थे

उपस्कृता कन्या अलंकृतेत्यर्थः ५

तनादिरिति सिलोपाभावे लोपो ह्रस्वादिति सिलोपः॥४॥

अपोऽपवादः। ङित्वान्न गुणः ६

भर्ज्जीत्यत्र पाकेऽर्थे ग्रहिज्येति सम्प्रसारणे ... व्रश्चेति षः ... इति जश्त्वेन जः भृज्जति॥८॥ ... रलोः रकारसकारयोः ... अनयोः ...

दिशति दिशते दिदेश दिदिशे दिशतु दिशतां अदिशत् अदिशत दिशेत् दिशेत दिश्यात् दिक्षीष्ट देष्टा देष्टा देक्ष्यति देक्ष्यते अदेक्ष्यत् अदेक्ष्यत भ्रस्जो रसौ कृत्स्नोपधायाश्च स्थाने रमागमो वा अनादेशित्वाद् अन्त्यस्थान ... रकारोपधयो निर्देशः॥१०॥

क्कोरिति सलोपः क्रि
तसंप्रसारणं स्मात्
बाधित्वा संप्रसारणं न
वतेनतोऽस्मात् १

स॰ चं॰ तु॰

मुच्लृ मोक्षणे । लुप्लृ छे
दने । विद्लृ लाभे । लि
प उपदेहे । षिच क्षर
णे । कृती छेदने । पिश
अवयवे । खिद परि
घाते । व्याघ्र कृति प
ते । विद्लृ सेट् भाष्य प
तेऽनिट् ॥ ३४ ॥

क्रितिसंप्रसारणंबाधकं । व्रीयात् । अव्राक्षीत् । अव्राक्षीत् ॥ कृपप्रेरणे । कृप्सीष्ट । अ
कृप्सीत् ॥ अकृप्त ॥ कृषविलेखने ॥ कृक्षीष्ट । क्रष्टा । कर्ष्टा । अक्राक्षीत् । अकार्क्षीत् । अकृ
क्षत । अकृष्ट । अकृक्षातां ॥ अकृक्षत । मिलसंगमे । मिमेल । अमेलिष्ट । मुच्लृ मोचने । मुचा
देर्मुम् ॥ मुच लुप विद् लिप सिच कृत पिश खिदाम प्रत्यये मुम् । मुंचति । मुक्षीष्ट । अमुच
त् । अमुक्त । लुप्लृ छेदे । लुंपति । लुप्सीष्ट । अलुपत् । अलुप्त । विद्लृ लाभे । विंदति । अवेदि
ष्ट । अनिट्यमिलके वेत्ता । लिप उपदेहे । लिंपति । अलिपत् । लिपि सिचि ह्वः पतीनां ॥
लुङि ङो वा ति । अलिपत । अलिप्त । षिच क्षरणे । सिंचति । सिषिचे । सिषेचिथ । असिच
त् । असिचत । असिक्त ॥ इत्यात्मने ॥ कृषी गतौ । आनर्ष । ओव्रश्चू छेदने । ग्रहां क्रिति च
व्यति । वव्रश्चिथ । वव्रष्ठ । अव्रश्चीत । अव्राक्षीत् । अव्राष्टां । व्यच व्याजीकरणे । विच
ति । विव्याच । विविचतुः । विच्यात् । अव्याचीत् । अव्यचीत् । उंछि उंछे । उंछति । उं १
छांचकार । उझी विवासे । उझति । उझांचकार । ऋछ गतींद्रियप्रलय मूर्तिभावेषु ।

॥ ग्रहादीपूर्वस्येति द्वित्वस्य रकारवकारयोरपि संप्रसारणे प्राप्ते पूर्वरेफस्य संप्रसारणं ऋकारः ततो न संप्रसारणे संप्रसारणमिति नि
षेधात् न संप्रसारणं तस्मात् वव्रश्च स्कोरिति सलोपः षत्वं ष्टुत्वं वव्रष्ठ इट् पक्षे स्कोरिति सलोपः षत्वं कत्वं षत्वं च ॥ ३ ॥

उंछि २ उंछं कणाद
नं वीननमितिर

उब्ज मार्जवे उब्जांचकार
उज्झ सर्गे उज्झांचकार २

अकुलीकरणेऽद्युत्स
हेतिवेद ॥२॥ ऋफवत्
श्रम्भेति सिपूर्वत्वप्र
विकल्पः पौषादिक
सेवकु-स्याप्रमाद्ला
ततेनात्र निलंलिः उ
प्रत्ययेनकारानुबन्धो
लितृम्फादयः ॥३॥

ऋच्छेद्वीर्घम्। ऋच्छेर्लिटि गुणः। आनर्छ। आनर्छतुः॥ उब्ज आर्जवे। उब्जांचकार। उज्
त्सर्गे। उज्झांचकार। लुभ विमोहने। लोभिता। लोब्धा। अलोभीत्। तृप तृम्फ तृप्तौ। अ
तर्पीत्। (तृम्फ नो = लोपः) तृम्फादीनामप्रत्यये नुम्। तृम्फति। तृप्यात्। तुप तुम्प तुफ तुम्फ हिंसायाम्। तु
पति। तुम्पति। तुफति। तुम्फति। दृप दृम्फ उत्क्लेशे (पीडा)। दृपति। दृम्फति। ऋफ ऋम्फ हिंसायाम्
॥ आनर्फ। ऋम्फति। ऋम्फांचक्रे। गुफ गुम्फ ग्रन्थे॥ अगोफीत्। गुम्फति। उभ उम्भ पूरणे। उ
बोभ। उम्भति। उम्भांचकार। शुभ शुम्भ शोभार्थे। शुभति। शुम्भति। दृभी ग्रन्थे। अदर्भीत्। चृ
ती हिंसाश्रन्थनयोः॥ (नतरु देति वेद) चर्तिष्यति। चर्त्स्यति। अचर्तीत्। विध विधाने। वेधिता। कुट
कौटिल्ये। कुटादेर्ङिणिदर्जः प्रत्ययो ङित्। चुकोट। चुकुटिथ। कुटिता। अकुटीत्।
पुट संश्लेषणे। पुटिता। कुच संकोचने। कुचिता। गुज शब्दे। गुजिता। गुड रक्षायां। गुडि
ता। डिप क्षेपे। डिपिता। छुर छेदने। कुरुछुरोर्न दीर्घः। छुर्यात्। स्फुट विकसने।
स्फुटिता। मुट आक्षेपप्रमर्दनयोः॥ मुटिता। त्रुट छेदने। त्रुट्यति। भ्राशभ्लाशेति वा

पीडा
मिच्छ उत्क्लेशे मिच्छति
मिमिच्छ मिच्छिता १

अलोभीत् १

मड सुखे मडति मम
र्द मर्डिता ५

छुर विलेखने छिलेखने
छेदने केशान्
छुरति २

तुटति तुटेत तुटतु अतुटत तुतोट तुट्यात तुटिता तुटिष्यति अतुटिष्यत अतुटीत १ उच्छेत उच्छत अउच्छत पप्रछ ऋः संयोगा
दिलादिङ्किति उच्छ्यात प्रष्टा प्रक्ष्यति अप्रक्ष्यत १९

यः। त्रुटति। त्रुटिता। तुट कलहकर्म्मणि। तुटिता। चुट छुट छेदने॥ चुटिता। छुटिता। जु
डे बंधने। कड मदे। लुट संश्लेषणे। कृड घनत्वे। कृडिता। कुड बाल्ये। पुड उत्सर्गे। घुट प्रति
घाते। स्फुर स्फुरणे। पस्फार। स्फुल संचलने। निर्निविभ्यः स्फुरस्फुलयोस्सपो वा। १
वा निः स्फुरति। निष्फुरति। णू स्तवने। अनुवीत्। धू विधूनने। अधुवीत्। कुटादेर
ति ङिद्वान्न वृद्धिः मुचादेति मुम्। गुपुरीषोत्सर्गे। जुगुपिथ। जुगुप। अगुपीत्। ध्रुव गति
स्थैर्ययोः। अध्रुवीत्॥ इति कुटादयः॥ कृती छेदने। कृंतति। कर्तिष्यति। कर्त्स्यति।
अकर्त्तीत्। गॄ निगरणे। गिरति। गिरतेः स्वरे रस्य लो वा। गिलति। अगारीत्। अगालीत्
स्पृश स्पर्शने। स्प्रष्टा। स्पर्ष्टा। अस्प्राक्षीत्। अस्पार्क्षीत्। अस्पृक्षत्। पृछ ज्ञीप्सायां। पृ
च्छति। अप्राक्षीत्। सृज विसर्गे। ससर्जिथ। सस्रष्ठ। स्रष्टा। अस्राक्षीत्। टुमस्जो शु
द्धौ। मज्जति। मस्जिनशोर्झलि नुम्। मंक्ता। अमांक्षीत्॥ विछ गतौ। विछायति। वि
छायां चकार। विविछ। इषु इच्छायां। इच्छति। ऐच्छत्। इषेष। इवेषिथ। एषिता। एष्टा

मस्जेरंत्यात्पूर्वो नुम्वाच्यः २ यतः विछायात् विछ्यात् विछायिता विछायिष्यति अविछायिष्यत् अविछायीत् १

तुटेत तुटेत तुटतु अतुटत तुतोट तुट्यात तुटिता तुटिष्यति अतुटिष्यत अतुटीत

स्फुरति स्फुरेत स्फुरतु अस्फुरत पुस्फोर स्फुर्यात स्फुरिता स्फुरिष्यति

कृतति कृंतेत कृंततु अकृंतत चकर्त कृत्यात कर्तिता कर्तिष्यति अकर्तीत

सस्ज स्पृष्टा स्प्रष्टा अस्प्राक्षीत अस्पार्क्षीत अस्पृक्षत

मज्जति मज्जेत मज्जतु अमज्जत ममज्ज मज्ज्यात मंक्ता

गिलतु गिलतु अगिलत जगार जगाल जगरतुः

लोपो व्यक्ता दिति लोपः अप्रतुता

मस्जेरंत्यात्पूर्वो नुम्वाच्यः ... ॥२

र्षीत्। विश प्रवेशने। विशति। वेष्टा। अविक्षत्। मृश आमर्षणे। अम्राक्षीत्। अमार्क्षीत्। अमृक्षत्। रि पि गतौ। नु धातोः। रियति। पियति। रेता। पेता। धि धारणे॥ क्षि निवासगत्योः॥ षू प्रेरणे। सुवति। कॄ विक्षेपे। ऋत इद्। किरति। चकरतुः। ऋच्छत्यॄतां संयोगादेः र्गुणः। चकरुः। वॄतो वेति वा दीर्घः। करिता। करीता। उपात् किरतेः सुडागमः। हिंसायां प्रतेश्च॥ उपस्किरति। हिंसायां प्रतिस्किरति। रुजो भंगे। अरौक्षीत्। अरौक्तां। भुजो कौटिल्ये। भोक्ता। अभौक्षीत्। छुप स्पर्शे। छोप्ता। अच्छौप्सीत्। रुश रिश हिंसायां। रोष्टा। अरुक्षत्। अरोक्षीत्। रेष्टा। अरिक्षत्। लिश गतौ। लेष्टा। अलिक्षत्। खिद परिघाते। खिंदति। खेत्ता। अखैत्सीत्। पिश अवयवे। पिंशति। पेशिता। अपिक्षत्॥ इति तिं॥ ॥ जुषी प्रीतिसेवनयोः। जुषते। ओविजी भयचलनयोः। उद्विजते। विज इडादिप्रत्ययो ङित्। उद्विजिता। ओलजी ओलस्जी व्रीडे। लजे। ललज्जे॥ ष्टङ् व्यायामे॥ अयं पकि। ऋतो रिङ् नवत्यकारेप्रत्यये यकि च। नु

(Interlinear glosses: सर्व; पियति; क्षियति; सुविन्; रमति; मुचादेरिति मुम; सेट्; सेट्; पर; विस्तार; अनिट्; लज्जी)

(Left margin:) छ्रा ५

प्रायेणायं न्सर्वैः तु विजीतितौ दाधिकरौ धादिकयोः हयोर्प्र हलं न तु जौहौ सादे ह स्यत्या व्याख्यानात् ॥२॥

(Right margin:) ॥ कृवस्य शोतिनाक्षिः कृ आदीनां मितिनारः १=

अपेसीत् २

अरद्दिल्व व्यवधानेपि सुट् कात्पूर्वं इति वक्तव्यं उपस्किरत उपर स्कार ॥४॥

अयं दीपनार्थे पिल्ल इत्यपाणिनि पिंशतु दीपयति त्वथेः ४=

उद्विजिष्यते उदविजि षत उदविजिष्ट २

अकारस्य दीर्घत्वं तेन ए
त्व पूर्व लोपो न।

सि॰ चं॰ नु॰

विनिमयः परिवर्तः

३४

आरद्रियेआद्रतीआ
द्रियते

नित्यत्वादंतरंगत्वा
च्च आतोलोपः
त्वत् प्रातत्स्यालोपः
क्रीणते॥६॥

धातोः। व्याध्रियते। व्यापप्रे। व्यापरिष्यते। व्यापृत। व्यापृषातां। मृङ् प्राणत्यागे। म्रियते। लुङ्लिङोश्चतुर्षु चात्मनेपदं अन्यत्र। म्रियते। ममार। ममर्थ। मृषीष्ट। अमृत। दृङ् आदरे। आद्रियते। आदद्रे। आद्रिषीष्ट। आदृत। धृङ् अवस्थाने। ध्रियते॥ इति तुदादयः॥ ॥ डुक्रीञ् द्रव्यविनिमये। नाक्र्यादेः कर्तरि चतुर्षु। क्रीणाति। ई हसे। नाऽत्यस्याकारस्य ई त् ङिति हसे। क्रीणीतः। नातः। नाऽत्यस्याकारस्य लोपो ङिति स्वरे। क्रीणंति। क्रीणीते। चिक्रयिथ। चिक्रेथ। अक्रैषीत्। अक्रेष्ट। प्रीञ् तर्पणे कान्तौ च। प्रीणीयात्। पिप्रिये। श्रीञ् पाके। अश्रैषीत्। मीञ् हिंसायां। मीनाति। मिनोति दीङां मित्यात्वं। ममौ णोरितियः। ममौ। मिम्यतुः। ममिथ। ममाथ। मासीष्ट। माता। अमासीत्। स्कुञ् आप्रवणे। स्तंभु स्तुंभु स्कंभु स्कुंभु स्कुञ्भ्यो नुर्ना च। स्कुनोति। स्कुनुते। स्कुनुतः। स्कुनाति। अस्कुनात्। चुस्कुविथ। अस्कौषीत्। अस्कोष्ट। स्तंभु स्तुंभु स्कंभु स्कुंभु रोधने। एते पंचातः। विष्टभ्नोति। विष्टभ्नाति। स्तुभ्नाति। स्तुभ्नोति। विष्कभ्नाति। विष्कुभ्नाति

पावयते पचते परस्मैप
दिनस्त्यर्थः।

अयं क्रीतिरिड् लुघा
तोः॥२॥

क्रीणाति क्रीणीते क्री
णात क्रीणीत क्रीणातु
क्रीणीतां अक्रीणात्
अक्रीणीत चिक्राय
चिक्रिये क्रीयात् क्रे
षीष्ट क्रेता क्रेता क्रे
ष्यति क्रेष्यते अक्रैषी
त् अक्रेष्यत् अक्रेषी
त् अक्रेष्ट ४

तर्पणं तृप्तिः कान्तिः का
मनाई

तङ्कुरतां

एते चत्वारः सौत्राः प
रस्मैपदिनः॥२॥

३४

॥स्तृसंयोगादेरृत इति गुणः॥ स्तृतस्तरिष्टोर्लिङ्सिचोरिति दीर्घः॥ सीरादेः अचोऽनिट इति नदीर्घः॥ स्तृदंतात्सिचोर्लिङ्सिचौ नाविति गुण॥ स्तृतस्तरि इति स्तरीष्ट दीर्घः॥ वृ ऋत इति वेटो दीर्घः स्तरिता स्तरीता यसेट नदीर्घः अस्तारिष्ट॥५॥६॥

स्कुभ्नोति। स्कुभ्नाति। हसांतात्नाहलस्थाने आनः स्याद्धौपरे। स्तंभान।
स्तुभान। स्कभान। स्कुभान। अस्तभत्। अस्तंभीत्। युञ् बंधने। युनाति। योता। क्नूञ्
शब्दे। क्नूनाति। अक्नावीत्। द्रूञ् हिंसायां। द्रूविता। पूञ् पवने। प्वादीनां ह्रस्वः॥ कर्तरि च
लुङ्। पुनाति। अपावीत्। लूञ् छेदने। लुनाति। स्तॄञ् आच्छादने। स्तृणाति। तस्तरतुः। स्तीर्
यात्। स्तरिषीष्ट। स्तीर्षीष्ट। अस्तारीत्। अस्तरिष्ट। अस्तरीष्ट। अस्तीर्ष्ट। कृञ् हिंसायां।
कृणाति। चकार। चकरतुः। चकरे। वृञ् वरणे। वृणाति। वूर्यात्। वरिषीष्ट। वूर्षीष्ट॥
अवरिष्ट। अवरीष्ट। अवूर्ष्ट॥ धूञ् कंपने। धुनाति। दुधविथ। दुधोह। धोता। धवि
ता। अधावीत्। अधविष्ट। अधोष्ट। ग्रह उपादाने। गृह्णाति। गृहाण। ग्रहीषीष्ट।
ग्रहिता। अग्रहीत्। अग्रहीष्ट॥ इत्यात्मने॥ ॥शॄ हिंसायां। शृणाति। शॄदॄपां ह्रस्वो वा लिटि
शशारतुः। शश्रतुः। शीर्यात्। शरीता। शरिता॥ पॄ पालनपूरणयोः। पृणाति। पपरतुः।
पप्रतुः। पूर्यात्॥ वॄ वरणे। वृणाति। ववरतुः। वूर्यात्॥ भॄ भर्त्सनभरणयोः। भृणाति। भ

वृ ऋत इति वेटो दीर्घः लुङि प्रेसे तिरिटो न दीर्घः अवारीत् अवारिष्ट तिसृदंतात् सिचो इति नेट इति गुणः वोहल इति मोर्ति दीर्घः अवरीष्ट लुलुवृवामिति दीर्घः ऋसंयोगादेरल्पकि लिङ्गुणः ऋतश्च संयोगादेरिति दीर्घः वृतो वा इति वेटो दीर्घः॥२॥

अतः हल्लोपः संयोगान्तस्य प्रत्ययस्य वा अपवादेः हेर्लुक्॥२॥

क्विप् च दृह प्राप्ति निपातः हस्वपक्षे॥ पपरतुः प्रपूर्य॥३॥

षीत्। मृ हिंसायां। मृणाति। मर्षीत्। दॄ विदारणे। दृणाति। ददरतुः। दद्रतुः। जॄ वयोहा-
नौ। जृणाति। नॄ नये। नृणाति। कॄ हिंसायां। कृणाति। ॠ गतौ। ऋणाति। अरांचक-
र। ईर्षीत्। अरिता। अरीता। आरीत्। गॄ शब्दे। गृणाति। ज्या वयोहानौ। ग्रहांक्रिति च
जिनाति। जिज्यौ। जिज्यतुः। जीयात्। अज्यासीत्। री गतिरेषणयोः। रिणाति। ली श्लेषणे
लिनाति। ललौ। लिलाय। लिल्यतुः। लाता। लेता। अलासीत्। अलेषीत्। व्ली वरणे।
व्लिनाति। प्ली गतौ। प्लिनाति॥ इति प्वादयः॥ व्री वरणे। व्रीणाति। भ्रीणाति। भ्री भय
भरणयोः। भ्रीणाति। श्रिणाति। क्षीष् हिंसायां। एषां त्रयाणां वा ह्रस्वः। क्षीणाति। क्षि-
णाति। ज्ञा अवबोधने। जानाति। बंध बंधने। बध्नाति। बबंधिथ। बबंद्ध। भंत्स्यति। अभा-
न्त्सीत्। अबांद्धां। मंथ विलोडने। मथ्नाति। श्रंथ ग्रंथ संदर्भे। शश्रंथ। शश्राथ। जग्रं-
थ। जग्राथ। कुंथ कुथ संश्लेषणक्लेशनयोः। चुकुंथ। चुकोथ। मृद मृड क्षोदे। मृद्ना-
ति। मृडाति। गुध रोषे। गुध्नाति। कुष निष्कर्षे। कुष्णाति। निरः कुषो वसादेरिड्वानपि

अपंपुस्तवि:संहोर्रे २

पीडावीं २
॥क्षुभ्नानान्नन्तु
हिंसायां क्लिश्नूवि
बाधाने क्लिश्नाति
अक्लेशीत॥२८
कदितोवाक्लेशिताक्ले
ष्टा ४

निष्कोषिता। निष्कोष्टा। निरकोषीत। निरकुषत॥ क्षुभ संचलने। क्षुभ्नाति। क्षुभ्नादिषु नणत्वं। अक्लिक्षत॥ अश भोजने। अश्नाति। आश। उध्रस उंछे। उध्रस्नाति। उकारो धात्ववयव इत्येके। उध्रसांचकार। विष विप्रयोगे। विषाण। वेष्टा। अविक्षत॥ पुष पुष्टौ। पोषिता। अपोषीत। मुष स्तेये। मोषिता। खच खव हिठ भूतप्रादुर्भावे। खच्नाति। खवो वस्य औत्वे। खौनाति। हिठ्णाति॥ इति पं॥ ॥वृङ् संभक्तौ। वृणीते। ववृषे। वरीषीष्ट। वरिषीष्ट॥ अवरिष्ट। अवरीष्ट। अवृत॥ इति क्र्यादयः॥ चुर स्तेये॥ चुरादेः स्वार्थे णिच्। सधातुः। चोरयति। चोरयांचकार। चौर्यात्। चोरयिता॥ णेरङ् णिश्रिं णेः॥ ऋदिल घो ह्रस्व उपधायाः॥ लघोर्दीर्घः। अचूचुरत्। अचचुरत। चिति स्मृत्यां। चिंतयति। अचिचिंतत्। चुरादेर्णिज्वेतिकेचित्। चिंतति। यंत्रि संकोचने। यंत्रयति। अययंत्रत्॥ ऊलडि उत्क्षेपणे॥ ओलंडयति। ऊलंडति। ओकार इत्येके। लंडयति। लंडति॥ अललंडत्। पीड अवगाहे। पीडयति। भ्राजभासभषदीपजीवमीलपीडांवोपधाया ह्रस्वो ङ परे नो। अपीपि

॥भ्राज भास दीप्तौ। भा षव्यक्तायां वाचि। दीपी दीप्तौ। जीव प्राणधारणे। मील मील
ने॥२॥

लड उपसेवायां स्नेह ह्रादिकासेवा उपसेवा ला
डयति उ चम् २

पुष्यति मिद् स्नादयं
सेट॥३
अप्रतिक्रोता सति
प्रादुर्भावः॥४

निकारो नित्स्वरिते
तनुते स्वर्थ॥६

स्तेन कर्मलुं रह न मिति
कावतद चोरयते ७

यंत्रनिरालस्त्रीति नु

॥ अचीकृतत् इत्यादौ धातोरुपधाया ऋत इरिति इर् प्राप्तः अपीपृथदित्यत्र उरदपवादः अचीकृ तदित्यत्र उरदपवादः अमीमृजदि
अमीमृजदित्यत्र मृजेर्वृद्धिरित्याप्राप्तः अपीपृथदित्यादौ त्यत्रा उरदपवादः ३
उपधायाश्चेति स्थाने नास्ति प्राप्तः ॥३॥

ड॒त्। अपिपीडत्। प्रथ प्रख्याने। प्रथयति। प्रथ्यात्। अत्स्मृदृत्वरप्रथम्रदस्तृस्पशां पूर्व
स्य अत् चङ्परे णौ इत्वापवादः। अपप्रथत्। पृथ प्रक्षेपे। पर्थयति। पर्थयांचकार। उ
पधाया ऋवर्णस्य ऋद्वा चङ्परे णौ इरामपवादः। अपीपृथत्। अपपर्थत्। मह पूज
ने। महयति। अममहत्। श्रण दाने। विश्राणयति। अशिश्रणत्। तड आघाते। ता
डयति। तडति। अतीतडत्॥ ज्ञप ज्ञानज्ञापनयोः। मित्। मितां ह्रस्वः॥ मितां धातूना
मुपधाया ह्रस्वो णौ। ज्ञपयति। अजिज्ञपत्। यम वेष्टने मित्। यमयति। अयीयम
त्। चह चप परिकल्कने मित्। चहयति। अचीचहत्। चपयति। अचीचपत्॥
रह त्यागे मित्। रहयति। अरीरहत्। बल प्राणने। बलयति। चिञ् चयने मित्। चि
स्फुरोर्णौ वा आत्वं। ततो णौ पुक्। ऋधातोः रादंतस्य च पुक् णौ। चपयति। स्फारयति
स्फोरयति। चययति। स्वार्थे णौ ज्ञपादिभ्योऽन्ये मितो न॥ कृत संशब्दने। कृतइर
धातोरुपधाया ऋत इर्। कीर्तयति। अचीकृतत्। अचिकीर्त्तत्॥ श्री कुम्भादाः

उपधाया ऋवर्णस्य ऋद्वा ङ परे णौ इर इत्यामपवादः १

स्वार्थे णौ ज्ञपादिभ्यो इत्यादि प्राप्तः ॥२॥ स्फुरो णौ तु स्थिति चेत्तु ... ३६

ऋत धातुः प्रायेण विपूर्वः ॥४॥ ज्ञप धातुः ज्ञाने ज्ञा ने चार्थे मित्प्रत्यय लक्षते मित् संज्ञा च ॥५॥

॥ चह चप एतौ परिकल्कने दंभे शाठ्ये चार्थे मित्संज्ञौ भव तः ॥७॥ चिञ् चयने चिनोतेः साहचर्यात्स्फुरस्येति २

स्व चितायां हृदयो ज्वितरासंक्रमेण प्र त्ययोने। भूय दर्द नेत्यत्र उपधाया दर्ने। स्पृश धातु पुरर्थ पयोः ॥१॥

॥ यम धातुः वेष्टनेऽर्थे मित्प्रत्ययं लभते मित् संज्ञां च कुरादौ यम यति चेद् उपरिवेष्टे घटादौ तु यम धातु र्ज्ञिते नेऽर्थे एव मित्॥ ॥ स्तक: स्त्राल तान् नोजयति ॥ ६ मुक्तमते पंच अवा दयः मतांतरे तु स प्त ॥ २ ॥ कुम्भादा नाड तिप्स्त्रम सि त्वा ३६ पालने पठितः परगामि फलोऽर्थ मिति ॥३॥

त्मनेपदिनः। चितसंचेतने। चेतयते। अचीचितत। दंशदशने। दंशयते। अददंश-
त॥ आकुस्मीयमात्मनेपदं णिजिसंनियोगे नैव। दंशाति। नलोपो न संज्ञिसाहचर्या-
द्दादेरेव तत्र ग्रहणात्। तत्रि कुटुंबधारणे॥ तंत्रयते। कुटुंबयते। मत्रि गुप्तभाष-
णे। मंत्रयते। अममंत्रत। शाम लक्ष आलोचने। शामयते। अशीशमत। लक्षयते। अ-
ललक्षत। दिवु परिकूजने। देवयते। गॄ विज्ञाने। गारयते। विद चेतनाख्याननिवा-
सेषु। वेदयते। अवीविदत। कुस्म नाम्नो वा। कुस्मेति धातुः कुत्सितस्मयने। कु-
स्मयते। अचुकुस्मत॥ अथवा कुस्मेति नामतो णिः। कण निमीलने। कणयति॥
नैवगण्यामुक्तेभ्यो हिंसार्थेभ्यः स्वार्थे णिः। हिंसयति। ज्ञा नियोगे। आज्ञापयति॥
ज्ञाप्यात्॥ भू मिश्रीकरणचिंतनयोः। भावयति। अबीभवत। लोकृ लोचृ भाषणे
ऋदितः। ऋदितः। णावसमर्थस्योपधाया ह्रस्वो न। अलुलोकत। अलुलोचत। धू-
ञ् कंपने॥ धूञ्प्रीञोर्नुक् णौ॥ धूनयति। अदूधनत। धवति। प्रीञ् तर्पणे। प्रीण-

इत्याकुस्मीयाः इ आदि सुन वसु गतो ये हिंसार्था धातवस्तेभ्यः स्वार्थे णिप्रत्ययः नत्वन्येभ्यो ये हिंसार्था न भवन्ति तेभ्यो धातुभ्यः प्रयो-
जककर्त्तरि णिः प्रत्ययो भवतीत्यर्थः चुरादिगणास्ते भ्यस्तु स्वार्थ एव णिप्रत्ययो भवतीति ४

सचेतनं मनश्चेतयते अचीचितत स्यात् मिहस्तु तर कालिकं सानम् १

चाक्रीः कुस्म धातु सपि बदन्ते ते कुस्मयते ३

पूर्वातस्मयते अपि पिटस्मयते इति स्मृते लट्प्रत्यये णिलोप तथा सेव स्मृते णिष्य न कुस्मेति नामाई स्मानयति हिंसेत्योत्मानार्थाः॥ ८ सूली तिचंपकः वना लिफलो लक्षो कं चूतं फलाति फलति कुत्सितानि मुकुलं वायुर्वा चलयति चंपकपुष्प रेणुस्तत्कानने धवति चंदनमजरीश्च॥ १॥ अर्थं धातुः स्वादो तुदादो कादौ चुरादौ वादौ च॥ १२॥

न सुखमिदं सुख पर ५ च धाश यथा तो रूप सार्थो णिः प्रयरशीना णीपि प्रयो गः तड़ः व लोर्थ पि ८

सत्तायां विद्यते ज्ञाने वेत्ति विन्ते विचारणे विदते विंदते प्राप्तौ प्रयन् कुल पूर्व बोधि दंक्रमात्॥ ५॥ एकनेत्र मीलनेश्वा येन सूक्ष्ममाभाति कण रलेखनेन वा इत्यत्वः अचीकणत् अचकाण तु॥ ५॥

व स्थमालोपुधातुषु अंत्यावयवो॥ अचः परस्मिन् पूर्वविधौ परनिमित्तो आदेशः स्थानिवत्स्यात् स्थानिभूतादचः पूर्वत्वे
अकारो विवक्षितो न तु स्वार्थः॥ न इष्ट स्थविधौ कर्तव्ये लोपो व्यादेशश्च अन्ते न तु वर्णमात्रविधौ स्थानिन्न स्वर्णमात्रमा
॥१॥ भौवू अन्त्ययो विधिः क्रियते सः

पति॥पर्व्विल्लिणत्। पर्व्वयति॥ अथादंताः॥ कथ वाक्यप्रबंधे॥ अल्लोपः स्थानिवत्तते
नटद्विर्न। कथयति। अल्लोपिनो नाऽकार्य्यं॥ अचकथत्। वटईप्सायां। वटय
ति। अवटत्। गणसंख्याने। गणयति। गणेःपूर्वस्य ईद्वा। चङ्परे। अजीगणत्। अ
जगणत्। स्तनगदद्देवशब्दे। स्तनयति। गदयति। अतस्तनत्। अजगदत्। पतगतौ
वा स्यांतः। पतयति। पतति। पतांचकार। अपतीत्। अपपतत्॥ वाऽदंत इत्येके॥
पातयति। अपीपतत्। पखप्रतिपत्तौ। रचयति। अररचत्। कलगतौ संख्याने च
॥कलयति। अचकलत्। स्पृहईप्सायां। स्पृहयति। भामक्रोधे। भामयति। अब
भामत्॥ सूचपैशून्ये। सूचयति। असुसूचत्। सूत्रवेष्टने। सूत्रयति। असुसूत्रत्
मूत्रप्रस्रवणे। मूत्रयति। अमुमूत्रत्। [illegible]। ऊनपरिहाणे। ऊनयति। निमि
त्तःस्वरादेशो द्वित्वे कर्तव्ये स्थानिवत्। स्वरादेः परः॥ स्वरादेर्धातोर्द्वितीयो ऽवय
वोऽद्विरुक्तःसस्वरो द्विर्भवति। औनिनत्। अर्थइयाचने। अर्थयते। आर्तथ

अ अ र अ अ अ अ च ष्ट तस्य लोपो वि घते अस्मिन् स अ ष्ट लोपी तस्य॥२॥
सि॰ चं॰ नु॰
३१ ब३
अनेकस्वरत्वां दाम पतयांचकार ५
पूर्वीवस्यां सारत्वागे न सतो गुणांतराधा नं प्रतिपत्तौ॥६॥
पिशुनो दुर्जनस्तस्य कर्म पैशुन्यं तस्मिन्॥४॥
न पाष्टस्य द्वित्वं कर्तव्ये पतइत्यल्लोपः॥१॥

वटईप्सायां वटयति अववटत् इत्यपि पाठः २
आत्मुमिकाईसातस्याम् २
आत्मुमिकाईप्सातस्यां॥७॥ ७५
अपस्पृहत्
वोपदेवस्तु धातो नोभिन इति वृद्धौ हृ ३१ तावांतातो औ कुक् इति पुकि कृते अर्थापयते इति रूपमाह अर्थयते॥१॥

भ्वादि १ अदादि २ ह्वादि ३ दिवादि ४ स्वादि ५ रुधादि ६ तनादि ७ तुदादि ८ क्र्यादि ९ चुरादि १० गणाः १०

॥ प्रेरकत्वव्यापारे प्रेरणे स च प्रेरकः चेतनाचेतनसाधारणत्वेन विवक्षितः स च क्वचित् सिद्धः क्व... फलरूपः देवदत्तः पाचयति गमयतीत्यादौ सिद्धः णिच्चा वासयति संग्रामो वासयतीत्यादौ फलरूपः अत्र प्रयोज्यव्यापारोपहिते प्रयोज्यकव्यापारोपहिते प्रयोजकव्यापारे णिः प्रयोज्यव्यापारानुपहिते प्रयोजकव्यापारे लोट् च भवति णिको रोणित्त्वमित्येतदर्थः ॥२॥

त । संग्रामङ् युद्धे । असंसंग्रामत । अंध दृष्ट्युपघाते । (दर्शनाभावे) आंदधत् ॥ अंक संग्रांपदे लक्षणे । आंचकात ॥ इति चुरादयः ॥ ॥ धातोः प्रेरणे ॥ प्रयोजकव्यापारेऽर्थे धातोर्णिप्रत्ययः । भवंतं प्रेरयति भावयति भावयेत भावयांबभूव । अइसयोः पूर्वस्योकारस्य पवर्गयवरलजकारे अवर्णपरेषु परतः ॥ अबीभवत् । भूङ् बंधने भावयति ॥ अभीभवत् । अपीपवत् ॥ अरीरवत् । अलीलवत् । अजीजवत् । स्रवतिशृणोतिद्रवतिप्रवतिप्लवतिच्यवतीनामाऽइसयोः पूर्वस्येत्वं वाऽवर्णपरे धात्वक्षरे परे । असिस्रवत् । असुस्रवत् । अशिश्रवत् । अशुश्रवत् । अदिद्रवत् । अदुद्रवत् ॥ अपिप्रवत् । अपुप्रवत् । अपिप्लवत् । अपुप्लवत् । अचिच्यवत् । अचुच्यवत् । नरितः । (शासेः प्रे॰ शासयति) अशशासत् । (ढौके भाने प्रे॰ ढौकयति) अडुढौकत् । ण्यंतानां णिः । णेः । चौरयति । अचचुरत । हनो घत । हंतेर्घादादेशः णौ वर्जिते णिति । घातयति ॥ अजीघतत । शादेरतो ऽतो ऽनो । (शीयमाने प्र॰) शातयति । अशीशतत । गतौ तु शादयति । ११

ऋ गतौ । श्रु श्रवणे । द्रु गतौ । प्रुङ् प्लुङ् च्युङ् गतौ । अत्र हि अत्र वर्णपर्यायः ६

प्रयोजकः प्रेरकस्य व्यापारानुकूलवान् व्यापार लक्षणो णिरूपकरणो

सम्प्रहृ हि... तरवेडे ... आदि ... पूर्वखंडे तुहलादीर्घः ३

गतः शादयति ... गमयतीत्यर्थः १

॥ तॄ प्लवनतरणयोः स्तृतदइत् तरितुमिच्छति। गुरू संवरणे सप्रत्यये द्वित्वे कृते होढः ष ढोः कःसे क्षिलात्सः सः कृतस्य षत्वस्यासिद्धत्वात् आदिजबानामिति घः जुघक्षति स्वरांतस्य धातोर्दीर्घः स्यात् से चिनोतेः स लादौ किर्वा॥ २॥

गुहिस्थांचपरस्यसस्यनेट् । नाँनिँटिसे । इदुज्झितेसप्रत्ययेगुणोन । तितीर्षति ॥ सेदीर्घः । चिकीर्षति । पुभिश्रणे । पवितुमिच्छति । जिगीषति । बुबूषयति । धःसे पिपक्षति । पिपासति । मुमूर्षति । पुपूर्षति । बुबूर्षति । रुदविदमुषग्रहिस्वपिप्रछःसंकित । रुरुदिषति । विविदिषति । मुमुषिषति । होढः । आदिजबानां षढो । जिघृक्षति । ग्रहीतुमिच्छति । सुषुप्सति ॥ इगुपधेप्रच्छिम्पःसस्येट् ॥ चिकरिषति । जिगरिषति । जिगलिषति । दिदरिषते । दिधरिषते । गुणः । ग्रहांदइ आदेशे । धइ अवस्थाने । पिपक्षिषति । अवृतुमिच्छति । जिघत्सति । हनिङो सेदीर्घः । जिघांसति । इङःसिगम् । सांतात्सर्वत्रदात् । अधिजिगांसते । गमेःसस्येट्नाति । जिगमिषति । इस्से । अपिहाधारलभशकपदपतभिमामाउमेडोस्वरस्येस । अनिटिसेपरेपूर्वस्यचलोपः । दित्सति । रभराभस्ये । रचोराधोष्ठ । लभेचपाफसानाम् । तुलभबुप्राप्तौ । लिप्सते । शिक्षति । पित्सते ॥

शक्लृ शक्तौ स्वादिः पं शकमर्षणे दिवादिः पं सेट् केषांचिन्मतेऽनिट् पद गतौ दिवादिरात् पत्लृ पतने भ्वादिः पं डुमिञ् प्रक्षेपणे स्वादि रुभयपदी मीञ् हिंसायां क्र्यादि रुभयपदी मा माने अदादिः पं माङ् माने ह्वादि रात दिवादिरात् मेङ् प्रणिदाने भ्वादिः ॥ ३॥

कर्तुमिच्छति २ जिहीर्षति २ नदरेयुसिन्नाम्ने २

सि॰ कौं॰ उ॰

६० दुपचष पा॰ के॰ ३

पवालन रकरणे ३ पूरसंवरणे ३ ग्रहउपादाने ५

मिसकोरदेर्धेहलनिटिन् गृहीतस्तौनविप ५

पूर्वीतहंतेर्हस्तघः ट॥

दित्सते १

जिगयेजेतुमिच्छति २

सदसाहचर्याद् तेरेवग्रहणं॥ ३॥

दाण दाने भ्वादिः पं देङ् पालने भ्वादि : शात डुदाञ् दाने १ ह्वादिरात दो अवखंडने दिवादिः पं डुधाञ् धारणपोषणयो राते ह्वादिः इणिः भ्वादिरात डुलभष प्राप्तौ भ्वादिरात ॥ ३॥

धित्सति २ शकुमि ६० पत्नुमि भिसति धित्सते २

पततनदरिद्राभ्यः सस्येत्वा। पित्सति। पिपतिषति। मित्सति। मित्सते। आप्नोते री। आप्नोते रात ईस्स पूर्वलोपश्च। ईप्सति। अशेरनायो वा। अशेरिच्छायां वानाय प्रत्ययः। अशनायति। अशिशिषति। तितनिषति। तितंसति। तनेः सादौ वा दीर्घः। तितांसति। दिदरिद्रिषति। दिदरिद्रासति। दंभिज्ञपिभ्यां सस्य वेट्। दिदंभिषति। जिज्ञपयिषति। ज्ञपेः स्वरस्य सादौ सेईत पूर्वलोपश्च॥ दंभेरिच्च। धीप्सति। धिप्सति। धीप्सति। इवंतऋधभ्रस्जश्रिस्वृयूर्णुभरज्ञपिसनिभ्यः सस्येड्वा। दिदेविषति। दुद्यूषति। लिटि सेऽकः। दुद्यूषति। अर्दिधिषति। ऋधेरनिटि सेत्वरस्य ईरन्। ईर्त्सति। बिभ्रज्जिषति। भ्रस्जोरसोररनपि वा। बिभर्जिषति। बिभ्रक्षति। बिभर्क्षति। शिश्रयिषति। शिश्रीषति। स्वृशब्दोपतापयोः॥ सिस्वरिषति। सुस्वूर्षति। यियविषति। युयूषति। ऊर्णुनुविषति। ऊर्णुनविषति। ऊर्णुनूषति [illegible] बिभरिषति। बुभूर्षति। सौं

॥ छिन्नत्वहृस्वस्यादिलात् सरस्य स्तौति ष्यंतयोः सस्यष: स्यात् घ नृते सेत्त्वापि: ष्यंतः स्वापयितुमिच्छति स्तोतुमिच्छति। सेदीर्घः इति दीर्घः बुसेइति नेट् नत्वे तुष्टूषति स्यातुमिच्छति। स्वापयितुमिच्छति स्वप्तुमिच्छति। सुष्वापयिषति। रा

तिण्यन्तयोरेव षे पूर्वात्सस्य षः । तुष्टूषति । षे किं । तिष्ठासति । सुषुप्सति । सिषाधयिष
ति । स्तौतिण्यन्तयोः किं । सिसनिषति । सिषासति । अनिटि सेन पधानस्य लोपः ।
तृंहू हिंसायां । तितृक्षति । तितृंहिषति । इणः सेगमनबोधने । जिगमिषति । बो
धने तु । प्रतीषिषति । इणवदिकः । अधिजिगमिषति । २ । इवर्णोवर्णोपधाद्धला
देः । रसां तातहां ता च क्त्वा सौ सेटौ वा कितौ । दिद्युतिषते । दिद्योतिषते । रुरु
चिषते । रुरोचिषते । लिलिखिषति । सिस्निहिषति । सिस्नेहिषति । स्निहितु सि
सिस्निग्रहति । ग्रधो हिंसायां भिस्से हित्वलोपश्च । रिप्सति । अन्यत्रारिरप्सति
। मुचोऽकर्मकस्य गुणो वा सि हित्वलोपश्च । मोक्षते । मुमुक्षते वा वत्सः स्वयमे
व । अकर्मके किं । मुमुक्षति वत्सं कृष्णः । वि । वृत्सति । अत्र तु विवर्तिषते ।
न तत्तद्वृत्त च तत्कृड्योः सेः मादे रिड्वा ॥ निनर्तिषति । निनृत्सति । दरि दृप्
कृदं तात्सस्येड्वा । तितरिषति । तितरीषति । तितीर्षति । विवरिषति । वुवूर्षति ॥

सिं० चं० नु०

ल्लिलेखिषति ६

लिलिख स्वरूराव न्मासे । ६९

डनिटि ४

लल सं स क्लो अनस न इत्यात्वम् २८

द्युति स्वाप्योः पूर्व स्येति संप्रसारणं ५

नानिटि सेइतिन गुणः मोक्षु मिष तो ७

९२

इदोग्रहाः

॥ षढे ईङ् क्रीजीनामित्यात्वं स्वरादेः परः इति पिशाद्यस्य द्वित्वे अध्यापयितुमिच्छति श्वयतेर्ण्यन्तस्येति संप्रसारणं वा संप्रसारणे कृते द्वित्वं सुशावयिषति । श्वापयितुमिच्छति ह्वयतेरङ्सपरे नावितिसंप्रसारणं युगभावश्च जुहावयिषतुमिच्छति पूर्वद्वित्वं ततः स्फुरोनीविति आत्वं वा दुहुः धाद्वे ह्वावयितुमिच्छति चुहावयिषति । पूङ् पावयितुमिच्छति ॥७॥

विवरीषति । षढंतात्सस्य कित्वं वाच्यं । एवं । इङ्संप्रसक्तौ । विवरिषते । उच्छृं छेच्छस्य द्वित्वं पुनश्च पत्वं च छिद्रत्यस्य द्वित्वे हलादिशेषे च उचिच्छिषति । अध्यापयितुमिच्छति । अङ्सपरे नावित्यनेन इङो गावा रात्नो नाविति तुक् । ध्वको टिल्ये । दिध्वरिषति । दिध्वरीषति । दुधूर्षति । दुधूर्षते । स्मिपूङ्रंज्वशां सनि । स्मयेट् ॥ सिस्मयिषते । पिपविषते । अरिरिषति । अंजिजिषति । अशिशिषते । उचिच्छिषति । जिगापयिषति । षढे ईङ् क्रीजीनामित्यात्वं पिशाद्यस्य द्वित्वे । अध्यापिपयिषति । अधिजिगापयिषते । अध्यापिपयिषते । शिश्वापयिषति । सुश्वावयिषति । जुहावयिषति । पुस्फारयिषति । ह्वावयितुमि । चुहावयिषति । पिपावयिषति ॥ बिभावयिषति । पिप्यावयिषति । ररावयिषति । [illegible] लिलावयिषति । सिस्रावयिषति । सुस्रावयिषति । लावयितुमि । सांतात्सोन त्वार्थे सांतानुः स्यादेव । जुगुप्सिषते ॥ इति सन्प्रक्रिया ॥ ॥ अतिशायेहलादेर्यङ् द्विश्च ॥

स्नातुमिच्छति । पवितुमिच्छति । अश्नुतिस स्येयातो गुणः अरे षेतिजातेरिसवा छस्येद्वित्वं अंजितुमिच्छति अशश्नोज नेक्रादिः ॥५॥

गुप जोपनकुत्सनयोः जुगुप्सितुमिच्छति गुपूरक्षणे गुप्तः इतेत्वार्थेसः ततः इच्छायां सः ॥२॥

सिङ् ईषद्धसने पूङ् पवने स्नातौ अरे अक्तिकृष्णकांति गतिषु अशनोजनिर्द

श्वयतेर्ण्यन्तस्य संप्रसारणं वाङ् सयोः ५

अवतिस्फुरोतिद्ध वतीत्वं वा ॥३॥

सि॰चं॰उ॰

६२

॥अस्लोपः स्थानिवत्। आदेः परस्य यद्विहितं तत्तस्यादेर्बोध्यं इत्यनेन यलोपः यत इत्यस्य लोपः। अतिशयेन मुह्यति। अतिशयेन लेढि। अतिशयेन जुहोति। अतिशयेन वेत्ति। अतिशयेन पचति। अतिशयेन पठति॥ ५॥

हसादेरेकस्वराद्धातोरतिशयेऽर्थे यो नः पुन्ये च यङ्प्रत्ययो धातोर्द्विर्वचनं। या
ङि। यङि यङ्लुकि च पूर्वस्य नामिनो गुणः। स धातुः ङित्वादात्। अतिशयेन पु
नः पुनर्वा भवति। बोभूयते बोभूयांचक्रे। अबोभूयिष्ट बोभूयिषातां। अ
तिशयेन भुनक्ति। बोभुज्यते॥ यतः॥ अनपि च हसात्। हसादुत्तरस्य यस्य लोपो
भवत्यनपि विषये। बोभुजांचक्रे। मोमुह्यते। लेलिह्यते। जोहूयते॥ वेविद्यते।
आतः॥ यङि यङ्लुकि च पूर्वस्यात आकारः। पापच्यते। पापठ्यते। सिचो यङि
न सस्य षः सिचेः सस्य षत्वं न स्यात्। यङ्प्रत्यये परे षिच क्षरणे सेसिच्यते॥
सं स्विम स्त्रिम स्यच स्यम स्तीति स्योयङि। सोसच्यते। स्तन वेष्टने। सोसूच्यते। मूत्र
प्रस्रवणे। मोमूत्र्यते। यकारपरे रेफस्य न द्वित्वनिषेधः। अरार्यते। ऊर्णोनू
यते। गत्यर्थात्कौटिल्य एव यङ् (न त्वतिशयेऽर्थे)॥ कुटिलमटति। अटाट्यते। (कुटिलं व्रजति) वाव्रज्यते। लुप
सद चर जप जभ दह दंश गॄभ्यो धात्वर्थगर्हायामेव यङ्। गर्हितं लुंपति

सूचये पुन्ये। मूत्र
प्रस्रवणे। सूत्र वेष्टने
इत्येचुरादयोऽदन्ता
॥६॥
कुटिलमटतीति मुले
र्हि इति गुणः अरार्यते
अतिशयेनाऽर्त्तेऽ
यङ् आर्तेः समाते
च अतिशयेन ऊर्णोति
ति कुटिलं अटति
कुटिलं व्रजति॥२॥

यो॰ ६

अतिशयेन सिंचति
अतिशयेन पुनः पुनर्वा स
च्यतीति अ॰पु॰ सूत्र
यतीति अ॰पु॰ मूत्र य
तीति ६ अ॰पु॰ ऋच्छति
ऊर्णोति संयोगाद्योः
स्वरादेः परः ३

६२

गुणो ऋते ऽर्शः सस्या द्वि
त्वे हसादि शेषे आ
र इति दीर्घः ३

॥ गर्हितं गिरति। अतिशयेन यच्छति। अतिशयेन कामयति। अतिशयेन तनोति। गर्हितं जनति। गर्हितं दहति। गर्हितं दशति। गर्हितं पशति। पुश धातुः सौत्रो गत्यर्थः दंत्योतः तालव्यान्तश्च। अतिशयेन भनक्ति। अतिशयेन गृह्णाति। अतिशयेन रुष्यति। अतिशयेन छंदति। ग्रहोमिति संप्रसारणं। अतिशयेन कल्पते क्रपो रो लः इत्युभयत्र लत्वं॥५॥

लोलुप्यते। सासद्यते। जमजपां नुक्। जमांतस्य जपजभदहदशभंजपसचर
फलां च पूर्वस्य नुक् यङ्लुकोः। चरफलोः पूर्वोत्परस्यात उत् यङ्लुकोः। च
ञ्चूर्यते। चंचूर्यते। चंचुरां चक्रे। पंफुल्यते। पम्फुल्यते। तुगित्यनेनानुस्वा
रो लक्ष्यते स च पदांतवत्। जंजप्यते। गिरतेरेफस्य लत्वं यङि। जंगिल्यते। पंप
स्यते। चंकम्यते। चंखन्यते। तंतन्यते। जंजल्यते। दंदश्यते। वंभज्यते। पसवा
धग्रंथनयोः। पंपस्यते। रीगृदुपधस्य (ॠदुपधस्य)। ऋत्वतो धातोर्यङि परे पूर्वस्य रीक्। नरी
नृत्यते। वरीवृत्यते। जरीगृह्यते। वरीवृश्च्यते। परीपृच्छ्यते। चरीकृप्यते। वशोर्य
ङि न संप्रसारणं। वावश्यते। श्वयतेर्वा। शोशूयते। शेश्वीयते। ला (गुणोऽर्त्ति संयोगाद्योः)
स्मर्यते। कवतेः। पूर्वस्य न चुत्वं यङि। (कुङ् शब्दे) कोकूयते। वंचु गतौ। वंचु स्रंसु ध्वंसु भ्रंसु क
स पत पद स्कंदां यङि लुकि च पूर्वस्य नीक्। (नीलोपः) वनीवच्यते। सनीस्रस्यते। दनीध्वस्यते।
बनीभ्रस्यते। चनीकस्यते। पनीपत्यते। पनीपद्यते। चनीस्कद्यते। ऋतोरः। घे। चे

गर्हितं सीदति॥२
सद्लृ विशरणगत्यवसादनेषु

चरगतिभक्षणयोः
गर्हितं चरति वा ३
पदांतस्येति वा परसवर्णः ३
गर्हितं जपति ४
जप जल्प व्यक्तायां वाचि ४
टुओश्वि गतिवृद्ध्योः। कस
धावने। स्रंसु ध्वंसु भ्रंसु अध:
पतने। कस गतिशासनयोः। प
ट्लृ पतने। पद्ल गतौ॥
अतिशयेन नर्तति। ऋत्वा
दित्युक्तत्वात् रीगत्वात्
कः अतिशयेन वर्तते॥
कवतेरित्यपानिर्देशात्
कुङ् शब्दे भ्वादिः। कूङ्
शब्दे तुदादिश्च अतिश
येन कवते॥३॥
स्कंदिर् गतिशोषणयोः १

...मनकु परमं। करनिमील
नेतनु विस्तारे। जनिप्रा
दुर्भावे। दहभस्मीकर
णे। दंश दशने। भंजु आम
र्दने... विदैव
तुवर्तने। ग्रह उपादाने। ओ
व्रश्चू छेदने। प्रछ ज्ञीप्सायां
कृपू सामर्थ्ये। वशकांतौ।
फल निष्पत्तौ।
अतिशयेन फलति
३
गृ निगरणे... गर्हि
तं गिरति ४
एक त्रैसप्तपञ्चैसप्त
... ४ वा धावी
त ५

अतिशयेन श्वयति श्वय
तेः संप्रसारणं वा स्य
ति यङि परे अतिश
येन श्वयति ये दीर्घः
अतिशयेन स्मरति गु
णोऽर्तिसंयोगाद्योः आत
इत्यालोपः॥
वंचतेरिति स्रंसते ध्वं
सते भ्रंसते इति कस
तीति पतते इति प
दतीति स्कंदतीति

॥उदात्तदाने।दाणदाने।दो अवखंडने।देङ्पालने।एवंदारूपं।दुधाञ्धारणपोषणयोः।मामाने।माङ्माने।मेङ्प्रणिदाने।एवंमारूपं।कैगैशब्दे।ओहाक्त्यागे।पापाने।षोन्तकर्मणि।ष्ठागतिनिवृत्तौ॥११॥
दुकृञ्करणे।हृञ्हरणे।भ्रिमसरणे।१२

प्रतिशायेनकरोतीति। हरतिहरतीतिवल्गा तिवा॥१॥ पर्णर्ङ्केतेहलघः जग ज्ञेनुकर्षे

सिध्येऽनुं
अतिशायेनददातिद धातिमा तिजाय तिजहाति ३ पिबति स्यति।तिष्ठति॥२॥ निषुपश्चये।स्यमुपा षु।व्येञ्संवरणे।चा यपूजानिशामनयोः।जनीप्रादुर्भावे।जन सनखनामित्यात्वं। अतिशायेनस्वपिति।स्यमति।व्ययतीति। अतिशायेनचायति।जायते।जाज्ञायते। ६॥

कीयते। जेहीयते। वेव्रीयते। दादेरः॥ अपिहाधामागेहाकपिबतिसोस्यामिका
रः। किंतिहसे अनपि। देदीयते। देधीयते। मेमीयते। जेगीयते। जेहीयते। पेपीयते
सेषीयते। तेष्ठीयते। घ्राध्मोरीयङि। जेघ्रीयते। देध्मीयते। हंतेर्हिंसायांघ्नी। जेघ्नीय
ते। जंघन्यते। स्वपिस्यमिव्येञांयङि संप्रसारणं। सोषुप्यते। सेसिम्यते। वेवीयते॥
चायः कीयङि। चेकीयते। जाज्ञायते। जेजीयते। जंजन्यते। शीङोः यङ्ये किति
शाशय्यते॥ डोढौकयते। तोत्रौकयते॥ इतियङ्प्रक्रिया॥ ॥वोन्यत्र। रुक्
प्रत्ययसंयोगंविनायङोवालुक्। यङ्लुकिसतिपितः स्मोवेट्। वोभवीति
वोभोति। वोभूतः। वोभुवति। यङ्लुङ्तांसं। नानध्योर्ब्वः। इत्सुव। अदादित्वा
दपोलुक्। वोभुवांचकार। गुणंबाधित्वानित्यत्वाद्वुक्। अवोभवीत्। अ
वोभोत्। अवोभूतां। अवोभवुः। पापचीति। पापक्ति। पापक्तः। पापचति
अपापचीत्। दिस्योर्हसात्। अपापक्। अपापक्ति। अपापक्तां। अपापचुः

।दादेः पेद्रतिसिलुक्यङिलुकि। सतीतिईटिपक्षेगुणःसिलौ। पेद्रतिलुक् ...॥३॥

स्वभूसत्तायां... तत्वान्वोधदेशः।४

घ्राणगंधोपादाने।ध्माशब्दाग्निसंयोगयोः।हनहिंसागत्योः

अतिशायेनजिघ्रति धमति।३। अतिशा येनहंति अर्थयङिहिं सायांकिं॥३॥ अतिशायेनशेते।प रत्वादेतरंगत्वाच्च गुणप्रयङ्ततो द्वित्वे ढौकृगतौ।कृत्वादे शेसंज्ञकरणमि सुतः।६। अतिशायेन ढौकते त्रौकते।६। अननुस्वइत्सुवत्स्व गुणइतिगुणः।अ वोभवुः।७।

६२

॥ गुजवालना॥ व्यवहारयोः॥ अति॥ पु॥ गुजति॥ वदि विक्रायां ॥ अ॥ पु॥ वदति॥ घट चेष्टायां ॥ अ॥ पु॥ घटति॥ नाथृ नाधृ याञ्चोपतापैश्वर्याशीःषु॥ अ॥ पु॥ नाथति॥ दध धारणे॥ अ॥ पु॥ दधति॥ कुरु शब्दकरणे॥ अ॥ पु॥ कुरति॥ १ छ्रेच खः॥ पराभवे च्छो ३

पापचां चकार। अपापचीत्। हे॥ स्वरे पिनोपधायां गुणः। वोभुजीति। वोभोक्ति। अवोभुजीत्। अवोभोक्। वोभोजिता। अवोभोजीत्। वावदीति। वावत्ति। जाघटीति। जाघट्टि। जाघटीषि। स्पर्द्ध संघर्षे। पास्पर्द्धीति। पास्पर्द्धि। पास्पर्द्धः। हो। पास्पर्द्धि। अपास्पर्त्। पास्पर्द्धां चकार। सिपि। अपास्पाः। अपास्पर्द्धाः। नाथृ प्रतिष्ठालिप्सयोः। जाघाद्धि। जाघात्ति। अजाघात्। सिपि। अजाघाः। अजाघात्। नाथृ। नानात्ति। नानाधीति। नानात्तः। दध। दादद्धि। दादद्धः। दाधत्ति। अदाधत्। अदादद्धां। अदादधः। अदाधः। अदाधत्। दादधिता। अदादधीत्। चोस्कुंदीति। चोस्कुंत्ति। अचोस्कुंत्। अचोस्कुंदीत्। मोमुदीति। मोमोत्ति। कुर्द खुर्द गुर्द कुर्द क्रीडायां। चोकूर्दीति। चोकूर्त्ति। अचोकूर्त्। सिपि। अचोकूः। ऋदंतानामदुपधानां च यङ्लुकि पूर्वस्य रुक् रिक् रीक्। चर्करीति। [illegible]। चरीकरीति। चरीकरीति। चर्कर्त्ति। चरिकर्त्ति। चरीकर्त्ति। चर्कृतः। चरिकृतः। चरीकृतः। च

॥ लङि अचर्करीत् इडभावे दिस्योरिति दिप सिपो लोपः अचर्कः। आशिषि यादादेशे इतिरिङ् चर्क्रियात्॥ २॥

॥ दिस्योरिति दिप सिपो लोपः संयोगांतस्येति धः लोपः। वावसानेति वावत्ति। इडभावे सिलोपे च कृते धस्य अवसाने इति वादः दः सः इति दस्य सः। दोषामित्यस्य रः सिलोपादी धिप्येति रलोपदीर्घौ अपास्पात्। ई नयोर्ह इति धः सिपि आद्विनवानामितितः। सिपि अजाघाः। दस्योरिति सिलोपे वावसाने दः सः इति दस्य सः आद्विनवानामितिधः। ५ स्कुंदि आप्रवणे अतिशयेन स्कुंदते लङि अचोस्कुंदीत् इडभावे दिस्योरिति दिप्सिपोर्लोपः संयोगांतस्येति दस्य लोपः। ४ बुधिह चे हेः स्वरे इति वीनगुणः। ४॥

लिप्सा ४।

अतो हलादेरितिवा वृद्धिः अदादधीत् ५ अचोस्कुंत्। अचोस्कुंदः ५

सि० चं० उ०

हौ लोपस्त्वनुदात्तत नामित्यनु ... नासिक ६६ लोप स्यासिद्धत्वात् अत इति हेर्लुग् न भवति जंगहि लङि दिस्यो रिति द्विप सिपोर्लो पः मोनो धातोरि ति नः अजंगन् ल ङि अनुबंध निर्दे शात् लिसुपादेरि ति ङः स्यंते तिन वृद्धिः अजंगमीत् ३ अचंखनीत् अ चंखन् अचंखातां ३ अचंखानी हस्रतो हलादेरिति वृ...

॥वंचु गतौ वंचतीति गत्यर्थात् कौटिल्य इति यङ् वंचुस्रंसुध्वंसु इति पूर्वसनीक् लुकि न तन्निमित्तं इति यङो लुका लुप्त त्वात् तदाश्रितो न लोपो न भवति। लुङि अवर्वृतीत् इडभावे तत्सत्वे तिलोपेन अवर्वृत् सिपि वावसाने इति दत्व पक्षे दः सः इति सः दोषाभितिरः सिलोप इति रलोपदीर्घो अवर्वाः लटि वृतादिभ्यः सस्येति आत्मनेपदं निर्दे शात् वर्वर्तिष्यति। लिसुपादे इति ङो न गुणः निर्दिष्टत्वात्॥२

क्रीति। चरिक्रति। चरीक्रति। अचकीरीत्। वर्वृतीति। वरिवृतीति। वरीवृतीति। वर्वर्त्ति। वरिवर्त्ति। वरीवर्त्ति। वंनीवंचीति। वनीवंक्ति। वनीवक्तः। वनीवचति। जंगमीति। जंगंति। जंगतः। जंग्मति। जंगन्मि। जंगमीमि। जंगन्वः। जंगन्मः। जंघनीति। जंघंति। जंघतः। जंघ्नति। जंघन्यात्। जंघहि। अजंघनीत्। अजंघन्। आशिषि वध्यात्। अवधीत्। अवधिष्टां। चंचूर्त्ति। चंचुरीति। चंचूर्त्तः। चंचुरति। अचंचुरीत्। अचंचूः। चंखनीति। चंखंति। चंख्यातः। चंखन्ति। चंखायात्। चंखन्यात्। जनसनखनेस्यात्वं हौ। जनसनेतिस्त्रेह कारश्च क्ङितीति वक्तव्यं तेन। चंखाहि। आशिषि। चंखनानि। अचंखनीत्। अचंखन्। अचंखातां। अचंखुः। अचंखनीत्। अचंखानीत्। यायोति। यायवीति। अयायवीत्। अयायोत्। यायविता। अयायावीत्। नोनवीति। नोनोति। जाहति। जाहाति। जाहीतः। जाहति जाहीहि। यथा॥ अपातिपानुबंधेन निर्दिष्टं यद्गणेन च। यत्रैक ग्रहणं चैव पंचैता

॥अपेत्यादि अपा यथा इवंतक्रुधस्तत्स्थ पूर्णुभरसनिस्यः सस्येट्वा १ तिपा यथा स्यति हंति यातिवाति ... द्राति प्साति वपति वहति ... विनोति दे... २ अनुबंधेन निर्देशो द्विधा ... येन इत्से... तकेन च आद्यो यथा दीङो युडचि क्ङिति स्वरस्य द्वितीयस्तु आदनुदात्तङितः इत्यादि ३ गणेन यथा ... दीति चेक्षिदीति ... दिता ...

वनुवर्त्तेः प्रयुवर्तीति। गङ्गतौ कुटिलं गच्छति। चर गति भक्षणयोः। हन् हिंसा गत्योः। खनु खनने। पुमिश्च लो प्रभिमुखो चाङ्गो हीकुला ग॥

अवनीवचीत् अवनीवन् २॥ अजंगमीत् अजंगमिष्टां ३

ज्मजनपाभिति नुक् लोपस्त्वनुदात्ततना मिति न लोपः ४६॥ हनो ... लिङ्ङोर्वधः लु ङ्यात्मिनाः ६ चरफलोः पूर्वं स्यात् उत् न भवति यङि यङः लुकोः ५ चंखनीति चंखाहि चंख नानि ६

हेस्लो द्विरस्त्रत्तयः धातोरातो लोपो ङिति ... ङिति हेरे २

६६

३ तिनषे धोन ५२

ओहाक् त्यागे । ओहाङ् गतौ । अनयोस्तुल्यं रूपं भवति अनुबंधनिर्देशात् आत्मनेपदं न यङ्लुकि भर्जां लुकि इति न भवति अनु
बंधनिर्देशात् अतिशयेन जहाति जहते वा भी । हाको ॥ इ इति इत्वं न भवत्यनुबंधनिर्देशात् जाहीतः जाहीयात् जहाति यादा
दा वा लोपस्योतो लोपो भवति इति निर्देशात् दादेति इत्वं दादेरे इत्येकवचनं भवति अनुबंधनिर्देशात् जाहायात् ॥ २ ॥

नि न यङ्लुकि ॥ २ ॥ अजाहेत् । अजाहात् । अजाहीतां । अजाहुः । जाहायात् । जा
हेता । जाहिता । अजाहासीत् । अजाहासिष्टां । दादेति । ददाति । दात्तः । देहि । दा
देयात् । अदादात् । एवं धेट् । दधाति । दाद्धः । दाधति । धेहि । दाधेयात् । अदा
धासीत् । अदाधात् । अदाधत । धान् । दाधाति । धात्तः । पिवन्तु । दादाति । दादे
ति । दादीतः । दादीहि । दादायात् । अदादासीत् । एवं दाप् लवने । सास्वपीति । सा
स्वप्ति । सास्वप्तः । सोस्वपति । असास्वीपीत् । असास्वप् । असास्वन् । सासुप्यात् ।
असास्वपीत् । असास्वापीत् । कॄ । चाकरीति । चाकर्त्ति । तातरीति । तातर्त्ति । ता
तीर्त्तः । तातिरति । तातीर्हि । तातराणि । अतातरीत् । अतातः । अतातीर्त्तां । अता
तरुः । अतातरी । अतातारीत् । अतातारिष्टां । ऋतश्च यङ्लुकि द्वित्वे पूर्वस्य यङ्
लुगुणः ॥ रिग्रीकोलुक् पूर्वस्यासवर्णो स्वरे इय् । अरर्त्ति । अरियर्त्ति । अररीति ॥
अरियरीति । अर्ऋतः । अरियतः । हकोरलो ईति रलोपः । आरति । आरिय्रति

पा३
इत्थं हा वित्ति रूपत्रयं
न भवति लिपा निर्दे
शात् । शाछासाह्वा
धे टा भिति वा लिर्जे
पः अदाधात् अद्भ
धे टो भूतमात्रे द्विवा
द्वि वरो ङौ वेत्ति वाऽः
अदाधत ॥ ४ ॥
दाप्लवने अदादिः दै
प् शोधने भ्वादिः अ
नयोः दाद्धित्वं नास्ति
॥ ५ ॥ अतिशयेन स्व
पिति स्वपि स्यमि व्ये
ञां यङीति संप्रसार
णं भवति यङो लुका
लुका लुप्तत्वात् त
दादेश्च तुर्णी हृता
देरिति इङ् न भव
ति गुणनिर्देशात्वा
त ॥ ६ ॥

अतिशयेन ददाति द
देति आलोपः दत्तः
दादति हे दा हा वित्ते
त्व पूर्वलोपो दीह दा
देरनिद्वत्वं दादेरे इ
त्येकं वचनं भवति ॥ २ ॥
ऋ गृ रिग्रीको न भव
ति परत्वात् ऋ विक्षे
पे तुदादिः तृ प्लवन
तरणयोः भ्वादिः व
ङ् वत् कृ गता वदा
दिः जुहोत्यादिश्चके
चित्तु यङीति पूर्वस्य
स्य गुणमाहुः रिग्री
को लुक्त्व रूपं भवति
॥ ७ ॥ चाकीर्त्तः चाकि
रति चाकीर्हि ५

परत्वात् असवर्णो स्वरे
इतीय् रूरमितिः अ
रियति ॥ २ ॥

ति। जाजर्त्ति। जाजर्त्तः। तात्वरीति। तातर्त्तः। सेस्विवीति। सेस्योति। मामोति। मामुवीति।
मामूतः। मामवति। मामोषि। मामवीमि। मामोमि। मामावः। मामूमः। मामोतु। मामू-
तात्। मामूहि। मामवानि। अमामवीत्। अमामोत्। अमामोः। अमामवीः। अमाम-
वं। अमामाव। अमामूम। तुर्वीधुर्वीदुर्वीधुर्वीहिंसायां। तोतूर्वीति। रेफात्
छ्वोर्लोपः क्वौ झलादौ च मादौ हे च प्रत्यये। तोतोर्त्ति। तोतूर्त्तः। तोतुर्वीति। तोधोर्त्ति।
तोधूर्वीति। दोदोर्त्ति। दोधोर्त्ति। मुर्छामोहसमुच्छ्राययोः। मोमोर्त्ति। मोमूर्छीति। मो-
मूर्त्तः। मोमूर्छति॥ इति यङ्लुगन्तप्रक्रिया॥ ॥नाम्नो यईच्चास्य॥ नाम्न इच्छाया-
मर्थे यप्रत्ययोऽवर्णस्य चईकारः। आत्मनः पुत्रमिच्छति पुत्रीयति। क्वचित्स्वरव्य-
कारः। गामिच्छति। गव्यति। गव्यांचकार। नाव्यति। त्वद्यति। त्वदांचकार। त्वामिच्छति
त्वन्मदेकत्वेऽइति त्वद्‌पतदस्य लोपः। अनपि चेति यलोपः। युवांयुष्मान्वेच्छति॥
मद्यति। युष्मद्यति। अस्मद्यति। काम्यश्च। पुत्रकाम्यति। पुत्रकाम्यांचकार। पश

नान्तर्ति १ ... वस्योरेकदेशस्य ... (interlinear glosses)

केवलयकारस्यार्थवान् मकार निशिष्ट अनर्थकः अतः अनर्थकत्वात् अनपि चहसात् अनेन सूत्रे ण न मकारलोपः १ टिप्पनी ...

जाजर्त्ति
जाजर्त्तिः जाजूर्मः १
जाजर्व्वीत् जाजर्हि
अजाजर्वीत् अजाजः
अजाजर्वी अजाज-
र्वः १

छ्वोरिति वलोपे उप-
धायाः इति गुणः ५

रेफात् छ्वोरिति छलो-
पः ततो गुणः ७२

गव्यांचकारेत्यादौ
अनपि च हसात् इ-
त्यनेन यलोपो न भव-
ति संनिपात परिभा-
षया॥ ७९ नाव्यांच-
कार ३

योपमाश्रित्योत्पद्यते
सतं प्रतिसंनिपातः
संनिपातपरिभाषेति
यकारेपरे वान्ता-
देशविधानानुवका-
रोयलोपस्य निमित्तं
भवतीति भावः ३

सेस्त्ते: सेस्विवति १
अवरस्तगादौ अव-
तीति आतीति औति
औतः आवति आव्या-
त् औहि आवीत् औत्
औतां आवुः आवांच-
कार आव्यात् आवि-
ताआवीत्

अ· पु· तुर्वीति ४

समुच्छ्राये वृद्धिरोद्
त्यर्थ ६

पुत्रीयेत् पुत्रीयत् अपुत्री-
यत् ... पुत्रीयांचकार पु-
त्रीयात् पुत्रीयिता पुत्रीयि-
ष्यति अपुत्रीयिष्यत् अपुत्री-
यीत् ४

नाम्न इच्छायामर्थे आ-
त्मनः पुत्रमिच्छति पुत्र-
काम्यांचकारेत्यादौ अ-
नपि चेति यलोपो न
अर्थवद्ग्रहणे नानर्थ-
कस्य ग्रहणमिति उक्त-
त्वात्॥ २॥ ...

॥ धनेमतिपुनईनमिछति तत्र इत्याभावः पक्षे दरिद्रः सन् धनमिछति तत्रैत ॥१॥ धनायो चकारः धनीयो चकार २

एवं उदकं पातुमि
छति तत्र उदन्यप्रश्न
कालांतरे उदकं
पातुमिछति तत्रेन
तस्य २
सि॰ चं॰ नु॰
पक्षादि प्रसालनार्थम् २

गर्गशब्दात् यञ्जगार्ग्य
ङिष्प्रत्यय आदिवृद्धि
यस्यलोपः अकारस्य
कारः ५
अश्लोपस्यस्थानव
त्वात् लोपधाया गुणः
६

अश्वं मैथुनार्थमि
छति एवं वृषं ८
लोलसया दधीछ
ति लोलसयामधि
छति ॥ ३

नमः करोति तप
करोति । वरि...
रोति शुश्रूषते ॥ १

स्वकाम्यति । सर्पिष्काम्यति ॥ धनस्य नैकारो गार्द्ध्ये ॥ धनायति । अन्यत्र धनीयति ॥ उद
कस्योदन् पिपासायां ॥ उदन्यति । अन्यत्रोदकीयति ॥ डिवप्रत्ययस्योकारस्यधौ १
र्विहसे इत्यादिना दीर्घो न भवति ॥ दिव्यति । दिवमिच्छति । दिव्यति । अमुमिच्छति
अदस्यति ॥ स्त्वोरिः ॥ कर्त्रीयति । हसात्तद्धितयस्य लोपो वे [illegible]
[illegible] चौ च ॥ गार्गीयति । वाच्यति । कवीयति । समिध्यति । हसाद्यस्य लोपो वा
न पि ॥ समिधिता । समिध्यता । मां ताभ्यां त्वां योन । किमिच्छति । इदमिच्छति । स्वरि
छति ॥ अश्ववृषयोर्मैथुनेच्छायां ॥ क्षीरलवणयोर्लालसायां ॥ अश्व
स्यति । वडवा । वृषस्यति । गौः । क्षीरस्यति । बालः । लवणस्यसुट् ॥ नाम्नो येला
लसायां सुगसुकौ ॥ दधिस्यति । दध्यस्यति । मधुस्यति । मध्वस्यति । यशस्काम्य
ति । सर्पिष्काम्यति । मां ताभ्यां काम्यः ॥ किंकाम्यति । स्वःकाम्यति । करणौ
चं ॥ नाम्नः करणेर्थे यः ॥ नमस्यति । तपस्यति । वरिवस्यति ॥ शब्दादिभ्यो पङ् ॥ श १

शब्दं शब्दायते इत्यर्थः २

गार्गी इति ॥ पूर्यति २
तिरमिछति । पुरमि
छति दिव्यं दिवइति
स्त्वतेत्रः शब्दानतुकि
वंतस्य दिवः तस्य तु
किपिचः तेन नदी
र्घः ॥ ५ ॥

इत्कटेछा लालसा
तया लालसया क्षी
रं च लवणं चेछ
तीति ॥ ७ ॥ तस्मात
रेको लालसा ५

७६
शब्दादिभ्यः कर्म
ण्यो बङ् करोत्यर्थे २

॥शब्दं करोति। एवं वैरं कलहं। अभ्रं मेघं। कष्टं गुर्वादिरिष्ठेमेयस्सु गणादिष्वन्त्यलोपश्चेति स्थो आदेशः लुङि अतुस्थवत् दूरं
करोति लुङि अदूदवत् इष्ठेयथा गुर्वादिराद्यादेश अन्त्यलोपो विन्मतुवल्लोपः पुंवद्भावो नाम्नो णावपि स्थूल दू
रयवह्रस्व। क्षिप्र क्षुद्राणां क्षेपो ह्रसः क्षिप् क्षुद् आदेशाः प्रियस्थिरस्फिरोरुबहुलगुरुवृद्धतृप्रदीर्घवृन्दारकाणां
प्रस्थस्फवरबंहिगर्वर्षित्रप्द्राघिवृन्दाः प्रशस्यान्तिकबाढानां श्र कन्नेद साधाः आदेशाः इष्ठेयसोः परतः ४

शब्दायते। वैरायते। कलहायते। अभ्रायते। मेघायते। कष्टायते॥ ऊष्मबाष्पधूमेभ्य उद्वमने॥ ऊष्मायते। बाष्पायते। धूमायते॥ णिङ् इत्करणे॥ नाम्नो णिः प्रत्ययः करणेऽर्थे स च ङित्॥ घटं करोति। घटयति॥ अग्लोपिनो नाङ्कार्यं॥ अजघटत्। महान्तं करोति। महयति। अजीमहत्। कनयति। अल्पयति॥ णौ विष्ठवत्कार्यं॥ स्थूलं करोति। स्थवयति। दवयति। ह्रसयति। क्षेपयति। क्षोदयति। प्रियं करोति। प्रापयति। अपिप्रपत्। गुरुं करोति। गरयति। अजीगरत्। स्थिरं करोति। स्थापयति। अतिस्थपत्। ऊढिं करोति। ऊढयति॥ नेरङ्स्वरादेः परः॥ अङि पूर्वस्य ढस्य जो वा॥ औजिढत्। औडिढत्। ऊढं करोति। ऊढयति। औजढत्। औडढत्॥ कर्तुर्यङ् नाम्नः॥ उपमानात्कर्तुराचारेऽर्थे यङ्॥ श्येन इवाचरति। श्येनायते काकः। पण्डितायते मूर्खः॥ यङि वा सलोपः॥ पयायते। पयस्यते॥ अप्सरस् ओजस् सुमनसां नित्यं॥ अप्सरायते। ओजायते। सुमनायते॥ नाम्न आचारे क्विप् वा॥ कृष्ण इवाच

एष्मः कर्मणोपङ् २॥ ऊष्माणमुद्वमति नाम्न इति नलोपः ये इति दीर्घः धूममुद्वमति। बाष्प[illegible] २॥ ह्रस्वं करोति लुङि अजह्रसत् क्षिप्रं करोति अचिक्षिपत् क्षुद्रं करोति अचुक्षुदत् प्रियस्थप्रादेशे वृद्धिः ततोऽपातो ना पिति पुक् अपिप्रपत्॥ ५

बहिष्कृते कौ कृतसंज्ञकाः होढस्यार्थौ ईः इत्यनादि इष्ठकटौ णेरिङ्त्कर णे अघातः णेरङ्स्वरादेः जं औजिढत्॥ ६
उपमीयते उपमानं तस्मा चरणमाचारः॥ ७

ओजस्वीवाचरति सुमनाः इवाचरति २॥

युवानं करोति यवयति युवाल्पयोः कन्वेति अयीयवत् अचीकनत्॥ ४॥
इष्ठवत् ईयसुपरे युवत् गुर्वादिरित्यादिकार्यं तत्रोपरि नवति ईयसुरि इमनि स्थूलं करोति स्थवयति स्थद यति द्रढयति ४

वहनम् ऊढिस्तां लुङि इलोपे कृते णिनिमि त्तः स्वरादेः शेषः द्वित्वे इति ढस्य द्वित्वं॥ ८॥

श्येनीवाचरति यङ् मानिनोऽपि इति पुंवत्ये इति दीर्घः॥ ३॥

आम्नो वोर्णी दीदीति पूर्वस्यात्लो आतो लुप्डाविति डौ।२।

सि०चं०नु०

रति। ऋस्मति। अइवाचरति। अरति। अरतः। अरंति। रत्। रतौ। रयुः। आरात्। आरातौ। आरा
न्। लिटि। आरौ आरतुः॥ उः॥ आदंताद्विषोः नस्यालोपः। यात्। यात्तौ। इता। इष्यति। आ
सीत्। यमिरमीति। मालेवाचरति। मालाति। मालांचकार। अमालासीत्। कवि
रिवाचरति। कवयति। कवीयात्॥ नामधातोर्ह्रद्विर्वासौ। अकवयीत्। अक
वायीत्॥ विरिवाचरति। वयति। विवाय। विव्यतुः। अवयीत्। अवायीत्। श्रीरि
व श्रयति॥ शिश्राय। शिश्रियतुः। पितेवाचरति। पितरति। पितरांचकार। ऋतो रिङ्। पि
त्रियात्। पितरिता। भूरिवाभवति। बुभाव। अभावीत्। द्रुरिवाद्रवति। अद्रावीत्
णमांतस्योपधायादीर्घः कौमसादौहे च क्ङिति। इदमिवाचरति। इदामति। रा
जेव राजानति। येनां तमेव पदं नान्यत्। राजायते। पंथा इव। पथीनति। मंथा इव
मथीनति॥ ऋभुक्षा इव। ऋभुक्षीणति। द्यौरिवाचरति। द्यवति। दुद्याव। द्योयात्
द्यविता। क इवाचरति। कति॥ चकौ चके सन्ये॥ क्यात्। किता। अकीत्। स्व इ

आशिषि यादादौ दीर्घ इति रिङ्।७। अभि स्वरूप... इति... ल्की... शास्त्रे... धातु... दीर्घः... दौ... दीर्घः तथो... धातोर्नामिनः... वृद्धिः साधवमर्थ तु लुप् वृद्धिवाधि त्वात इत्यलोपः चकौ।।२।।

द्वादेः पेरिति भुवः सिलोपे इति भुकच न भवति धातुपाठ स्यस्येव तत्र ग्रहण त।७। श्रिभ्रुद्रुभ्यो उ इति न भवति धातु पाठस्याभावात्।७

आचरणमाचारस्त
स्मिन् उपमीयते ने
न तुपमानं तस्मात्

स्व । स्वति । सखो । सख ॥ आचारे उपमानात् ॥ कर्म्माधारयोरुपमानात्यः प्रत्यय॰
आचारेर्थे । स्य चैकारः । पुत्रमिवाचरति । पुत्रीयति । शिष्यमुपाध्यायः । प्रासादीय
ति कुट्यां भिक्षुः ॥ भृशादिभ्यो भूतद्भावे यङ् ॥ अप्रेत्यहसलोपश्च ॥ अभृशो भृशो
भवति । भृशायते ॥ अशब्दस्याच्च द्भवति । शब्दायते ॥ क्विबपि । शब्दतति । भृशा
ति ॥ क्विरपि ॥ अभृशो भृशो भवति । अश्यभूत । भृश्यभूतां । सुमनायते । अनुन्मना
उन्मना भवति । उन्मनायते । भृशी भवति ॥ उपसर्गसमाकारं पूर्वपदं धातुसंज्ञा हे
तौ प्रत्यये ॥ चिकीर्षिते । प्रत्यक्रियते ॥ तेन मनसशब्दात् प्रागट् ॥ कर्तुर्यङ् ॥ स्वम॰
नायत । स्वमनायिष्ट । उदमनायत । स्वमनायत ॥ सुखादिभ्यो यङ् ॥ कर्त्तुरनुभवे सु
खं वेदयते । सुखायते । दुःखायते ॥ पुच्छादुदसने व्यसने पर्यसने च णिङ् ॥ पुच्छमुदस्य
ति । उत्पुच्छयते । उदपुपुच्छत । विपुच्छयते । परिपुच्छयते । भाण्डात्समाचयने । संभाण्ड
यते ॥ चीवरादर्जने परिधाने च ॥ संचीवरयते भिक्षुः । परिचीवरयते । अर्थवे

क्षौ द्युतिरर्थः वेति
लोपः क्षौ दीर्घः ई
श्चास्यतीलं ॥५॥

स्वगतं सुखमनुभव
तीत्यर्थः ३

प्रासादे इवाचरति

कारयोः

भाण्डानि समाचिनोति
राशीकरोति लुङि स
मचभाण्डत ॥२॥
सं चीवराणि अर्जय
ति परिधत्ते वा लुङि
समचिचीवरत ॥३॥

कुमारीवाचरति कुमारायते हरिणायते गुर्व्यते मद्व्यते सपत्नीव सपत्नायते युवतिरिव युवायते पट्वीव पट्वयते न कोपधस्य पुंवत् पाचिकेव पाचिकायते पृथुमाचष्टे २ गर्व्वीवाचरतीति

दसत्यानामापुकृत्मौ। अर्थापयति। आर्त्तीयपत्। वेदापयति। अविवेदयत्। सत्यापयति। एनीमाचष्टे। एतायते। एतयति। पृथुं प्रथयति। वृद्धौ सत्यां पूर्व्वकादि टिलोपः। पिप्रथत्। अपप्रथत्। मृदुं म्रदयति। अमिम्रदत्। अमम्रदत्। भ्रशयति। क्रशयति। द्रढयति। अवभ्रशत्। अचक्रशत्। अदद्रढत्। परिवृढयति। पर्यववृढत्। त्वां मां वाचष्टे। कथं विद्वान्त्वेकदेशोपि धातुशब्देन गृह्यते। त्वादयति। मादयति। युवां आवां वाचष्टे। युष्मयति। अस्मयति। युष्मान्। अस्मावयति। न टिलोपे णत्वे च कृते। श्वुनयति श्वेके। विद्वांसं। विद्वयति। विदावयतीत्यं केविदयतीत्यन्ये। उदंचं। उदीचयति। उदैचिचत्। प्रत्यंचं। प्रतीचयति। प्रत्यचिचत्। सम्यंचं। समीचयति। समचिचत्। तिर्यंचं। तिरायति। अतितिरायत्। सध्यंचं। सध्रायति। असमध्यावत्। विषड्यंचं। विषड्डापयति। देवड्यंचं। देवड्डापयति। स्थूलं। स्थवयति। दवयति। युवानं। यवयति। कनयति। अंतिकं। नेदयति। बाढं। साधयति। असमाधत्। अनिनिदत्। अनिनेद

युवाल्पयोः कन्वा २ गुर्वादिरंतिकस्य नेदः टेर्लोपश्च यतइत्यलोपः ॥२॥

त: शुन त्वाचीत् येनिपातनात् एनीति ॥२॥ पृथुं करोतित्यथयति ॠ ई म निशति

सि॰ कौ॰ उ॰

भाव: ॥२॥ टेरन्तर २ १८

विद्वत्सपाद्व स्पविदा दिरा: ६

आदिष्टवृद्धावान्त्य नोवस्यनवीच दीर्घ: दयुत्वं टिलोपे कृते प्रापयति अशुश्रावत् ॥६॥ नित्य त्वात् संगुत्वं नतष्टि लोपे विदयति टि लोपे वसोर्वनुत्वसुत्वे च कृते टेः विदावयति ॥५॥ तिरश्रादयस्त्वेतीति लुङि ईकारस्त्रे अ टो चिच्छष्टस्य हि लोपे लोपः तृदृद्र्य तादि टिलोपे नाचेर पहार वृद्धिः सध्राव यतितृ

नौ एकस्वरस्य च टिलोप: अतित्वरत् अमीमृदत् युवामावामाच छे युवयति आयुयवत् आवयति आवीवयत् ५

अत्र टिलोपिनो नाड्कार्यं निषिधात् २

परिवृढयति पर्यव वृढत् ॥६॥

अचेदीर्घश्चे सनेत्या लोपपूर्व्वदीर्घोप्रितिव यति लुङि चिणान्त्यारद्रप्रत्यचिचत् घ तामसेवर्णस्वरे इति प्रकृतिभावे प्रतिअ चिचत् ॥७॥ सम्यंचमाचष्टे संचेर तिसमीचत् लुङि प्रकृतिभावे समिअचिचत् ८ तिर्यंचमाचष्टे अचिटिलोपे नासिद्ध त्वात् तिरसः तिरः ब्रू विः १८ तिरायति उपसर्गसमाकारान्ता तिरसः एकवर्ण करोनवनतिष्ठे

दीर्घस्य द्राघिः अद
द्राघत् अववृंदत्॥

॥स्रग्विणीं स्रजं जयतीति संज्ञापूर्वकत्वान्न वृद्धिः श्रीमती श्रीमन्तं वा श्रापयति अशिश्रियत् पयस्विनी पयस्यति इष्टादिलोपो न तद्व
द्भावात्स्य लुकः परत्वात् भुवं भावयति अबिभवत् अङ्ग्यतोरिति पूर्वस्येत् भुवं अबुभुवत् श्रियं अशिश्रियत् गां अजूगवत् रैं
अरीरयत् नावं अनूनवत् स्वः स्वयति असस्वत् अहोन् अहोर्भिर्भावयति॥३॥

वर्षमाचष्टे ... प्रचष्टे

त्। असीसधत्। वृद्धः। ज्यापयति। अजिज्यपत्। वर्षयति। प्रियं प्रापयति। स्थिरं स्था
पयति। स्फिरं स्फापयति। उरुं वरयति। बहुलं बंहयति। अबबंहत्। गुरुं गरयति।

उरुशब्दस्य वरादेशः २

तृप्रं त्रपयति। अतित्रपत्। दीर्घं द्राघयति। वृंदारकं वृंदयति। दीर्घस्य द्राघिः। अ
दद्राघत्। अववृंदत्॥ इति नामधातुप्रक्रिया॥ ॥कंड्वादिभ्यो धातुभ्यो यक् स्वा
र्थे। कंडूञ् गात्रविघर्षणे। कंडूयति। अकंडूयीत्॥ मंतु अपराधे रोषे च॥ मंतूयति

कंडूयतेः

मिन्तूयत इत्येके॥ मंतूयते॥ वल्गु पूजामाधुर्ययोः॥ वल्गूयति॥ असु अस असूञ् च उप
तापे॥ असूयति। असूयांचकार॥ असूयति असूयते॥ लेला दीप्तौ॥ लेलायति॥ मेधा आ
शुग्रहणे॥ मेधायति॥ सुखदुःख तत्क्रियायां॥ सुखयति। दुःखयति॥ सपर पूजायां॥ सप
र्यति॥ भिषज् चिकित्सायां॥ भिषज्यति॥ इषुध शरधारणे॥ इषुध्यति॥ गद्गद् वाचः
स्खलने॥ गद्गद्यति॥ एला केला खेला विलासे॥ एलायति। खेलायति॥ हृणीङ् रोषणे ल
ज्जायां च॥ हृणीयते॥ महीङ् पूजायां॥ महीयते॥ अगद नीरोगत्वे॥ अगदयति अग
लिट् अस्य कृत्स्नयोः लिट्यति चरण वरण गतौ तरस उपतापे चुरण चौर्ये तुरण त्वरायां भुरण धारणपोषणयोः ला द्जीवने

धातुभ्यः किं प्रातिप
दिकेभ्यो मा भूत् द्वि
धाहि कंड्वादयः धा
तवः प्रातिपदिका
नि च॥ धातवो ना
मानि च तत्र धातुभ्यो
नित्यं यक् नाम्नो तु
कंडु करोतीति वि
ग्रहः॥
सुखं चानुभवति दुः
खं चानुभवति॥

॥ गतं प्रकारसादृश्यं तस्य तस्य ताच्छील्यं तस्य भावः ताच्छील्यं तस्मिन्नर्थे आत् मातृकं गावः अनुहरंते पितृमातुश्च सादृश्यं स
तत्र परिशीलयंति गतताच्छील्ये किं मातुरनुहरति सादृश्यं ॥७॥ अस्य सादृश्यमात्रं विवक्षितं न तु प्रकारताच्छील्यं २

सि०चं०३०

९९

दीत॥ इति कृञादयः॥ ॥ नेर्विशः॥ न्यादिपूर्वकाद्विशादेह्रीतोरात्॥ निविशते
परिव्यवेभ्यः क्रियः॥ परिक्रीणीते। पर्यक्रेष्ट। विपराभ्यां जेः॥ विजयते। व्यजेष्ट। आ
ङो दोनास्यविहरणे॥ विद्यां आदत्ते। आदित। विकाशने तु व्याददाति मुखं
पराङ्गकर्मकान्नवेव्यादत्ते पिपीलिकाः पतंगस्य मुखं। क्रीडः अनुसंपरि
भ्यः॥ आक्रीडते। अनुक्रीडते॥ समः कूजने॥ संक्रीडते। परिक्रीडते॥ कूजने तु सं
क्रीडति रथचक्रं॥ आगमेः क्षमायां॥ आगमयस्व तावत॥ शिक्षेर्जिज्ञासायां॥ धनु
षि शिक्षते॥ हरतेर्गतताच्छील्ये॥ पैतृकमश्वा अनुहरंते॥ मातृकं गावः॥ किरते
र्हर्षजीविकाकुलायकरणेषु॥ अपाच्चतुष्पाच्छकुनिष्वालेखने॥ अपस्किर
ते॥ वृषो हृष्टः॥ कुक्कुटो भक्ष्यार्थी श्वा आश्रयार्थी च। हर्षादिष्विति किं। अपकिर
ति कुसुमं वायुः॥ आङि नुप्रच्छ्योः॥ आनुते। आपृच्छते। शपथ उपालंभने॥ विप्राय शा
पते। समवप्रविभ्यः स्थः॥ संतिष्ठते॥ अपिहाधास्याभित्सेङि त्वमाति नंतु दीङ॥

गजोपकिरति जलं अत्र हर्षे सत्यप्यालेखनाभावान्न सुटोऽप्राप्तिः २ उपालंभो नाम वाचा शरीरस्पर्शनम् २

निविशेयः ४
तृतीयार्थस्यानो र्वा
त्र अन्यत्र आत्मनेपद
तु क्रीडति तेन सह
तदर्थः ॥५॥
तेनातस्तेन तत्र
तिनातु शिक्षाजिज्ञा
सातस्यार्थे अनुविधा
येत्राने धनुषि...
शिक्षति ॥७॥
...हर्षादिषु...
...तस्य कारणं इत्यर्थ
...॥९॥ हर्षेण...
विलिखती...
उत्कंठा...
तिर

विशप्रवेशने। दुक्रीञ्
द्रव्यविनिमये। जिजये। डुदा
ञ् दाने। क्रिड विहारे।
गम्लृ गतौ। शिक्ष विद्यो...
हृञ् हरणे। ...
...
नितेर

...
...
...

...
तुष्पी ...
...
...
प्रकाशयति २

॥ आहत आहसातां लुङ्यात्मने हते वीबधः हनो लुङ् लिङोरित्यनेन॥५॥
सिं चौ नं दादिस्सौम्य सृच्छते गृह्णाति नत्तु स्येति॥२॥

॥ ई पर्यन्तस्य रूपोऽस्तीति पूर्वस्येत्वं असवर्णे स्वरे इति इयुः समियृते लुङि सर्त्तिशास्तीति अङ् ऋदृशोऽङि गुणः सेट् इट् अङभावः स्वादिजुहोत्यादिकयोर्ग्रहणं तत्र स्वादिः समृच्छते लिट् समाहारे समाराते समारिरे लिङि ऋत इति गुणः समर्षीष्ट समर्तीष्ट हनतः स्यपरतीट् समरिष्यते समारिष्यत लुङि सेट् इट् अङभावः उरिति गुणः लोपो व्यवादिति सिलोपः मासमर्त मासमर्षातां मासमर्षत माङ्योगे समार्त समार्षातां समार्षत मासमरत मासमरेतां मासमरन्त माङ्योगे समारत समारेतां समारन्त॥३॥

आवधिष्ट। आहत। आवधिषातां। आहसातां। यमः सूचने सिचः कित्। उदायत॥ समो गम्यृच्छिप्रच्छिस्वरत्यर्तिश्रुविदिदृशिभ्योऽकर्मकेभ्यः॥ संगच्छते। गमः सिचो कितौ वा॥ संगसीष्ट। समगत। समगंस्त। संपृच्छते। संस्वरते। समृच्छते। समियृते। संशृणुते। संविते। संविदाते। वेत्तेरंतो वा रुडागम। संविद्रते। संविदते। संपश्यते। उपसर्गादस्यत्यूह्योर्वा॥ निरस्यति। निरस्यते। समूहति। समूहते। समूहां चकार। समौहीत॥ निसमुपविभ्यो ह्वः॥ निह्वयते॥ स्पर्द्धायामाङः॥ कृष्णश्चाणूरमाह्वयते॥ प्रवृत्तिवंधोत्साहस्फीततासु क्रमः॥ ऋचि क्रमते बुद्धिः। अध्ययनाय क्रमते। क्रमंतेऽस्मिन् शास्त्राणि। उपपराभ्यां। उपक्रमते। पराक्रमते। आङ उद्गमने॥ आक्रमते सूर्यः। वेः पादविहरणे॥ साधु विक्रमते वाजी। प्रोपाभ्यां समर्थाभ्यां॥ प्रक्रमते। उपक्रमते। अनुपसर्गाद्वा॥ क्रामति। क्रमते। अपह्नवे ज्ञः॥ शतमपजानीते॥ अकर्मकाच्च॥ सर्पिषो जानीते॥ संप्रतिभ्यामनाध्याने॥ शतं संजानीते॥

ज्योतिर्ग्रहनगारि ४
ज्योतिस्समक्रमं तेकिम् आक्रमन्निर्धूमो हर्म्यतलात् ३८
पारं जातीयोपाकिंस्प्र क्रमति गच्छतीत्यर्थः
सर्पिषानुपायेन प्रवर्तते २

पुष्पतमस्यर्थः २
क्रमादि २
उपसर्गादूहते ह्रस्वो वारो किति ब्रुलस मुत्थान अन्तिसमुह्य॥५॥
स्फीतासिनवद्धिः
अध्ययनादीनां गतिविशेषो विकसतामुच्यते इत्यर्थः ३
पादविहरणे किम् विक्रामति संधिः द्विधाम वनिस्फुटतीत्यर्थः ३

वदमकार्यां। उद्गिरते। चरतातिस्त्रकलायो। दाण् दाने। यमनयरमे। उकृञ्करणे। अनुसर्गात् किम् स्वर्गलोकं न प्रजानाति १

सम्प्रर्वी गिरतेः प्रतिज्ञाने वर्तमानात्मनेपदं ६ रहस्युपलोम पतीसूर्य्यः ३ मानुर्वी २ उत्पूर्वाच्चरतेः सकर्मकादात्मनेपदं भवति ६

शतं प्रतिजानीते॥ अनाध्याने इति किं॥ मातरं संजानाति॥ अनुपसर्गाज्ज्ञः॥ गां जानीते॥
भासनोपसंभाषाज्ञानयत्नविमत्युपमंत्रणेषु वदः॥ शास्त्रे वदते॥ भृत्यानु
पवदते॥ क्षेत्रे वदते॥ गेहे विवदंते॥ उपवदते॥ मनुष्यादीनां सम्भूयोच्चारणे
॥ संप्रवदंते ब्राह्मणाः॥ व्यक्तवाग्विषयादनुपूर्वादकर्मकात्॥ अनु वदते
कठः कलापस्य॥ वा विप्रलापे॥ विप्रवदंति॥ विप्रवदंते वा वैद्याः॥ अवा
द्गिरते॥ अवगिरते॥ समः प्रतिज्ञाने॥ शब्दं नित्यं संगिरते॥ उदश्चरः सकर्मकात्॥ ध
र्ममुच्चरते॥ समस्तृतीयायुक्तात्॥ रथेन संचरते॥ दाणश्च सा चेच्चतुर्थ्यर्थे॥ दास्या
संयच्छते॥ उपाद्यमः स्वीकारे॥ भार्यामुपयच्छते॥ य॥ सिकिद्धा विवाहे॥ रामः सी
तामुपयात॥ उपायंस्त वा॥ वेः शब्दकर्मणः कृञः॥ शब्दं विकुरुते॥ अकर्मकाच्च
विपूर्वकादकर्मकात् कृञः प्रात्॥ ओदनस्य पूर्णाश्छात्रा विकुर्वते॥ विकुर्वते
सैंधवाः॥ विवादं कुर्वंति॥ चेतन्यं तर्भावित॥ अर्थस्तु सकर्मकः॥ विकुर्वते॥

उत्कं तार्स्वरम॥ मभ्यानं तद्भिन्न मध्यानं

मिलित्वोच्चारयन्तीत्यर्थः ४
व्यक्तिः सम्पूर्णवनुध्यतेः
३ शास्त्रे वदते ३
क्षेत्री विवदके मुख्यात्
वः करोति ३ विविधं ना
वदंते विमतिं कुर्वति ३
नेह संप्रवदंति खगाः
४
अकर्मकात्किं उक्त
मनुवदति ५ उक्तवाचा
किं अनुवदति वीणा ५
उत्स्थत्ता गच्छति ७
स्वीकारे विवाहः स्वी
कारमात्रे
शब्दकर्मकात्कर्मणःस्य
सकर्मकात्किम् ३
वीणास्वरं चरति ३ उप
दिश्च कृ तृतीयस्यार्थः
५

सम्यग्विचार्य वद
तीत्यर्थः २

उपमंत्रणमुपच्छं
न्दनम् २

सहोच्चारणे ३ वदेरात्मं
विमति पूर्वकं विवि
त्रेमायन्त इत्यर्थः ३
अनुतरत्रसादृश्ये ४
युगपत्परस्परं विस
द्धं वदंतीत्यर्थः ५
प्रतिज्ञाने किं संगिरति ग्रा
सं कुत्स्यमानस्तीत्यर्थः ५
तृतीयायां वदकृः दा
त्मनेपदं स्यात् चे
च्छति सा तृतीया ५
अशिष्ट व्यवहारे चतुर्थ्य
र्थे तृतीया तृतीया ५
शब्दकर्मणः किम्
ते विकरोति कोमः ३
संपूर्वो गृ तस्तृतीया
ते। नोपपदे न युक्त
तृतीयास्या च चे
तुर्थ्यर्थे ५

समुदाङ्भ्यो यमोऽग्रंथे व्रीहीन् संयच्छते भारमुद्यच्छति उद्यच्छते वस्त्रमायच्छते ग्रंथे किम् उद्यच्छति वेदम् अधिगन्तुमुद्यमं करोतीत्यर्थः १

सं० चं० नं०

५२

सैंधवान्॥ कर्मणः कर्तृत्वविवक्षायां। विकुर्वते सैंधवाः॥ ज्ञाश्रुस्मृदृशां सनः॥ जिज्ञासते। सुश्रूषते। सुस्मूर्षते। दिदृक्षते॥ नानोर्ज्ञः॥ अनुजिज्ञासति पुत्रं। प्रत्याङ्भ्यां श्रुवः॥ प्रतिशुश्रूषति। स्वराद्यंतोपसर्गादिति वक्तव्यं। प्रयुंक्ते। उपयुंक्ते। उद्युंक्ते॥ अपपन्ने किं। पात्राणि प्रयुनक्ति। समः क्ष्णुवः। संक्ष्णुते शस्त्रं। भुजोऽनवने॥ ओदनं भुंक्ते। अनवने किं। भुवं भुनक्ति॥ गृधिवंचिभ्यां प्रतारणे। माणवकं वंचयते। गर्द्धयते। गर्द्धयसे। अप... दः॥ ...पमंपदते। कर्तरि कर्मव्यतिहारे धातोः॥ व्यतिभवते। व्यतिभाते॥ गतिहिंसार्थपठजल्पहसात् इतरेतरान्योन्यपरस्परोपपदाच्च न। व्यतिगच्छंति। व्यतिघ्नंति। व्यतिपठंति। व्यतिजल्पंति। व्यतिहसंति। इतरेतरं। अन्योन्यं परस्परं व्यतिलुनंति। अनुपराभ्यां कृञः पं॥ अनुकरोति॥ अभिप्रत्यतिभ्यः क्षिपः॥ अभिक्षिपति। प्राद्वहः॥ प्रवहति। परेर्मृषश्च॥ परिमृषति। परिवहति॥ इति परस्मैपदव्यवस्था॥ पकुच

व्यतिलुनीते अन्यस्य योग्यं लवनं करोतीत्यर्थः। व्यतिस्ते व्यतिषाते व्यतिषते ... इरेकारसंबंधिनः ... व्यतिहरे इति योगविभाग ... वहेरपीति केचित् ... बोधयति पद्मम् ... बोधयतिका ... अध्यापयति ... इत्यर्थः

५२

तत्र ये कर्तृमात्रे व्यापारमेव लक्षंते ते ऽकर्मकाः ये पुनः कर्तृकर्मोभयगतं व्यापारमाचक्षते ते सकर्मकाः पच्याद्यः न दुक्ते विक्लेदा
द्योदनादिस्थं कर्तृस्थं अपरागादिकमुभयोः सकर्मकाः अकर्मकाः व्यापारं कर्तृगं परं २ ॥ अकर्मकेभ्यः कर्मणि न भवति अस्य संभवात्
तत्र योगे कर्मणः तथा सकर्मकेभ्योपि भावे प्रत्ययो वा गुरुर्वदत्ते नेत्यादौ न भवतीति माधवः २८

नुभूं ॥ धातोर्भावे कर्मणि च यक् प्रत्ययः स्तिवादिषु चतुर्षु परतः ॥ आर्द्धधातुके कर्
मणि ॥ अकर्मकाद्भावे सकर्मकाच्च कर्मण्याद्भवति ॥ भावस्यैकत्वादेकव
चनं नामाद्यविषयत्वेपि प्रथमातिक्रमे कारणाभावात्प्रथमः ॥ भूयते । भूयेत
भूयतां । अभूयत । बभूवे ॥ स्वरांतानां हनग्रहदृशां भावकर्मणोः ॥ सिसतासी
स्यपामिट्वासइण्वच्च । भाविषीष्ट । भविषीष्ट । भाविता । भाविष्यते । भविष्यते ।
अभाविष्यत । अभविष्यत ॥ इ एतन्यं कर्त्तरि ॥ धातोस्तनिपरे भावे कर्मणि च इ
ण् प्रत्ययः सेरपवादः । लुक् । इणः परस्य तनो लुक् । अभावि ॥ अकर्मकोप्युपस
र्गवशात्सकर्मकतामनुभवति । सुखमनुभूयते स्वामिना । लज्जासत्तास्थितिजागर
णं । वृद्धिक्षयभयजीवितमरणं ॥ शयनक्रीडारुचिदीप्त्यर्थं धातुगणं तमकर्मक
माहुः ॥ २ ॥ फलव्यापारयोरेकनिष्ठतायामकर्मकः ॥ धातुस्तयोर्धर्मिभेदे सकर्मक
कउदाहृतः ॥ २ ॥ धातोरर्थांतरे वृत्तेर्धात्वर्थेनोपसंग्रहात् ॥ प्रसिद्धेरविवक्षातः कर्मणो

भावे धात्वर्थे क्रियात्मके कर्मणि क्रियाफलविशेषे यक् प्रत्यय १

कर्तृकर्मणोरगोचरत्वर्थः २८

युष्मदस्मदोरविषयत्वात् प्रथमः ३

यथा कृष्णः स्यातीत्यत्र व्यापारः स्नाने फलं लानजन्यवृद्धिस्तयोरेकनिष्ठता कर्तृनिष्ठत्वात्
एवं स्यातिसरवशुद्धतीत्यर्थः तत्र धातुरकर्मकः तयोरितितयोः फलव्यापारयोः धर्मिभेदे विधेते यस्य सः धर्मी कर्ता
तस्य भेदे भिन्नत्वे सकर्मकः यथा कृष्णो गामानयति स्पत्र गोचरं फलनिष्ठं चारला क्रिया कृष्णे
लोगो निवृत्तं तत्र सकर्मकः
सकर्मकास्तवदेहः । कर्तारे
न दीव्यहति स्यंदती सर्थः
च स्यातचे क्लेशाः छिदैः वंदे
ते तीसर्थः १

धातोरर्थद्वयं फले व्यापारश्च
धातुजन्य व्यापाराश्रयः कर्ता ।
धातुजन्य फलाश्रयं कर्म

वर्तमानात्र

यथा मेघो वर्षति जलमित्यर्थः १ गच्छति ग्राममिति
प्राप्ते ये अधिवसतीत्यादि तानर्थः संप्रत्येते
किं प्रयुः १ क्रियादिकं कर्मकं तरं

तत्र त्रैभावलिंगे लोपा दस्य
इति यक् कार्यैः धात्वर्थे
केवलः कुरु भावे इत्य
लिखीयते २

भवतेर्भूस्तस्यानुविदे

भविता ५

तिर्धे

अर्थोन्तरवृत्त्या यथा भा
रं वहति उद्यमते १८

अवलोः कर्मकर्त्ते । नदीवहतिदेवदत्तोजीवतिमेघोवर्षतिहितान्नयःसंत्ययते तेसकिंप्रभु रित्युदाहरणचतुष्टयं सकर्मकाकर्मकत्वे १ = दुःखला

सं० चं० तु०

५२.

ऽकर्मणिकाक्रिया॥ ३॥ शीङोऽयङ्येक्ङिति। शय्यते। शिश्ये। शायिषीष्ट। शयिषीष्ट।
अशायि। अयक्ङि। ऋतोरिङ्यक्ङि॥ घटः क्रियते। त्वंदुःखीक्रियसे। रोगैः। विरा
गैःसुख्यहंक्रिये। चक्रे। कारिषीष्ट। कृषीष्ट। कारिष्यते। अकारि। अकारिषातां।
अकृषातां। भाव्यते। भावयांचक्रे। भावयांबभूवे। भावयामासे। इण्वदिटिणि
लोपः। भाविता। भावयिता। भाविष्यते। भावयिष्यते। अभावि। अभाविषातां। अ
भावयिषातां। बुभूष्यते। अबुभूषि। अबुभूषिषातां। बोभूय्यते। यङ्लुगन्तात्तु
बोभूयते। स्तूयते विष्णुः। अस्तावि। अस्ताविषातां। अस्तोषातां। अर्यते। स्म
र्यते। आरिता। अर्ता। स्मारिता। स्मर्ता। इज्यते। तनादेर्वा यकि। तायते। तन्यते।
अतानि। जायते। जन्यते। तप्यते। तपोनेणकर्मकर्तरि। अनुतापेच। अन्वतप्त
पापेन। दादेः। दीयते। ददे॥ आतोयुक्। ञ्णितिच। दायिषीष्ट। दासीष्ट। अ
दायि। अदायिषातां। अदिषातां। धीयते। स्थीयते। अग्लायि। हन्यते। घानिषीष्ट

अजनि इत्यत्र तन्यकः २

च नरागः सुखसाधनं रोगः २

करिष्यते हन्तः स्पष्टतीद् ३

तनोतेः ४ आत्वं ४

जम्हेनो ... पद्यापाः

५२

अयाहि अग्राहिषातां अग्रहीषातां २८

वधिषीष्ट। हंता। घानिता। अघानि। अघानिषातां। अहंसातां। अवधिषातां। इण वदिटो न दीर्घः। ग्राहिता। ग्रहीता। दृश्यते। अदर्शि। अदर्शिषातां। अदृक्षातां। श म्यते मुनिना। मांतस्येति टो न वृद्धिः। रणि ण्णि ति कृति च नत्वोकमिवमीनां। अ शमि। अदमि। अचामि। अकामि। अवामि। ञ्यंतस्य तु। शम्यते मोहो हरिणा॥ शमयांचक्रे॥ मितांऽत्यं ता नामि णि णमि च वा दीर्घः। शमिषीष्ट। शमिषीष्ट। शम यिषीष्ट। शमयिता। अशामि। अशमि। अशामिषातां। अशमिषातां। अशमयि षातां। वध हिंसायां। न नि वध्योर्न वृद्धिः। अवधि। भंजेरणि न लोपो वा। अभाजि अभंजि। लभेरणमो नुम्वा। अलंभि। अलाभि। गौणे कर्मणि दुह्यादेः प्रधाने नी हृकृष्वहां बुद्धि भक्षार्थयोः शब्दकर्मकाणां निजेच्छया। प्रयोज्यकर्मण्यं न्येषां स्यंतानां लादयो मताः। गौर्दुह्यते पयः। अजा ग्रामं नीयते। ह्रियते कृष्य ते उह्यते। बोध्यते माणवकं धर्मः। पित्रा माणवकोधर्ममिति वा। भोज्यते मा

दुह्याच पच दण्ड रुधि प्रछि चि ब्रू शास जि मंथ मुषां कर्म ४ ह्यर

गौण प्रधान बोरान्ते प्रत्यर्थः ३

इत्यवदितो भावे सि: कितु १

च मिर

द्विकर्मकाणां तु गौणे कर्मणि लादयो ७ नृ नीत्य र्थ ४ गौणे वा प्रधाने इत्यर्थः ३ मुख्ये कर्मणि द्वितीया स्यात् गौणे तु प्रथमा मता ४८

णीज्प्राप्यतो हृक्ष वितेव्यते वहप्राप यो बुधप्रमागमने शुजपाल नाद्यथा दृश्यते ३ गत्यर्थ शब्दकर्म कर्तकरो ती नां २८

णवकः। ओदनं। ओदनेमाणवकं वा वेदमध्यापते देवदत्तः। वेदो देवदत्तेन वा
देवदत्तो ग्रामं गम्यते। अकर्मकाणां कालादिकर्मकाणां कर्मणि भावे च लः
कारः। मासो मासं कुरून्वः। कुरून् आस्पते। ण्यंतानु प्रयोज्यप्रत्ययः मास मास्यते
माणवकः। यदासौ कर्मीति शायं द्योतपितुं कर्तृव्यापारेण विवक्ष्यते तदा
कारकांतराण्यपि कर्तृसंज्ञां लभंते। साध्वसिश्छिनत्ति। काष्ठानि पचंति। स्था
ली पचति। पच्यते ओदनेन। छिद्यते काष्ठेन। लेनोक्ते कर्मकर्तरि यगादि
एव दिटः। पच्यते ओदनः। छिद्यते काष्ठं। अपाचि। अभेदि सकर्मकाणां
अजं ग्रामं नयति। दुहिपचोः सकर्मकयोर्वा। दुहस्तु नमां कर्मकर्तरि यग
लोन। गौः पयो दुग्धे। स्वरांतानां कर्मकर्तरि णवाँ निदुह अव। अप्रकारि। अकृत
अदोहि। अफक्तत। अदुग्ध उदुंबरः फलं पच्यते। सुकर्मीति निर्नेह प्रस्तुते प्रस्ता
वेष्ट प्रातरोह नमते दंडः। अनंत्त स्वजेः अह्वोपपले कर्तरि च। स्रज्यते स्रजं न

सि० चं० कु०
मर्सेटतेन २

५३

इति भाववर्कर्मप्र
क्रिया ४८

यकस्मात्क्रमेपद
इत्यनुवृत्त दिटः स्मुः
६

स्वपमे वदुग्धे गौ ३

दुहस्य इत्यवे
त्यर्थः २
अप्रयानिख्या
दवतीत्यर्थः १

देवदत्तोऽसिना
साधुछिनत्ति स्त्र
न कर्तादेवदत्तस्य
विवक्षया कारकां
तराणि ५

त३

कालः उदम्बर फलं
पचति इति स्थिते गो
ण कर्मणः उदुंब
रस्य ५३ कर्तृत्व
विवक्षायामिह
कर्मवद्भावः २=

आत्मनेपदमेवम
तीत्यर्थः २८

कृतः। असर्जि। पुजेर्वा। युज्यते ब्रह्मचारी योगं पुनक्ति वा॥ स्नुप्राणां वाचिनां किरा
दीनां स्नांतानां च यगि णिज्वदिटो न। अलंकुरुते कन्या। अलं प्रकृत। अव
किरते हस्ती। अवाकीर्ष्ट। गिरते। अगीर्ष्ट। आद्रियते। आदृत। ध्रियते। अध्
त। ऋछते। अर्ष्ट। चिकीर्षते कटः॥ अचिकीर्षिष्ट। श्रिभ्रञ्ज्... अस्त्रयि ग्रंथ्या
दृकर्मकाणां यगिणेन। कारयते। अचीकरत। उत्पुयते दंडः। उदशिश्रिय
त। क्रियते कथा। अवोचत। ग्रंथ्यते ग्रंथः॥ अग्रंथिष्ट। विकुर्वते सैंधवाः। व्यका
रिष्ट। व्यकृत। कुषिरंजोः कर्मकर्तरि वा आत्मनेपदं वा आदौ। कुष्यति। कुष्यते। वा
पादः रज्यति रज्यते वस्त्रं। अरंक्षि। अरंजि॥ इति भावकर्मप्रक्रिया॥ ॥

॥ ॥ स्मृतिवाचि सुपपदे न ता अनद्यतने धातोर्लृट् लङोऽपवादः। स्मरसि कृष्ण गो
कुले वत्स्यामः॥ यद्योगे न। अभिजानासि कृष्ण यत् वने भुंज्महि। उत्तमपुरु
षे चित्तविक्षेपादिना परोक्षेऽहं॥ सुप्तोऽहं किल विललाप॥ अत्यंतापह्नवे लिट्। क

स्मृतिवाचिनी सुपि ... युध्यते ... इत्यादि प्रयोगे विभवति एवमपि प्रकरणादिनाप्स्मृतिवाचित्वात् स्मरसीत्यादि अत्र पुरुषमगो
भवतीति व ... इत्यादि अत्र लङ् ... उत्तमपुरुष इत्यादि अत्र यद्यपि ...
... प्रत्यय ... इत्यादि ... चित्तविक्षिप्त ...
... पुरुषे ...

ष
अवीति कथां देवदत्तः ६
कुषनिष्कर्षे ७
अभिज्ञावचने इत्यनुवर्तते अभिज्ञा स्मृतिः २८
यदत्यापादि ... न्यायो पं. १

देः शब्दकर्मणः क्रमः ६
इति कर्मकर्तृप्रक्रिया ४=
कृतस्यापकार्यस्य गोप ... अत्यन्तापह्नवे इति अपह्नवोपलापः २

अनद्योरूपपरोक्षेलि
ड्विषयेलङ्लिटौ १

सि॰चं॰उ॰

५६

अस्मत्सर्वेप्रतिवचनं
मध्यमपरलोपोस
मासः ५

अपिवर्तमानक्रिया
त्वसमीपे २

स्मेत्यप्यपभूत
कालद्योतकम् ३

त्वंमेघवान्सीः। नाहंकलिंगंजगाम। हशश्वतोर्लिड्विषयेलङ्लिटौ। इतिह
हाकरोत्। शश्वदकरोत्। चकारवा। आसन्नकालेएष्यमाने[वर्तमानात्]चलिट्विषये
लङ्लिटौ॥ अगच्छत्किंजगामकिं। अनासन्नेतुकंसंजघानकिं। स्मेलट्लि
टोपवादः। यजतिस्मयुधिष्ठिरः। भूतानद्यतनेलट्स्मयोगे। एवंस्मपिताब्रवी
ति। ननौपृष्टप्रतिवचनेभूतेलट्॥ अकार्षीः किंननुकरोमिभोनन्वोवा। अ
कार्षीः किंनकरोमिनाकार्षं। अहंनुकरोमिन्वकार्षं। पुराशब्दयोगेभूतान
द्यतनेवालुङ्लटौनतुस्मे। वसंतीहपुराछात्राः। अवात्सुः। अवसन्। ऊषुर्वा
स्मेतिकिं। यजतिस्मपुरा। यावत्पुरानिपातयोर्भविष्यल्लट्। यावद्भुंक्ते। पुराभुं
क्ते। कदाकर्ह्योर्वाभविष्यतिलट्। कदाकर्हिवाभुंक्ते। भोक्ष्यते। भोक्ता। व
र्तमानसमीपेभूतेभविष्यतिचवर्तमानवद्वा। कदागतोसि। अयमागच्छा
मि। अयमागमम्। कदागमिष्यसि। एषः। गच्छामि। गमिष्यामि। क्षिप्रवच

अयमागच्छामीतिवर्तमानेउत्तमपुरुषे
कववचनंपक्षेभूतानद्यतनः। अयमागमं

अवसन्निति। अन
द्यतनेभूतेलङ्। ऊ
षुरितिपरोक्षेभूते
लिट् ५
लिप्सितेभोक्ष्यते
इत्यर्थः
इदानीमागमनमि
त्यर्थः २

५६

क्षिप्रवचनी वत्स्या वित्रहत्यं न तु स्वरूपसेव जातु गणिकामिति गर्हितमेतत् २ अपि योगे जे लट् स्यात् १= कथं शब्द उपपदे गर्हायां गम्यमाना-यां धातोः लिङ्लटौ २

नेत्थं॥ दृष्टिश्चेत् त्वं हि प्रमायसुत्वारितं। यायास्यति शीघ्रं वत्स्यामः॥ गर्हायां लडपि
जात्वोः कालत्रये॥ अपि जायां त्यजसि जातु गणिकामाद्रत्से॥ कथमपि ॥ लिङ्
लटौ गर्हायां कालत्रये॥ कथं धर्मं त्यजेः। त्यजसि वा॥ जातु यत यदा यदि योगे
लिङ् लिटोपवादः॥ जातु यत यदा यदि वा त्वादृशो हरिं निंदेत् नावकल्प-
यामि। न मर्षयामि॥ उताप्योः समर्थयोर्लिङ्॥ उत अपि वा हन्यादघं हरिः स्वा-
भिप्रायाविष्करणे गम्ये लिङ्। न तु कश्चिदिति। कामो मे भुंजीत भवान्॥ हेतुहेतु-
मतोर्भविष्यति लिङ् वा॥ कृष्णं नमेच्चेत् सुखं यायात्॥ कृष्णं नंस्यति चेत् सुखं या-
स्यति॥ कामप्रवेदने इच्छार्थेभ्यो लिङ्लटौ वर्त्तमानेर्थे॥ इच्छामि। भुंजीत। भुं-
क्तां भवान्। इच्छेत। इच्छति कामयते। कामयेत। पौनःपुन्ये भृशार्थे च धा-
तोर्लोट् सर्वलकारविषये लोटो हिस्वौ सर्वतुवादिविषये तध्वमोर्विषये वा
क्रियासमभिहारे द्वित्वं। तस्यैव धातोरनुप्रयोगश्च॥ अनेकक्रियासमुच्चे

पुनः पुनर्भावः पौनःपुन्यं भृशार्थोऽतिशयार्थः। एतद्विशिष्टक्रियावचनाद्धातोरित्यर्थः। इत्यकल पुरुषवचनविषये म-
ध्यमपुरुषैकवचनं स्यादिति २ सर्वलिङ्गे नत्राद्ये लोड्विधाने लोट्प्रकृतिभूत एव धातुरनुप्रयोज्यः। १८

तुः कारणं हेतुम स्फलीत र्थेजेइत्यर्थः ५

नत्वं हेतुः फलवत्प्राप्तिः फलम् ५

कामस्य प्रवेदनं ख्यातालि नं काम इच्छा प्रवेदनं प्र काशनम् ५

पौनःपुन्ये भृशार्थे चे त्यर्थः १

तुल्यार्थयोः समर्थयोः ५=

हेत्वर्थे हेतुमदर्थे वर्तमानाद्धातोरिति शेषः १ कश्चिदिति किं कश्चिज्जीवति मे माता १

परस्मैपदि हिस्वौ आत्मनेपदिस्व: ... कर्तरि सर्वपुरुषविवेकः २

हिस्वौ इति शेषः २

पुनः पुनरादित्यायेन वार

(सि०चं०उ०

५५

एवं नपुरीमवस्कन्द लुनीहि नन्दनं सुवालरनातिहरामराजनाः विग्रहं चक्रे भनु ... विक्षिप्यावलीयरस्य मत्वास्य महर्निशं दिवरस्यादिव्याख्यपम् अवस्कन्द लुनाबेत्यादि यत्तुवाक्ये द्वाद्विनिरतिशयेन पुनः पुनर्वा वस्कन्देत्यादिव्याख्यातं तदसत् । अनेकक्रियासमुच्चये क्रियासमभिहारस्यानुक्तेः लोडत्र द्वित्वापत्तेश्च १

ये । वा लोट् । तस्य हि स्वौत ध्वमोर्विषये वा सामान्यार्थस्य धातोरनुप्रयोग । अ-
नुप्रयोगेति वाच्यः । याहि या हीति । याति । यातः । यांति । यामि । यात । यातेति यू-
यं । याय । याहि याहीति यास्यति । अयासीत् । अधीष्वाधीष्वेत्यधीयते ॥ ॥
अधीष्व मधीध्वमिति यूयमधीध्वे ॥ स ... विधानाः स्वादेत्यन्यं हरति
॥ पिवत स्वादतेत्यभ्यवहरथ । अन्नं तु स्वदाधिकमास्वादस्वेत्यभ्यवह-
रते । सुगंधं आस्वादध्वमित्यभ्यवहरध्वे ॥ इति श्रीरामाश्रमविरचिता-
यां सिद्धांतचंद्रिकायां आख्यातप्रक्रिया समाप्ता ॥ ॥ शुभं भवतु ॥
॥ श्रीरस्तु ॥ ॥ मंगलं भवतु ॥ ॥ यादृशं पुस्तकं दृष्ट्वा तादृशं लिखितं म-
या ॥ यदि शुद्धमशुद्धं वा मम दोषो न दीयते ॥ १ ॥ ॥ पूर्वलिप्यनुसारे-
ण लिखितं निष्प्रितं तथा ॥ कृष्णदास स्वदासेन कृष्णपादाबुजे विना
॥ १ ॥ ॥ श्री ॥ राधा कृष्णाभ्यां नमः ॥

पुनः पुनः विवति उपुनः कखादती त्यभ्यवहरतीति ४

वध सक्तुपानादीनि करोतीत्यर्थः ४

सि० चं० पु०

५९

श्री ॥ संवत् ॥ १८५९ ॥ वर्षे आषाढ वदि ३० कुजवासरे । लिखितं ब्रा
दौलामम्छेलीरामावसानेन ॥ शुभंभवतु ॥ श्रीराधाकृष्णाभ्यांनमः । श्रीश्री
॥ सिद्धांतचंद्रिकाख्योतः पूर्णतोपकारण शमस्तु ॥

॥ श्रीपुलक सिद्धांत चंद्रिका कृष्णदास कृष्ण जीवनयोः पत्र सं ५७॥
॥ श्री पूर्वार्द्ध पत्र ५७ ॥

।श्री हृदंत पत्र २६।

सिं॰ चं॰ कृ॰

॥९०॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ अथ कृदंतप्रक्रिया निरूप्यते ॥ ॥ कृत्कर्त्तरि ॥
वक्ष्यमाणाः प्रत्ययाः कृत्संज्ञास्ते च कर्त्तरि ॥ ण्वुल्तृचौ ॥ धातोः कृतः ॥ वलादेः कृत इ
ट् ॥ भविता ॥ कुटिता ॥ गोपायिता ॥ गोपिता ॥ गोप्ता ॥ सहिता ॥ सोढा ॥ एषिता ॥ एष्टा
॥ युवोरनाकौ ॥ पाचकः ॥ पावकः ॥ दायकः ॥ घातकः ॥ जनकः ॥ घटकः ॥ दरिद्राप
कः ॥ कोटकः ॥ शमकः ॥ नियामकः ॥ क्रमेः ॥ कर्त्तर्यद्विषयात्कृत इण्न ॥ प्रक्रं
ता ॥ नाम्युपधात्कः ॥ क्षिपः ॥ बुधः ॥ वृतः ॥ प्रीकृज्ञाम्यश्च ॥ प्रियः ॥ किरः ॥ ज्ञः ॥ उ
पसर्गेश्चादंतात् ॥ प्रदः ॥ सुग्लः ॥ पचिनंदिग्रहादेरयुल्णिनि ॥ पचादेरः नंदादेर्यु ॥
ग्रहादेर्णिनिः ॥ पचः ॥ वदः ॥ चलः ॥ पतः ॥ चरः ॥ चरिचलिपतिवदीनां वा द्वित्वं ॥
पूर्वस्याक् च प्रत्यये ॥ चराचरः ॥ चलाचलः ॥ पतापतः ॥ वदावदः ॥ हंतेर्ह
स्य घत्वं च ॥ घनाघनः ॥ पाटेर्णिलुक् चोक् दीर्घश्च पूर्वस्य ॥ पटूपटः ॥ हननः ॥ नं
दनः ॥ वमनः ॥ वामनः ॥ दूषणः ॥ साधनः ॥ वर्द्धनः ॥ शोभनः ॥ क्षोभनः ॥ रोचनः ॥ रा

नवावतीति नवदती ति

वणः। सहनः। पतनः। दमनः। जल्पनः॥ लवणं णत्वं निपात्यं॥ कोचणः। कुचणः। स्त्रे
छ श्रमक्के शादे म्लेछनः। ग्राही। उत्साही। उद्भासी। छायी। पायी। यंत्री। मंत्री। अप
पाची। अपराधी॥ दृशादेः शः॥ दृशपाघ्राध्माधेट्दाशः। शिति चतुर्वत्॥ चतुर्षु
तिवादिर्यत्कार्यमुक्तं तच्छितिपरे भवति॥ पश्यः। धमः। धयतीति धयः। जिघ्रः।
पिबः। घ्रः संज्ञायां न। व्याघ्रः॥ अनुपसर्गान्नो लिंपविंदवेदधदेजिचेति। धारि
पारि साति साहिभ्यः शः॥ लिंपः। विंदः। धारयः। पारयः। वेदयः। उदेजयः। चेतय
पः। सातिसुखे। सातयः। साहयः। नेर्लिंपेः। निलिंपाः। गवादिषु विंदेः संज्ञायां
॥ गोविंदः। गां विंदति। अरविंदं। नधा नोवी। ददः। दधः। ज्वलादेर्णः। ज्वा
लः। तापः। पातः। दायः। ददाति। दधाति। धायः। कार्ये णः। कर्मण्युपपदे धातो
रण्। कुंभकारः। ह्वावामाभ्यश्च। स्वर्गाह्वायः। तंतुवायः। धान्यमायः। शीलिकार
मि भक्ष्याचरिभ्यो णः। मांसशीला। मांसकामा। शीलनसमाधौ। मांसभ

नामिनेम्योरन्तीलेका द्वा नि...स्ता... कारला... इति ... तिलभतेइति ... नमले ४ तपनीति ३ नस्तादने १ ई स्वर्दर्श नाकृतयोः २

पद्मसंकोचने २

लिपनुपदेहे। विदुल्ला ... धारण ... पालन ... विद्ज्ञाने। ... चिती संज्ञाने। सातसुखे। ... प्रत्ययः ५

ज्वलादेर्णः ६ ददधः ७ ज्वलदीप्तौ ... स्वर्गह्वयतीति २ तन्तुं वयतीति २ माङ्माने धान्यं मतीति २ ... २

सिं॰ चं॰ कृ॰

गृहिण्येति संप्रसारणम्

२

९४

स्नावयोतानौ जिज्ञाती ति हे स्पर्द्धायां शब्दे

द्रवा। कल्याणचरा। सुखप्रतीक्षा। बहुक्षमा। आतोऽडः। कर्मण्युपपदे आदंतात् डः। गोदः। धनदः। पार्ष्णित्रः॥ नाम्नि च। नाम्नि कार्ये चोभयपदे धातोर्डः॥ द्विपः। गृहस्थः। गिरिशः। पादपः। शुचः मृडे। शुचेर्ड्वति। मृडः। तरसो लोपो मुम्वा डांते गमो। तरंगः। तरगः। विहायसो विह मुम्वा डांते गमो। विहगः। विहंगः। भुजतुरयोर्मुम्वा। भुजंगः। भुजगः। भुजो कौटिल्ये। तुरगः। तुरंगः। प्रसारणम्बो डः। कोपवादः। प्लवः। आह्वः प्रह्वः। तुंदशोकयोः परिमृजापनुदोरालस्य सुखाहरणयोः कः। तुंदपरिमृजो। अलसः शोकापनुदः। सुखस्य हर्त्ता। मूलविभुजादेः कः। मूलानि विभुजति मूलविभुजो रथः। कुंध्रः। महीध्रः। गिलः। गंहकः। सामगः। सामगी। पिबतेः सुराशीध्वोः। सुरापी। शीधुपी॥ अटौ नाम्नि कार्ये चाकारटकारौ प्रत्ययौ॥ अस्थिहरति। अस्थिहरः श्वा। कवचहरः॥ कुमारः। धनुर्द्धरः। कुक्षिचरः। पुरःसरः। अग्रेसरः। पार्श्वशायः। शक्तिग्रहः। प्र

गृहमां मुखमुद्रामां पिबति

शोकमपनुदतीति

सुखाभिलाषी त्यर्थः ५

कुंध्रः पृथिवीं धरतीति ४

गेशाद्दे ६

शक्तिग्रहः धातीति

२

जाहः। स्तंबेरमः। हस्ती। कर्णेजपः। सूचकः। यशस्करी विद्या। आढ्यकरः। आ
ढ्यकरी। वचनकरी। कर्म्मकरी। वचनकरः। कर्म्मकरः। दिवाकरोति। दिवा-
करः॥ इत्खचि॥ नाम्निकार्य्यंच खितिपदस्य खिदंते परे नव्ययस्य पूर्वपदस्य मु
म्॥ शकृत्करिः। स्तंबकरिः। फलानि गृह्णाति फलेग्रहिः। फलस्येदं तत्वं निः
पातनात्। हृतिहरिः। नाथहरिः। देवापिः। वातापिः। सर्वंकषः। कूलंकषः। मूलं
कषः। रथ्यः। वाचंयमादयो निपात्याः। वाचंयमः। पुरंदरः। द्विषंतपः। परंतपः॥
कुक्षिंभरिः। उदरंभरिः। आत्मंभरिः॥ आशिते भुवो भावकरणयोः ख्वः॥ आशि
तेन भूयते आशितं भवं। आशितंभवः। आशितो भवत्यनेनेति वा। एज्यातखश्
जन्मेजयः। पंडितंमन्यः। मुंजंधयः। कूलमुद्रुजः। कूलंधयः। खशंते पूर्वपदस्य
अनव्ययस्य ह्रस्वः। मुष्टिंधयः। मुष्टिंधमः। नाडिंधयः। नासिकंधयः। कूलमुद्
हः। अरुंतुदः। दारावाहनोणंतस्य चटः। संज्ञायां हनो घत। दार्वाघाटः। चा

आशित ५ शाऐ उपपदे नवर्तेः खः स्यात् ५

नाडिंधमः नाडिकंधमः २

दारौ नुपपदे स्तिआङ् पूर्वाः हनः ऽणप्रत्ययः अं तस्य टः आदेशः वृत्ति शेषः दारौ आहंति चा दौ आहंतीति पदे संहता २

अरुंतुदः अरुर्मर्मस्थानम् स्मरः १
अनव्ययस्य किम् दिवामन्या रात्रिः दोषामन्यमहः

आत्मानं दिवामन्यते इति दोषामन्यतदृति १

नाम्नः संपदा तु योगे सा द्वा । २ ।

दायोः सत्यषत्वं न । अग्निसाद्भवति । अग्नी भवति । संपदा योगे च । जलसात्संपद्य
ते । अधीने राजसात्संपद्यते । राजसात्करोति । देये त्रा च । विप्राधीनं विप्रत्रा करोति
। विप्रत्रा संपद्यते । विप्रसात्करोति । देवमनुष्यपुरुषपुरुमर्त्येभ्यो वा त्रा । देवत्रा वं
दे । देवं वंदे ॥ ख्युट् करणे ॥ आढ्यसुभगस्थूलपलितनग्नांधप्रियेषु च्व्यर्थेष्व
पदेषु कृञः करणेऽर्थे ख्युट् प्रत्ययः ॥ अनाढ्यमाढ्यं कुर्वंत्यनेनाढ्यंकरणं ॥ भुवः
खिष्णुखुकञौ कर्त्तरि ॥ अनाढ्य आढ्यो भवति इति । आढ्यंभविष्णुः । आढ्यंभा
वुकः ॥ आतो मनिप्क्वनिप्वनिपः ॥ नाम्नि उपपदे आदंताद्धातोरेते प्रत्ययाः भ
वंति । सुष्ठु ददाति । सुदामा । स्थामा ॥ तादौ किति दो सो मा स्था मिर्भवति । शाछोर्वा
॥ अपि दीधा गेहात् क्वनिप् वतीनामीकि तिहस्ते क्विप् वानतु क्वापि । सुष्ठु पिबति
सुपीवा । घृतपीवा (घृतं पिबति) ॥ अनादंतादपि ॥ सुकर्मा । कृत्वस्य पिति कृति तुक् । प्रातरे
ति । प्रातरित्वा । वनिपि जनमस्यात्वं । विशेषेण जायते । विजावा । ओण् । ओलती ॥

जनीप्रादुर्भावे अवनयने

सुष्टु पिबतीति २

स्पौतेऽवादेशः दीर्घनलोपौ २

सि॰ चं॰ कृ॰

ति। अर्वावा। पारं पश्यति। पारदृश्वा। राजानं योधयति राजयुध्वा। सुनोति सुत्वा
दधाति धीवा। पिबति पीवा। क्विप् धातोः। कर्म करोति कर्मकृत्। सोमो धा
तोः॥ प्रकर्षेण शाम्यति प्रशान्। अग्निं चिनोति अग्निचित्। सोमसुत्। सोमपाः। सर्वदृक्। दिश
ति दिक्। क्विपि वचिप्रच्छ्यायतस्तुकटप्रुजुश्रीणां दीर्घोऽसंप्रसारणं च। क्विति
से क्वौ न मे च छस्य शो वः स्य ऊः। वक्तीति वाक्। वाचौ। तत्त्वं प्राट्। तत्त्वप्राशौ॥
आयतं स्तौति। आयतस्तूः। आयतस्तुवौ। कटप्रूः। जुगतौ। जुवौ। ति जूः। कटप्रु
वौ। जुवौ। आयति श्रीः। ध्यायतेः क्विपि संप्रसारणं। सुष्ठु ध्यायति सुधीः। गमा
दीनां नमस्य लोपः क्विपि वा। अंगगत्। परितः तनोति परीतत्। संयं
छति संयत्। सुष्ठु नमति सुनत्। कडङ्ग्व। अग्रे गच्छति। अग्रेगः। अग्रे भ्रमति॥
अग्रेभ्रूः। अग्रेग्वौ। अग्रेभ्रुवौ। ऊकाति गमिजुहोतीनां क्विपि द्वित्वं। द्योतति
दिद्युत्। गच्छति जगत्। जुहोतेर्दीर्घः। जुहूः। पदांतस्याणिते र्नस्य णत्वं न पसर्ग

स्यान्निमित्तात् । प्रकर्षेण आनिति हे प्राण ॥ शासेरिः ॥ मित्राणि शास्ति मित्रशीः
आशासः । क्वावुपधाया इत्वं । आशीः । गीः । पूः ॥ इस्मन्त्रन्क्विषु छादेः ॥ ह्रस्वः
तनुच्छत् । उरुच्छत् । राल्लोपः ॥ मूः मुरौ । धूः धुरौ । दुहेर्को घोन्तादेशश्च । का
मदुघा । दृशेष्टक्सक्कौ चोपमाने कार्य्ये । उपमाने कर्म्मण्युपपदे टक्सक्कौ क्वि
न्क्विप् ॥ आ सर्व्वादेः ॥ एषु परेषु सर्व्वादेष्टात्वं । अन्यादृशः । अन्यादृक्षः । अन्यादृक्
तादृशः । तादृक् । किमिदमः की ईशः ॥ दृक् दृश दृक्षेषु । कीदृशः । ईदृशः । भवाद
शः । यादृक् ॥ अदसो मः ॥ अदसो मः स्यात् दृक् दृश दृक्षेषु । अमूदृशः । मादृशः ।
त्वादृशः । अस्मादृशः । युष्मादृशः । णिनिरतीते ॥ धातो
रतीते शीले च णिनिः ॥ अग्निष्टोमेनायाक्षीत् । अग्निष्टोमयाजी । पित्तव्यघाती ॥
उष्णभोजी व्रती । स्थंडिलेशायी । क्विप्वनिपडः ॥ धातोरतीते शीले चैते । ब्रह्महा
भ्रूणहा । वृत्रहा । सुकृत् । कर्म्मकृत् । पापकृत् । अग्निचित् । सोमसुत् । जंग्वा सर

इतादृक्षः

स्थंडिले शेते इति स्थंडिलशायी २

इह्वोत्वे गीः पूः २

दृशे ४

सोमधायाः राजयुध्वा राजकृत्वा सुत्वा १ सोम लगाविशेषं

क्तवतुः कर्त्तरि २

जनेर्डः १ प्रजास्या । सप्तम्यतो जनेः । अब्जा यतेऽस्मात् । द्विजातो द्विजः । २

सिं० चं० कृ०

५

सिंजं । सरोजं । संस्कारजः । प्रजा । अब्जः । द्विजः । परितः खाता परिखा । क्तक्तवतू ॥ धा
तोरतीते काले एतौ क्तौ भावकार्ययोः । स्नातं । कृतः कटः । विष्णुर्विश्वं कृतवा
न् । गत्यर्थाकर्मकात्कर्त्तरि क्तः । भावकर्मणोरपि । गमांगतः । स्थितः । नमां
तस्य क्तिति मसे दीर्घः क्तौ वा । शांतः । दांतः । श्लिषशीङ्स्था आस वस जन रुह
जीर्यतिभ्यः सीतामाश्लिष्टः । शेषमधिशयितः । स्वर्गमधिष्ठितः । हरिमुपा
सितः । हरिदिनमुपोषितः । तमनुजातः । वृषमारूढः । जगदनुजीर्णः । क्तौ वा
सेट् । उदुपधात्सेट् क्तौ वा कित् । द्युतितं । द्योतितं । प्रमुदितः । प्रमोदितः । साधकः ॥
शीङ्स्विदिमिदिक्ष्विदिधृषमृषपूङ् सेटौ । क्तक्तवतू । कितौ न । शयितः ॥
शयितवान् । प्रस्वेदितः । प्रस्वेदितवान् । मृषक्षांतौ मर्षितः । मर्षितवान् । पूङो
वा कित्तत्वस्य सेट् । पवितः । पूतः । पवितवान् । कितः । उवर्णांतात् ऋवर्णांतात्
श्विश्रिभ्यां च परस्य कित् सेट् न । भूतः । कृतः । श्रितः । श्वयतेः संप्रसारस्य दीर्घः ।

प्रत्ययस्य १ श्वयतेः क्ते त्रिवृतः तस्य तकारस्य १

उक्तावितो १ स्नातम् याक्रियते सा २

एष्यः कर्तरि क्तः स्यात् भावकर्मणोरपि ५

दांत क्ष्मा नोदयः

आश्लिष्यते स्म इति श्लिषु आलिङ्गने ५ अधिशयीतो शीङः स्था आस धारः कर्म शेषमधिशेते स्म इति ५

निधृष प्रागल्भ्ये धृष्यते धृष्णाति धर्षितः धर्षितवान् २

पूतवान् २

णर ५

भूनः । वेञोऽह्रस्वः । उतम् । ञ्यादीदितः । ञ्यादित ईदितश्च क्तक्तवत्वोर्नेट्
श्रीतां तक्तवर्त्तमानेपि । श्रीतां धातूनां मतिबुद्धिपूजार्थानां च वर्त्तमानेपि
तक्तस्तस्यनोदश्च । दकारात्परस्य क्तितः तकारस्य नत्वं दकारस्य च । भिन्नं । भावेक
र्मणि चा दितः । क्तक्तवत्वोरिट्वा । मेदितः । प्रश्विन्नः । श्विन्नः । श्वेदितः । प्र
दोजग्धः । क्तितितकारे जग्धं । रः । रेफात्क्तितस्तस्य नत्वं । कीर्णः । जीर्णः । ल्वा
भ्योदितश्च । ल्वादेरोदितश्च धातोः क्तितस्तस्य नो भवति । लूनः । लूनवान् जी
नः । प्यायः पीतिक्तिति । पीनः । नुजो । नुग्नः । हीनः । सूनः । सूनवान् । दूनः । उड्डी
नः । दीनः । लीनः । रीणः । क्षीणः । ॥ दुग्वोदीर्घश्च ॥ दूनः । गूनः । ॥ क्षियो दीर्घश्च क
र्त्तरि क्तक्तवत्वोर्नत्वं च । क्षीणः । क्षीणवान् । कर्त्तरिकिं । क्षितं । पलसंयोगाद
तः दंतात्क्तितस्तस्य नत्वं । ड्डीनः । म्लानः । म्लानः । नुदविदोंदत्राघ्राह्रीनिर्वाभ्यो
वा । त्रातः । त्राणः । घ्राणः । घ्रातः । ह्री । ह्रीणः । नुत्तः । नुन्नः । वित्तः । विन्नः । उंदी

घ्राणघ्रातौ [illegible] । ह्रीणह्रीतौ [illegible] । उद्यतेस्मे । विलविन्नौ विचारिते ।

मेद्यतइति ।
प्रश्वेदितः । ञिक्ष्विदा गात्रप्रक्षरणे ।
एतेभ्यो दपञोदितः । डीङ् विहायसा गतौ ।
भावकर्मणोः सुक्षितः कामो मया ।
विदविचारणे ।
दुदु गतौ । गुपुरीषोत्सर्गे । स्पर्शे । क्लीतः ।
त्रातं त्राणं रक्षितं ।

सि॰ चं॰ क॰

६

क्लेदने। उत्तः। उन्नः। निर्वाणो मुनिः न्स्यो वे दो निर्वातस्तु गतेः निले। दो दत्तिं॥
दाद्स्यस्य दत्किति तकारे न तु पितः। दत्तः। दत्तवान्। स्वरांत्तौ वा। स्वरांतादुप
सर्गादुत्तरस्य दाद्स्यस्य तो वा किति तकारे न तु पितः। प्रत्तः। प्रदत्तः। अव त्तः
अवदत्तः। नाम्यंतोपसर्गस्य दीर्घो दादेशे तकारे। सूत्तं। नीत्तं। धाञो हिः किति
ते। निहितः। ध्याख्यापमूर्छिमदीभ्यो न नत्वं। ध्यातः। ख्यातः। पूर्त्तः। मूर्त्तः। मत्तः
यजः। इष्टं। उप्तं। ऊढः। अ। वीतः॥ ह्वे ञ्। हूतः। उदितः। उक्तः। वसतिक्षुधोः
इट् क्त्वा क्त क्तवतूनां। उषितः। क्षुधितः। मुग्धः। कुचिहेटः क्त क्त्वोर्नेट्। उ
वृश्च्। वृक्णः। अंचेः पूजायामिट्। अंचितः। अन्यत्र। समक्तः। आक्तः। पचो वः
क्त क्तवत्वोस्तस्य। पक्वः। पक्ववान्। क्षायो मः। क्षामः। क्षामवान्। प्रस्त्यः संप्र
सारणं किति ते तस्य मो वा। प्रस्तीमः। प्रस्तीतः। शुषः कः। शुष्कः। शुष्कवान्॥
स्फायः स्फी ति किति। स्फीतः। धेट्। धीतं। गीतं। पीतं। दो। दितं। सो। सितं। मि

६

तं। सेटोः क्तक्तवत्वोर्णिलोपः। चोरितः। चोरितवान्। पाचितः। कर्णोर्निट्। कर्णितः।
द्रवस्य काठिन्ये स्पर्शे चार्थे श्येङ्· संप्रसारणं क्ते तस्य नत्वं च न तु स्पर्शे। शीनं
घृतं। स्पर्शे तु। शीतं जलं। अंचेः क्ते तस्य नत्वं न त्वपादाने। समक्नः। अन्यत्र उद-
क्तमुदकं कूपात्॥ दिवोऽविजिगीषायां। आद्यूनः। विजिगीषायां तु द्यूतं। अनु-
पसर्गात्फुल्लक्षीबकृशोल्लाघा निपात्यंते। फुल्लः। फुल्लवान्। क्षीबृ मदे। क्षीबः।
कृशस्तनुः। लाघृ शोषणे लमर्थयोः। उल्लाघो निरोगः। उपसर्गात्तु। चरफ-
लोरत उत्तिरुक्ति। प्रफुल्लितः। प्रक्षीबितः। प्रकृशितः। प्रोल्लाघितः। उत्फुल्लसं-
फुल्लौ च। वित्तो भोगप्रतीतयोः। वित्तं धनं। वित्तः पुरुषः। अन्यत्र विन्नः। भि-
त्तं सकलं। भिन्नमन्यत्। ऋणमाधमर्ण्ये। ऋतमन्यत्। क्षुब्धस्वांतध्वांतलग्न-
म्लिष्टविरिब्धफांटवाढानि मंथमनस्तमःसक्ताविस्पष्टस्वरानायासभृशेषु॥
क्षुब्धः मंथः। स्वन शब्दे। स्वांतः मनः। ध्वांतं तमः। लग्नं सक्तं। म्लिष्टमस्पष्टं॥

चरफलोरत उत्स्यात् तादौ किति ५

भोगप्रतीतयोः वि-
त्तः निपात्यते ४
ख्याते हृष्टे प्रतीत इ-
त्यमरः ४ विदीर्ण-
मित्यर्थः ३ अधम-
दुःखप्र... ...मस्य
सो धमर्णस्तस्य भा-
व आधमर्ण्यं ३

श्यैङ् गतौ एमायते
इति २

सीव्यासिवि क्त प्रत्यय
स्येवतलोपः सीवोम
तः कृशतनु ...
घश को उत्पूर्वः ...

फुल्लाघो निर्गतो गदो
...

उत्पूर्वः फलनिष्पत्तौ
फुल्लेतिनिपात्यतेत
पूर्वो च ७ विदीर्ण ४
भित्तं शकलं खंडे वा
इत्यमरः २ इत्यमरः ४

अविस्पष्टं १
प्रतिज्ञाकरणं २

सि॰ कौ॰ टी॰

२

शब्दे। म्लिष्टं। रेभृ शब्दे। विरिब्धः स्वरः। फांटमनायाससाध्यः। कषायविशेषः। वा
हृ प्रयत्ने। वाढं भृशं। अन्यत्तु। क्षुभितं मंथितं। स्वनितं। ध्वनितं। लगितं। म्लेछितं।
विरेभितं। फणितं। वाहितं। निर्धषा (प्रागल्भे) । धृषिशसी वैयात्ये। धृष्टः। शस्त्र। विशस्तः
अन्यत्र। धर्षितः। विशसितः। दृह दृहि वृद्धौ। दृढः। स्थूलबलयोः। दृहितो दृंहि
तोऽन्यः॥ वृह वृहि वृद्धौ। प्रभोपरिवृढः। परिवृहितः। परिवृंहितः। कृच्छ्रगहन
योः। कष्टं। कष्टो मोहः। कष्टं शास्त्रं। कषितमन्यत्। घुष्टो विशब्दने। घुष्टा रज्जुः
अविशब्दे किं। घुषितं वाक्यं। अभ्यर्णमविदूर्ये (सामीप्ये)। अभ्यर्दितमन्यत्। क्षीरह
विषोः पाके। शृतं। अन्यत्तु श्राणं श्रपितं वा। दांतादयो वा निपात्यंते। दांतः
दमितः। शांतः। शमितः। पूर्णः। पूरितः। दास दाने। दास्तः। दासितः। स्पष्टः॥
स्पाशितः। छद अपवर्णे। छन्नः। छादितः। ज्ञप्तः। ज्ञपितः। रुष्टः। रुषितः। अंतः
अमितः। तूर्णः। त्वरितः। संघुष्टः। संघुषितः। आस्वांतः। आस्वनितः। हृष्टं। हृ

प्रभुः समर्थ इति पादार्थः ४
दुःखहेतुरित्यर्थः ६
दुरवगाहमित्यर्थः ६
शब्देन प्रकटीकृता
इति शायमित्यर्थः ५
क्षीरं स्पृतं स्वयमेव
पक्वं ध्श्रा पाके

युधि...

अन्यत्र तु मंथादे
रवाच्यत्वे त्वित्यर्थः ७

विशेषेण दूरं वि
दूरं ततोऽन्यदवि
दूरं तस्य भावे ५८

२

अथात्यतेऽस्मिन्निति त्या
सितं मासनमित्यर्थः
पायतेऽस्मिन्निति तिया
तं मार्गः भुज्यतेऽस्मि
न्निति भुक्तं भोजन
मित्यर्थः ३८

ष्वितं। अपचायितः। अपचितः। प्यानः। पीनः। ह्लादो सुखे च। ह्लादो ह्रस्वः। क्षि
तिते। प्रह्लन्नः॥ निनदीभ्यां स्नातेः सस्य षः। कौशले। निष्णातः। नदीष्णः॥ स्थैर्यगति
भक्षणार्थेभ्योऽधिकरणेपि क्तः॥ मुकुंदस्यासितमिदम्। इदं यातं रमापतेः। भुक्त
मेतदनंतस्य। स्वचुर्णोष्मो दिह्रस्वः। जीर्यतेरतृन्। जरन्। जरंतौ। क्वसुकानौ लवे
वत्॥ धातोरतीते काले एतौ भवतः। तौ च यथाक्रमं लवेवत्। द्वित्वं। चकृवा
न्। चकुषः। चकृवत्सां। चक्राणः। वमन्वान्। द्वित्वे सत्येकस्वरादादंतात्। आ
दिवान्। वस्योत्वेइडुभावः। आदुषः। आरिवान्। दारिद्रिवान्। ददिवान्। जः
क्षिवान्। जग्मिवान्। जगन्वान्। जघ्निवान्। जघन्वान्। जक्षुषः। विविदिवान्।
विविद्वान्। विविशिवान्। विविश्वान्। ददृशिवान्। ददृश्वान्। ददृशुषः। इ
णः कितिणादेर्पूर्वस्य दीर्घः। ईयिवान्। सेदिवान्। ऊषिवान्। शुश्रुवान्। श
तृशानौ तिसेवत क्रियायां॥ क्रियायां गम्यमानायां धातोः शतृशानौ भवतः

इणः क्तिति स्वरेपः २

नदी स्नातः नदी
स्नाने कुशलः ६
स्पर्धः २

जगाम वान् ६
घसेश्च वसोरिट् ना
न्यस्मात् गमहनवि
दविशादृशां वा व
सुवान् भुवोनुक
व भूवुषः ६
वि २

वदनविष्ठतिमाधन गच्छति १

तौ चेत्तिङ्वत् । पचन् आत्मने मुगानेतः । पचमानः पठति मन्वानः कुर्वाणः । पीयमानः सोमो भवता । दीयमाना गौः । आसेरानईः । आसीनः । वा दीपोशतुः । तुदन् तुदती तुदंती । कुले स्त्री वा । अप्ययोश्च नित्यं । भवत् भवंती दीव्यत् दीव्यंती ददत् दधत् । विदेर्वा वसुः वेत्तेः परस्य शतुर्वा वसुरादेशः । विद्वान् । विदन् माड्याक्रोशे । माजीवन् । लक्षणहेत्वोः क्रियायाः । अर्जीव प्रतिपत्ते शयाना भुंजंते यवनाः । अर्जयन् वसति । भविष्यति स्यपूर्वात् शतृशानौ परः । करिष्यन् । करिष्यमाणः । ताच्छील्य वयोवचनशक्तिषु चानश् । भोगं भुंजानः । कवचं बिभ्राणः । कवचं धारयितुं समर्थो वयः । शत्रून् निघ्नानः । शत्रुहननसमर्थः ॥ इङ्धार्योः शक्तावकृच्छ्रिणि कर्त्तरि शतृ । अधीयन् । धारयन् । न कृच्छ्रं कष्टं विद्यतेऽस्य कोऽर्थः । अनायासकर्त्तरि । द्विषः शत्रौ । द्विषन् ॥ अर्ह पूजायां । अर्हन् शीले तृन् । कर्ता हर्ता नेता । इष्णुस्नुक्नु शीले । अलंकरिष्णुः । निराकरि

करोति १ हरति १ नयति १

आक्रोशो निन्दा ५ माङि सिरे व ५ अर्जनार्थी वासदस्य र्थः अर्जने प्रतियत्ने

ता च्छील्यं तत्स्वभो वता वयोवनादिः शक्तिः सामर्थ्यं स्व स्वार्थे च कर्त्तरि शान शः ५ धृशीलायां किमुत्रा इति वच चौरः २८

आसेरसो आस उपवेसने २

नस्या १ आसेः परस्यातः ईः २

लसतो नवेतिलक्षणं हेतुम् २ क्रियायाल क्षलो हेतोवार्थे वर्तमाना १ धातोः शतृशानौ ५

सत्वनीति मुंजानः ५ अकृच्छ्रिणि किम् कृच्छ्रेणाधीते ३ अधीते धारयतीति विग्रहः ३८ धातोः ३

६

अजायत इति १८

त्रिय षा प्रागल्भ्ये १

सृ॒ः। प्रजने स्नुः। जिनुवोर्नक्नुणौ स्नोजिष्णुः। भ्रस्नुः। स्नास्नुः। त्रस्नुः। गृध्नुः। धृष्णुः।

क्षिप्नुः। षाकोकणः। शीलेर्थे षाकउकणः प्रत्ययाः। जल्पाकः। भिक्षु याच्ञा

पां। भिक्षाकः। कुट्ट छेदे कुट्टाकः। लुंठ चौर्ये लुंठाकः। वराकः। भिक्षु या

च्ञायां लाभेऽलाभे च भिक्षते भिक्षुः। आशंसुः। शंसु [illegible] चिकीर्षुः। लषु ला

षुकः। पातुकः। पालुकः। स्थायुकः। भावुकः। वर्षु सेचने वर्षुकः। घातुकः। का

मुकः। गामुकः। शारुकः। प्रवंद्यो रारु। शरारुः। वंदारुः। स्पृहिगृहिपतिदयि

निद्रातंद्राश्रद्धाभ्यः आलुः। स्पृहयालुः। गृह ग्रहणे गृहयालुः। पतयालुः।

शय्यालुः। दयालुः। निद्रालुः। तदो नां तत्वं निपात्यते तंद्रालुः। श्र द्धालुः। शमा

दिभ्यो घिनुण्। मांतानां न वृद्धिः। शमी। दमी। तमी। श्रमी। भ्रमी। क्लमी। क्रमी।।

प्रमादी।। चजोः कगौ घिति।। चकारजकारयोः ककारगकारौ घिति। संपर्की

।संसर्गी। योगी। विवेकी। त्यागी। रागी। भागी। विकाषी। लस श्लेषण क्रीडन।।

Interlinear glosses (above the lines): त्रसनुद्वेगे गृधु अभिकांक्षायां १ ; जल्प व्यक्तायां वाचि ; वृञ् वरणे ; आङः शसु इच्छायां ; कांतौ ; पट गतौ ; पल पतने ; हन ; गम्लृ गतौ ; शॄ हिंसायां ; स्पृह ईप्सायां ; पत गतौ ; तत पूर्वोद्रो ; श्रत् पूर्वो धा ; क

Left margin:

ख्यातो वृक् ५

स्थायुकोधिक्तिनोयां मे ५ भावुकं भविकं

न मे ५

स्पृह स्पृहयत्वस्पृहयस्तु

रादयो रदन्तौ ५

शमुउपशमे। तमु कांक्षायां। दमु उपशमने। श्रमु तपसि खेदे च। भ्रमु अनवस्थाने। क्लमु ग्लानौ। क्रमु पादविक्षेपे। प्रमदी हर्षे। शाला दयो ३

Right margin:

लाज लाक लल वाचा ल : २

हनो घत् ५

शरारु घातुको हिंस्रः व शारु रजिवा दक इत्यमरः ६

अत्र तत्र तिशयेन द धाति

मान्तस्य सेटोन वृद्धिः इन् इन्नद् तिनियम कारणा त् ३

Bottom margin:

प्रपर्वस्य म

दोदीपीति १

पात्यते २

पृची संपर्कः ? १

विचिर पृथ

त्यज हानौ १

रंज रागे १

भज सेवायां १

कष हिंसायां १

योः ॥ विलापी प्रलापी । प्रसारी । प्रमाथी । प्रवासी । निंदादेर्वुञ् । निंदकः । हिंसकः ।
परिक्षेपकः । परिवादकः । चलनशब्दार्थादकर्मकाद्युच् ॥ चलनः । चुप मं
दायां गतौ । चोपनः । कपि किंचिच्चलने । कंपनः । शब्द शब्दने । शब्दनः । र
गि गतौ । ज्योतिषि रंगति । रंगणः । अनुदात्तेतो हलादेरकर्मकात् ॥ वर्त्तनः ।
रमु क्रीडायां । रमणः ॥ ज्वादेश्च ॥ जु गतौ वेगे च । जवनः । सरणः । गर्द्धनः । क्रोध
नः । रोषणः । मडि भूषायां हर्षे च । मंडनः ॥ भूषालंकारे । भूषणः । ज्वादेरिनिः ॥
जयी । प्रजवी । दरी । क्षयी । दादेस्तः । दातः । धातः । सेतः । सृघसदः क्मरः ॥ वि
दिभिदिछिदेः कुरः । विदुरः । भिदुरं । छिदुरं । इण्नशजिसर्त्तिभ्यः क्वरप् । इत्व
री । नश्वरः । जित्वरः । सृत्वरः । गमेर्लोपश्च । गत्वरः । जागर्त्तेरूकः । जागरूकः ॥
यङ्‌ऊकः ॥ यजजपदंशवदेभ्यो यङन्तेभ्य ऊकः । शीले । लुक् । ऊके सति यङो
लुक् ॥ यायजूकः । जंजपूकः । दंदशूकः । वावदूकः ॥ भियः ॥ कुक्रुकलुकः

चलकंपने २ =
रवशब्दे ३
वृतुवर्तने ४ =
क्रुध क्रोधे रुष रोषे ५

भीरुभीरुकभीलु काः २

धस्मकृ ४

काः। भीरुः। भीरुकः। भीलुकः। नमादेरः। नम्रः। कंप्रः। ष्मिङ् ईषद्धसने। स्मेरः

। नञ्पूर्वो जसिः क्रियासातत्ये। अजस्रं। कम्रः। हिंस्रः। दीप्रः। विंदुरिच्छुः

तौ निपात्यौ। वेत्तेस्तच्छीलो विंदुः॥ इच्छतीच्छुः। स्वपितृषिधृषेर्नजिङ्। स्वप्नक्

तृष्णक्॥ स्थादेर्वरः। स्थावरः। ईश्वरः। भास्वरः। पेस्वरः। कसगतौ। कसति

कस्वरः। भ्राहृतः क्विहिभ्रमूते॥ आदंतादृदंताज्जनिगमिहनिभ्यः सासहि

वावहि चाचलिपापतिभ्यः किप्रत्ययो भूते शीले धातोश्च द्वित्वं किर्लिड्व

द्भाव्यः॥ रामः सोमं पपिर्यज्ञे दद्रिर्गाश्च चक्रिरद्भुतं॥ पाजकान्चव्रिराजद्भिः

पौंडरीके महाद्विजान्॥ ॥ जज्ञिः। नेमिः। जग्मिः। सासहिः। कृवादेरुण्। कारुः

वातीति वायुः॥ जिं अभिनवे। जायुः। मिनोतीति मायुः। षद् आस्वादने॥

स्वादुः। साधुः। आशुः। दीर्यतेऽस्ति दारुः। सानुः। जनेर्ञुण्। जानुः। चारुः। च

टगतौ। चाटुः। किंशृणातीति किंशारुः॥ जरामेति जरायुः। त्रोरस्थलः त

दीपीदीप्तौ

पिस्लअवयवे भ्रासृदीप्तौ

[illegible]

एकंपने। विपिनं। तुहिनं। तलप्रतिष्ठायां। तलिपुलिभ्यांच। तलिनं। पुलिनं
पुलमहत्वे। रुहेः। रोहिणः। आप्नोतेः क्विप्ह्रस्वश्च॥ अपः॥ अद्भिः। भानु
दिभ्यांडो। स्नोः। नुदः। नोः। तालेर्डीः। राः। रायो। गमेर्डोः। गोः। अमे डुः। अमः। दमे
र्डोस। दोः। दोषो। पणोरन आदेर्वः। वणिक्। अशोरसादेशेपुः प्रत्ययः। २८
स्नाः। उंदेर्नलोपः। ओदनः॥ गमेर्गादिशः॥ गगनं। अन्येभ्योपिपुः। स्पंदनः
तेच नौ रंजिक्रोः क्रतुः। रजनं। कृ। किरणः॥ धषेर्धिषू। धिषणा। धाम्न॥
निधनं। एषदादयः॥ एधुसेचने। एधति। एषत्। वृहत्। महत्। जगत्।
विपूर्वः हन्। विहत्। नप्तृ नेष्टृ त्वष्टृ होतृ पोतृ भ्रातृ जामातृ पितृ दुहितृ हर्तृ
एतेनिपात्यंते तृन् प्रत्ययांताः। नपत्यनेनेति। नप्ता। नी। नेष्टा। त्विषि। त्वष्टा। हो
ता। पोता। भ्राजृ। भ्राता। जायां माति। जामाता। माता। पातीति। पिता॥ दुहि
ता। हृद महरणे। हर्ता। सोवसेर्क्तिः॥ अस्सु। स्वसा। पतेर्डतिः। पाता। नप्तिनं

रसआस्वादने रस
त्यास्वादयतीति र
सना ५८

स्यन्दी सेर रोदनः ६

अत्तृ मरयया ताति
पात्यनेो ५८
विपूर्वीहन्तेः श्चि
लोपः ४ नमाणो
त्रीदोहि अस्व ३८
भ्राजतेजेलोपः
जोता २८
सृ पपरे अपुसे
परोक्त्सलात् स्त्री

ले हर्षक्षये २

अनवस्थाने ३

सं हृ प्रश्रवलो ५

ञिधृ आप्रागल्भे धष्णो
ति ६

वृंहतीति ५

मार

नयतेषुक च ३

पातेतकास्येच्चार२
निपातनात् २८
हृहरसरणे ६
...

वल्कं। वेतसः। दिवः कित्। दिवसः। कादेरसः। कृ। करसः। शृ। शारसः। क-
लसः। गर्द शब्दे। गर्दभः। ऋषि गतौ। ऋषिवृषिभ्यां कित्। ऋषभः। वृषभः। रा-
सभः। वल्ल आच्छादने। वल्लभः। विशादेरन्तः। वेशन्तः। वसन्तः। जयन्तः। हन्तेर्हि
मुट् च। हेमन्तः। अर्त्यादेररः। अररं। भ्रमरः। चमरः। देवरः। वास शब्दे। वास
रः। कुवः कित्। कुवरः। अप्यादेरारः। अंगारः। मंदारः। गड सेचने। गडेः क
डः। कडारः। शृंगारादयः। शृ। शृंगारः। भृंगारः। मृज्। मार्जारः। कम्। कुमा
रः। तुषारः। कासारः। सर्तेरपः। पुक्। सर्षपः। विटपादयः। विट शब्दे। विट
पः। विष्टपं। कुल शब्दे। कुणपं। वल्। उडुपं। उलपं। वृतादेस्तिकः। वर्तिका
कृत्। कृत्तिका। इष्यशिभ्यां तकः। इष्टका। अष्टका। वीपतिभ्यां तनः। वे
तनं। पत्तनं। अर्त्यादेर्भः। अर्भः। दृ। दर्भः। गृ। गर्भः। इणः कित्। इभः। अ
सिसञ्जिभ्यां क्थिः। अस्थि। सक्थि। अशादेः क्सिः। अक्षिः। कुक्षिः। अक्षु

अक्षरो मरो अ क्षिर्वा तः कुषनिष्कर्षे २

कलभः करिशावकः ३
सि-चं-कृ-०

२५

कपाटमरदंतुल्ये ४ हेमन्तः शिशिरो उष्ठि ... अंगारो ... कडारः कपिलः पिंगः ... तुषारस्तु हिमं ... कासारः सरसी ... विटः ... विष्टपं ... उलपं ...

पालचलने ... कलशः ... करसः ... ऋ गतौ ... भ्रमु चलने ... चमु अदने ... कुवि आच्छादने ... मंदार पारिजात ... विटपादय ... वर्तिका ... पतने ... इभः ...

२५

गडि वदनैकदेशे १
शकिर्मर्षणे १=

कुपकोधे अस्मात् ...
वक्तार ... न्यादेश
विकल्पेन ...
कुविन्दः स्यात् ३=

चजोः कु ...
वध्नं ... कुस
लेखने

गंडूषः । शकादेररटः । शकटः । कंकिगतौ । कंकटः । करटः । कलिकर्द्योर
मः । कलमः । कर्द कुत्सितशब्दे । कर्दमः । पुल्यादेः किमदः । पुलिंदः । कुपेर्वा
वचः । कुपिंदः । कुविंदः । नौषंजेर्घथिः । नितरां सजंति बाणाः अस्मिन् । निषं
घथिः । सर्तेर्लित् । सारथिः । खर्जादेरूरः । खर्ज मथने । खर्जूरः । कर्पूरः । व
ल्लूरं । लंगेर्वृद्धिः । लांगूलं । कुसूलः । कुवश्चरदीर्घश्च । कूची । सिवेष्टेरूच
स्यूची । शमेर्बः । शंबः । उल्बादयः । उच समवाये । उल्बं । शुल्बं । स्यात्तिवः । त्ले
वकः । शाशपिभ्यांदः । शादः । शब्दः । अब्दादयः । अपो ददातीति । अब्दः । कुंदः ॥
मलिवलितनिभ्यः कयः । वलयः । मल धारणे । मलयः । तनयः । हृलोदुक । हृ
दयं । मिनोतेरुः । मेरुः । जत्र्वादयः । जत्रुः । अश्रु रुरुः । शातयतीति शत्रुः । कु
शेरुं मोमेदेताः । कुसुनः । कुसुनं कुसुमं कुसीदं कुंसितः । तंडुलादयः । तडि
आघाते । तंडुलः । अकिल हरणे । अंकुशः । चषः । चषालः । पल्वलं । मिथः

उल मत्वर्थे ... १

... लांगूलं ... १

कुविशे ... करट १

पुल मह ... २

कुविशा ... ५
कूची चित्र ... ५

... १२

तमन्तसदीसोः। भस्म। जन्म। छद्म। सुत्रामा। हंहेर्नस्यमुः। ब्रह्म। मामादयः। ध्मा॰
ध्माभ्यासे। नाम। षिञ् बंधने। सीमा। षेञ् तंतुसंताने। व्योम। रुग्राहे। रोम। पाप्मा।
वेञ् वेमा। अतेर्मनिण्। आत्मा। हनिमशिभ्यां सिकन्। हंसिका। मशकादेर्म
हिका। कोररः। कवरः। गिरजुः। गरुडः। इंदेः कमिर्नलोपश्च। इंद्र परमैश्वर्ये
इद्रम्। कायतेर्डिम्। किम्। धातोस्त्रः। वस निवासे। वस्त्रं। अस्त्रं। छत्रं। सिविमु
च्योर्टेरूः। सूत्रं। मुच्लृ मोचने। मूत्रं। अमादेः कः। श्रोत्रं। चित्रं। मित्रं। उष्ट्रः। पुत्रो
ह्रस्वः। पुत्रः। स्त्यायतेर्ड्रट्। स्त्री। गमेरा। गात्रं। चरादेर्णित्रः। चारित्रं। वादित्रं। ख
निंत्रादिभ्यः इत्रो। अशित्रं। वहित्रं। धरित्री। अमित्रः। चैत्रः। श्रोत्रं। चितेः क
णङ्कश्च। चिक्कणं। स्रुचेः स्मः। स्रुचेपेस्वने। स्रुस्तं। पातेर्डुम्सुः। पाति पुमान्
भुजादेः क्तिम्। भुजिष्यो दासः। वसादेस्तिः। वस्तिः। शास्तिः। अगमस्यत्ति। अ
गस्तिः। लहादित्वाद्धिलोपः। वीतस्तृप्ये। वीतसेः। वितस्तिः। पंक्तिः। हणातेर्द्ध

अशूङ् व्याप्तौ संघाते च यशः कीर्तिस्तस्मिन् चेत्यमरः २

त्वचः। दृतिः। कृतॄकृपिभ्यः कीटन्। किरीटं। तिरीटं। कृपीटं। धातोः रसुः। चेतः
सरः। पयः। अशेर्युट् तकितौ। यशः। उब्जेर्बले बलोपः। ओजः। श्रिन्नः शिरः कि
च्च। शिरः। अर्तेरुरः। उरः। व्याधौ सुट्। अर्शः। उदके नुट्। अर्णः। इण आगसि
। एनः। स्नुरीभ्यां तुट् च। स्रोतः। रेतः। पातेर्दके थुट्। पाथः। अदेर्भक्ते धो नुम् च
। अंधः। आप उदके ह्रस्वनुमौ। अंभः। नहेर्दिवि भः। नभः। इण आगोऽपराधे
। आगः। अमेर्हुक्। अंहः। रमेश्च। रंहः। देशे ह च। रमंतेऽस्मिन्। रहः। रंज्यादेः
कित्। रजः। भुवः। भुवसी। वसेर्णिच्च। वासः। चंदेरादेश्च छः। छंदः। वचादेः
सुट्। वक्षः। पक्षः। नञि हन एह च। अनेहा। अनेहसौ। विधाञो वेध च। वेधाः
चंद्रे मो डित्। चंद्रमाः। पुरसि धाञः। पुरोधाः। उषः कित्। उषः। दमेरुनसि
। दमुनाः। वशेः कनसि। उशनाः। अंगिरादयः। अगि। अंगिराः। अप्पूर्वात्सर्तेः
। अप्सराः। पुरूरवा इति। पुरूरवाः। अदि भुवो डुतः। अद्भुतं। गुधेरूमः। गो

अदीति अद इत्ययं आकस्मिकार्थे तस्मिन्नुपपदे भुधातोः डुतः स्यात् डित्वाट्टिलोपः अद्भुतमाश्चर्यं

इत्युणादौ चतुर्थः पादः ४

गुध्यते परिवेष्ट्यतेऽस्मात् इति गो

किरीटं मुकुटं १=

सुगतो रीङ् स्रवतो ४ नुमागमो धादेशश्च ५ आङ् व्याप्तौ ५

सुडागमः स्वचेस्पकुले लस्य वलस्य ४ नञ्युपपदे हनिधातोर्हादेशः स्यात् धातोरेहादेशः स्यात्

किरीटं सुवर्णं १=

चितीसंज्ञाने १ उब्जआर्जवे २ शिरः आदेशः सस्य पाकिच्च २= अर्णः पानीयमित्यर्थः ३

आकाशवाचि सति नः ५

हकारस्थानत्यादेशः ६

इडागमश्च सस्य ओ गते रस् २

१८
घसः १

किलादत्ननासिक
लोपः स्मरतः २८

दाशः २

३४

अमत्ययसत्याय ५
क्लिशवि वो धनेग
स्मादः ४

पचपाके

घस्मः। मसेस्सरः। मत्सरः। त्सरेः क्रो हलोपः। तरुणं। दंसेष्ट्रोनं। आच्च। दसिमाने। दा
सः। दंशेश्च मौरमेक्कः सो दीर्घः। स्मरतः। पूजो वोणुक्क्ष्णश्च। पुल्यं। स्तंसते शि
र्यस्य किल्वं कुट्टच्च। शिक्यं। ग्रहेः कुन्न्च। नरणः। उदिहणातेरः। उदो दलोपश्च
उद्रः। खनेर्मुरण्डे प्रत्ययः। मुखं। अमेः सः। अंसः। मुहेः खो मूर्खः। मखः। नहेर्हलो
पः। नखः। शीङो ह्रस्वः। शिखा। माङः ऊखो मयच्च। मयूखः। गलेः फगस्योच्च। गु
ल्फः। स्पृशेः श्वसौ हच्च। पर्शुः। पार्श्वः। श्मनि श्रिञो डुन्। श्मनशाश्रे मुखं वाची
मुखं श्रयते। श्मश्रुः। जनेरः जंघच्च। जंघा। हन्तेः शरीरावयवे द्वे च। जघनं। क्लिशेर्ला
स्य लोपश्च। केशः। फलेरितः फस्य पः। पलितं। कृञो देर्युः। करकः। कंटकः। न
रकः। कुरशब्दे। कोरकः। चीकयतेराद्यंतविपर्ययः। चीकशब्दे। कीचकः।
पचि मच्योः इरितः। पेचकः। मचकल्कने। मेचकः। जनेररष्ठच्च। जठरं। हर्यतेः।
कन्यः। हिरच्च। हिरण्यं। कृञः। पासः। कर्पासः। ऊर्णोतेः। ऊर्णा। दधातेर्धीनुद्टच्च

दसिदंसनदर्शनयोः
नकारस्य चात्वं २८।
सः सेवक अह्नयोः १

शिरा देशः २

खः
गल अदने अस्मा
त्फकस्यात् धातो
रकारस्योत्वं गुल्फः ५

देहावयवे वाच्ये हन्ते
रेप्रत्ययः धातोश्च द्वित
उकन्सकारलोकटव ५८
खीवररायोन्नृनपे ४

हर्य्यगतिकान्त्योः २

विवतिस्तनादिकम्लि । कृत्वा धापांकं प्रत्ये यः उपधायाः इत्वं लत्वं लोपः नामाग्रम पूर्व कीनाशः पमादप्रि ३

लि॰ चं॰ कृ॰

२९

यावो उपपदे ७५

इच्छुणादि षु पंचमः पादः ५=

यस्मात् धातोस्तुमादि स्तद्धात्वाच्यक्रियास्य अर्थे प्रयोजनं यस्याः सा क्रिया [illegible] कृष्णकर्तृकं भविष्य दर्शनकर्तृकं दर्शन प्रयोजनं याति भविष्यर्थे ७=

वशाकान्तौ कान्ति रिच्छा वश धातु रपीच्छार्थकः =

धान्यं। तनोतेर्डउः सवचं तितउः। अर्भकादयः। रुधः। अर्भकः। प्रथ। पृथुकः॥
पिबतेः। पाकः। वदेर्निः जियर्त। अवद्यं। अवतेरमः। अवमः। पदेः अधा दिश्यां लि
प्सू। कीनाशः। चतेरुरः। चत्वारः। हंतेरं घरच। घोरं। क्रमेस्तोपश्च। क्रान्ता। तर
तेः त्रिः। त्रयः। त्रीन्। ग्रहेरनिः ग्रहणिः। प्रथेरमः। प्रथमः। चरेश्च। चरमः। मणिन
तो। मणिसर्पिषी। मंगेरलः। मंगलं। सदेर्णादयः। सर्वस्मिन्काले उणादयः। उ
णादयः परिमिताः। प्रयोगमनुसृत्य प्रयोक्तव्याः॥ तुमर्थे दर्थायां भविष्यति
॥ धातोर्भविष्यतिकाले तुम्प्रत्ययस्तदर्थायां क्रियायां प्रयुज्यमानायां। भो
क्तुं व्रजति। पठितुमिष्ट। तुमर्थे ण्वुल्। कृष्णं दर्शको याति। कालसमयवेलासु॥
अध्येतुं कालः। स्नातुं समयः। भोक्तुं वेला। इच्छार्थेष्वेककर्तृकेषूपपदेषु धा
तोस्तुम्। इच्छति भोक्तुं। वष्टि। वांछति। वाशकधृषज्ञाग्लाघटरभलभक्रमस
हार्हास्त्यर्थेषु। शक्नोति भोक्तुं। धृष्णोतीत्यादिः। पूर्णतावाक्येषु सामर्थ्यार्थे।

प्रथेरुकन् २ प्रथप्र ख्याने पृथुकः बालः १
रुधु ह्रतौ धातौ र्वुं अ० मकारस्य चान्त्यादेशः १

अधमः २ अर्दितेन [illegible] गतौ अर्वा २

संज्ञासु धातुरूपाणि प्रत्ययाश्च ततः परे कार्याद्विद्यादनुबंध मेतच्छास्त्रमुणादिषु १ सरव धातवर्थं प्रयो जने यस्या सा इ =

एक इति किं पुत्रस्य पठनमिच्छति पुत्र कर्तृकं पठनमित्यर्थः

२९

वचने उपपदे तुम् २

…कुं समर्थ इत्यर्थः।

प्रभूत तते ह गर्भातेन
उमोकुंः सामर्थ्यम्।

षु। पर्याप्तो ऽनुक्तं। प्रवीणः। कुशलः। पूर्णितेति किं। पर्याप्तं नुक्ते। घञ् भावे। पा
कः। त्यागः। भावः। दायः। संज्ञायामकर्त्तरि च। कर्त्तृवर्जिते कारके भावे च घ
ञ् संज्ञायाम् संज्ञायां च। प्रत्याहारः। दीयते ऽस्मै। दायः। विक्रियते ऽनेन। विका
रः। उपाध्यायः। घञर्थे कः। विघ्नः। गोघ्नः। सुघ्नः। स्वरादः। भावादौ। घञोपवा
दः। चयः। नयः। पिन्। विषयः। स्तवः। लवः। कृ। करः। गृ। गारः। चाद्युपसर्ग
हीनस्य छादेर्ह्रस्वो ऽप्प्रत्यये। प्रच्छाद्यते ऽनेनेति। प्रच्छदः। ह्रस्वादि किं। अन्यच्छ प्र
च्छादः। समन्तपरिच्छादः। मदां। मदादीनामप्प्रत्ययो भावादौ। मदः। पणः। प्रम
थः। संमदः। शमः। श्रमः। मूर्त्तौ घनः। काठिन्ये परिच्छेदे हंतेरप्प्रत्ययो घनादे
श्च। दधिघनः। सैंधवघनः। हनो वधो ऽप्रत्ययश्च। वधः। द्वितो ऽथुः। द्वितो धा
तो रथुर्भावादौ। टुवेपृ कंपने। वेपथुः। नंदथुः। श्वयथुः। ड्वितस्त्रिमक् तत्कृते
॥ ड्वितो धातोस्त्रिमक् धात्वर्थेन तत्कृते ऽर्थे। करणेन निर्वृतः। कृत्रिमः। पक्त्रि

उपसमीपे गत्वा अधी
यते यस्मात् सः ४

टुमस्तनक्षीर
डुवेपित् … लित
श्लो: २

अत्रिमः दात्रिमः धा
त्रिमः २

वस्तिप्रयत्ने १

सि० चं० क्रु

२०

वाचाने पातन दके युट्
३

मः। नङ्‌ की। धातोर्नङ् की एतौ प्रत्ययौ स्तो भावादौ। यज। यज्ञः। याच्ञा। यत्नः। प्र
च्छ विच्छौ शने संप्रसारणं च। प्रश्नः। विश्नः। रक्ष पालने। रक्ष्णः। स्वप्नः। अंत
र्द्धिः। आदिः। प्रधिः। पाथोधिः। वारिधिः। युट् भावे। ज्ञानं। करणं। साधनाधार
योर्युट्। पच्यतेऽनेन पचनोऽग्निः। पच्यतेऽस्यां पचनी। स्थाली। ईषत् दुः सुषु ख
ल्। ईषदादिषु प्रयुज्यमानेषु खल् इति स्तो भावादौ। ईषद्भवः। दुर्भवः। सुक
रः। दुर्योधनः। दुःशासनः। कर्तृकर्मणोश्च्व्यर्थयोरीषदादिषु चोपपदेषु
भू कृञो खल्। अदुराढ्येन दुराढ्येन भूयते। दुराढ्यंभवं भवता। अस्वाढ्यः
स्वाढ्यः क्रियते। स्वाढ्यंकरः। तव्यानीयौ भावकर्मणोः। एधनीयं। आसित
व्यं। वर्तेस्तव्यः कर्त्तरि णिच्च। वसतीति वास्तव्यः। केलिमः। पचेलिमा। भि
देलिमा। स्वराद्यः। स्वरान्ताद्धातोर्यः। चेयं। जेयं। नेयः। तव्यादयोऽपि। चेतव्यः। दि
त्स्यं। ईचातः। आदंताद्धातोर्यः। आकारस्य ईकारः। देयं। गेयं। ग्लेयं। पुरका

खित्वात्तुम्प ५-

धातोः केलिमन् ३

चयनीयः २

२०

दुदाञ् दाने दानं इत्य
ते दिसति। इसेः पतः

त । पवर्गांतात् शकारादेश्च यः प्रत्ययः । शप्यं । यम्यं । जप्यं । शक्यं । सह्यं । ऋहलांतात् घ्य
ण् । ऋवर्णांताद्धलंताच्च धातोर्घ्यण् । कार्यं । हार्यं । वाह्यं । घात्यं । पाक्यं । रोग्यं । वा
क्यं ॥ घ्यणि क्वचित्कुत्वाभावः ॥ याज्यं । पाच्यं । वाच्यं । रोच्यं । अर्च्यं । ओरावश्य
कै ॥ उवर्णांतादावश्यके घ्यण् । ओतैदौतोर्यः स्वरवत् । ओकारौकारयोर्निमि
त्तेयः प्रत्ययः स्वरवत् ॥ लुंपेदवश्यमः कृत्ये तुंकाममनसोरपि ॥ समो वाहि
ततयोर्मांसस्य पचि युड्घञोः ॥ अवश्यंलाव्यः । अवश्यलाव्यः । भोक्तुंका
मः । भोक्तुकामः । श्रोतुंकामः । श्रोतुकामः । श्रोतुंमनाः । श्रोतुमनाः । संहितं । सहि
तं । संततं । सततं । मांसपचनं । मांस्पपचनं । मांस्पचनं । मांसपाकः । मांस्पपाकः ।
मांस्पाकः । हनो वधादेशो यि । वध्यं । ऋदुपधात्क्यप् । ऋकारोपधाद्धातोः क्यप्
। कृत्यं । वृत्यं । वृध्यं । कृपिचृतोर्न । कल्प्या । चृतं दीप्तौ । चर्त्यं । मृजेर्वा । मृज्यं । मा
र्ग्यं ॥ भुवो भावे । नाम्न्युपदे भुवो भावे क्यप् । ब्रह्मणो भावः । ब्रह्मभूयं । नाम्नि

उद्घच्छप्रत्ययान्तेष वनाविल्पर्यः६=

कृपेरोलः कृपूसामर्थ्ये २कल्प्य२

अवश्यंपल्वयतेऽस्ति ६

सि॰कौ॰कृ॰

२२

किं। मन्यं। इणस्तुवृदृशासजुषखनः क्यप्॥ इत्यः। स्तुत्यः। वृत्यः। दृङ् आद
रे। दृत्यः। मत्यः। शासिः। शिष्यः। जुषीप्रीतिसेवनयोः। जुष्यः। खनइत्वं क्यपि। खे
यं। भिद्योध्यौ नदे। प्रत्यर्थे निपात्येते। भिनत्ति कूलमिति भिद्यः। उज्झति जलमि
त्युध्यः। कृवृषोर्वा क्यप्। कृत्यं। कार्यं। वृष्यं। वर्ष्यं। पुष्यसिध्यौ नक्षत्रे। पुष्यं
ति कार्याण्यस्मिन्। पुष्यः। सिध्यः। राजसूयादयः। राजसूयः। स्वरति सूर्यः
। तव्यादयो ऽर्हार्थे विधौ शक्तौ च वाच्याः। दर्शनार्हो द्रष्टव्यः। दर्शनीयः। दृश्यः।
स्वाध्यायो ऽध्येतव्यः॥ अध्ययनीयः। अध्येयः। श्रोतव्यः। मंतव्यः। निदिध्यासि
तव्यः। भारो वोढव्यः। वहनीयः। तव्यादीनां कृत्यसंज्ञा। स्त्रियां पज्जां भावे। पर
जादेर्हलोः स्त्रियां भावे क्यप्। इज्या। व्रज्या। समज्या। निषद्या। निपात्या। मन्या।
सुत्या। शय्या। भृत्या। इत्या। कृत्या। कृञोपवा। अयक्ति। क्रिया। इषेरिच्छे
ति निपातः॥ इच्छा। सर्वे गुणः। परिसर्या। अटाट्या। आस्या। जागर्तेर्गुणः।

भिद्यकूलाधो भिन्नमिति कार्याणि सिध्यन्त्यस्मिन्निति पु

समजन्त्यस्यामिति समजन्त्यास नाम अजगतौ इ॰

पृषोद्यानार्थे राजस्ति: सूर्य निपात्यन्ते राजसू यः ५

निषदनं। निपतनं। मननं। स्तवनं। सवनं। शयनं शय्यायां। भरणं। अयनं। करणं। अत्रभाववृ

२२

जागर्या। हनस्त्यः। हत्या। क्तिः॥ धातोः क्तिः स्त्रियां भावे। कृतिः। बुद्धिः। स्मृतिः। नमां तस्य दीर्घः। शांतिः। दांतिः। क्रांतिः। क्लांतिः। ह्वयत्योर्नेट्। संशीतिः। प्रहा दीनामिट्। निगृहीतिः। ल्वादेर्निः। ग्लानिः। म्लानिः। त्वरतेर्वस्योत्वं। तूर्णिः। ॠल्वा दिभ्यः। जीर्णिः। कीर्णिः। गीर्णिः। लूनिः। धूनिः। संपदादेः क्विप् वा। संपत्। संप त्तिः। कर्त्तरि क्तिः संज्ञायां। प्रकुरुतेइति प्रकृतिः॥ षिद्भिदामङ्। षितो धातो र्भिदादेश्च स्त्रियामङ्। पचा। मृजा। ऋतोऽङि गुणः। जरा। भिदा। छिदा। क्षिपा। गुहा। गुरोर्हसात्। गुरुमतो हसांतात् स्त्रियामङ्। न क्तिः। ईहा। ऊहा। कुंडिदा हे। कुंडा। प्रत्ययांतात् स्त्रियामङ्। चिकीर्षा। लोलूपा। कंडूया। पुत्रकाम्या। इ कश्तिपौ धातुनिर्देशे। पचिः। पचतिः॥ ण्यंतात् आस श्रंथ घट्ट वंदि विदि एषि भ्यः स्त्रियां युः। कारणा। अर्थङ् याचने। अर्थना। आसना। श्रंथना। घट्टना। वं दना। वेदना। एषणा। इष्ण्जादिभ्यः। आजिः। आतिः। आदिः। आ[illegible] कोशेन

क्लिनाति। ग्लाति। लुनाति। धुनोति।३

गुरोः किं भक्तिः हसः किं नीतिः ४ [illegible]

हवयति स्महवती तयोः २

भियतेइति भिदा भि तिरस्याविदारणा [illegible] त्यर्थः ६

इक्षेरति [illegible]

आक्रोशः शापः २

नञि उपपदे नि:। स्यात् क्लेशे २८॥

सि॰ चं॰ कृ॰

२२

ण्यन्तेः। अजननेः। अकरणेः। इकं कृष्यादिभ्यः। कृषिः। गिरिः। किरिः। पूर्व
काले क्त्वा। धातोः क्त्वा सेट् किन्न। वर्तित्वा। शयित्वा। मृड मृद गुध कुष क्लिश
वद वस स्वप प्रछि रुद विद मुष ग्रहिभ्यः कित्। मृड सुखने। मृडित्वा। मृदि
त्वा। गुधित्वा। कुषित्वा। क्लिशित्वा। उदित्वा। उषित्वा। सुपित्वा। पृष्ट्वा। रुदि
त्वा। विदित्वा। मुषित्वा। गृहित्वा। नोपधात्थफान्ताद्वा कित्। ग्रंथ्वा। ग्रंथि
त्वा। ग्रथित्वा। गुंफित्वा। गुफित्वा। अलंखल्वोः प्रतिषेधे। अलं भुक्त्वा। ख
लु कृत्वा। उदितः क्त्वो वेट्। एषित्वा। इष्ट्वा। क्रमित्वा। क्रान्त्वा॥ अदो जघः। ज
ग्ध्वा। समासे क्त्वो यप्। समासे सति पूर्वकाले क्त्वो यप् समानकर्तृके धातौ प्रयुज्य
माने। संस्मृत्य करोति। प्रणम्य गच्छति। अनञः पूर्वः काले इत्येके। अकृत्वा
क्त्वापि लघुपूर्वात्परस्य णेरय्। परिगमय्य। परिगणय्य। लघुपूर्वस्य किं
संप्रधार्य। आप्नोतेर्वा। प्रापय्य। प्राप्य। क्त्वापीत्वाभावः। प्रदाय। प्रस्थाय। प्रसा

लघुः पूर्वो यस्मात् … णेरयादेशो वा स्यात् क्त्वापि

समानशब्दो … पर्याय: २४ = उपम … पूर्वकत्वे सति ७८

धातोः परस्य णेरय … भवति … … त्वा … कृत्वा …

मदक्लीदगुधत … कुषक्लिश … नम … निवासे … प्रश्ने … स्वापे … विद ज्ञाने … मुष स्तेये ग्रह उपादाने … सेट् क्त्वा कित् ३८

अलंखल्वोर्योगे धातोः क्त्वा ६

अनुनासिकोपधायाः … दीर्घः क्त्वौ … किति ५

नञ् भिन्ने नञ्समासे … अव्ययमिति … पाव … तत्पूर्वपदं … समासस्येति … ४७

२२

पदेबहसतितदेव नेत्रेसंमील्यपती त्यर्थः२

पौनःपुन्येद्वीत्येर॥ चात्त्वाप्रत्ययः२ पीत्वापीत्वागच्छ तीत्यर्थः३ एष्वपपदेषुकथमा दीनामेवार्थे७ अग्रेप्रथमेपूर्वेषु पूर्वे च त्वाब्रजती त्यर्थः८

करोतिस्वारलो२

प। विधाय। तत्कालेपिक्कचित। नेत्रेसंमील्यहसति। मुखंव्यादायस्वपिति। पौनःपु

न्येणमुपदेद्विरुक्तं॥ समानकर्तृकेषुधातुषुपूर्वकालेधातोर्णम्मांतस्यपदस्यद्विर्व

चनं। पायंपायंगच्छति। भोजंभोजं। स्मारंस्मारं। गामंगामं। गमंगमं। लभंलभं। लाभं

लाभं। कथमादिषुत्वार्थेषुकृञोणम्॥ कथंकारं। अन्यथाकारं। अन्यथाकृत्वा

एवंकारं। एवंकृत्वा। इत्थंकारंपठति। एवंपठतीत्यर्थः॥ अग्रेप्रथमपूर्वेषूपपदे

षुत्वाणमौवा॥ अग्रेभोजंव्रजति। अग्रेभुक्त्वा। प्रथमंभोजं। प्रथमंभुक्त्वा। पू

र्वंभोजंपूर्वंभुक्त्वा। पक्षे अग्रेभुंक्ते ततोव्रजति। आभीक्ष्ण्ये। तुपूर्वेणनित्यमेवण

म्। भोजंभोजंव्रजति। वर्णात्कारः। अकारः। ककारः। रादिफोवा। रेफः। रका

रः। लोकाच्छास्त्रस्यसिद्धिर्यथामातरादयः। कर्मण्याक्रोशेकृञःखमुञ्। चोरं

कारमाक्रोशतिचोरशब्दमुच्चारयति। इत्यर्थः। स्वार्थेषुत्वाद्यर्थेषुकृञोणम्

स्वादेककर्तृकयोः। पूर्वकालेपूर्वपदस्यमांतत्वंनिपात्यते। अस्वाद्वींस्वादुंकृ

गत्वादेर्द्विर्वाक्यमित्य न्तानामिति नामि चवादीर्घः। मितो ह्रस्व इतिह्रस्वत्वेकृतेवारी र्घइत्यर्थः३

स्मृत्वास्मृत्वेत्यर्थः३ लब्ध्वेतिसमोर्णम्रवा३

एषुत्विषूपपदेषु५

पूर्वप्रतिषेधेन५

कर्मण्युपपदेआ क्रोशेगम्येइ॥

यथाकारमितिय
...र्हः सन्यदिष
...तिनादिदमुत्तर उ

सि० चं० कौ०

२२

सिद्धाप्रयोगे किं सिद्धं कृत्वा
भुंक्ते ४ कर्मण्युपप
दे णमुल्स्यात् ७८
विद्लाभे विद्लूलाभे
विदविचारणे इति
त्वर्थानुपपत्तेः क्व
चिद्वेत्से ५८ यावज्जी
वनिता वदधीते ५
यावता गोष्पदं दि
रणो भवति तावद्
वृष्टः ३
यावता चेलं क्नू
यते आर्द्री भवति
ताव द्वृष्टः २८

त्वा भुंक्ते। स्वादुंकारं भुंक्ते। संपन्नंकारं। लवणंकारं। संपन्नलवणशब्दौ स्वादुप
र्यायौ। स्वा[illegible]पि। स्वादुं कृत्वा भुंक्ते। [illegible]। यथातथयोरसूयाप्रति
वचने ३। सिद्धाप्रयोगे णमुल्। यथाकारमहं भोक्ष्ये तथाकारं भोक्ष्ये किं तवाने
न। कर्मणि दृशिविदोः साकल्ये। कन्यादर्शं वरयति सर्वाः कन्या इत्यर्थः॥
ब्राह्मणवेदं भोजयति। यं यं ब्राह्मणं जानाति लभते विचारयति वा तं सर्वं भोज
यतीत्यर्थः। यावति विंदजीवोः। यावद्वेदं भुंक्ते यावल्लभते तावदित्यर्थः।
यावज्जीवमधीते। कर्मणो ऽचर्मोदरयोः पूरेः। चर्मपूरं स्तृणाति। उदरपूरं
भुंक्ते। कर्मण्युपपदे पूरेः ऊलोपश्च वा वर्षप्रमाणे गम्ये। गोष्पदप्रं वृष्टो देवः।
गोष्पदपूरं। मूषिकाबिलप्रं मूषिकाबिलपूरं वा। चेलार्थेषु कर्मसूपपदेषु
क्नोपेर्वर्षप्रमाणे णमुल्। चेलक्नोपं वृष्टो देवः। वस्त्रक्नोपं। वसनक्नोपं। निमूलसमू
लयोः कषः। अत्र प्रकरणे पूर्वकालो न संबध्यते। निमूलकाषं कषति। समू

निर्गतं मूलमस्मात् १ सह मूलेन समम् १

यथातथयोरसूयाप्रति
असूयया प्रतिवचने
करोतेर्ह्स्तीतो णमु
ल्स्यात् २८

यो यो कन्यो पश्यति
तां तां सर्वां वरयति
यावत्... उपपदे
विदजीवतेश्च।
धातोर्णमुल्स्यात् ६
चर्मोदरयोः कर्मवा
चिनोरुपपदयोः क
रयतेर्ह्स्तीतो णमुल् ५
निमूलसमूलयोः
शब्दयोरुपपदयोः
कषतेर्ह्स्तीतो णमु २

२२

कर्षादिषु यथाविध्यनुप्रयोगः
प्रयोक्तव्यः १

हस्तवाचिनिकरणे उपपदे वर्त्तयतेः ग्रहातेश्च धातोर्णम्

अधिकरणवाचिन्युपपदे बध्नातेर्धातोर्णमुल्स्यात् ८

स्निह्यते सिच्यते [illegible]दकादिना तत्स्नेहनं स्नेहवाचिनि करणउपपदे पिषेर्धातोः णमुल्स्यात् ३

समूलाकृतजीवेषु शब्देषूपपदेषु यथासंख्यं हन्कृञ्ग्रहिभ्यो धातुभ्यो णमुल् २

काषंकषति। निर्मूलंसमूलंकषतीत्यर्थः। शुष्कचूर्णरूक्षेषुकर्म्मसुपिषः। शुष्कपे
षंपिनष्टि शुष्कंपिनष्टीत्यर्थः। चूर्णपेषं। रूक्षपेषं। समूलाकृतजीवेषुकर्म्मसुह
न्कृञ्ग्रहांणम्। समूलघातंहन्तिसमूलंहन्तीत्यर्थः॥ स्नेहनेपिषः। उदकपेषंपि
नष्टि उदकेनपिष्टीत्यर्थः। हस्तार्थेकरणेवर्त्तिग्रहोः। हस्तवर्त्तंवर्त्तयति। करव
र्त्तंहस्तेनगुलिकांकरोतीत्यर्थः॥ हस्तग्राहंगृह्णाति। पाणिग्राहं। धनार्थेकरणेपु
षः। धनपोषंपुष्णाति। स्वपोषं। गोपोषं। अधारेबंधः। चक्रबंधंबध्नातिचक्रे
बध्नातीत्यर्थः। संज्ञायांबध्नातेः। क्रौंचबंधंबद्धः। मयूरिकाबंधंबद्धः। अट्टालि
काबंधंबद्धः। बंधविशेषाणांसंज्ञाएताः। कर्त्रोर्जीवपुरुषयोर्नशिवहोः।
जीवनाशंनश्यति। जीवोनश्यतीत्यर्थः। पुरुषवाहंवहतिपुरुषोवहतीत्यर्थः॥
ऊर्द्ध्वेशुषिपूरोः। ऊर्द्ध्वशोषंशुष्यति। ऊर्द्ध्वःशुष्यतीत्यर्थः। ऊर्द्ध्वपूरंपूरय
ते। ऊर्द्ध्वःपूर्यतइत्यर्थः॥ उपमानेकर्म्मणिकर्त्तरिच। घृतनिधायंनिहितंजलं॥

पिष्लृसंचूर्णने २

ऊर्द्ध्वशब्दे कर्तृवाचिन्युपपदे शुषिपूरोर्णमुल् २

उपमीयते येन तदुपमानं तस्मिन्नुपमाने कर्मण्युपपदे धात्तोर्णम् १

अकृतं करोतीत्यर्थः १

अकृतकारं करोति। जीवग्राहं गृह्णाति। जीवंतं गृह्णातीत्यर्थः करणे हनः। पादघातं हन्ति पादेन हन्तीत्यर्थः ३

जीवपुरुषयोः शब्दयोः कर्तृवाचिनोरुपपदयोर्यथासंख्यं नशिवहोर्णम्

णशिअदर्शने। वहप्रापणे ४

प्रसादिरूर्द्ध्वएवतिष्ठन् शुष्यति २ ऊर्द्ध्वमुखएवघटादिर्वर्षोदकादिनापूर्णोभवतीत्यर्थः २

घ्न्तमिव सुरहितमित्यर्थः। अजनाशं नष्टः। अजन इव नष्ट इत्यर्थः। कषादिषु यस्मा(द्धातोः) णमुल्‌ विहितः। स एवानुप्रयोक्तव्यः। तथैवोदाहृतं। उपदंशस्तृतीयायां। इतः प्र भृति पूर्वकाल इति संबध्यते। मूलकोपदंशं भुंक्ते। मूलकेनोपदंशं। हिंस्यमानस्य मूलकस्य भुजिं प्रति करणत्वात्तृतीया। यद्यप्युपदंशिना सह साक्षात्‌ [illegible]। संबंधः। तथापि भुजिनार्थोऽस्त्येव। हिंसार्थानां च समानकर्मकाणां। अनुप्रयोगधातु नां समानकर्मकाणां तृतीयांते उपपदे। दंडोपघातं गाः कालयति। दंडेनोपघातं। दंडताडं। समानकर्मकाणां किं। दंडेन चोरमाहत्य गाः कालयति। सप्तम्यां तृतीयायां चोपपदे उपपीडरुधकर्षः। पार्श्वोपपीडं। पार्श्वाभ्यामुपपीडं शेते पार्श्वयोः पीडं। व्रजोपरोधं गाः स्थापयति। व्रजोपरोधं। व्रजेनोपरोधं वा। पाण्युपकर्षं धानाः संगृह्णाति। पाणावुपकर्षं। पाणिनोपकर्षं। तृतीयासप्तम्योरुपपदयोः सन्निकर्षे धातोः। केशग्राहं युध्यते केशेषु गृहीत्वा। हस्तग्राहं। हस्तेन ग्रही

...नेत्रस्मा। ...वर्तितीयान्ते ...वदेलोम्‌ २८

सि. कौ. ह०

२६

उपशब्दः प्रत्येकम भिसम्बध्यते ४८

निमूलसमूलयोः कषइत्यारभ्य ४८

कलयतीति कलवि क्षेपे चुरादिः प्रेरय तीत्यर्थः ६८

२६

प्रमाणे गम्यमाने द्वि
घ्यं १८ ... तृतीयासप्तम्योः स
माहारः ... कुत्स्य ...
...
... र्थः १८=

त्वा। तृतीयासप्तम्योः। प्रमाणे गम्ये धातोः॥ द्व्यंगुलोत्कर्षं खंडिकां छिनत्ति। [illegible]
[illegible]। द्व्यंगुलेन द्व्यंगुलेवोत्कर्षं। अपादाने द्वितीयायां च
त्वरायां गम्यायां धातोः। शय्योत्थायं धावति। यष्टिग्राहं युध्यते। लोकग्राहं।
अपगुरो णमुलि ... अस्यपगोरं युध्यते। अस्यपगारं। अध्रुवे स्वांगे द्वितीयां
ते [illegible] धातोः॥ भ्रूविक्षेपं कथयति। भ्रुवं विक्षेपं। अध्रुवे किं। शिर उत्
क्षिप्य। येन विना न जीवनं तद्ध्रुवं। परिक्लिश्यमाने द्वितीयान्ते स्वांगे धातोः। उ
रः प्रतिपेषं युध्यते। कृत्स्नमुरः पीडयंतेइत्यर्थः। उरोविदारं प्रतिचस्कर नखैः।
क्रवार्थमिदं। द्वितीयान्ते विशिपति पदि स्कंदां व्याप्यमानसेव्यमानयोर्गम्य
योः। गेहादिद्रव्याणां विश्यादिक्रियाभिः। साकल्येन संबंधो व्याप्तिः क्रियापौनः
पौनः पुण्यं समासे वा। गेहानुप्रवेशमास्ते गेहंगेहमनुप्रवेशं। एवं गेहानुप्रपा
तं। गेहानुप्रपदं। गेहानुस्कंदं। असमासे तु गेहस्य णमुल्तस्य पर्यायेण द्वित्वं का

गुरौ नुद्यमे इत्यस्येवोत्वाला
... ...
... युध्यंतीत्यर्थः ४
ध्रुवं विना जीवनं न भवति
... ५

सर्वतो बाध्यमाने द्वि
तीयान्ते उपपदे वि
शादिभ्यो णमुल् ६=

अपादाने द्वितीयान्ते
चोपपदे त्वरायां गम्य
मानायां धातोर्णमुल्
... त्वेत्यर्थः ३

परिक्लिश्यमाने ...
... ध्रुवं

गेहमनुप्रवेशमनुप्रवेशमास्ते

कालेषु कालवाचिषु २ = क्रियाव्यवधाने क्रियान्तरे २ =

सि॰ चं॰ कौ॰

द्व्यहतर्षं २

२५

नामशब्दे द्वितीयान्त उपपदे आदिशेः ग्रहेश्च धातोर्णमुर् २

द्वितीयस्य द्व्यहं प्रति कृत्य २

लेषु। द्वितीयान्तेषूपपदेषु क्रियाव्यवधाने वर्त्तमानयोरस्यतितृषोः। द्व्यहात्यासं

गाः। पाययति। द्व्यहमत्यासं द्व्यहं तर्षं। अत्यसनेन तर्षेण च गवां पानक्रियाम्

वधीयते। अद्य पाययित्वा द्व्यहमतिक्रम्य पुनः। पाययतीत्यर्थः। नाम्नि द्वितीयां

ते आदिशिग्रहोः। नामादेशमाचष्टे। नामग्राहमाह्वयति। अव्ययेऽयथाभिप्रेताख्या

ने कृञः क्त्वाणमौ॥ अयथाभिप्रेताख्यानं नाम। अप्रियस्योच्चैः। प्रियस्य नीचैः। कथ

नं उच्चैः। कृत्य उच्चैः कृत्वा। उच्चैः कारं वा प्रियमाचष्टे। नीचैः कृत्य। नीचैः कृत्वा

नीचैः कारं वा प्रियं ब्रूते। तिर्यच्युपपदे समाप्तौ कृञः क्त्वाणमौ तिर्यक् कृत्य गतः

तिर्यक्कारं समाप्य गत इत्यर्थः। समाप्तौ किं। तिर्यक् कृत्वा काष्ठं गतः।

स्वांगे तस्प्रत्यये कृभ्वोः। मुखतः। कृत्य गतः। मुखतः कृत्वा गतः। मुखतः कारं।

मुखतो भूय गतः। मुखतो भूत्वा। मुखतो भावं। नानाऽर्थप्रत्यये च्व्यर्थे कृभ्वोः

क्त्वाणमौ। अनाना नाना कृत्वा। नाना कृत्य। नानाकारं। विनाकृत्य। विनाकारं।

नानाकृत्वा २ अविनं विनाकृत्वा २

अव्यये उपपदे ४८

नीचैर्नाम अप्रियं वा ... उच्चैर्नाम प्रियं ... आदि वाक्यं यत्र तत्र वा विपर्ययेण कथनं तत् अयथाभिप्रेताख्यानं ४

तिर्यग्शब्दे उपपदे समाप्तौ गम्यमानायां तिर्यक् कृत्वा अन्यं कृत्वा दग्धतः स्थितं पार्श्वतः कृत्वा गतः इत्यर्थः ४८

तस्प्रत्यये स्वाङ्गे कृ उपपदे कृ तो ते द्वितीयेन वर्त्तते क्त्वाणमौ यथा लभ्यम् अन्यत्र ३=

नाधार्थप्रत्यये च्व्यर्थे गम्यमाने सति एव भुवि स्याते २= धा २

२५

सि॰ चं॰ कृ॰

२६

नानाना । नानाभूय । नानाभूत्वा । नानाभावं । एकधंकृत्वा । अनेकद्रव्यमेकं भूत्वा एकधाभूय । एकधाभूत्वा । एकधाभावं । एकधाकृत्य [एकधाकृत्वा] । एकधाकारं । प्रत्ययग्रहणं किं । हिरुक्कृत्वा । पृथग्भूत्वा । तूष्णींशब्दे भुवः । क्त्वाणमौ । तूष्णीं भूय । तूष्णीं [तूष्णीं] भूत्वा । तूष्णींभावं ॥ अन्वग्शब्दे भुवः क्त्वाणमौ । आनुकूल्ये गम्ये । अन्वग्भूयास्ते । अन्वग्भूत्वा । अन्वग्भावं । अग्रतः । पार्श्वतः । पृष्ठतो वानुकूलो भूत्वास्त इत्यर्थः आनुकूल्ये किं । अन्वग्भूयास्ते । अन्वग्भूत्वा तिष्ठति । पृष्ठतो भूत्वा इत्यर्थः । वर्णात् कारः । अकारः ककारः । रादिफो वा । रेफः रकारः । लोकाच्छेषस्य सिद्धिर्यथा मातरादेः ॥ ॥ इति श्रीरामभद्राश्रमविरचितायां सिद्धांतचंद्रिकायां कृदंत उत्तरार्द्धः ॥ अवताद्वो हयग्रीवः कमलाकर ईश्वरः । सुरासुरनराकारमधुपापीतपत्कजः ॥ १ ॥ श्रीसं १८५८ आषाढसुदि १३ मंगल । पूर्वलिप्यनुसारेण लिखितं निश्चितं तथा ॥ कृष्णदासस्य दासेन कृष्णपादाब्जसेविना ॥ १ ॥ च्वादौ सामग्रेलीराम

ततीयावृत्तिः समाप्ता ४८

॥ श्रीसिद्धांतचंद्रिकाकृष्णदास।
॥ लिखं पर्णसंख्या ॥१३७॥

Acc. no. 50232
(व्याकरण)
सिद्धान्त चन्द्रिका
S-complete
Acc No. 50232